

SAVO TRIKIĆ DUŠAN REPARIĆ

PROLETE RSKI BATALJON BOSANSKE KRAJINE

KOORDINACIONI ODBOR

VIDOSAV JEVDENIC (predsjednik), MIRKO VRANIC, SAVO TRIKIĆ, BRANKO VUKOVIC, MILOŠ BAJIC, MICO STANKOVIC, VINKO MARKOTIĆ, DUŠAN REPAJIC, SLAVKO ZRNIC, HALIL HALILOVIĆ, ZAGA UMICEVIC, ADEM HERCEGOVAC, JAKOV ALEKSIC, OSTOJA IVANKOVIC, MILAN KECMAN, MARKO KOTUR, ĐURAN ARSENIC, JOVAN KECMAN, MILOŠ GLISIC, DUŠAN KATIC, MILORAD TOPIC, MICO DOSENOVIC, STOJAN STOJKOVIC, STOJAN PEPIC, MILENKO GAJIC
I MILE TRKULJA.

REDAKCIONI ODBOR

MIRKO VRANIC (predsjednik), ZAGA UMICEVIC, VINKO MARKOTIĆ, TRIVO KORAC, SAVO TRIKIC, BRANKO VUKOVIC, MICO STANKOVIC, DRAGO SUBOTIC, HALIL HALILOVIĆ, DRAGO KARASIJEVIC, LJUBO NOVAKOVIC, CIRO IVANKOVIC, STOJAN SIMIC i DUŠAN REPAJIC.

Finansiranje knjige obezbedili su

Skupštine opština: Čelinac, Banja Luka, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Bosanski Petrovac, Titov Drvar Laktaši Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Srbac, Teslić, Kotor Varoš i Republički odbor SUBNOR BiH Sarajevo.

SAVO TRIKIC . DUŠAN REPAJIC

PROLETERSKI
BATALJON
BOSANSKE KRAJINE

BEOGRAD, 1982.

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE

KNJIGA. DVESTA TRIDESET DEVETA

MONOGRAFIJE
JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE
KNJIGA ŠEZDESET ŠESTA

UREĐIVAČKI ODBOR

RAHMIJA KADENIC, general-pukovnik — predsjednik; članovi: ALI ŠUKRIJA, RISTO DŽUNOV; DAKO PUAČ, general-pukovnik; ŽIKA STOJSIĆ, general-potpukovnik; FABIJAN TRGO, general-potpukovnik; VELJKO MILADINOVIĆ, general-potpukovnik; JOCO TARABIĆ, general-potpukovnik; METODIJE KOTEVSKI, general-potpukovnik; MILAN DALJEVIĆ, general-potpukovnik; SVETOZAR ORO, general-major; AUGUST VRTAR, general-major; MISO LEKOVIC, pukovnik; AHMET ĐONLAGIĆ, pukovnik; VIKTOR KUCAN, pukovnik; RADOMIR PETKOVIC, pukovnik — glavni i odgovorni urednik

Urednik
Pukovnik ESAD TIHIĆ, prof.

Recenzent
Dr DUŠAN LUKAC

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD
SKUPŠTINA OPŠTINE CELINAC

*Ovu knjigu posvećujemo palim i
umrlim drugovima — borcima
Proleterskog bataljona Bosanske
Krajine*

Proleterski bataljon Bosanske krajine formiran je i uspješno je djelovao u najkritičnijem razdoblju narodno-oslobodilačke borbe i revolucije — u 1942. godini. Njegovo formiranje i borbe koje je vodio u srednjoj Bosni i Slavoniji predstavljaju izuzetan istorijski događaj od posebnog značaja za razvoj ustanka i revolucije ne samo u Bosanskoj krajini, nego i šire.

Bataljon je formiran od prekaljenih i provjerenih boraca i sastavljen od sinova svih naših naroda i narodnosti. Bio je to bataljon mladosti, u kome su članovi Komunističke partije Jugoslavije i članovi Saveza komunističke omladine Jugoslavije predstavljali osnovnu pokretačku, političku i vojničku borbenu snagu. Za relativno kratko vrijeme svog postojanja, bataljon je prošao kroz tri različita ratna perioda. Prvi i najteži period, od formiranja četa, početkom februara, do polovine juna 1942. godine, karakteriše se borbom protiv kontrarevolucije — četnika i ustaša u srednjoj Bosni. To je period danonoćnih marševa i svakodnevnih borbi, psihofizičkih naprezanja i velikih odricanja njegovih boraca, u kome je bataljon izgubio preko tri petine svoga sastava. Drugi period karakteriše prelazak preko rijeke Save pod krajnje nepovoljnim uslovima i velikom neizvjesnošću, borbama i političkim radom u Slavoniji, koji se po načinu borbi i uslovima života i rada njegovih boraca u mnogo čemu razlikuje od prvog. Treći period karakteriše ponovan prelazak preko rijeke Save, sa jednomjesečnim zadržavanjem na Kozari i povratkom. u Lušci-Palanku.

O proleterskom bataljonu Bosanske krajine objavljeno je nekoliko napisa u zbornicima sjećanja — Kozara, Podgrmeč, Drvar, Grahovo i Srednja Bosna u NOB. Izašla je i knjiga Rade Bašića Priče krajiških proletera i knjiga Branka Vukovića, jednog od komandanata bataljona — Prvi krajiški proleterski bataljon. Objavljeni su duži i kraći napisi nekih rukovodilaca Bosanske krajine i Slavonije iz vremena NOR-a i jednog broja preživjelih boraca bataljona. Književnik Branko Ćopić je u više napisa, a posebno u pjesmama Pjesma mrtvih proletera i Bolna leži omladinka Mara, ovjekovječio nastanak, borbe i politički rad Proleterskog bataljona Bosanske krajine.

Preživjeli borci ovog bataljona visoko su cijenili te napise i objavljenu građu. Međutim, oni su prije nekoliko godina, u više navrata, u grupama i na zajedničkim sastancima, došli do zaključka da u njima nije dat cjelovit opis nastanka, borbenih dejstava i političkog djelovanja bataljona u toku njegovog relativno kratkog vremenskog postojanja. Stoga su pokrenuli inicijativu za prikupljanje istorijske građe i pisanje monografije. Organi Skupštine opštine čelinac, gdje je bataljon formiran, i Skupštine opština Bosanske krajine i srednje Bosne, a i odgovarajući organi SR Bosne i Hercegovine, ovu inicijativu rado su prihvatili.

Da bismo otpočeli rad na pisanju monografije, prikupili smo raspoloživu arhivsku građu, koja govori o Proleterskom bataljonu Bosanske krajine. Ona se nalazi u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu, istorijskim institutima u Slavonskom Brodu, Sarajevu, Zagrebu i Banjoj Luci. Nakon svestranog istraživanja, sem prepisa dnevnika političkog komesara bataljona Avde Ćuka, koji uglavnom govori o bataljonu dok se nalazio u Slavoniji, ni u jednoj od navedenih ustanova nismo pronašli ni jedan jedini dokument koji je izdao štab ili neka od komandi četa Proleterskog bataljona dok se on nalazio u srednjoj Bosni. U Vojnoistorijskom institutu u Beogradu pronađeno je samo nekoliko dokumenata — naređenja VS NOV i POJ i GS za Bosnu i Hercegovinu o upućivanju bataljona u sastav Prve proleterske brigade, odnosno u istočnu Bosnu, te

naređenja i izvještaja Operativnog štaba za Bosansku krajinu i Štaba 4. KNOP odreda. Sačuvana je dokumentacija iz perioda dok se bataljon nalazio u Slavoniji i ona se nalazi u Historijskom institutu u Slavonskom Brodu. Pronađeno je i nekoliko četničkih i domobranskih dokumenata koji samo posredno govore o Proleterskom bataljonu.

S obzirom na oskudnu istorijsku građu, a da bismo što vjernije opisali borbe i događaje, sa grupom oficira, inače preživjelih boraca Proleterskog bataljona, koji su se u vrijeme boravka bataljona u srednjoj Bosni nalazili na komandnim dužnostima u bataljonu, od desetara do komandira čete, izvršili smo izviđanje i na licu mjesta rekonstruisali sve borbe i događaje na terenu. Konsultovali smo i rukovodioce NOP-a sa terena iz tog perioda i pojedine mještane.

Svoje priloge za pisanje monografije o bataljonu, u vidu sjećanja, koja smo koristili, dali su: Adem Hercegovac, politički komesar 3. bataljona 4. KNOP odreda iz tog perioda, Branko Vuković, Mićo Stanković, Vinko Markotić, Stevo (Blaže) Kovačević, Milan (Stevana) Bosnić, Dušan Radujko, Obrad Košpić i Branko Trninić, te pukovnici Drago Karasijević i Ljubo Novaković. Svoja sjećanja priložilo je još nekoliko boraca bataljona.

Istovremeno sa prikupljanjem istorijske građe, organizovano je i prikupljanje biografskih podataka i fotografija za sve borbe bataljona. Međutim, i pored upornog i savjesnog četvorogodišnjeg rada radne grupe, na čelu sa Stevom (Blaže) Kovačevićem, koja je bila zadužena za ovaj posao, postoji mogućnost da neko od boraca bataljona nije unesen u spisak, koji čini sastavni dio monografije. Veliku pomoć na prikupljanju podataka i fotografija radnoj grupi pružili su Branko Babić, Toma Raković, Veseljko Vukobrat i Stevo (Stevana) Kovačević.

Svima koji su nam dali svoje priloge i sjećanja, bili angažovani, na bilo koji način, na prikupljanju istorijske građe, biografskih podataka i fotografija za borbe bataljona i pomogli nam u tome pogledu, iskreno se zahvaljujemo, a posebno drugu Nikoli Slavici, na radu u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu, i drugarici Slavici Herčkovski, službeniku u Historijskom instutu u Slavonskom

Brodu, koji su se svestrano založili i pomogli nam u iznalaženju istorijske građe.

Naročito se zahvaljujemo organima Skupštine opštine Celinac, koji su nam sve vrijeme rada na prikupljanju materijala i pisanju monografije pružali svestranu pomoć, obezbijedili finansijska sredstva i povoljne uslove za rad.

Zahvaljujemo se i članovima Koordinacionog i Redakcionog odbora, koji su nam kritičkim primjedbama pomogli da otklonimo slabosti i damo što vjerniji prikaz borbenog puta proleterskog bataljona Bosanske krajine.

Nastojali smo da na osnovu raspoložive istorijske građe, priloga i sjećanja preživjelih boraca, rekonstrukcijom događaja na terenu, a i na osnovu svojih ličnih sjećanja, damo što cjelovitiju obradu i što vjernije prikažemo nastanak, borbe i političko djelovanje ove naše proslavljene jedinice.

Međutim, i pored svih nastojanja da u tom pogledu budemo iscrpni, moguće je da je neki događaj, koji je bio vrijedan da se istakne i opiše, izostao. Ali, bez obzira na to, uvjereni smo da smo čitaocu pružili mogućnost da se iz svega što je u ovoj monografiji rečeno detaljnije upozna sa Proleterskim bataljonom Bosanske krajine — njegovim nastankom, borbama i političkim radom, teškoćama na koje je nailazio njegov komandni i politički kadar, podvizima, hrabrosti i odricanjem njegovih boraca.

Nadamo se da će sadržaj ove knjige podstaći preživjele borce bataljona, kao i sve druge koji nešto više znaju o Proleterskom bataljonu Bosanske krajine, da daju svoje priloge i tako upotpune eventualne praznine u novoj knjizi — Zborniku sjećanja o toj našoj slavnoj jedinici.

UVOD

OPŠTI OSVRT NA RAZVOJ USTANKA I NOR U BOSANSKOJ KRAJINI DO POČETKA 1942.

U razvoju narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije krajem 1941. i početkom 1942. godine, pod uplivom opštih tokova u svijetu i posebno razvoja situacije na velikim svjetskim frontovima dogodile su se kvalitetne unutarnje promjene. Definitivno vojno-političko razlučivanje i grupisanje zaraćenih zemalja, posebno ulaženje Sjedinjenih američkih država u antifašistički blok doprinijelo je jasnijem sagledavanju perspektive borbe naroda i zemalja koje su se, sticajem okolnosti, udružile na zadatku obuzdavanja i uništavanja fašizma i spašavanja čovječanstva od katastrofe.

Militaristički vrhovi vodeće sile totalitarnog bloka Njemačke, koja je, sve do napada na SSSR navikla na brze i lake pobjede, posle zaustavljanja na dugom ruskom frontu, a zatim i poraza pred Moskvom i u Africi krajem 1941. i početkom 1942. godine vidjeli su da će borba protiv Sovjetskog Saveza i Velike Britanije biti veoma duga i teška. U vojnim i političkim vrhovima bloka totalitarnih sila sve je više bilo onih koji su sumnjali u brzu i sigurnu pobjedu.

Opšti tokovi u svijetu imali su odjek na razvoj borbe i na tlu Jugoslavije. Narodni ustanak u Jugoslaviji praćen je u nekim regionima elementima spontanosti, naročito u krajevima, gdje je do rata bio ostvaren slabiji uticaj revolucionarnog radničkog pokreta. Radnički pokret predvođen prekaljenim kadrovima KPJ, organizaciono i politički se pročišćavao i sređivao, postepeno prerastajući u čvrsto organizovanu narodnooslobodilačku borbu protiv okupatora, njegovih saradnika i istovremeno protiv sve-

ga što je dovelo Kraljevinu Jugoslaviju do kapitulacije u aprilu 1941. godine. Ovaj revolucionarno-oslobodilački sadržaj borbe, posebno rješenost Komunističke Partije Jugoslavije na čelu sa drugom Titom da se ostvari ravnopravnost među narodima i na ruševinama stare buržoaske vlasti izgradi nova narodna vlast, izazvali su brzu političku diferencijaciju i izdvajanje onih snaga koje su zastupale politiku vraćanja na staro, odnosno njihovo konfrontiranje sa NOP-om koji je tražio temeljite društvene promjene još u toku oslobodilačke borbe.

Saradnja prikrivenih i otvorenih protivnika NOP u redovima ustanika sa okupatorom i kvislinzima počela je na širokom frontu sa težištem usmjerenim u prvo vrijeme prema zapadnoj Srbiji, Crnoj Gori i Dalmaciji.

I pored velike potrebe da se postojeće divizije upotrijebe na velikim frontovima, okupatori su morali da izdvajaju znatnije jedinice za borbu protiv partizana u Jugoslaviji.

Jake njemačke jedinice, angažovane na najosjetljivijem području — u sjeverozapadnoj Srbiji, uz podršku kvislinga i četnika, uspjele su u jesen 1941. da privremeno istisnu krupnije partizanske jedinice. I u drugim krajevima okupatori su prešli u vojničku i političku ofanzivu radi suzbijanja NOP-a koji je prijetio potpunim gušenjem kvislinških tvorevina na cijelom području zemlje i uništavanju uspostavljenog okupacionog sistema. Italijani su razvili živu propagandnu aktivnost u Crnoj Gori, Hercegovini, Dalmaciji i Bosanskoj krajini kako bi odvojili ustaničke mase od NOP-a. Ne dobijajući odgovarajuće rezultate, njemački i italijanski okupatori su uz propagandno-političku aktivnost pojačavali vojnu aktivnost, pokrećući na pojedine djelove Jugoslavije ofanzivu za ofanzivom, većih ili manjih razmjera.

Sve ovo je uslovalo potrebu stvaranja dobro organizovanih vojničkih pokretnih jedinica, spremnih na sve napore, na duže pokrete i na najteže borbe u bilo kom dijelu zemlje. Pristupilo se formiranju proleterskih, a kasnije i udarnih brigada. Po naredenju vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita formirana je 22. decembra u malom bosanskom mjestu Rudom Prva proleterska brigada. Njeno formiranje, osim vojničkog značaja imalo je i dublji društveno-politički smisao. Kao prva brigada buduće

armije koju su gradili narodi Jugoslavije ona je trebalo da bude pored crnogorskih i srbijanskih jedinica koje su ušle u njen sastav na dan formiranja, dopunjena najboljim jedinicama svih naroda Jugoslavije. Sastavljena od boraca iz svih krajeva Jugoslavije, ona je trebalo da predstavlja obrazac i primjer bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije, čemu je Tito uvijek pridavao najveći značaj. Prema ovoj zamisli, u sastav Prve proleterske brigade trebalo je da uđe i jedan bataljon odabranih boraca Bosanske krajine. Izvršavanju ovoga zadatka pristupilo se početkom februara 1942. godine. Od najboljih boraca u Krajini formirane su proleterske čete, koje su 25. marta u Celincu kod Banje Luke, svrstane u Proleterski bataljon Bosanske krajine, koji je trebalo da se uputi preko centralne prema istočnoj Bosni i da se tamo uključi u Prvu proletersku brigadu.¹

Do tog doba ustanak i narodnooslobodilački pokret u Bosanskoj krajini prešao je uspješan razvojni put, postigao vidne rezultate u borbama protiv okupatora i njegovih saradnika i na polju organizovanja života i rada na oslobođenoj teritoriji. Polugodišnji period razvoja ustan-

¹ U drugoj polovini decembra 1942. godine, Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije i Vrhovni štab NOV i DOJ, donijeli su odluku o formiranju proleterskih jedinica.

U Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje srkaćeno Zb. NOR), tom II knjiga 1, strana 113, piše:

»Po odobrenju Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, Vrhovni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije formirao je, od nekih dijelova najboljih partizanskih jedinica PRVU PROLETERSKU NARODNOOSLOBODILACKU UDARNU BRIGADU.

U sastav te brigade ulaze sve narodnosti Jugoslavije, jer će time predstavljati borbeno jedinstvo svih naših naroda u borbi za konačno oslobođenje od mrskog okupatora i njegovih domaćih slugu.

U sastav ove brigade ušli su do sada:

1. Bataljon kragujevačkog nar. osi. partizan, odreda;
2. jedan bataljon kraljevačkog NjOPO; beogradski bataljon posavsko« NOPO; 5. crnogorski lovćenski bataljon, u koji ulazi i jedna četa komskog NOPO; 6. drugi crnogorski bataljon zetskog NOPO; 7. jedan bosanski bataljon, sastavljen od četa iz nekoliko bosanskih NOPO. Ostali bataljoni imaju se formirati prema naređenju u najskorije vrijeme. Komandant NOPO Jugoslavije,

ka i uzrastanja narodnooslobodilačke borbe u ovom kraju imao je i neke svoje posebnosti koje su uticale na pravce i tempo razvoja ustanka i NOR-a, naročito u pojedinim predjelima Krajine.

Jedna od tih specifičnosti bila je masovnost ustanka u većem dijelu Bosanske krajine, nastala kao rezultat dobrih priprema od strane Komunističke partije Jugoslavije, koje su bile naročito intenzivne poslije partijskog savjetovanja na Šehitlucima, koje je održano 8. juna 1941. godine. Na ovom savjetovanju je razrađen program rada u duhu Majskog savjetovanja Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije na pripremama naroda na ustanak u cijeloj Bosanskoj krajini.

U većini predratnih srezova u Bosanskoj krajini formirana su sreska i opštinska povjereništva za pripremu ustanka, a u nekim srezovima i gerilski odredi.

U znatnom delu naselja koja su bila nastanjena srpskim stanovništvom, na području Drvara i njegove šire okoline, u Podgrmeču, na širem području Kozare u Janju i Pljevi u ustanak se uključilo sve sposobno muško stanovništvo. Već početkom avgusta najveći dio ovih sela bio je oslobođen od ustaša. Oslobođen je i znatan broj sreskih opštinskih i drugih centara: Drvar, Bosansko Grahovo, Srb, Prekaja, Oštrelj, Kulen Vakuf, Krnjeuša, Lušci Palanka, Knežica itd. Spontano, u toku same borbe formiralo se i uobličilo nekoliko ustaničkih žarišta: oko Drvara, u Podgrmeču, na Kozari na Janju i Pljevi, na Manjači itd. Ustaničke jedinice u ovim užim regionima vršile su pritiske prema okupatorskim i ustaškim garnizonima i prema važnijim saobraćajnim komunikacijama.

U prvim danima borbe najviše uspjeha su imali gerilski odredi Drvara i njegove šire okoline, gdje su komunisti uspjeli na vrijeme da izvrše temeljite pripreme za oružanu borbu. Bio je to rezultat već od ranije dobro organizovanog i vođenog rada brojnije partijske organizacije na području srezova Bosansko Grahovo i Bosanski Petrovac, posebno u periodu pripreme ustanka. Odmah po uništavanju ustaškog garnizona u Drvaru i prenošenja borbenih dještava na susjedna područja, uz borbu za oslobođenje od okupatora i njihovih saradnika, mislilo se i na otklanjanje uzroka koji su doveli do propasti Jugoslavije i teških stradanja tokom juna i jula. Već 30. jula,

namjesto starih, od naroda odbačenih i uništenih organa vlasti, formiran je jedan od prvih organa narodne vlasti u Bosni i Hercegovini — Narodno vijeće u Drvaru koje je preuzelo sve zadatke oko organizovanja života i rada na oslobođenoj teritoriji.² Nekoliko dana kasnije formirana je jedna od prvih propagandno-obavještajnih institucija u NOR-u — Gerilski informacioni biro koji će već 3. avgusta izdati »Gerilac« prvi partizanski list u Bosni i Hercegovini.³

Na inicijativu člana CK KPJ Marka Oreškovića, koji se tih dana ustanka zatekao u Drvaru formirana je 19. avgusta od brojnih i dobro naoružanih ustaničkih jedinica na širem području Drvara i dijelova Like — Drvarska brigada. Brigada je odmah po svome formiranju imala osam bataljona i raspolagala sa preko 4000 pušaka i preko 200 automatskih oružja djelujući uspješno na širokom području od Bihaća, Bosanskog Petrovca, na sjeverozapadu do Livna i Knina na jugu.⁴

Postojanje snažnog ustaničkog žarišta u široj okolini Drvara pospješilo je daljnji uspon i organizaciono učvršćivanje ustanka u susjednim područjima, u Podgrmeču, na Kozari, u Janju i Pljevi, oko Srba, Lapca, itd.

Uspjesi ustanka u Bosanskoj krajini, i naročito u okolini Drvara, doveli su u pitanje opstanak ustaškog režima u cijeloj ovoj oblasti. Uslijedilo je prikupljanje većeg dijela oružanih jedinica NDH, ustaša i domobrana iz svih predjela NDH i njihovo angažovanje protiv ustanika u Krajini, Lici i Kordunu. Težište ove operacije NDH bilo je usmjereno prema Drvaru. Međutim, ona nije postigla postavljeni zadatak, ustanak se i dalje širio i snažio.

Polovinom avgusta izvršena je još jača koncentracija ustaških i domobranskih jedinica i početkom treće dekade avgusta poveljen je još jedan veći napad prema najsnažnijem središtu ustanka u Krajini — Drvaru. Poslije raz-

² Sjećanje Vase Trikića, prvog predsjednika Narodnog vijeća — Zbornik Sjećanja aktivista Jugoslovenskog revolucionarnog i radničkog pokreta — knjiga 7, Beograd, 1961, strana 18—22.

³ Na prijedlog političkog komesara Drvarske brigade, 7 oktobra 1941, list je dobio ime »Bosanski partizan«.

⁴ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije, tom IV, knjiga 1, dokument br. 77, strana 168—177, u daljem tekstu Zb. NOR IV 1 dok. 77 str. 168—177.

bijanja glavne kolone ustaško-domobranskih jedinica na Oštrelju 24. i 25. avgusta i ovaj napad je završen potpunim neuspjehom.⁵

Ni u drugim vojnim poduhvatima protiv ustanika u Podgrmeču, Kozari i u drugim djelovima Krajine oružane jedinice NDH nisu imale značajnijih uspjeha. Ovakav razvoj događaja u Bosanskoj krajini i premoć ustanika nad postojećim kvislinškim jedinicama NDH, uznemirili su okupatore, Nijemce i Italijane. Kao i u Srbiji i u Crnoj Gori u pomoć kvislinškom režimu pristupaju okupacione sile. Krajem avgusta iz garnizona u Dalmaciji kreću u pomoć ustaško-domobranskim jedinicama Italijani, usmjeravajući glavni udar prema Drvaru.⁶

Kad su se uvjerali da protiv narodnog ustanka ne mogu postići efikasan obračun oružjem, Italijani su razvili živu propagandnu aktivnost, s ciljem da odvoje dio ustaničke mase od narodnooslobodilačkog pokreta. U ovome su, oslanjajući se na ostatke srpske buržoazije koju je oslobodilački i revolucionarni smisao ustanka smrtno uplašio, koristili sva raspoloživa i već oprobana sredstva — vjersku netrpeljivost, strah od novih ustaških zločina, davanje raznih obećanja, pa i nekih vidova konkretne materijalne pomoći i potkupljivanja pojedinaca.

Za vrijeme dok su Italijani pripremali reokupaciju slobodne teritorije, u zapadnoj Bosni naročito su se aktivirali velikosrpski elementi u Kninskoj krajini, Lici i dijelu Bosanske krajine. Koristeći se rezultatima borbi u ustanku, oni su zajedno sa predstavnicima reakcionarnih snaga iz arugih krajeva pojačali svoje zahtjeve italijanskoj vladi da anektira krajeve u kojima je planuo ustanak. Tvrdili su da je ustanak Usmjeren isključivo protiv ustaške Nezavisne države Hrvatske. U narodu su proturili vijesti o tome, kako bi otpor Italijanima bio običan avanturizam i da snage ustanika nisu sposobne da im se odupru. Još 11. avgusta 1941. godine Stevo Rađenović i drugi potpisali su navodno u ime ustanika sporazum sa Italijanima o nenapadanju.⁷

⁵ Zb. NOR IV/1 dok. br. 50 str. 105 i Izvještaj poručnika Stjepana Vlajića, Arhiv VII kutija 1. br. dok. 29/2.

⁶ Arhiv Vojnoistorijskog instituta kutija 1, registarski broj 29/2 — u daljem tekstu ARHIV VII, k. 1, reg. br. 29/2.

⁷ Zb. NOR IV/1 dok. br. 13 str. 38—42.

Na Kninskom frontu su otvoreno djelovali protiv NOP-a pop Momčilo Đujić, Živko Brković, Brane Bogunović, Lazo Tešanović i drugi.

Štab Drvarske brigade je na vrijeme i oštro reagovao na ove pojave i protiv nosilaca ove politike.

Na reorganizaciji jedinica i komandovanju štabu Drvarske brigade su pomagali španski borci Vlado Četković, Košta Nad, Vojo Todorović i Ratko Vujović, koji su se u to vrijeme zatekli u Drvaru. Za komandanta odbrane na pravcu Drvar — Grahovo, određen je Vlado Četković.

Već 31. avgusta Štab drvarske brigade, uz pomoć Marka Oreškovića, organizovao je konferenciju na kojoj je učestvovalo 30 delegata NOP odreda Bosne i Like u Drvaru.

Na ovoj konferenciji osuđena je politika Italijana, izdajničko držanje i ponašanje ideologa i organizatora četnika, njihova propaganda i saradnja sa Italijanima, te šverc, pljačka i samovolja pojedinih elemenata koji su se mjestimično pojavili na slobodnoj teritoriji.⁸

Na dan 1. septembra 1941. na narodnom zboru u Drvaru izabran je Narodnooslobodilački komitet za Bosnu i Liku, kao najviši organ vlasti na čitavoj slobodnoj teritoriji, narodni sud i narodni tužilac, čime je sistem narodne vlasti još više razvijen i proširen.⁹

Devetog septembra otpočela je italijanska ofanziva na slobodnu teritoriju. Iz sastava 6. armijskog korpusa angažovane su divizija »Sasari«, sa sjedištem u Kninu i divizija »Bergamo«, sa sjedištem u Sinju, ojačane jednim artiljeriskim pukom i jednim bataljonom.¹⁰

Zahvaljujući saradnji popa Đujića, Bogunovića, Brkovića i Tešanovića, Italijani su iz Knina preko Derala i iz Vrlike preko Uništa, 10. septembra zauzeli Bosansko Grahovo, a istovremeno su bez otpora ušli u većinu mjesta u Lici.

Četrnaestog septembra snage ustanika držale su položaj na južnim padinama Bobare i Jadovnika, a 16. septembra Italijani su prešli u opšti napad na pravcu Grahovo —

⁸ Zr NOR IV/1 dok. br. 66 str. 147.

⁹ Citirano sjećanje Vase Trikića.

¹⁰ Arhiv V.I.I. k. 71. reg. br. 15/1a—1. Raport komande Druge italijanske armije za drugu polovinu septembra 1941.

Resenovci — Drvar, i od Livna preko Glamoča u pravcu Drvara. U toku desetodnevnih borbi na položajima oko Ploča i Resenovaca, Italijani su imali preko 100 mrtvih i više stotina ranjenih vojnika. Uništeno je nekoliko kamiona i dva topa.¹¹

Dvadeset petog septembra italijanska divizija »Sasari« sa 40 tenkova, uz podršku jake artiljerije i deset aviona probila je front ustanika i oko 13 časova sa prednjim dijelovima prodrla u Drvar koji je prije toga živio punih 61 dan u slobodi. Drvar je bio sav u plamenu. Gori je pilana, stovarište građe, tvornica sanduka, tvornica celuloze i svi ostali industrijski objekti. Demolirana su sva željeznička postrojenja i električna centrala. Spaljeno je 55000 m³ rezane građe i oko 700 vagona celuloze.

Ustaničke jedinice su se povukle na obronke planinskih masiva Jadovnika, Lunjevače, Klekovače, Osječenice i Grmeča. Štab Drvarske brigade u prvo vrijeme je bio u Osječenici, a potom je preko Boboljusaka i Jadovnika, nakon 7 do 8 dana stigao u s. Otaševac pod Klekovačom. Italijani su zaposjeli sva mjesta u ovom dijelu Bosanske krajine i Like: Udbinu, Lapac, Srb, Bos. Grahovo, Glamoč, Oštrelj, Bosanski Petrovac, Bihać i Bosansku Krupu.

U mjestima koja su zaposjeli i najbližim selima oko njih, posebno tamo gdje je bio naseljen srpski živalj, Italijani su se ponašali kao zaštitnici Srba od ustaškog terora. Njihova propaganda imala je djelimično djeinstvo na jedan broj ustanika sa terena Drvara, Grahova i Bosanskog Petrovca koji su, dobivši obećanje da im se neće ništa dogoditi zbog učešća u ustanku, otišli kućama, ali su zadržali oružje i nisu pristupili četnicima. Ovi ljudi su u prvo vrijeme živjeli po selima. Organizovali su osmatranje i postavljali zasjede prema neprijateljskim garnizonima, koji sem u sela koja su se nalazila neposredno oko gradova, nije smio zalaziti.

Zajedno sa Italijanima u Drvar su, pored ostalih, došli četnički komandanti Đujić, Bogunović i Tešanović i povezali se sa Manom Rokvićem, Vladom Moračom i Ilijom Desnicom, koji su ranije, kao ustanički komandanti, ispoljavali samovolju i šovinistički djelovali. Sada su za-

¹¹ Zb. NOR IV/1 dok. br. 193 str. 421—422.

jedno otpočeli sa pripremama za formiranje četničkog puka »Kralj Petar II«¹²

Vojno-političko rukovodstvo ustanika brzo je preduzelo potrebne mjere da onemogući djelovanje Italijana i četnika za razbijanje ustaničkih redova. Osnovni zadatak rukovodstva ustanika bio je da sačuva jedinstvo ustanika, povjerenje naroda koji se masovno odazvao pozivu KPJ na ustanak i da održi borce na okupu u jedinicama. Već 13. d 14. oktobra radi toga je održana konferencija u selu Otaševac pod Klekovačom na kojoj su prisustvovali i rukovodioci ustanka za Bosansku krajinu i partijski i vojni rukovodioci sa terena Drvara, Bosanskog Grahova i Bosanskog Petrovca. Kroz otvorene diskusije analizirana je situacija, iskrsla dolaskom Italijana, a posebno stanje u jedinicama. Sumirani su uspjesi postignuti u vrijeme ustanka i dvomjesečne borbe, a ukazano je i na propuste rukovodstva ustanka u dotadašnjem radu. Komunisti su otvoreno, samokritički ocijenili svoje propuste i uspjehe. Formiran je i Okružni komitet KPJ za Bosanski Petrovac, Drvar i Grahovo.¹³

Na osnovu odluke Štaba NOP-a, odreda za Bosansku Krajinu, veći broj partizanskih jedinica sa područja Drvara prebačen je u Podgrmeč i prema Bihaću da pomogne konsolidaciji tamošnjih partizanskih jedinica i da spriječi prodor Italijana na ovo područje.

Na području oko Drvara privremeno je data prednost političko-organizacionom radu, u jedinicama koje su ostale na ovom području i sa narodom. Težište idejno-političke aktivnosti bilo je usmjereno na raskrinkavanje propagande italijanskog okupatora u narodu i protiv nastojanja četničkih grupa koje su bile pod zaštitom italijanskih garnizona da pridobiju jedan broj boraca za svoje jedinice. O uspjehu drvarskih komunista na ovom zadatku i potpunom neuspjehu četničkih vođa i agitatora, govori činjenica da se u četnički puk »Kralj Petar II« koji

¹¹ Arhiv V.I.I. k. 82. reg. br. 50/2a—6. Raport komande 6. italijanskog korpusa.

¹³ Arhiv V.I.I. k. 1997, reg. br. 3—11/8. Stenografski zabilježene izjave rukovodilaca ustanka na području Bosanskog Petrovca i Drvara.

je tada formiran pod zaštitom italijanske vojske, sa cijelog drvarskog područja uključilo samo oko 50 ljudi.¹⁴

U vrijeme odlučujuće bitke partizanskih jedinica na širem području Drvara protiv udruženih jedinica italijanskih okupatora i njihovih saradnika na ostalim područjima Bosanske krajine, gdje su ranije oružane akcije bile nešto slabijeg intenziteta od onih oko Drvara, ustanak se organizaciono, politički i vojnički sređivao i konsolidovao, što je posebno karakteristično za Podgrmeč i Kozaru. Dobrim dijelom ovom je doprineo dolazak vojnog i političkog rukovodstva za Bosansku krajinu i brojnije grupe komunista iz Banje Luke i susjednih sreskih centara u ove krajeve. U ovo vrijeme ovdje je izvršena vojnička reorganizacija ustaničkih jedinica, i stvoreni su odgovarajući uslovi za intenzivniji političko-vaspitni rad među borcima i u narodu. U toku oktobra i novembra formirana su tri krajiška NOP odreda: prvi za Podgrmeč i šire područje Drvara i Bosanskog Petrovca, drugi za područje Kozare i treći za Janj, Pljevu, Manjaču i predjele centralne Bosne između Vrbasa, Save, Bosne i Vlačića. Istovremeno su na ovim područjima formirani okružni komiteti.

Zahvaljujući dobro organizovanom idejno-političkom radu u partizanskim jedinicama i sa narodom na oslobođenoj teritoriji, koji su vodile partijska i skojevska organizacija u oslobođenim selima, široko zasnovanom radu, kroz čitalačke i vaspitne družine, kulturno-umjetničke grupe, skupove i sastanke sa omladinom, i narodom, bitka za mase i njihovo pridobijanje za liniju NOP-a dobijena je u potpunosti na području 1. i 2. odreda već do kraja 1941. godine. Pokušaj Italijana da kombinacijom vojnih akcija i propagandom osujete razvoj NOP-a na ovom području propao je u potpunosti. Partizani su na području ova dva odreda počeli da napadaju italijanske posade, što je značilo da zamisao italijanskog okupatora da propagandom i oružjem razbije NO pokret na ovom području nije uspjela.

¹⁴ Sjećanje Ilije Materica, jednog od organizatora ustanka u ovom kraju — »Ustanak naroda Jugoslavije» — Zbornik Vojnoizdavački zavod, knjiga 3, Beograd 1963, strana 100—116.

Ne mireći se sa neuspjehom u zapadnim predjelima Krajine, okupatori i njihovi saradnici prenijeli su težište svoje akcije na strategijski vrlo važno područje, u predjele centralne Bosne gdje, sticajem niza subjektivnih i objektivnih činilaca, NOP nije uspio jače da učvrsti svoje pozicije. Na ovom prostranom području do ustanka je djelovao mali broj seoskih organizacija KPJ i SKOJ-a, pa su pripreme za ustanak bile slabije izvedene nego na području Kozare, Drvara i okoline, pa i Podgrmeča. Već u toku ustanka ovdje je, sticajem okolnosti, ojačao uticaj pojedinih ustaničkih prvaka koji su naginjali četništvu, na primjer Uroša Drenovića¹⁵, Laze Tešanovića, Rade Radića,¹⁶ Vukašina Marčetića i drugih. U vrijeme obračuna sa italijanskom vojnom i propagandno-političkom ofanzivom u septembru i oktobru na području Drvara i okoline i djela Podgrmeča, nekoliko pročetnički opredjeljenih ustanika pobjeglo je iz tih krajeva ispred narodnog suda i sklonilo se u centralnu Bosnu, kao Lazo Tešanović, Pavle Mutić i drugi. Istovremeno su u centralnu Bosnu počeli da stižu u sve većem broju izaslanici Draže Mihailovića koji su upućivani u Bosansku krajinu, sa ciljem da šire četnički pokret.

Da bi se ovo stanje popravilo i poboljšali uslovi djelovanja snaga NOP-a na području 3. odreda i u jugoistočnim područjima koja je držao 1. odred, Oblasno-političko i vojno rukovodstvo poduzimalo je niz mjera i konkretnih akcija. Jedna od njih bila je reorganizacija vojne i političke strukture NOP-a u cijeloj oblasti. Radi što uspješnijeg organizovanja i rukovođenja akcijama i političkog rada u jedinicama i u oslobođenim selima, u januaru 1942. izvršene su pripreme za podjelu teritorije i snaga 1. i 3. krajiškog NOP odreda i okružnih komiteta na područjima tih odreda, a početkom februara 1942. završeni su poslovi oko ove reorganizacije. Na dijelu teritorije 1. krajiškog NOP odreda, oko Petrovca, Drvara i okoline

¹⁵ Uroš Drenović, rezervni oficir bivše jugoslovenske vojske, zamjenik komandanta 3. odreda, prešao na stranu četnika i poginuo od bombe iz savezničkih aviona 1944. godine.

¹⁶ Rade Radić, zamjenik političkog komesara, odnosno politički instruktor u štabu 4. odreda, prešao na stranu četnika i izvršio puč u Štabu odreda, osuđen 1946. zajedno sa Dražom Mihailovićem na smrt.

gdje su u ovo vrijeme veoma efikasno djelovale jake partizanske jedinice i bio razvijen intenzivan politički rad u vojsci i pozadini, formiran je 5. krajiški NOP odred, a istovremeno i Okružni komitet KPJ za drvarski okrug.

Podjela područja 3. odreda tekla je nešto sporije. I ovdje je uspješno izvršeno reorganizovanje novog 3. krajiškog NOP odreda na području od Ključa i Mrkonjić Grada na sjeveru, pa sve do blizu Livna i Kupresa na jugu, kao i organizovanje novog Okružnog komiteta za ovo područje. Međutim, formiranje 4. krajiškog odreda koji je zahvatao područje između Vrbasa, Save i Bosne sve do Vlašića i Travnika išlo je, iz pomenutih razloga sporo.

Formiranje okružnog komiteta KPJ za ovo područje i pokušaj organizovanijeg političkog rada sa narodom u oslobođenim selima izazvalo je pojačanu protivakciju četnika. Pročetničke snage su se plašile posebno akcija NOP-a koje su imale narodnooslobodilački i revolucionarni smisao. Uporno su organima narodne vlasti suprotstavljali preživjele oblike vlasti iz vremena Kraljevine Jugoslavije, istupali protiv ravnopravnosti naroda, bratstva, jedinstva itd ...

Poslije stizanja vijesti iz istočne Bosne o tamošnjem sporazumu između partizana i četnika i ovdje su četnički elementi počeli otvorenije da nastupaju. U prvoj polovini decembra Uroš Drenović je iznio zahtjev da se, po ugledu na istočnu Bosnu, dozvoli formiranje četničkih jedinica i na području 3. odreda. Potom je na sastanku štaba 3. krajiškog NOP odreda, u kome je vršio dužnost zamjenika komandanta 10. decembra 1941. zatražio da se partizanski bataljon »Petar Kočić« nazove četnički. Očekujući da će ustupcima uspjeti zadržati Drenovića i njegove pristalice u borbi protiv okupatora, štab odreda je prihvatio ovaj Drenovićev zahtjev, iako je znao da je Drenović već ranije, od polovine novembra 1941. pokušavao da vodi tajne pregovore sa ustašama.¹⁷ Drenovićev primjer slijedili su njegovi istomišljenici koji su počeli da stvaraju svoje četničke jedinice na području 3. odnosno 4. krajiškog NOP odreda. Tako je, u dogovoru sa Drenovićem,

¹⁷ Dušan LukaC, *Ustanak u Bosanskoj krajini, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1967. str. 326—328.*

Lazo Tešanović formirao četnički odred na području između Vrbanje i Vrbasa, jačine od oko 70 do 80 ljudi.¹⁸ Četnička propaganda prodrla je početkom 1942. i u druge jedinice 3. odreda, odnosno u vrijeme njegove reorganizacije u 3. i 4. krajiški NOP odred, ne štedeći ni najbolje jedinice ovog odreda u Janju i Pljevi. Upravo u vrijeme reorganizacije 3. odreda, četnici predvođeni Drenovićem, Tešanovićem, Tomićem, Marčetićem, Lazičićem, Mitrovićem, Trivunčićem i drugim, počinju sa sistematskim, potajnim rovanjenjem i djelovanjem protiv NOP-a. Po njihovom naređenju presretani se partizanski kuriri, plijenjena povjerljiva partizanska pošta, ubijani kuriri, vršena tajna likvidacija saradnika i aktivista NOP po selima. U isto vrijeme sabotiraju se i ometaju sve mjere i akcije partizanskih komandi i partijskih rukovodstava, obavještavaju se okupatorske komande po sreskim centrima i ustaše o namjerama i pokretima partizanskih jedinica i sabotiraju ugovorene zajedničke akcije.

Tako je u Bosanskoj krajini krajem zime 1941/42, u vrijeme najvećeg uspona NOP-a u ovoj oblasti, bilo na pomolu rađanje jednog novog opasnog neprijatelja u redovima samih ustanika. Dešavalo se to u trenutku kada je na poziv viših vojnih i političkih rukovodstava iz Bosanske krajine trebalo da krene jedan kompletan proleterski bataljon u sastav Prve proleterske brigade i kada su partizanske jedinice jačine oko osam hiljada boraca (naoružane sa preko 6560 pušaka, 163 puškomitraljeza, preko 40 teških mitraljeza i 15 topova i minobacača), prema 12460 neprijateljskih vojnika (7650 Italijana, 850 Njemaca, 520 ustaša i oko 3400 domobrana), imali inicijativu u svojim rukama i izgleda da ozbiljno ugroze okupacioni i kvislinški sistem na cijelom ovom području.¹⁹

Ocjenjujući pojavu četništva kao veliku opasnost za NOP, u onim krajevima gdje KPJ nije uspjela da obezbijedi siguran uticaj na seljačke mase, Oblasno partijsko rukovodstvo i Operativni štab (u formiranju) nastojali su da se nađu putevi pridobijanja seljaka zavedenih četničkom propagandom za saradnju i učešće u borbi protiv

¹⁸ Arhiv V.I.I. — kutija 162. br. reg. 1/1—1, — Izvještaj Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 5. 3. 1942. Glavnom štabu NOPO i DOV za Bosnu i Hercegovinu.

¹⁹ Zb NOR IV/3 dok. br. 93 str. 273—291.

okupatora i ustaša. Krajem 1941. i u prva dva mjeseca 1942. održano je niz sastanaka partijskih rukovodstava i vojno-političkih savjetovanja na kojima su analizirani iskrslji problemi i traženi najbolji putevi za njihovo otklanjanje.

Na jednom od najznačajnijih savjetovanja komunista Bosanske krajine — Partijskoj konferenciji u Skender Vakufu od 21 do 23. februara kojom je rukovodio Đuro Pucar Stari, a na kojoj su pored partijskih rukovodilaca iz vojske i pozadine prisustvovali i svi komandanti partizanskih jedinica sa područja Bosanske krajine, glavna tema je bila pronalaženje puteva za otklanjanje i sprečavanje četničke izdaje i očuvanje jedinstva postojećih ustaničkih jedinica na liniji narodnooslobodilačke borbe. Učesnici ovoga savjetovanja u svojim izvještajima i diskusijama otvoreno su i jasno govorili o stanju u njihovim jedinicama i na terenu. Isticali su pozitivne primjere i rezultate rada i borbe i samokritički raspravljali o slabostima u dotadašnjem radu. Većina izlaganja o rezultatima i uspjesima jedinica i o uspješnom političkom radu sa narodom odnosila se na područja 1. 2. 5. i djelimično 3. krajiškog NOP odreda. Iznijeti su mnogi propusti, naročito u organizovanju i sprovođenju političkog rada na djelovima teritorija 3. i 4. krajiškog NOP odreda. Većina diskutanata je među kojima i Danko Mitrov iznijela mišljenje da je politički rad na području 3. i 4. odreda zapostavljen i slab, posebno rad u selima u kojima se zapostavio i rad sa omladinom.

Opasnost od četništva očekivana je pre na području 3. odreda, nego na teritoriji 4. Razlog za ovo bio je otvoreni pročetnički rad Drenovića, dok se četničke vođe na području 4. odreda još nisu bile otvorenije deklarisle za pretvaranje postojećih jedinica u četničke. Zato je u analizi, predlozima i direktivnim zaključcima koje su iznosili članovi partijskog rukovodstva Bosanske krajine, više mjesta dato pojedinim jedinicama i dijelovima teritorije 3. odreda, nego 4. odredu. Mišljenja pojedinih odredskih rukovodilaca da se ide na radikalnije razračunavanje sa svima koji neće da budu partizani, nije prihvaćeno i zauzeto je stanovište da se uz pojačani politički rad pridobijaju pošteni borci koji žele da se u sastavu dobrovoljačkih odreda bore protiv okupatora, a da se

obračun povede samo sa klasnim i organizovanim neprijateljima koji rade po direktivama Draže Mihailovića i saradnji sa okupatorom.

U svakodnevnom političkom radu sa borcima i narodom trebalo je govoriti o izdajničkoj ulozi izbjegličke vlade i njenog vojnog ministra u zemlji Draže Mihailovića, koji je prešao u otvorenu izdaju i saradnju sa okupatorom. Istaknuta je potreba što čvršćeg jedinstva naroda i šire, organizovanja i svestranije političke aktivnosti na cijeloj teritoriji, a posebno na područjima gdje se pojavila opasnost od četničkog rovanjenja, tj. na području 3. i 4. krajiškog NOP odreda. Tražena je u narednom presudnom razdoblju još veća politička i vojnička odgovornost u svim jedinicama od voda do odreda, a posebno odgovornost rukovodilaca i članova KPJ i SKOJ-a.²⁰

U kompleksu novih zadataka i pojačane vojne i političke aktivnosti na cijeloj teritoriji Bosanske krajine, neposredno poslije Konferencije izvršeno je formiranje, prvo vodova i četa, a zatim i Prvog proletarskog bataljona. Odmah poslije formiranja usledilo je njegovo angažovanje u centralnoj Bosni u cilju pomoći jedinicama 4. KNOP odreda protiv četničke izdaje.

²⁰ Zb NOR IX/1 dok. br. 35 str. 114—126.

I Dio

FORMIRANJE PROLETERSKOG BATALJONA BOSANSKE KRAJINE

U duhu Odluke CK KPJ i VS NOV i DOJ d Glavnog štaba NOV i DOJ za Bosnu i Hercegovinu, odnosno Operativnog štaba za Bosansku krajinu, početkom februara 1942. prišlo se formiranju Proleterskog bataljona Bosanske krajine, koji je trebao da uđe u sastav 1. proleterske brigade kao njen sedmi bataljon. Već početkom februara formirana je 1. proleterska (Kozarska) četa, a krajem februara 2. proleterska (Grmečka) četa i Drvarski proleterski vod.

Formiranje Kozarske proleterske čete

Kozarska proleterska četa formirana je 9. februara 1942. godine u selu Verići, nedaleko od Prijedora.

Već 2. februara počeli su iz obližnjih četa pristizati prvi borci. Izboru boraca poklonjena je naročita pažnja. Odabrani su mladi, zdravi i politički sigurni borci, između 18 i 25 godina, koji su se do tada istakli u borbama i koji su dobro rukovali sa oružjem. Pretežno su odabrani članovi SKOJ-a, KPJ i kandidati za članove KPJ. Četa je popunjena iz prvih šest dotada postojećih partizanskih četa na Kozari. Nastojalo se da svako selo ima po nekoliko »svojih« proletera.

Odabrano je 118 boraca naoružanih sa 110 pušaka, 8 puškomitraljeza i 5 pištolja. Za komandira čete određen je Simo Ivanović, rudarski radnik iz sela Zuljevice, za političkog komesara čete Esad Midžić, student iz Pri-

jedora, a za zamjenika političkog komesara Fadil Šerić. Za komandira prvog voda određen je Branko Vuković, rudarski radnik, drugog Mihajlo Gačić, zemljoradnik iz okoline Bosanske Kostajnice i trećeg voda Slavko Zrnić, radnik iz okoline Bosanske Gradiške.

Na dan 9. februara četa se pripremila za smotru i očekivala dolazak starješina iz Štaba 2. krajiškog odreda. Raport je predao komandir čete Simo Ivanović. Smotru je izvršio Ivica Marušić Ratko.

Poslije smotre postrojenim proleterima obratio se Josip Mažar Šoša načelnik štaba 2. krajiškog NOP odreda¹ i, pored ostalog, rekao: »Vaš borbeni put biće dug i težak. Sem neprijatelja tući će vas nevjeme i glad, a ići ćete tamo gdje bude najpotrebnije i najteže. Na Kozari ostavljate svoje majke, očeve, braću i sestre, a oni koji su oženjeni i svoje žene i nejaku djecu. Ostavljate svoje domove i prijatelje. To vam kažem radi toga da oni drugovi koji to ne mogu podnijeti i ne osjećaju se sposobnim da izdrže sve te napore, izađu iz stroja, ostanu u svojim jedinicama, ovdje na Kozari, i produže borbu, bez da ćemo im išta zamjeriti ...

Postrojeni borci se do tada nisu međusobno dobro poznavali. Osjećali su se ponosni što im je pripala čast da krenu na tako težak zadatak i što im se pružila prilika da se svrstaju u redove proleterskih jedinica, o kojima se pričalo među kozaračkim partizanima. Na poziv Šoše, da iz stroja izađu oni koji se osjećaju nesposobnim, nije niko izašao, već su svi krenuli na predstojeći zadatak.

Po završenoj smotri četa je izvršila pokret prema selu Bistrici, koje se nalazilo nedaleko od neprijateljskog uporišta u Omarskoj. Snijeg je bio dubok i otežavao je pokret, tako da je četa stigla u Bistricu tek krajem dana, 9. februara. Sutradan se četa pripremila za svoju prvu akciju — napad na ustaško uporište u Omarskoj, koje se nalazilo oko željezničke stanice istog imena na pruzi Prijedor—Banja Luka. Pruži i komunikaciji Zagreb—Sunja—Bosanski Novi—Prijedor—Banja Luka vojne vlasti NDH su pridavale poseban značaj. Zbog toga komunikacija bila gusto posjednuta. Samo na relaciji Prijedor—

¹ Josip Mažar »Šoša«, proslavljeni krajiški komandant, narodni heroj, poginuo u borbama za oslobođenje Travnika 1944.

Banja Luka neprijatelj je organizovao uporišta u Kozarcu, Omarskoj, Piskavici, Ivanjskoj, Mišin-Hanu, Zalužanima i Budžaku. Posade su bile međusobno dobro povezane. Na ovom dijelu pruge stalno je patrolirao oklopni voz. Imajući to u vidu, napad na pojedina uporišta ili jednovremeno na više njih, zahtijevao je dobru organizaciju i dovoljno jake jedinice, da bi akcija uspjela prije nego što neprijatelj interveniše iz Banja Luke ili Prijedora.

Pred početak napada, u Omarskoj se nalazilo oko 40 ustaša i domobrana. Dubok snijeg otežavao je pokret jedinica i onemogućio razvijanje streljačkog stroja, pa su se partizani morali kretati u koloni po jedan. To je omogućilo neprijatelju da otkrije prikradanje uporištu i da se bolje pripremi za odbranu. Oko željezničke stanice nalazilo se nekoliko manjih drveno-zemljanih bunkera, koji su bili povezani rovovima i ograđeni bodljikavom žicom, iz kojih je neprijatelj na vrijeme organizovao precizan sistem puščane i mitraljeske vatre.

Komanda Kozarske proleterske čete nije imala potpunije podatke o neprijatelju i njegovom sistemu odbrane, niti je predviđjela mogućnost intervencije neprijatelja iz susjednih uporišta.

U napadu su pored Kozarske proleterske čete, učestvovali i Rakelićka i Marićka partizanska četa sa ukupno preko 250 boraca. Jedinice su krenule u određeno vrijeme, ali su se zbog dubokog snijega i tamne noći kretale sporije i napad nije otpočeo jednovremeno i u planirano vrijeme.

Neprijatelj je to iskoristio i u toku borbe pružao vrlo jak otpor, sve do nailaska oklopnog voza iz pravca Piskavice. Grupa boraca koja je dobila zadatak da poruši prugu nije imala eksploziva, a nije uspjela izvršiti zadatak pijucima i sjekirama. Voz je ipak zaustavljen, ali je otvorio vrlo jaku mitraljesku vatru po borbenom poretku jedinica. To je posadu uporišta još više ohrabrilo, pa je pružila još jači otpor. Pošto je počelo svitati jedinice su u samu zoru povučene iz borbe i zauzele su pogodnije položaje, da u toku dana ne bi trpjele nepotrebne gubitke.

Jedanaestog februara 1942. oko 9,00 časova ustaškom uporištu u Omarskoj stiglo je pojačanje iz Prijedora.

Udruženim snagama neprijatelj je u toku dana u nekoliko navrata pokušavao da odbaci partizanske jedinice dalje od uporišta, ali u tom nije uspio. Veliki snijeg išao je u prilog partizanima. Neprijatelj je odbijen jakom mitraljeskom i puščanom vatrom. Oklopni voz i pojačanje koje je stiglo vratilo se predvečer u Prijedor. Naredne noći izvršen je ponovni napad koji je bio dobro organizovan i energičan. Neprijatelj je u toku borbe imao 6 poginulih, 8 zarobljenih i 16 ranjenih. Zarobljen je i šef stanice u Omarskoj, zaplijenjeno 14 pušaka, nešto municije i druge vojne opreme. Partizani su imali jednog poginulog i 5 ranjenih boraca, među kojima je bio i Ostoja Tukić, borac Kozarske proleterske čete. Tukić je ručnim bombama osvojio dva bunkera i u njima likvidirao ustašku posadu. Ipak, glavnina posade je uspjela da se probije iz Omarske u Piskavicu.

Po završenoj borbi, Kozarska proleterska četa krenula je za selo Marićka, gdje je održan zbor naroda iz okolnih sela. U ime Štaba Kozarskog partizanskog odreda o ciljevima NOB-e i zadacima čete govorili su Josip Mažar Šoša, komandir Kozarske proleterske čete Simo Ivanović i komesar čete Esad Midžić. Posebnu pažnju prisutnih privukao je govor komesara čete. On je, pored ostalog, rekao da će borba biti teška, duga i krvava, ali da će pobjeda biti na strani partizana. Posebno se založio za bratstvo i jedinstvo srpskog, hrvatskog i muslimanskog naroda, kao jedne od garancija pobjede partizana.

Narednog dana četa je nastavila put prema Vrbasu. Prvu noć je prenoćila u selu Jeličkoj, a drugu u Goleši. Od Marićke do Jeličke borci su prevoženi saonicama.

Bilo je već kasno kada je četa stigla u selo Goleši. Iako su kuće bile tijesne, borci su se nekako smjestili na podu od ilovače, a djeca i žene na krevetima, dok su domaćini proveli noć u sušenju odjeće i obuće proletera. Pri polasku iz sela, proleter i su ispraćeni sa punim torbicama hrane i vojničkim čuturicama rakije.

Ustaška uporišta u rejonima — Klašnice, Piskavice, Han-Kola, Novoselije, Krupa na Vrbasu i Kotor Varoši, predstavljala su sastavni dio spoljne odbrane garnizona u Banja Luci. Preko Krupe su održavane veze sa garnizonima u Mrkonjić Gradu i Jajcu. Neprijatelj je u ovim

rejonima još 1941. locirao dovoljno jake jedinice, da bi mogle odbiti napade ustanika.

S obzirom na to da se Krupa nalazi neposredno u dolini rijeke, već od prvih dana ustanka ovo uporište je bilo često izloženo neposrednim napadima partizanskih jedinica. Što je vrijeme više odmicalo, a pritisak jedinica 3. krajiškog odreda bivao sve jači, uporištu je prijetila sve veća opasnost. Zbog toga je komanda ustaške brigade iz Banja Luke, naredila da se posada uporišta 22. satnija. 10. domobranskog puka i ustaše i oružnici povuku u Banja Luku, kako bi na vrijeme izbjegla neminovno uništenje.

Kada je počelo povlačenje neprijateljske posade, Kozarska četa se nalazila u selu Goleši. Komanda čete je to saznala od mještana. Odmah je naređeno prikupljanje boraca, ali je išlo sporo jer su kuće bile raštrkane. Dok su se borci prikupljali, načelnik štaba odreda i komandir čete upoznali su komandire vodova sa situacijom i izdali naređenje za pokret prema Vrbasu. Svaki od vodova dobio je zadatak gdje će postaviti zasjedu. Iako je snijeg bio vrlo dubok i bez prtljage a do mjesta je bilo preko 15 kilometara, četa je to odstojanje prešla u kratkom roku i u najboljem redu, a proleterci su napor odlično izdržali.

U ranu zoru 14. 2. 1942. godine, dva voda su postavila zasjedu na okuci puta, 12 km južno od Banja Luke, a treći vod nešto južnije od sela Bare. Prilaženje cesti izvršeno je oprezno. Jedinice su išle u koloni. Sa puta su krenuli pored žive ograde i neopaženo zauzeli borbeni raspored.

Uskoro se cestom pojavila neprijateljska kolona. Vojnici su pored naoružanja nosili i druge stvari, što ih je još više opterećivalo. Kada je začelje neprijateljske kolone prošlo čelo zasjede, otvorena je vatra iz cjelokupnog naoružanja čete. Neprijatelj je bio iznenađen. Neprijateljski vojnici koji nisu izginuli od prvih plotuna počeli su skakati u korito rijeke, dok su se neki ubijali sopstvenim bombama. Neprijateljska jedinica je bila potpuno uništena. Poslije bitke četa je krenula preko sela Javorini u pravcu Celinca.

Napad na neprijateljsko uporište u Kotor-Varoši

Štab 4. krajiškog odreda odlučio je početkom februara 1942. da napadne neprijateljski garnizon u Kotor-Varoši.

Planom je bilo predviđeno da se garnizon u Kotor-Varoši, u kome su se nalazile ustaške jedinice, žandarmi i domobrani, jačine preko 320 vojnika, napadne na dan 12. februara. Uspostavljena je veza sa domobranskim poručnikom Muhamedom Redžićem, radi predaje garnizona bez borbe. Međutim, ustaše su ga otkrile. Optužen je zbog saradnje sa »komunistima«, smjenjen sa dužnosti i odveden u Dubicu, a kasnije u Jasenovac gdje je strijeljan. Umjesto 12. 2., napad je izvršen 19. 2. 1942. godine.² Obavješten od strane četnika o pripremama za napad, neprijatelj je reorganizovao svoju odbranu, što je bio jedan od glavnih razloga neuspjeha napada.

Sa Kozarskom proleterskom četom nalazio se i načelnik štaba 2. krajiškog NO partizanskog odreda Josip Mažar Šoša i jedna desetina 2. odreda sa minobacačkim odjeljenjem. Nišandžija na minobacaču bio je Stojan Pralica. Ocijenjeno je da bi mogla uslijediti intervencija iz Banja Luke. Zato su Crnovrška četa 3. bataljona i dio Jošavačke čete 2. bataljona dobile zadatak da zatvore taj pravac i obezbijede napad. S tim u vezi, na dva dana prije početka napada, Crnovrška četa dobila je zadatak da sa 40 boraca i 1 puškomitraljezom posjedne položaje na lijevoj obali Vrbanje u visini Barakovca, a sa 20 boraca i dijelom Jošavačke čete na desnoj obali Vrbanje.

Istovremeno, iz Crnovrške čete, po naređenju Štaba 4. NOP odreda upućeno je 11 boraca za popunu Kozarske proleterske čete.³

² Sem opšte zapovjesti za pripremu, nema sačuvanih ni naših ni neprijateljskih dokumenata. Iz opšte zapovjesti za pripremu napada vidi se da su u napadu učestvovalе jedinice 2. bataljona 4. krajiškog NOPO, — Skendervakufska, Maslovarska i Jošavačka partizanska četa, a iz 4. bataljona Čečavska partizanska četa, kao i Proleterska kozarska četa. U napad je bila upućena i Prnjavorska četa 3. bataljona 4. odreda, ali usled velike daljine i dubokog snijega kasno je stigla i nije učestvovala u napadu.

³ Naređenje Štaba 4. NOP odreda, od 16. februara 1942, Fotokopija je kod autora.

Kozarska proleterska četa dobila je zadatak da likvidira neprijatelja skoncentrisanog oko mosta na rijeci Vrbanji, u nekoliko utvrđenih zgrada, betonskih i drveno-zemljanih bunkera. Dva puna dana pred početak napada četa se nalazila u selu Vranić. I ostale jedinice određene za napad nalazile su se u neposrednoj blizini Kotor-Varoši.

Prema izjavama preživjelih boraca Kozarske čete, ljudi iz okolnih sela su za to vrijeme nesmetano odlazili u Kotor-Varoš, kupovali namirnice, duvan i so. To je omogućilo neprijatelju da dođe do podataka o pripremama za napad. Pored ostalog, neprijatelj je vrijeme od 12. do 19. februara iskoristio za reorganizaciju odbrane i utvrđivanje. Pojačao je budnost i utvrdio se na svim prilazima. Obezbijedio je takav sistem vatre koji je onemogućavao nesmetan prijelaz preko rijeke Vrbanje i duž puta preko brisanog prostora, do bunkera i utvrđenih zgrada.

Planom napada bilo je predviđeno da sve jedinice otpočnu napad jednovremeno u 23,00 časa i da se uporište zauzme do zore narednog dana. Znak za početak napada bile su dvije crvene rakete. Međutim, neke jedinice koje su morale gaziti dubok snijeg, a nisu imali ugažene prtljine, zakasnile su i napad nije otpočeo jednovremeno.

Kozarska četa otpočela je sa napadom u određeno vrijeme. Računajući na iznenađenje prvi vod se privlačio mostu oko koga je bilo nekoliko bunkera. Međutim, neprijateljski vojnici su blagovremeno otkrili podilazak voda i otvorili jaku puškomitralješku vatru. Otpočela je borba oko samog mosta. Pošto frontalni napad nije uspio, obilaznim putem upućena je jedna grupa boraca preko rijeke, sa zadatkom da unište puškomitraljez sa druge strane. Pod zaštitom vatre grupa je stigla do polovine mosta, ali su dvojica proletera bili teško ranjeni. Pošto je mitraljeska vatra bila jaka, grupa se morala povući, ne uspijevši da izvrši zadatak. Potom su drugi i treći vod Kozarske čete dobili zadatak da pređu rijeku Vrbanju i napadnu neprijatelja sa druge strane. Voda je bila vrlo hladna, a rijeka nabujala. Pokušaj trećeg voda da zauzme most sa druge strane rijeke nije uspio. Tada je cijela četa zasuta jakom puškomitralješkom i puščanom vatrom. U isto vrijeme ni druge jedinice iz sastava 4. odreda, koje su napadale sa sjeveroistočne strane, nisu

uspjele izvršiti zadatak. Veze između jedinica bile su vrlo slabe, a međusobno sadejstvo još slabije.

U takvoj situaciji komandir Kozarske proleterske čete naredio je da se četa povuče iz borbe. Drugi i treći vod ponovo su pregazili rijeku i smjestili se u obližnje kuće, a prvi je ostao na položaju ispred samog mosta.

Pošto je most bio glavna prepreka na ovom pravcu napada, odlučeno je da ga napadne jedna jurišna grupa sastavljena, uglavnom, od rukovodećeg kadra jedinica 4. odreda, koja je, također, pretrpjela veliki gubitak i nije uspjela zauzeti most.

Poslije toga obustavljen je svaki dalji napad i jedinice su se povukle na polazne položaje. U ovoj borbi jedinice 4. odreda imale su preko 50 mrtvih i ranjenih.⁴ Među poginulima su bili: politički komesar odreda Rade Ličina, zamjenik komandanta odreda Ratko Broćeta, zamjenik komandanta bataljona Dušan Koščica, komandir čete Braco Radić, i drugi.

Neuspjeh u napadu na Kotor-Varoš negativno se odrazio na borce Kozarske čete i jedinice 4. odreda, a posebno je štetno djelovao na dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe u srednjoj Bosni. Taj neuspjeh su četnici, koji su ustaškim vlastima pokazali pripreme za napad, maksimalno iskoristili za prcpagandu protiv članova KPJ i rukovodioca narodnooslobodilačkog pokreta a posebno protiv političkih komesara optužujući za žrtve pale u napadu na Kotor-Varoš. Počeli su da ubijaju naše kurire, da spriječavaju prolazak kroz »svoj teren« partizanskim jedinicama i vrše jak pritisak na simpatizere narodnooslobodilačkog pokreta. Istovremeno su potpuno obustavili svaku borbu protiv okupatora, i orijentisali se za borbu protiv partizana. Uspostavili su još čvršće veze sa četnicima istočne Bosne, a pod uticajem okupatora vršili su pripreme za sklapanje sporazuma sa ustašama protiv partizana.

Poslije neuspjelog napada na Kotor-Varoš, ustaše su sakupile zaplijenjeno partizansko oružje i leševe izginulih boraca i fotografisali ih u propagandne svrhe.

Za vrijeme napada na Kotor-Varoš, Čelinačka partizanska četa 2. bataljona 4. odreda izvršila je jak pri-

⁴ Zb. NOR IV/4 dok. br. 117 strana 311.

tisak na ustašku posadu u Čelincu, koja se u toku noći uspjela probiti za Banja Luku bez gubitaka.

Poslije neuspjelog napada Kozarska proleterska četa, po naređenju Štaba odreda, stigla je u tek oslobođeni Celinac.

Borba na Lipovcu

Četnički komandant Lazo Tešanović bio je vješt u agitaciji na pridobijanju boraca za četnike.

Prije borbe na Lipovcu, koja se odigrala 5. III 1942. održan je sastanak sa Tešanovićem, kome su prisustvovali komandant 4. NOP odreda Danko Mitrov⁵, politički komesar 2. bataljona Niko Jurinčić i komandir Skender-vakufske čete, Đuko Komljenović. Na sastanku nije došlo do sporazuma sa Tešanovićem o zajedničkoj borbi protiv okupatora i ustaša nego su se odnosi još više zaoštrili.

Poslije toga u Štabu 4. odreda održan je sastanak na kome je donesena odluka da se u Lipovac uputi Kozarska proleterska četa i jedan vod Čelinačke čete sa zadatkom da razoružaju četnike Laze Tešanovića. Na ovaj zadatak sa Kozarskom četom pošli su tadašnji komandant operativnog štaba za Bosansku krajinu Mladen Stojanović i komandant 3. krajiškog NOP odreda Danko Mitrov. Sa njima je pošao i Košta Nađ, koji je od skendervakuf-

⁵ Danko Mitrov rođen u Đurđevcu u Podravini, 14. 03. 1919. godine (pravo ime Slobodan). Kao šesnaestogodišnji mladić, nošen ljubavlju prema slobodi potlačenih naroda, 1936. odlazi u Grčku, a odatle prelazi u Bugarsku, potom u Rumuniju, Mađarsku, Austriju, Svajcarsku, Francusku i najzad stiže u Spaniju, da se bori protiv fašističkih nasrtaja, za slobodu španskog naroda. Dugo vremena morao je da ubjeđuje ljude da je sposoban za borbu. U 19. godini postao je ratnik i vojni rukovodilac. Eio je tri puta ranjavan i uvijek u prvim borbenim linijama. Kao priznanje od republikanske španske vlade dobio je čin majora španske narodne vojske.

U francuskim zatvorima oboleo je od skorbuta, gde je od bolesti i zlostavljanja pogubio zube. Proleter Prvog krajiškog proleterskog bataljona pod Dankovom komandom probili su posljednji обруч neprijatelja 8. juna 1942. na Motajici. Nakon tri dana, 10/11. juna 1942. ubili su ga četnici u selu Srdević, srez Prnjavor. Proglašen je za narodnog heroja.

ske konferencije preuzeo dužnost komandanta Operativnog štaba⁶.

Prije polaska za Lipovac iz sastava Kozarske čete upućen je vod Mihajla Gočića, jačine 32 borca sa tri puškomitraljeza u Bočac, sa zadatkom da obezbijedi veze partizanskih jedinica iz zapadne Bosne sa jedinicama iz srednje Bosne, preko rijeke Vrbas. On više nikada nije došao u sastav čete, nego se kasnije, pošto je bio desetkovan u borbi sa četnicima oko Čemernice i u odbrani bolnice sa Udarnim bataljonom 2. krajiškog odreda, vratio na Kozaru.

Petog marta 1942. godine, četa je bez 3. voda krenula za Lipovac. Snijeg je bio visok i borci su se kretali u koloni po jedan, bez potrebnog odstojanja i borbenog obezbjeđenja. Na čelu kolone kretao se prvi vod, a za njim rukovodstvo, pa glavnina kolone.

Tešanović je blagovremeno bio obaviješten o pokretu partizanske kolone. Odmah je naredio da četnici zaposjednu prozore osnovne škole u Lipovcu i pogodne položaje na ulazu u samo selo i da budno prate kolonu koja prilazi selu. Kada je čelo kolone izbilo pred samo selo, iza kolone su se začula dva pucnja. To je bio ugovoreni četnički znak za napad. Četnici su otvorili vatru sa čela, lijevog boka i začelja, po dubini čitave partizanske kolone. Četa je primila borbu, ali je čitav dan ostala prikovana za prtinu u dubokom snijegu na kojoj se zatekla u momentu otvaranja vatre i trpila gubitke. Najveće gubitke pretrpio je prvi vod Branka Vukovića, koji se kretao na čelu kolone.

Pokušaj da se na juriš zauzmu četnički položaji ostao je bez uspjeha. Snijeg je bio visok, a četnici koji su se nalazili u zgradi i rovovima oko nje imali su vrlo dobre uslove za osmatranje i otvaranje vatre. Tek na kraju dana, u prvi sumrak, četa je izvučena iz borbe.

U ovoj borbi poginulo je 13 boraca Kozarske čete, a 8 je ranjeno. Prema neprovjerenim podacima ranjeno

⁶ Sve do Skendervakufske konferencije Stojanović je bio komandant Operativnog štaba. Poslije konferencije, na dan 24. II 1942. iz Foče su stigli Košta Nad i Lepa Perović i saopštili da je za komandanta postavljen Košta Nad. Do tada su u štabu bili: Mladen komandant, Slavko Rodić zamjenik, Obrad Stišović komesar, a Osman Karabegović zamjenik komesara Operativnog štaba.

je i 9 boraca iz Čelinačke čete. Poginuli su: komandir čete Simo Ivanović (bio teško ranjen, pa je uskoro umro) i borci: Mirko Burazer, Petar Bundalo, Smajo Ališić, Cvijo Stija, Dušan Marin, Anđelko Đenadija, Milojko Bokan, Pero Stojnic, Jovo Popović, Rade Babić, Branko Favrilović i Aleksa Đenadija.

Među teško ranjenim nalazio se i Mladen Stojanović. Padom mraka svi ranjeni su izvučeni i upućeni u odredsku bolnicu, u selo Jošavka.

Prisutni rukovodioci i komanda čete potpuno su potcijenili četnike. Pretpostavljali su da Tešanović sa svojim četnicima neće smjeti pružiti otpor. Zbog toga nisu bile preduzete potrebne mjere obezbjeđenja. Kolona se kretala bez čelnog i bočnih obezbjeđenja, bez odstojanja između boraca i tako upala u četničku zasjedu. Još veća greška bila je što je četa ostala cijeli dan na snijegu, prikovana na prtini i trpjela gubitke.

Pored vojničkog, to je bio i veliki politički neuspjeh. Neuspjeh na Lipovcu, poslije neuspjelog napada na Kotor-Varoš, još je negativnije djelovalo na borce Kozarske čete, a posredno i na borce četa 4. odreda.

Tešanović se osilio i razvio još veću propagandu protiv proletera i rukovodilaca NOP-a.

Po završenoj borbi četa je ponovo stigla u Čelinac, gdje se zadržala nekoliko dana na odmoru.

Formiranje Grmečke proleterske čete

Grmečka proleterska četa formirana je 27. februara 1942. u Srpskoj Jasenici u Podgrmeču. U njenom stroju bilo je 123 borca sa 109 pušaka, 9 puškomitraljeza, 9 pištolja. U sastav čete ušli su borci Petrovačkog, Sanskog i Krupskog bataljona, odnosno borci sa teritorije Bosanskog Petrovca, Sanskog Mosta, Bosanske Krupe, dijela Bihaća, Bosanskog Novog i Ključa. U četu je uključeno i 8 boraca Prvog drvarskog bataljona »Sloboda«, koji su se u to vrijeme nalazili u četi za obezbjeđenje pri Štabu Prvog krajiškog odreda.

Već od 13. februara na osnovu naređenja Štaba 1. krajiškog NOP odreda, iz pojedinih četa borci su počeli pri-

stizati u Srpsku Jasenicu. Većina ih je stigla 20. i 21. februara. Komande četa nastojale su da odaberu najbolje borce, koji su se istakli u dotadašnjim borbama. Od 116 boraca, koliko je krenulo u sastav bataljona, bilo je 40 šumskih i 16 industrijskih radnika, 8 zanatlija, 7 službenika, 3 đaka, 2 podoficira bivše jugoslovenske vojske i 40 seljaka. Među njima je bio 21 član Komunističke partije Jugoslavije, 33 člana SKOJ-a i 21 kandidat za člana KPJ. U to vrijeme to je predstavljalo veliku snagu. Toliki broj angažovanih boraca teško je bilo izdvojiti iz četa u kojima su veoma bili potrebni, radi daljeg širenja ustanka i idejne i borbene čvrstine jedinica. Većina boraca javila se dobrovoljno za odlazak u proletersku četu. Svi su bili sretni i ponosni što im je ukazano povjerenje da budu svrstani u proletersku jedinicu.

Komandiri četa su kompletirali opremu i naoružanje budućih boraca proleterske čete, uzimajući pojedine dijelove od boraca koji ostaju u odreda. Ni jedan od boraca nije postavljao pitanje zašto mora dati svoju pušku, šinjel, cipele ili drugi dio opreme drugu koji je odlazio iz sastava odreda, zato što su bili svjesni zadatka koji stoji pred ovom jedinicom.

Kako su borci pristizali u Jasenicu, tako su se i međusobno upoznawali, diskutovali o borbama i uspjesima svojih matičnih jedinica. Petrovčani i Bišćani hvalili su se prvim zaplijenjenim topom i prvim borbama sa Italijanima, a Krupljani i Novljani uspjehom u borbama na Starom Mejdanu i Agićima, dok su Sanjani isticali da su oni prvi počeli borbu s Italijanima. Hvalili su svoga komandanta Slavka Rodića i zamjenika komandanta Nikolu Karanovića, koji su se naročito istakli u borbi sa Italijanima na Mednom Polju. Razgovori o borbi vodili su se do kasno u noć.

Kako više od polovine boraca nije ranije služilo vojsci, za vrijeme dok su se prikupljali, organizovano je nekoliko časova vojničke obuke, iz pravila službe, stražarske i patrolne službe, rukovanja oružjem, korišćenja prirodnih zaklona i prebacivanja sa jednog na drugi vatreni položaj. Vojnu nastavu su izvodili Ratko Marjanović i Drago Reljić. Pored toga, svakodnevno je izvođena politička nastava.

Formiranje čete trajalo je duže, pa je ona krenula na zadatak 20 dana poslije Kozarske. Nekoliko dana ljudstvo je čekalo na dolazak komandira čete Zdravko Čelara, koji je na ovu dužnost naknadno određen umjesto Milana Zorića, koji je prvobitno bio određen, ali je po odluci Štaba odreda zadržan u svom bataljonu. O promjeni odluke bili su upoznati svi borci čete. Kada je stigao, Zdravko Čelar je odmah pristupio formiranju čete. Iz štaba Prvog krajiškog odreda formiranju je prisustvovao zamjenik komesara odreda dr Moni Levi. Za komandira čete određen je Zdravko Čelar, za političkog komesara Avdo Čuk, za zamjenika komandira Joja Runić, (ujedno komandir 1. voda), za zamjenika komesara Redžo Terzić, za četnog ekonomu Mihajlo Bjelovuk, za bolničara Marko Đurić, za zastavnika Gojko Mrda, a za četnog kurira Dušan Marjanović »Crljenac«.

Za komandire vodova, desetare i puškomitraljesce određeni su:

U prvom vodu Jovan Rurić »Joja-« za vodnika, Ratko Marjanović, Dušan Mrda i Čedo Brkić za desetare; Pero Kecman »Mukonja«, Mirko Indić »Šegan« i Božo Novković za puškomitraljesce.

Za komandira drugog voda naimenovan je Božo Šević, za desetare: Spasoje Marjanović, Miloš Bajić i Đuro Anić, a za puškomitraljesce: Vid Ličina, Ilija Vašelić i Đoko Banjac.

Za komandira trećeg voda naimenovan je Drago Reljić, za desetare: Dušan Lukić, Gojko Pašić i Rajko Čopić, a za puškomitraljesce: Stevo Kovačević, Vlado Zorić i Miloš Majkić »Krljo«.

Pošto je komandir čete rasporedio borce po vodovima i desetinama, postrojena četa je iz dvorišta ušla u učionicu osnovne škole, gdje je primila proletersku zastavu i položila partizansku zakletvu. Zastavu su skrojile i izvezle djevojke sela Jasenice. Poslije ove svečanosti govorio je zamjenik komesara odreda dr Moni Levi.⁷

⁷ **Borcima se Moni Levi obratio sljedećim riječima: »Dru-govi, vi ste od danas postali proleter, položili ste zakletvu pod ovom proleterskom zastavom, ova zastava je simbol radničke klase. Ona je natopljena krvlju najboljih sinova i kćeri radničke klase, koji su se borili za ono zašto se i mi borimo, za slobodu, bolji i pravedniji život, za bratstvo i jedinstvo svih naših naroda«...**

Na kraju govora doktor Levi je poželio mnogo uspjeha borcima, a preko njih Prvom krajiškom proleterskom bataljonu i borcima Prve proleterske brigade. Na upozorenje zamjenika političkog komesara odreda da oni koji misle da ne mogu izdržati napore, javili su se Pane Atlagić, Marko Vučković, Đuro Dragičević, Đoko Čubrilo, Veljko Mandić i Praštalo... koji nisu krenuli sa četom, a sa Bravska je vraćen Milan Jojić, koji poslije drugog dana marša nije bio sposoban da produži pokret. Svi ovi drugovi kasnije su svrstani u Treću krajišku NO proletersku brigadu i borili se u njenim redovima do kraja rata.

Prvog marta 1942. godine četa je iz Srpske Jasnice krenula prema srednjoj Bosni. Bila je prava radost posmatrati kolonu od 116 odabranih boraca obučениh u vojničke uniforme, i naoružanih sa 9 puškomitraljeza, u kojoj se orila partizanska pjesma, pred kojom je lepršala crvena proleterska zastava sa srpom i čekićem u rukama visokog i snažnog Gojka Mrđe. Pred četom je koračao uvijek vedar i nasmijan njen komandir Zdravko Celar.

... »mi se danas borimo protiv okupatora naše zemlje i svih izroda naših naroda, koji su se stavili na stranu okupatora i koji se bore protiv našeg naroda. Vi krećete u sastav Prvog krajiškog proleterskog bataljona, a Bataljon ide u sastav Prve proleterske brigade, koju je formirao naš Vrhovni komandant. Brigada se nalazi negdje u istočnoj Bosni. Vaš put do Brigade je dug i težak. Na ovom putu vodite borbu sa raznim neprijateljima — Nijemcima, Talijanima, ustašama i četnicima, a negdje sa svima zajedno, pa i ova teška zima i snijeg usporavaće vaše kretanje. Uvjerem sam da ćete ovaj zadatak potpuno izvršiti. Dobro ste naoružani i ubjeden sam da ćete dostojno predstavljati Bosansku krajinu i njene borce. Mislim da nema veće časti za svakog od vas nego postati proleter i boriti se pod ovom crvenom zastavom sa srpom i čekićem kao simbolom radničke klase. Ova proleterska zastava će sa vama proći mnoge krajeve naše zemlje. Vi ćete na dijelu pokazati ko su stvarni borci za slobodu našeg naroda, a ko su izdajnici i saradnici okupatora. Drugovi proleteru, vaš put do ulaska u sastav Prve proleterske brigade biće težak i naporan. Njega mogu izdržati samo oni drugovi koji su potpuno zdravi i svjesni zadatka koji je pred njih postavilo naše najviše vojno i političko rukovodstvo. Zato, svaki od vas koji misli da neće moći izdržati sve ove napore bilo iz kojeg razloga, slobodno se može javiti bez bojazni da će mu biti zamjereno. On bi samo otežao izvršenje zadatka koji stoji pred četom ako bi krenuo sa njom«.

Poslije desetodnevnog boravka, borci Grmečke proleterske čete krenuli su iz Jasenice. Rastajali su se sa narodom i omladinom koji su se okupili da ih isprate. Djevojke su borcima djelile darove koje su čuvale za svoju udaju, dajući ih od sveg srca i sa željom da ih sretno nose.

Put od 150 kilometara od Jasenice do Čelinca trajao je deset dana, sa zadržavanjem u pojedinim naseljima radi kraćeg odmora i prenoćišta. Prva dionica marš-rute bila je Srpska Jasenica — Jelašinovac, druga Jelašinovac — Bravsko, treća Bravsko—Ribnik, četvrta Ribnik—Čađevica, peta Čađevica—Šurjan, šesta Surjan—Bočac, sedma Bočac—Javorani i osma Javorani—Čelinac. Zbog visokih sniježnih nameta koje je trebalo savladati, marš je bio vrlo naporan. Četa je u svim selima dobro primljena. Domaćini su iznosili za ručak i večeru najbolje što su imali, a ponegdje i rakiju. Nazdravljali su za sretan put i nove pobjede. Prolazeći kroz sela između Ribnika i Čelinca proleter i su primjetili da su mještani, uplašeni zbog četničke propagande i da zato nerado stupaju u razgovor. Ali, i pored svega toga proleter i su uporno objašnjavali liniju narodnooslobodilačke borbe i isticali uspjehe partizanskih jedinica.

Šestog dana naveče četa je stigla u Bočac. Od boraca Kozarske čete borci su saznali o napadu četnika na Kozarsku proletersku četu u Lipovcu. Bili su iznenađeni kad su doznali da je ranjen Mladen Stojanović i da je poginuo komandir čete Simo Ivanović, sa još 12 drugova.

Prebacivanje preko rijeke Vrbas bilo je teško i teklo je vrlo sporo. Rijeka je nadošla, a četa je imala samo jedan dotrajao čamac, u koji je moglo stati pet do šest ljudi. Većina boraca, posebno Petrovčana, nije znala da pliva, bojala se nadošle duboke mutne rijeke i oklijevala je da odmah uđe u čamac, pa je i to otežavalo prebacivanje. Ipak se sve dobro završilo i četa se u toku noći našla na drugoj strani Vrbasa bez gubitaka. Sve do Bočca četa se kretala u koloni, sa malim odstojanjem između boraca i bez borbenog obezbjeđenja. Međutim, od Bočca do Čelinca budnost je pojačana, četa se kretala sporije i opreznije sa isturenim prethodnicom i obostranim bočnim obezbjeđenjem. U Čelinac je stigla predveče devetog

marta. Tu se zadržala četiri do pet dana na odmoru. Glavnina čete ostala je u Celincu, a manji dio smjestio se u Jošavku. Zatim je, 13. marta, četa preko Branešaca stigla u Vijačane i tu se zadržala dva do tri dana. U vijačanima je 15. marta održan sastanak ćelije članova KPJ na kome je raspravljano o radu sa kandidatima i članovima SKOJ-a, analiziran rad čete u pokretu od Jasenice do Čelince i govoreno o narednim zadacima. Toga dana na sastanku je primljeno nekoliko drugova za članove Komunističke partije Jugoslavije, a slijedećeg dana održan je sastanak aktiva SKOJ-a, na kome je nekoliko drugova primljeno u Savez komunističke omladine Jugoslavije. Za sekretara SKOJ-a izabran je Mane Kecman.

U to vrijeme u Vijačanima se nalazio štab 3. bataljona 4. krajiškog NOP odreda. Pošto je obaviješten o namjeri Nijemaca da isele svoje sunarodnike iz sela Sitneš, Brezovljani i Nožičko, komandant bataljona Novak Pivašević donio je odluku da ih napadne i spriječi iseljavanje. Za izvršenje ove akcije određena je Grmečka četa i dio jedinica 3. bataljona. Oni su odmah krenuli na zadatak i poslije napornog marša neopaženo stigli do Nožičkog. Potpuno su iznenadili i napali Nijemce. Poslije kratkotrajne borbe Nijemci su bili prisiljeni na povlačenje. Zaplijenjene su znatne količine hrane, nešto municije i zastava jednog SS bataljona.⁸

Po završenoj akciji četa se vratila u Vijačane i poslije dva do tri dana stigla u Celinac. Za obezbjeđenje prije-

⁸ O tom događaju u izvještaju zapovjedništva 3. oružničke pukovnije u Banja Luci od 31. marta u Zborniku NOR IV/3 dok. 165, str. 579 piše: »18. ožujka 1942. godine vodstvo njemačkih manjina (Kulturbund) počelo je sa iseljavanjem njemačkih pripadnika iz sela Sitneš, Brezovljani i Nožičko, kotar Prnjavor za Windhorst (Nova Topola). Za izvršenje ovog zadatka pošlo je 150 njemačkih vojnika i 28 naših oružnika i domobrana. Kada su ovi došli u selo Nožičko, kotar Prnjavor, nastavili su sa iseljavanjem pučanstva i njihove imovine. Komunisti, čim su dobili obavještenje o ovom iseljavanju odmah su dobili pomoć od oko 500 naoružanih ljudi, koji su 20. ožujka tekuće godine izjutra sa svih strana napali na Njemačke i naše snage u selu Nožičkom, prisilivši ih na povlačenje i obustavu iseljenja. Njemačka vojska prigodnim povlačenjem ostavila je pobunjenicima nekoliko kola, oružja i streljiva. Ovom prilikom poginuo je jedan njemački vojnik i dva su ranjena, dok na strani naših oružnika i domobrana nije niko povrijeđen!

voza plijena od Nožičkog do Vijačana određena je jedna desetina koja je kasnije stigla u sastav čete, te nije bila u stroju kada je prvi put postrojeno cjelokupno ljudstvo i formiran Proleterski bataljon.

Formiranje Drvarskog proleterskog voda

Drvarski proleterski vod formiran je 28. februara 1942. godine, u selu Boboljusi, 7 kilometara zapadno od Drvara. U njegov sastav ušlo je 15 boraca iz Prve drvarske, devet iz Crljivačko-zaglavičke, šest iz 3. kameničke i jedan iz Grahovske čete Drvarskog bataljona »Sloboda«. Za komandira voda određen je Dušan Bauk, a za političkog delegata Savo Trikić. Desetari su bili Ratko Malbašić, Branko Košpić, Milan Bojanić i Mićo Mandić, a puškomitraljesci Obrad Košpić, Branko Tadić, Nikola Bokan i Mićo Mandić.

Kad je vod stigao u Lušci Palanku, pristupila su mu još dva borca Drvarčana, koji su se u to vrijeme nalazili pri Štabu Prvog krajiškog NO partizanskog odreda na omladinskom kursu. Po dolasku u Celinac vod je popunjen sa još sedam boraca 4. krajiškog odreda, a nešto kasnije sa još pet Drvarčana, koji su se do tada nalazili u Grmečkoj proleterskoj četi.

Izbor ljudstva za popunu voda izvršen je na sličan način kao i za Kozarsku i Grmečku proletersku četu na osnovu uputstva Vrhovnog štaba NOV i DOJ, za popunu proleterskih jedinica. Odabrani su politički svjesni, odani, zdravi i sposobni borci, koji su dokazali svoju hrabrost u prethodnim borbama, koji su mogli da izdrže i najteže ratne napore.

Borci za proleterski vod odabirani su na četnim konferencijama, na prijedlog komandi četa, pošto bi se o svakom od njih prethodno raspravljalo i na sastanku osnovne organizacije članova KPJ. Odabrani su, uglavnom, mlađi i neoženjeni drugovi.

Pored ispravnog oružja i odječne opreme, svaki borac dobio je po dvije do tri bombe, po 100 metaka za pušku, i 300 metaka za puškomitraljez.

Po naređenju Štaba Prvog NO partizanskog odreda, Drvarski bataljon »Sloboda« je za popunu Proleterskog bataljona, trebalo da uputi 50 boraca, ali je pošlo svega 37, vjerovatno zbog toga, što je štab bataljona smatrao da će u sastav voda ući veća grupa boraca koji su se nalazili pri Štabu Prvog krajiškog NO partizanskog odreda u Lušci Palanci.

Formiranju voda, ispred štaba bataljona prisustvo-
vao je Ilija Materić, zamjenik političkog komesara bata-
ljona, koji je postrojenim borcima ukazao na značaj for-
miranja proleterskih jedinica i na zadatke koji ih nepo-
sredno očekuju. Od prvog dana formiranja, u vodu je
vladala primjerna disciplina i drugarstvo.

Uslijed otežanih veza i sporosti vod je formiran sa
izvjesnim zakašnjenjem. Posljednjeg dana mjeseca feb-
ruara, oko 13 časova, po lijepom i sunčanom vremenu
vod je krenuo pravcem Martin Brod—Bjelaj—Krnjeuša i
preko planine Grmeč, krajem trećeg dana marša stigao
u Lušci Palanku gdje je bio smješten štab Prvog krajiškog
NO partizanskog odreda.

Kad je vod stigao u Martin Brod, opštinski narodni
odbor i omladina, na čelu sa Jovom Reljićem i Mićom
Medićem, su mu priredili izvanredno srdačan doček. Bor-
ci su smješteni po kućama mještana koji su se prosto nat-
jecali ko će bolje smjestiti i ugostiti proletere. Naveče
je pripremljen i izveden kulturno-zabavni program, na
kome su proleter i omladina ostali do pola noći. Sli-
čan doček narod i omladina pripremili su borcima prole-
terskog voda u selima Bjelaj i Krnjeuša. Vod je pri štabu
odreda ostao tri dana. Ljudstvo se dobro odmorilo i pri-
premilo za dug i naporan put. U toku odmora u učionici
osnovne škole u Lušci Palanci zamjenik političkog kome-
sara odreda održao je sastanak sa borcima na kome je,
pored ostalog, govorio o vojno-političkoj situaciji, stanju
na savezničkim frontovima i u našoj zemlji, o značaju
formiranja proleterskih jedinica, kao i o zadacima voda
i Proleterskog bataljona.

Pred postrojenim borcima pred polazak govorili su
dr Moni Levi i komandir voda Dušan Bauk. Oko postro-
jenog voda se okupio narod — stariji ljudi, žene i omla-
dina, dok su se svi odrasli muškarci ovog mjesta i okol-
nih sela nalazili u jedinicama na položajima.

Radi veće sigurnosti, na zajedničkom sastanku komande voda sa desetarima, kome je prisustvovao i dr Moni Levi, odlučeno je da vod rijeku Sanu prijeđe sjevernije od Sanskog Mosta, i da preko Bronzanog Majdana i Han Kola (a ne preko Bravska i Ribnika, kuda je prije nekoliko dana krenula Grmečka proleterska četa) produži pokret, prijeđe rijeku Vrbas i krene za Čelinac. Za vodiča do rijeke Sane određen je Vid Simurdić koji se tada nalazio na dužnosti pri Štabu Prvog krajiškog NO partizanskog odreda.⁹

Na rijeci Sani kod sela Tranova, pet do šest kilometara sjeverno od Sanskog Mosta, vod je sačekao Đurin Predojević¹⁰ sa svojom jedinicom, koja je obezbijedila nesmetan prijelaz voda preko rijeke Sane. Po prijelasku Sane vod je produžio pokret i preko sela Jelička i Bronzanog Majdana poslije tri dana napornog marša stigao u Han Kola, 12 kilometara južno od Banja Luke, gdje ga je dočekaao Milan Branković¹¹, komandant Prvog bataljona 4. krajiškog NO partizanskog odreda. U selu Jelička omladina je pripremila srdačan doček drvarskim proleterima, a narod sela dobar ručak. Od sela Jeličke do Bronzanog Majdana vod se prebacio saonicama sa konjskom zapregom.

Čim su stigli u rejon Han Kola, borci su se smjestili po kućama koje su se nalazile oko osnovne škole. U njima su zatekli samo starije ljude, žene i djecu, jer su se svi muškarci koji su bili soosobni za borbu nalazili u jedinicama.

Proleter i su pokušali da sa ukucanima stupe u razgovor, ali to nije išlo lako, jer su se mještani ustezali. Starci, žene i djeca bili su uplašeni i nepovjerljivi. Jedino su se interesovali ko su proleter i, odakle su stigli i kuda dalje namjeravaju.

S obzirom na to da je vod bio razmješten u selu u kome se nalazio štab 1. bataljona 4. NOP odreda, borci

⁹ Vid Simurdić, prije rata metalski radnik — livac, član KPJ od 1941. poginuo kao komandant bataljona 10. krajiške brigade u borbi sa četnicima 1944. godine.

¹⁰ Đurin Predojević general-potpukovnik JNA u penziji, narodni heroj Jugoslavije.

¹¹ Milan Branković, komandant 1. bataljona 4. krajiškog odreda umro poslije rata kao potpukovnik JNA.

su, poslije napornog marša brzo pospali. Pred samu zoru, dok je Pero Rodić, jedan od boraca voda, bio budan i obukao opanke, stražar je opalio jedan, a zatim drugi metak. To je bio ugovoreni znak za uzbunu, koji je odredio komandir voda. Borci su odmah izletjeli i zauzeli borbeni položaj. Branko Tadić, koji se nalazio na straži, obavjestio je komandu voda da je u neposrednoj blizini čuo pjesmu »Kralju Petre iako si dijete, čuvaju te naše bajonete«, koju je pjevala jedna grupa boraca 1. bataljona, pri povratku sa položaja neposredno ispred same Banja Luke. Zbog pjevanja ove pjesme došlo je do prepirke između štaba bataljona i komande proleterskog voda.

Narednog dana u samu zoru vod je produžio pokret prema srednjoj Bosni. Rijeku Vrbas prešao je preko visećeg mosta koji se nalazio južno od sela Karanovac i u toku dana stigao na Veliki Ponir, pet do šest kilometara jugoistočno od Banja Luke. Položaj ispred voda, prema Banja Luci, držala je 1. četa 2. bataljona 4. krajiškog NO partizanskog odreda kojom je komandovao Karlo Roje¹². U komandi čete i selu, borcima voda pripremljen je doček, dobra ishrana i smještaj.

Četrnaestog marta po lijepom i sunčanom vremenu vod je produžio pokret. U ranim popodnevним časovima borci voda su dobro raspoloženi i sa pjesmom stigli u Čelinac. Dočekali su ih komandir Grmečke proleterske čete Zdravko Čelar i politički komesar Kozarske proleterske čete Esad Midžić. Malo kasnije stigli su i Đuro Pucar »Stari« — sekretar Oblasnog povjereništva KPJ za Bosansku krajinu, Osman Karabegović — politički komesar i Košta Nađ — komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Bili su veseli i raspoloženi i radovali se dolasku Drvarčana, jer su nestrpljivo očekivali njihovo pristizanje.

Naveče su komandir i politički delegat voda pozvani u Operativni štab, gdje su upoznati sa vojno-političkom situacijom u srednjoj Bosni, kao i sa stanjem u jedinici 4. krajiškog NOP odreda. Upoznati su i sa napadom

¹² Karlo Roje, komandir 1. čete 2. bataljona 4. krajiškog odreda, poginuo maja mjeseca 1942. za vrijeme napada četnika na partizansku bolnicu na Čemernici.

četnika u Lipovcu, gdje je Prva proleTERSka četa pretrpjela velike gubitke, kao i sa neuspjelim napadom partizana na Kotor-Varoš.

Sutradan, 15. marta vod je izvršio pokret, zaposjeo položaj neposredno ispred rijeke Vrbanje, i zatvorio pravac koji od Banja Luke vodi za Celinac. Desno, na padinama Crnog vrha držala je položaje Crnovrška četa 3. bataljona, a lijevo, preko rijeke Vrbanje, 1. četa 2. bataljona 4. odreda.

Pred polazak na novi zadatak u sastav voda došli su: Karlo Jiral, Josip Pečar, Franc Kravos, Danilo Stubelj, Đorđe Janečko i još dva druga, koji su do tada bili u sastavu jedinice 4. krajiškog odreda. Za vrijeme držanja položaja prema Banja Luci u sastav voda došao je Rade Janjuš, mesarski radnik iz Banja Luke i član Komunističke partije Jugoslavije.

Narednih nekoliko dana vod je u sadejstvu sa Crnovrškom četom 3. i 1. četom 2. bataljona 4. odreda odbio nekoliko napada ustaških i domobranskih jedinica koje su pokušavale da od Banja Luke preko Vrbanje i iz Slatine zauzmu Crni vrh i Ponir i prodru u Celinac.

Pri ulasku u sastav bataljona u vodu je bilo 47 boraca, sa četiri puškomitraljeza, 43 puške i 4 pištolja.

U Celinac su jednovremeno stigle Kozarska i Grmečka proleTERSka četa.

Formiranje ProleTERSkog bataljona Bosanske krajine

Formiranju 1. krajiškog proleTERSkog bataljona, 25. marta 1942. godine, prisustvovali su najviši rukovodioci narodnooslobodilačkog pokreta u Bosanskoj krajini: Đuro Pucar »-Stari«, Osman Karabegović, Košta Nađ, Lepa Perović, zatim komandant i politički komesar 4. odreda, Danko Mitrov, Vojo Stupar, Novak Pivašević, komandant 3. bataljona 4. odreda, kao i politički radnici ovog terena.

Tog dana u Celincu je bio zakazan narodni zbor na kome se okupio narod iz samog mjesta i okolnih sela, stari ljudi i žene, a posebno omladina.

Postrojenom bataljonu oko koga se okupio narod i omladina govorili su Đuro Pucar, Košta Nad i Esad Midžić. Pucar je govorio o vojno-političkoj situaciji u svijetu, sa osvrtom na istočni front; o narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji; ofanzivi okupatora u Srbiji i Crnoj Gori i posebno o četničkom pokretu. Košta Nad je detaljnije govorio o situaciji u istočnoj Bosni i borbama koje su se u to vrijeme vodile između jedinica narodnooslobodilačkog pokreta na jednoj i Nijemaca, ustaša i četnika na drugoj strani. Posebno je naglasio potrebu formiranja proleterskih jedinica kao revolucionarnog jezgra Narodnooslobodilačke vojske i zadacima koji stoje pred Proleterskim bataljonom. Esad Midžić je govorio o omladinskoj organizaciji, a posebno o zadacima omladine u partizanskim jedinicama. Na kraju se osvrnuo na držanje muslimana i Hrvata u tom kraju i pozvao ih da se svrstaju u redove Narodnooslobodilačke vojske.

Poslije formiranja bataljona, nastalo je narodno veselje, a naveče je izveden kulturno-zabavni program. U opštem veselju naroda i boraca nastalo je međusobno nadmetanje Kozarčana, Grmečlija i Drvarčana u bacanju kamena, skakanju i drugim »vještinama«. Grmečlije i Drvarčani su se interesovali za rezultate borbi na Lipovcu i Kotor-Varoši, gdje su Kozaračka četa i jedinice 4. krajiškog odreda pretrpjele velike gubitke i svi su se kao jedan zaklinjali da će osvetiti pale drugove.

U sastavu bataljona, prilikom formiranja, bilo je: 257 boraca naoružanih sa 239 pušaka, 20 puškomitraljeza i 15 pištolja. Svaki borac imao je po 100 metaka za pušku, a puškomitraljesi po 300 kao i 2 do 3 bombe.

U ovaj broj uračunato je i ljudstvo trećeg voda Kozarske čete koje se nalazilo u Bočcu, kao i 11 drugova koji su došli iz sastava Crnovrške čete 3. bataljona 4. odreda.

Za komandanta bataljona imenovan je Zdravko Čelar, a za političkog komesara Esad Midžić. Za zamjenika komandanta bataljona Joja Runić, koji je ujedno bio komandir Grmečke čete. Umjesto Esada Midžića za političkog komesara Kozarske čete određen je Fadil Šerić.¹³

¹³ **Fadil Šerić, politički komesar Kozarske proleterske čete, Proleterskog bataljona, poginuo 8. juna 1942. u borbi sa četnicima na Motajici.**

Kada je formiran bataljon nije, kako je to bilo planirano, krenuo u sastav Prve proleterske brigade, koja je u to vrijeme, zajedno sa 2. srpskom proleterskom brigadom i Romanijskim NO partizanskim odredom, vodila teške borbe protiv daleko jačih snaga Nijemaca i ustaša u jugoistočnoj Bosni, već je usljed pogoršane situacije zadržan u srednjoj Bosni.¹⁴

*Stanje na području 4. krajiškog NOP
odreda u vrijeme dolaska
Proleterskog bataljona*

Početkom 1942. kako smo to već rekli, NOP na području 4. krajiškog NOP odreda je počela da zahvata kriza. Rukovodstvo pokreta je činilo posebne napore da tu krizu zaustavi i osigura dalje napredovanje NOP i na ovom području.

¹⁴ S obzirom na otežane kurirske veze, Glavni štab NOV i DOJ za Eosnu i Hercegovinu je tek 14. marta 1942. naredio Operativnom štabu za Bosansku krajinu da što prije uputi Prvi proleterski krajiški bataljon na Romaniju. U naredenju se, pored ostalog, kaže: »Ukoliko već do sada niste formirali udarni Proleterski bataljon koji ulazi u proletersku brigadu, učinite to hitno. Vama je naredeno od Vrhovnog štaba NOV i DOJ da se taj bataljon mora stvoriti u najkraćem roku, a mi do danas nemamo nikakve izvještaje od vas o tome. Bataljon mora biti jačine 250—300 boraca. Prilažemo vam Statut o formiranju proleterskih brigada. Čim bataljon bude formiran odmah ga uputite u pravcu Zeničkog bataljona (Pepelari) i čim stigne dobit će zadatak. Ovdje je stvoren Prvi bosanski bataljon proleterske brigade iz ljudstva odreda »Zvijezda« i »Romanijskog«. Šire vidi Zb NOR IV/3 dok. str. 309—311).

Jednovremeno, Vrhovni štab NOV i DOJ naređuje Operativnom štabu za Bosansku krajinu da priđe rušenju komunikacije Doboj — Sarajevo. O značaju ovog komunikacijskog pravca u naredenju Vrhovnog štaba od 31. marta 1942. između ostalog piše: Jedinice za rušenje treba da imaju uporišta u neposrednoj blizini pruge. Za vas su pogodni pravci za rušenje Derventa — Doboj — Maglaj — Zepče. Odredima istočne Bosne stavit ćete u zadatak da ruše prugu na sektorima Doboj — Maglaj — Zepče — Zenica«, itd. Na strani 175, »Proleterski bataljon uputite u sastav Prve proleterske brigade u pravcu Romanije«. To treba da bude odabrano ljudstvo spremno da izvrši sve dobijene zadatke«.

Dvanaestog februara 1942. u selu Jošavka, u zgradi osnovne škole, održan je sastanak vojno-političkog rukovodstva, kome su prisustvovali članovi Operativnog štaba za Bosansku krajinu, članovi Štaba 4. krajiškog NO partizanskog odreda, štabova bataljona, komandiri i politički komesari obližnjih četa i članovi OK KPJ za srednju Bosnu. Na sastanku je izvršena analiza vojno-političke situacije u srednjoj Bosni i stanja u jedinicama odreda. Preneseni su i zaključci sa prethodnih sastanaka i postavljeni konkretni zadaci pred štabove bataljona i jedinice odreda u cjelini.

Četvrti krajiški NO partizanski odred tada su sačinjavala četiri bataljona. Prilikom formiranja u odred u bilo: preko 1750 pušaka, 27 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza, jedan minobacač, kao i veći broj pištolja i ručnih bombi.¹⁵ Pored toga, jedan broj boraca bio je naoružan lovačkim puškama.

Teritorija odreda bila je omeđena — istočno rijekom Bosnom, sjeverno Savom, zapadno Vrbasom, a na jug je išla do linije Jajce — Vlašić planina — rijeka Bosna.

Raspored jedinica 4. krajiškog odreda u to vrijeme je bio slijedeći:

Prvi bataljon se nalazio na lijevoj obali Vrbasa, sa zadatkom da u sadejstvu sa 2. bataljonom (desno) i 3. bataljonom 2. krajiškog odreda (lijevo) zatvori pravce koji iz Banja Luke izvode dolinom Vrbasa i prema Sitnici i Bronzanom Majdanu. Komandant bataljona bio je Milan Branković, a politički komesar Muhamed Kazaz.¹⁶ Stab bataljona nalazio se na Han Kolima.

Drugi bataljon se nalazio na desnoj obali Vrbasa, sa zadatkom da u sadejstvu sa 1. bataljonom (lijevo) i 3. bataljonom (desno), sprečava prodor neprijatelja dolinom Vrbasa prema Krupi na Vrbasu i od Banja Luke preko Čelinca u pravcu Kotor-Varoši u kome je neprijatelj držao jake jedinice. Imljanska četa ovog bataljona štitila je slobodnu teritoriju sa pravca Turbeta. Komandant bata-

¹⁵ Zb. NOR, IV/3 dok. br. 93, str. 282.

¹⁶ Kazaz Muhamed, politički komesar 1. bataljona 4. krajiškog odreda, poginuo početkom 1942. u borbi sa četnicima na Manjači.

Ijona bio je Miloš Dujić, a politički komesar Niko Jurinčić. Sjedište štaba bataljona bilo je u Skender Vakufu. U sastavu bataljona bile su: Ponirska, Skendervakufska, Imljanska, Jošavačka i Čelinačka četa.

Treći bataljon je imao zadatak da sa svojom Crnovrškom četom spriječava prodor neprijatelja od Klačnica prema Prnjavoru i od Slatine prema Crnom vrhu i uporno brani slobodnu teritoriju oko Crnog vrha, na kome su se tada nalazila skladišta sa većim količinama minsko-eksplozivnih sredstava, artikala hrane i druge opreme. Prnjavorska i Motajička četa bataljona držale su položaje prema Prnjavoru i branile slobodnu teritoriju oko Vijačana i Ilove, dok je Ljeskovovodska četa kontrolisala pravce koji od Doboja i Dervente iz vode prema Prnjavoru. Komandant bataljona bio je Novak Pivašević,¹⁷ a politički komesar Adem Hercegovac. Sjedište štaba bataljona sve vrijeme bilo je u Vijačanima u školi.

četvrti bataljon je imao zadatak da zatvori pravce koji iz rejona Teslica i Doboja iz vode prema slobodnoj teritoriji srednje Bosne. U sastavu bataljona bile su — Vručićka, Vlajička, Buletička, Blatnička, Čečavska, Rastuška i Omladinska, dok je Pribinička četa bila četnička i priznavala komandu Štaba 4. bataljona. Komandant bataljona bio je Novak Prodić,¹⁸ a politički komesar Zivojin Preradović¹⁹. Sjedište štaba bataljona bilo je u Čečavi. Tu se nalazila i bataljonska ambulanta sa skladištem artikala ishrane, kao i novoformirana Omladinska četa.

Sjedište Štaba 4. krajiškog NO partizanskog odreda bilo je i u Lađevcu do napada na Kotor-Varoš 19. 2. 1942. godine, a potom u selu Donja Jošavka. Odredska bolnica u kojoj je bilo oko 40 ranjenih i bolesnih boraca nalazila se u selu Gornja Jošavka. U njoj se nalazilo i 8 boraca Kozarske čete, koji su ranjeni u borbi na Lipovcu, kao i

¹⁷ Novak Pivašević, komandant 3. bataljona 4. odreda, ubijen od četnika juna 1942. godine, narodni heroj.

¹⁸ Novak Prodić, u početku ustanka komandir partizanske čete, potom komandant 4. bataljona 4. krajiškog odreda, 17. aprila 1942. prešao na stranu četnika i postao komandant četničke brigade, poginuo odmah poslije rata kao odmetnik.

¹⁹ Zivojin Preradović, politički komesar 4. bataljona 4. krajiškog odreda, poginuo 17. aprila 1942. u borbi sa četnicima u Čečavi, za vrijeme napada četnika na 4. bataljon.

Mladen Stojanović, zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

Moralno-političko stanje i disciplina boraca u jedinicama odreda, u većini četa je bila dobra. Međutim, četnički elementi su negativno djelovali na jedan broj boraca u pojedinim partizanskim četama, kao i u narodu na terenu — širili su defetizam i nevjericu u narodno-oslobodilački pokret, a posebno su napadali KPJ i njene rukovodeće kadrove.

Za razliku od perioda ustanka (avgust—novembar 1941. kada su jedinice 3. NOP odreda izvodile vrlo uspješne akcije na području srednje Bosne i zauzele skoro sva neprijateljska uporišta između rijeka Bosne, Save i Vrbasa, pa sve do Jajca i Travnika, jedinice koje su ušle u sastav 4. odreda, prvih mjeseci 1942. godine, sem manjih akcija, nisu vodile značajnije borbe sa okupatorom, ustašama i domobranima. Planiran je bio napad na ustaške garnizone u Prnjavoru i Klašnicama, ali se usljed pristizanja pojačanja neprijateljskim garnizonima, te vremenskih neprilika, dubokog snijega i dekonspiracije odustalo od napada u oba slučaja.

Bilo je predviđeno da se od ljudstva sedam partizanskih četa koje su se nalazile u sastavu 4. bataljona, radi uspješnijeg komandovanja, formira još jedan bataljon, da se svi kolebljivi rukovodioci i četnički elementi smjene sa dužnosti i na njihova mjesta postave borci koji su odani NOB-u: da se pojača politički rad u jedinicama i na terenu; da se smjelije priđe primanju novih članova u organizacije KPJ i SKOJ-a i da se temeljitije pristupi podizanju političke svijesti i teoretskog nivoa članstva.

Međutim, vrijeme je bilo isuviše kratko da se reorganizacija jedinica 4. odreda i zadaci koji su na savjetovanju 12. februara postavljeni sa uspjehom privedu kraju. Događaji su se razvijali mnogo brže. Poslije neuspjeha u napadu na Kotor-Varoš i u iznenada nametnutoj borbi na Lipovcu, četnici su uspjeli da za kratko vrijeme unesu još veći razdor među borce i posiju sumnju u ispravnost politike NOP-a, ne samo kod boraca, već i kod ionako zaplašenog naroda. Malobrojan, pun vjere u ideale i u narod, ali neiskusni da parira lukavstvu i podmuclim potezima četničkih kolovođa, politički kadar u odredu i na terenu nije bio u stanju da se u tako kratkom

vremenu sa uspjehom suprotstavi četničkoj propagandi i izvrši postavljene zadatke.

Dok su jedinice 3. odreda u kojima je bilo više članova KPJ i SKOJ-a i u kojima je politički rad bio nešto bolji, zajedno sa političkim radnicima na terenu, uz pomoć udarnih bataljona 1. i 5. odreda uspjele da prebrode krizu — to komandnom kadru jedinica 4. odreda i političkom kadru sa terena srednje Bosne nije pošlo za rukom.

Razloge za ovaj neuspjeh, između ostalog, treba tražiti i u nastojanjima i upornosti neprijatelja da za sebe obezbijedi ovo strategijski i privredno značajno područje.

Okupator i vlasti NDH pridavali su veliki značaj teritoriji srednje Bosne. Sa sjevera, dolinama rijeka Bosne i Vrbasa, preko Sarajeva i Mostara prema Jadranu, vode vrlo značajni komunikacijski pravci. Da bi obezbijedili nesmetanu pljačku prirodnih bogatstava iz dolina ovih rijeka i krajeva koji im gravitiraju Nijemci, i vlasti NDH su dislocirali jake jedinice za odbranu komunikacijskih čvorova i pravaca i za manevar snaga i sredstava u oba pravca i prema teritoriji srednje Bosne koju okružuju ovi komunikacijski pravci.

Jače jedinice locirali su u veća mjesta i značajnije industrijske centre, kao što su: Banja Luka, Jajce, Travnik, Doboj, Zenica, Teslić i Derventa. One su imale zadatak da po svaku cijenu održe ove centre i uporišta između njih i da zajednički djeluju radi slamanja NOP-a i partizanskih odreda, prvo u srednjoj Bosni, a potom u Bosanskoj krajini.

U vrijeme formiranja Prvog krajiškog proleterskog bataljona, neprijateljske jedinice su bile raspoređene na sljedeći način:

U Banja Luci je bilo sjedište 1. domobranskog zdruga (korpusa) u čijem se sastavu nalazila i 10. domobranska pukovnija. Jedinice zdruga bile su locirane u Banja Luci, Topoli, Srpcu, Bosanskoj Gradiški i većim mjestima u dolinama rijeke Une i Sane. Glavne jedinice bile su orijentisane za borbena djelovanja prema Bosanskoj krajini. Komandant zdruga bio je pukovnik, a kasnije general Brozović, tvorac i potpisnik svih sporazuma sa rukovodstvom četnika u srednjoj Bosni. Od polovine maja 1942. godine, pa sve do kraja Kozarske ofanzive, u Banja Luci

se nalazio i štab njemačkog generala Stala, čije su jedinice juna — jula mjeseca 1942. godine zajedno sa ustaškim jedinicama učestvovala u ofanzivi na Kozaru.

U Kotor-Varoši je bila dislocirana 17. satnija 10. domobranske pukovnije, jačine oko 200 vojnika, potom oko 100 domaćih ustaša i 25 žandarma — ukupno oko 325 vojnika.

U Teslicu je bilo sjedište 4. domobranske pukovnije. Njen komandant bio je pukovnik Binder, oficir bivše austrougarske i jugoslovenske vojske. U Tesliću je bilo sjedište i DOMDO bojne, kojom je komandovao bojnič Avdo Ferizbegović, jačine 350 do 400 vojnika, mobilisanih, uglavnom, sa terena Teslića i Tešnja. Jačina Nijemaca, s obzirom na značaj industrije u ovom kraju bila je promjenljivog sastava, od voda do čete, zavisno od momentalne situacije. Ukupna jačina neprijateljskih jedinica u garnizonu Teslić bila je preko 2100 vojnika.

U Doboju je bilo sjedište 4. domobranskog zbora, odnosno divizije, Jedinice divizije držale su pored ostalih i garnizone u Tešnju, Putnikovom brdu, Osječanima, Podnovlju, Odžaku, Velikom i Malom Prnjavoru, Ceru, Kamenju, Kamenici, Rudanci i Johovcu.

U Derventi je bilo sjedište Štaba 3. domobranske pukovnije 4. divizije čije su jedinice bile raspoređene na Bijelom brdu, Bosanskom Dubočcu, Bosanskom Kobašu, Bunaru, Plehanu i Modranu. Držale su položaje na liniji: Ljupljanica — Kalenderovci, Eftigovo brdo — Bijelo brdo — Tromeda — Rabić — Derventski Lužani — Korać — Plehan — Modran i Begluci. Najjače uporište bilo je u rejonu same Dervente, operativnom čvoru koji je povezivao Brod sa Dobojem. U Derventi su bile locirane i njemačke jedinice, koje nisu bile nikad manje ispod jedne čete, potom ustaše i žandarmerija. U gradu je bilo preko 2500 neprijateljskih vojnika. Ove jedinice su imale zadatak da zajedno sa snagama koje su bile locirane južnije, brane komunikaciju u dolini rijeke Bosne i djeinstvuju prema slobodnoj teritoriji srednje i istočne Bosne.

U Bosanskom Brodu bile su locirane kombinovane njemačko-ustaške jedinice jačine oko 500 vojnika, sa zadatkom obezbjeđenja rafinerije nafte. Glavni dio ovih

snaga sačinjavale su jedinice 7. SS bataljona, koji je u svom sastavu imao osam četa.

U Prnjavoru je bila locirana domobranska satnija, pod komandom satnika Dejana Ceranića, jačine oko 200 vojnika, sastavljena od domaćeg ljudstva i nešto Ličana. Pored nje u Prnjavoru se nalazilo i oko 150 ustaša iz Hercegovine — iz okoline Lištice. Ukupno je bilo oko 350 vojnika.

U selu Glogovac, 5—7 km istočno od Prnjavora, bilo je oko 150 domaćih i oko 200 folksdojčera, dovedenih sa strane, koji su organizovali kružnu odbranu sela, ofanzivno djelovali prema slobodnoj teritoriji i vršili teror nad srpskim stanovništvom u okolnim selima.

U Srpcu i na položajima oko Lepenice bilo je oko 200 domobrana, manji broj domaćih ustaša i žandarma.

Na planini Motajici nalazili su se djelovi 7. SS bataljona, koji su, pored eksploatacije šume, vodili borbu protiv partizanskih jedinica. Logor i komanda bataljona bili su smješteni u selu Kaoci, na putu Srbac — Bosanski Kobaš.

Sve ove jedinice, sem lociranih u Osječanima i onih koje su se nalazile na lijevoj obali rijeke Vrbasa, bile su orijentisane prema jedinicama 4. krajiškog odreda i Proleterskog bataljona, odnosno slobodnoj teritoriji srednje Bosne. Ako se njima dodaju i jedinice iz garnizona Maglaj, Zavidovići, Zepče, Zenica i Travnik, koje su povremeno djelovale prema slobodnoj teritoriji srednje Bosne, onda je ukupna snaga neprijatelja iznosila preko 20000 vojnika. Pa ipak, sve do izdaje četnika, početkom 1942. sve te snage nisu uspjevale da ozbiljnije ugroze slobodnu teritoriju, koju su držale jedinice 3. odnosno kasnije 4. krajiškog NO partizanskog odreda.

Krajem decembra 1941. i početkom januara 1942. na teritoriji srednje Bosne prebacuju se po direktivi četničkog rukovodstva nekoliko oficira, žandarma, policajaca i drugih, među njima Nikola Forkapa, Jovo Kitić, Dušan Dukić, Ilija Mikašinović, Maksim Tešić, Pavle Radišić, Vasilije Šipka, Branko Kurića, Ratko Stojanović, Strahinja Đurić i drugi.

Njihov zadatak bio je da se ubace u partizanske redove i razorno djeluju, a u pogodnom momentu da izvrše

prevrat u partizanskim četama i preuzmu komandu nad jedinicama.

Kada je Maksim Tešić, rodom iz sela Bilice kod Kotor-Varoši stigao u Stab 4. odreda koji se nalazio u selu Lađevcu, obratio se Radi Radiću slijedećim riječima: »Sta više čekate, u Srbiji je sve gotovo, crveni su uništeni«.

Nikola Forkapa bivši gostioničar se odmah po dolasku iz istočne Bosne, gdje je bio u četnicima Jezdimira Dangića, ubacio u ustaničke redove i postao komandir voda, a Jovo Kitić, predratni policajac, dočepao se položaja komandira Vlajičke partizanske čete. Ilija Mikašinović, rezervni oficir došao je zajedno sa Forkapom i pristupio Motajičkoj partizanskoj četi.

Sipka, Kurija, Stojanović i Đurić koji su iz Beograda preko istočne Bosne došli na teren Crnovrške čete odmah su otpočeli sa četničkom propagandom.

Već u početku ustanka u ustaničke čete ubačen je i Franjo Rapo. On je u toku ustanka bio ustaški narednik u Blatnici i agent Gestapoa.

Novak Prodić, rezervni podoficir bivše jugoslovenske vojske u ustanku je postao komandir Čečavske partizanske čete, a kasnije i komandant 4. bataljona 4. krajiškog odreda. Sve do borbe na Kotor-Varoši dobro se držao, a potom se promijenio i sistematski neprijateljski djelovao.

Pored ovih, na terenu Srpca razorno su djelovali pop Milan Babić, inače agent Gestapoa i Ljubo Bundalo, a u širem rejonu Blatnice Mirko Delić, Mihajlo Mijić i drugi.

Međutim, najekstremnija grupa četnika, koja je odmah od početka ustanka otvorenije djelovala bila je u rejonu Pribinića. U njoj su se nalazili: Ilija Malić, Lazo Kostić, Teodor Arsenić, Simo Miladić, Spasoje Radić i poznati četnički koljač Savo Stanojević.

Tako je, već 14. februara 1942. Ilija Malić, komandir Pribiničke četničke čete, koja je do tada priznavala partizansku komandu, proglasio svoju jedinicu za četnički bataljon »Petar Mrkonjić«. On je toga dana u »novoju« uložio izvjestio komandanta partizanskog bataljona koji se tada nalazio u selu Lađevicama da je »po naređenju Vrhovnog komandanta Draže Mihailovića formirao vojno-četnički bataljon«... i da je, »-njegova nadležnost

prenesena na sve čete počev od Crkvine, Blatnice, Pribinića, Čečave, Pojezne, Rastuše, Buletića i Vrućice«, iako su ove čete još za duže vrijeme pripadale 4. bataljonu 4. krajiškog odreda.²⁰

U periodu između dva rata na terenu srednje Bosne je bio razvijen četnički pokret. Samo u srbačkoj i teslićkoj opštini bilo je preko 120 zakletih četnika. U Blatnici je 28. juna 1939. godine, na Vidovdan zakletvu položilo preko 30 četnika. U Tesliću je postojala četnička četa koju je još 1921. formirao Pavle Radišić, samozvani četnički vojvoda, koji je nakon okupacije Jugoslavije 1941. pobjegao u Srbiju. On se početkom 1942. godine, po direktivi Draže Mihailovića vratio u srednju Bosnu i razvio četničku propagandu. Većina zakletih četnika sa teritorije navedenih opština, u toku narodnooslobodilačke borbe pripadala je četničkom pokretu Draže Mihailovića i vodila borbu protiv partizanskih jedinica.

II Dio

BORBE I POLITIČKA AKTIVNOST PROLETERSKOG BATALJONA BOSANSKE KRAJINE U SREDNJOJ BOSNI

U tako složenoj vojno-političkoj situaciji, posebno na sektoru 3. i 4. NOP odreda, Oblasni komitet Komunističke partije Jugoslavije i Operativni štab za Bosansku krajinu, na prijedlog Štaba 4. krajiškog odreda i Okružnog komiteta KPJ za srednju Bosnu, naredili su da će Proleterski bataljon Bosanske krajine zadrži na terenu srednje Bosne i pomogne Štabu 4. krajiškog odreda da konsoliduje stanje u jedinicama 4. odreda i na terenu Bosne, pa tek onda krene u sastav Prve proleterske brigade.

Dok je vodio borbe u srednjoj Bosni, bataljon je djelovao isključivo na teritoriji koju su držale jedinice 4. odreda. Otud je i sudbina boraca i rezultati borbi koje je u to vrijeme vodio bataljon, usko vezana za sudbinu boraca i rezultate borbi jedinica 4. odreda. Bataljon je dobio zadatak da u sadejstvu sa jedinicama 4. odreda i u saradnji sa političkim rukovodstvom sa terena spriječi dalje širenje i vojničko organizovanje četnika i njihovog uticaja na ovom terenu i zaustavi osipanje partizanskih četa i kadrovske ih ojača; da razvije veću političku aktivnost i sačuva teritoriju srednje Bosne do pristizanja jačih jedinica sa sektora 1, 2. i 5. krajiškog odreda, odnosno Kozare, Podgrmeča i Drvara. Zaključeno je da se poslije toga bataljon reorganizuje i popuni i uputi u sastav 1. proleterske brigade koja se u to vrijeme nalazila u jugoistočnoj Bosni, i vodila borbe sa njemačkim i ustaškim jedinicama.

Odmah poslije formiranja, jedinice bataljona krenule su iz Čelinca na borbene zadatke. Prva (Kozarska) i 2. (Grmečka) četa, bez jedne desetine, upućene su u Javo-

rane. Sa njima su krenuli komandant i politički komesar bataljona, kao i članovi Štaba 4. NOO odreda. U Javoranima je održan zbor na kome se okupio narod iz okolnih sela. Na zboru su govorili komandant i komesar bataljona. Većina prisutnih otvoreno je osuđivala napad na partizane koji je izvršio Lazo Tešanović sa svojim isto-mišljenicima. Četnici Laze Tešanovića su, 5. marta, na vrijeme pobjegli. Prebacili su se preko Vrbasa i spojili sa Manjačkim četničkim bataljonom Uroša Drenovića.

Po završenom zboru, 1. kozarska četa krenula je prema Kotor-Varoši u selo Svinjare i smjenila na položajima Jošavačku partizansku čet 2. bataljona. Po završenoj smjeni Jošavačka partizanska četa upućena je u Čelinac, i poslije jednodnevnog odmora krenula u Jošavku, sa zadatkom da se popuni ljudstvom, oružjem i municijom i obezbijedi štab odreda, Okružni komitet KPJ i SKOJ-a i odredsku bolnicu koji su se nalazili u tom selu.

Grmečka četa krenula je u Donju Jošavku. Narednog dana, u sadejstvu sa Crnovrškom četom 3. bataljona, odbila je napad ustaša i domobrana koji su sa pravca Vrbanje i Slatine, uz podršku artiljerije, ponovo pokušali da zauzmu Crni vrh i dočepaju se skladišta opreme.

Drvarski proleterski vod, ojačan jednom desetinom Grmečke proleterske čete, krenuo je prema Poniru. Posjeo je položaje na sjevernim padinama Ponira i, u sadejstvu sa 1. četom 2. bataljona, u naredna dva dana odbio napad jedne bojne ustaša koja je pokušala da prodre prema Čelincu.

Na dan 28. marta čitav bataljon se našao u selu Donja Jošavka.

Pokret za Maslovare i napad na četnike u Pribiniću

Pošto se prikupio, bataljon je bez zadržavanja krenuo pravcem: Ravna gora tt 451 — zatim grebenom Uzlomca — tt 638, spustio se u selo Tešiće i preko sela Savići i Garići, nakon vrlo napornog marša, na kraju dana stigao u Maslovare, sa ciljem da razbije novoformirani četnički bataljon »Petar Mrkonjić« u Pribiniću i

učvrsti Blatničku partizansku čet, u kojoj je prema dobijenim podacima došlo do sukoba između četnički nastrojenih boraca i onih koji su stajali na liniji Narodno-oslobodilačkog pokreta. Sa bataljonom su pošli Đuro Pucar, Osman Karabegović i Danko Mitrov.

Kad je čelo bataljona izbilo u visinu Vrbanje došlo je do susretne borbe između desnokrilne pobočnice bataljona i ustaškog obezbjeđenja koje je držalo položaj na Savičkom brdu — tt 444. Ranjen je borac Drvarskog voda Dušan Miljević, koji je upućen u bolnicu u Jošavku. Poslije kraće borbe ustaše su protjerane prema Vrbanji, a bataljon je produžio pokret.

U Maslovarama su Proleterski bataljon dočekali borci Maslovarske partizanske čete, na čelu sa komesarom Idrizom Maslom,¹ potom omladina i narod okolnih sela. Svi su bili veseli i radovali se dolasku proletera. Naredne noći borci su se dobro odmorili. Prethodno im je pripremljena obilna hrana i udoban smještaj u radničkim barakama i obližnjim kućama.

Sutradan je održan zbor na kome su govorili Đuro Pucar i Idriz Maslo. Pucar je govorio o vojno-političkoj situaciji. Posebno se osvrnuo na buduće zadatke koji stoje pred proleterskim bataljonom i jedinicama 4. krajiškog odreda i ukazao na potrebu pojačane budnosti prema neprijatelju. Maslo je na početku istakao radost boraca njegove čete i naroda toga kraja, zbog dolaska Proleterskog bataljona i ukazao na opasnosti četničke propagande koja se širi u okolini Maslovara.

Naveče je održana priredba u omladinskom domu, kojoj su prisustvovali mještani, omladina susjednih sela, borci bataljona i Maslovarske partizanske čete. Izveden je vrlo uspješan kulturno-zabavni program, koji su pripremili komanda Maslovarske čete i rukovodstvo omladinske organizacije.

Poslije jednodnevnog odmora slijedećeg dana, u prvi sumrak, bataljon je krenuo preko planine Borja za Pribinić. Kada je čelo bataljona izbilo u rejon Solila naišlo je na četničku zasjedu koja je opalila nekoliko metaka i pobjegla. Na čelu kolone kretala se Grmečka četa, potom

¹ Idriz Maslo, politički komesar Maslovačke partizanske čete. Ubijen od strane četnika 8. aprila 1942., u vrijeme puča u četi.

Drvarski vod, a na začelju Kozarske čete. Vodič koga je angažovala komanda bataljona u Maslovarama bio je nesiguran i uplašen.

Poslije četničkog pucnja bataljon je produžio pokret prema Klupama, ali nešto sporije i opreznije. Kada je čelo kolone izbilo u visinu Klupa, već se nazirala zora. Komandant bataljona izdao je zadatke jedinicama:

— prvoj četi da krene desno i obuhvatnim dejstvom sa juga napadne četnike u Pribiniću;

— drvarskom vodu da krene južnim padinama Čavke, obiđe Pribinić i pošto izbije na cestu Pribinić — Teslić, da napadne četnike sa istočne strane, a sa jednom desetinom postavi zasjedu prema Gornjem Tesliću;

— drugoj četi da se kreće iza Drvarskog voda i kada izbije u visinu Pribinića da napadne četnike sa sjeverne strane.

Na padinama Čavke, uz koje leži Pribinić, bilo je još uvijek snijega, pa su se Drvarski vod i Grmečka četa kretali sporije. Kada su sve jedinice stigle u visinu Pribinića već se razdanilo, pa su komandiri jedinica ubrzavali pokret.

Jedinice su zauzele polazne položaje za napad na četnike. Prva četa napala je Pribinić sa južne strane i presjekla eventualnu odstupnicu četnicima prema planini Borja.

Pošto je jedna desetina postavila zasjedu prema Gornjem Tesliću, Drvarski vod je napao na samo mjesto i upao u osnovnu školu. Sa malim zakašnjenjem napala je i Druga grmečka četa, pa je došlo do nesporazuma. Naime, ne znajući da je Drvarski vod upao u osnovnu školu, Treći vod Grmečke čete, pod komandom Drage Reljića, osuo je vrlo jaku mitraljesku vatru po zgradi škole. Pošto iz zgrade škole nije pružan nikakav otpor, sve se završilo bez žrtava.

Međutim, bilo je kasno da se četnici iznenadno napadnu, jer su bili blagovremeno obavješteni o namjerama bataljona preko svojih agenata koji su došli iz Maslovara. Ubijena su tri, a zarobljeno sedam četnika koji nisu pružali otpor. Poginuo je četnički ideolog Lazo Kostić. Zarobljenici su obavjestili komandu bataljona da su četnici još u toku noći pobjegli preko sela Babići u pravcu planine Borja. U zgradi osnovne škole zatečeni su raz-

bacani dijelovi vojničke opreme, a u susjednoj zgradi kazani sa zakuvanom hranom, koju bataljon nije koristio.

Odmah po ulasku bataljona u Pribinić, Drvarski vod je upućen u potjeru za četnicima. Sa vodom je krenuo i komandant 4. odreda Danko Mitrov, sa jednom desetinom boraca iz sastava odreda, na čelu sa Savom Čerekovicom², koja se nalazila stalno u njegovoj pratnji.

Kad je vod stigao u selo Babići, u centru sela su se okupili svi mještani, među kojima su bile i žene sa malom djecom u naručju. Jedan od vrlo razboritih mještana obavijestio je komandanta odreda da su četnici poslije pola noći stigli u njihovo selo, pokupili suvo meso i bijeli mrs i pred sam dolazak voda pobjegli u pravcu sela Očauš.

Po izvršenom zadatku vod se vratio u Pribinić. Pošto je ostao u selu, poslije izvjesnog vremena u Pribinić se vratio i komandant odreda sa svojom desetinom.

Po ulasku u Pribinić, 1. (kozarska) četa krenula je u selo Buletić, a 2. (grmečka) je zadržana u Pribiniću. Ljudstvo se toga dana odmaralo i jedinice sređivale.

Narednog dana bataljon se prikupio u selu Buletić i oko osam časova preko planine Borja krenuo za Blatnicu. Buletićka četa 4. bataljona 4. odreda nalazila se tada na položajima prema Gornjem Tesliću, u kome je bilo oko 30 ustaša. Kada je čelo kolone izbilo u visinu Duge njive — na samom prevoju grebena — k. 883, naišlo je na četničku zasjedu, koja je pripucala i pobjegla. Bataljon je produžio pokret i poslije podne stigao u Blatnicu. Dočekala ga je manja grupa mještana, uglavnom, starijih ljudi, žena i djece i jedna grupa od 25 boraca Blatničke partizanske čete, u kojoj su Mihajilo Mijić i Mirko Delić, po direktivi Ilije Malića, prethodne noći izvršili udar i preveli glavninu čete na stranu četnika. Pošto su se uvjerali da proleter i ne pale sela i ne ubijaju nevine ljude, kao što su to četnici prethodnih dana govorili narodu i borcima pomenute čete, bataljonu se još u toku dana priključilo 15 do 20 boraca, koji su prethodne noći pobjegli. Sutradan je počeo pristizati i narod okolnih sela.

U naredna dva dana Blatnička četa je reorganizovana. Popunjena je sa 20 boraca Proleterskog bataljona.

² Savo Čereković jedan od organizatora ustanka u prnjavorskom kraju, umro posle rata kao pukovnik JNA.

To je bila prva grupa boraca iz sastava proleterskog bataljona koja je određena za popunu jedinica 4. odreda. Pored proletera u sastavu ove čete ostala je i jedna desetina odabranih boraca iz jedinica 4. odreda koja je došla sa komandantom odreda, a u kojoj su pored ostalih bili Adil Alagić i Reuf Handanagić.

U četi je bilo oko 150 boraca i bila je podjeljena na četiri voda. Za komandira čete ponovo je određen Mihajlo Mijić,⁵ za njegovog zamjenika Obrad Košpić. Za političkog komesara Lazo Vukić,⁴ a za zamjenika Branko Trninić.⁵ Za komandire vodova određeni su Milan Vuković, Gojko Lukač i Milan Torbica iz ranijeg sastava četa.

U Blatnici je održan zbor na kome se okupio narod okolnih sela i na kome su govorili Danko Mitrov i Osman Karabegović. Borci reorganizovane Blatničke čete položili su i zakletvu. Pošto je bila nedjelja, održano je i bogosluženje u seoskoj pravoslavnoj crkvi. Prisustvovao je i jedan broj boraca bez oružja. To je vrlo pozitivno djelovalo na raspoloženje naroda, posebno zbog toga što su četnici govorili narodu da proleter i zabranjuju bogoslužnje i održavanje drugih vjerskih svečanosti. Stekao se utisak da je većina ljudi ovog kraja ostala privržena NOP-u i da će se situacija na ovom terenu ubuduće razvijati mnogo bolje.

Na osnovu odluke komesara Operativnog štaba i komandanta odreda, reorganizovana Blatnička četa privremeno je stavljena pod komandu Štaba Proleterskog bataljona. Ona je dobila zadatak da vrši izviđanje u pravcu rijeke Bosne i u sadejstvu sa Vručičkom i Vlajičkom četom 4. bataljona zatvara pravac koji iz Teslića preko sela Komušine vodi u Blatnicu. Osim toga, komandi čete izričito je naređeno da pojača politički rad sa borcima i narodom okolnih sela, da do maksimuma pojača politič-

» Mihajlo Mijić, komandir Blatničke partizanske čete, dva puta vršio puč u Blatničkoj četi i pošto nije uspio pobjegao je četnicima. Poginuo je u borbi sa partizanima.

⁴ **Lazo Vukić, borac Kozarske proleterske čete, određen za političkog komesara Blatničke čete početkom aprila 1942. Poginuo 17. aprila 1942. za vrijeme napada četnika na 4. bataljon 4. odreda u Cečavi.**

⁵ **Branko Trninić, borac Drvarskog proleterskog voda, određen za zamjenika političkog komesara Blatničke čete početkom aprila 1942. godine. Poslije rata oficir Državne bezbjednosti.**

ku i vojničku budnost i održava redovnu vezu sa Štabom bataljona.

Dok se Blatnička četa reorganizovala, ustaše i domobrani, jačine 250 do 300 vojnika, izvršili su napad sa pravca Teslica i prodrli do ispred samog sela Blatnica, a da ih prethodno nije spriječila Vlajička partizanska četa 4. bataljona, kojom je komandovao Jovo Kitić. Energičnim dejstvom Proleterskog bataljona, poslije kratkotrajne borbe, ustaše su natjerane na bjekstvo.

Poslije borbe Blatnička četa sa dva voda posjela je položaje na liniji; selo Kruškovići k. 601 — Špilja tt. 642, a druga dva voda ostala su u Blatnici da politički djeluju u narodu i pomažu u obavljanju poslova komande mjesta.

Zatim se Proleterski bataljon vratio istim pravcem u selo Buletić. Devetog aprila održan je narodni zbor u selu Buletić, na kome su govorili komandant 4. odreda i komandant i politički komesar Proleterskog bataljona.

Prije nego što je bataljon krenuo iz sela za političkog komesara Buletičke čete određen je Radmilo Stefanović⁶ iz sastava Kozarske proleterske čete.

Napad, na ustaško uporište u selu Rankovići

U popodnevnim časovima 9. aprila, u kući Branka Sekulića na Memića brdu, donijeta je odluka da Proleterski bataljon i dvije čete 4. odreda napadnu ustaško uporište u selu Rankovići, 6 km zapadno od Teslića.

U selu Rankovići nalazila se posada jačine oko 60 ustaša i nekoliko pripadnika muslimanske milicije. Bili su naoružani jednim minobacačem, jednim teškim mitraljezom, sa dva puškomitraljeza i puškama. Posada je, kao istureno obezbjeđenje, štitila garnizon u Tesliću od napada partizana sa pravca planine Javorova. Na svim prilazima selu i na najpogodnijim položajima za borbu, posada je izgradila po nekoliko drveno-zemljanih bunke-
ra, koji su bili povezani rovovima i saobraćajnicama. Na

® Stefanović Petra Radmilo, borac Kozarske proleterske čete, početkom aprila 1942. određen za političkog komesara Buletičke partizanske čete. Ubijen od strane četnika Ilije Malića za vrijeme puča 21. aprila 1942. godine.

glavnim prilazima, a posebno onim koji sa padina Javorove planine vode prema selu, postavili su i ogradu od bodljikave žice i protivpješadijske mine.

Na desnom krilu, sa pravca Teslica, napadao je Drvarski proleterski vod. Na pravcu Bujanj — k. 431, Kozarska četa; lijevo od nje, preko sela Gračanica Grmečka, a potpuno na lijevom krilu Rastuška partizanska četa 4. bataljona. Na ovaj način uporište je bilo opkoljeno. U isto vrijeme Buletićka i Čečavska četa 4. bataljona držale su položaje prema Tesliću i obezbjeđivale napad na uporište u selu Rankoviću.

Napad je otpočeo tačno u tri časa, 10. aprila 1942. godine. U toku napada po borbenom poretku jedinica, djelstvovala je neprijateljska artiljerija sa vatrenih položaja sa puta, 2 km zapadno od Teslića. Jednovremeno je kružio avion »Potez 25«, mitraljirao položaje jedinica i bacio nekoliko svežnjeva bombi, od čega bataljon nije imao gubitaka.

U devet časova ustaška posada se predala i selo je bilo oslobođeno. Gubici neprijatelja su bili: 7 mrtvih i 20 zarobljenih ustaša, dok su pripadnici muslimanske milicije pušteni. Zaplijenjeni su jedan minobacač, jedan teški mitraljez, dva puškomitraljeza i pedeset pušaka, četiri sanduka municije i nešto vojničke opreme.⁷ Partizani su imali dva lakše ranjena borca.

Akcija na Ranković se pozitivno odrazila na političko raspoloženje naroda u okolnim selima i u jedinicama Proleterskog bataljona i 4. odreda. Opovrgnute su laži četničke propagande da se proleter u srednjoj Bosni bore samo protiv četnika a ne i protiv ustaša i okupatora.

Po završenoj borbi narodu je govorio Osman Karabegović. Pored ostalog ukazao je na potrebu da se svi poštenu Muslimani uključe u redove NOP-a i da zajedno sa Srbima, Hrvatima i svim ostalim rodoljubima vode zajedničku borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika i da je to jedina garancija našeg daljeg opstanka. Posebno je osudio sve one koji vode bratoubilačku borbu, i na taj način pomažu okupatoru, što dovodi do mržnje i međusobnog istrebljenja.

⁷ Zb. NOR IV/4 dok. br. 101 str. 268.

Zatim je bataljon krenuo za Čečavu, gdje je stigao u sumrak istog dana. Na čelu kolone kretala se Rastuška partizanska četa koja je nosila zaplenjeno oružje, kojim je sutradan naoružana omladinska četa 4. bataljona 4. odreda.

Tada se u Čečavi nalazio Štab 4. bataljona, Omladinska četa i bataljonska ambulanta sa ranjenim i bolesnim borcima. Cim je kolona stigla, borci Proleterskog bataljona razmjestili su se u prostorije osnovne škole i kuće oko nje, a Rastuška četa je poslije kraćeg odmora produžila za selo Rastušu. Za razliku od ranijih mjesta gdje su noćivali, s izuzetkom Maslovara, smještaj boraca Proleterskog bataljona u Čečavi bio je vrlo dobar. Dočekala ih je obilna i vrlo ukusna hrana.

Pošto su se odmorile, jedinice bataljona sutradan su krenule u više pravaca. Grmečka četa bez jednog voda krenula je za selo Kulaše, sa zadatkom da politički djeluje u narodu i prisustvuje zboru koji je tamo bio zakazan.

Štab bataljona i Kozarska četa ostali su u Čečavi. Drvarski vod bez jedne desetine krenuo je prema rijeci Bosni, sa zadatkom da između sela Velika Bukovica i Rudanka, 10 km sjeverno od Doboja, sačeka kurire iz istočne Bosne i uspostavi vezu sa rukovodstvom NOP-a u istočnoj Bosni.

Vod se u toku naredne noći sa kurirom iz istočne Bosne, koji je bio upućen u Štab 4. odreda, vratio u Čečavu.

U međuvremenu iz Blatničke čete nisu stizali kuriri, iako je komandi čete izričito naređeno da sa štabom Proleterskog bataljona održava redovnu vezu. Četnici su, međutim, presretali kurire i otimali im poštu, a neke od njih i ubijali. O tome su komandanta odreda i Štab bataljona obavijestili politički radnici sa terena. Došla je i obavijest da su u Blatničkoj četi ponovno nastali sukobi, čim je Proleterski bataljon napustio Blatnicu. Zbog toga je u Blatnicu upućen kombinovani vod proletara sastavljen od boraca Grmečke čete i Drvarskog voda, pod komandom druga Drage Reljića.

Kako je teklo previranje u Blatničkoj četi, Obrad Košpić u svojim sjećanjima, koje je napisao odmah poslije rata kaže:

»Stajao sam sa još dvojicom proletera, posmatrajući borce Proletersko" bataljona kako prolaze. Gledali smo za njima sve dok začelje nije zamaklo u šumu. Od ispraćaja bataljona do povratka u Blatnicu prošlo je skoro dva sata. Kad smo došli na ivicu sela čuli smo prepirku među borcima, koji su ostali u selu, dok su ostali otišli na položaj. Tu su se nalazili politički komesar čete Vukić i komandir Mihajlo Mijić. Vodili su vrlo žučnu raspravu. O čemu se radilo?

Mijić je bio pijan i odmah poslije odlaska Proleterskog bataljona stavio je kokardu. Jednom proleteru skinuo je kapu sa glave, otkinuo petokraku zvijezdu, bacio je u blato i pogazio. Cim sam stigao umiješao sam se u raspravu i rekao Mijiću da to nije smio učiniti. Mijić je odgovorio da je kokarda njegov znak političkog opredjeljenja i da neće ni da čuje za petokraku zvijezdu.

Nakon duge prepirke, koja je dugo trajala i koju su posmatrali borci i prisutni mještani, sa komesarom čete otišao sam u komandu čete, a Mijić je ostao nasred sela, vičući i psujući. Preložio sam komesaru da sa Mijićem razgovara čim se otrjezni.

Toga dana i naredne noći Mijić nije ni dolazio u komandu čete. Kad je tek slijedećeg dana stigao, komesar čete ukazao mu je na njegovo štetno ponašanje, ali je sve bilo uzalud. Pošto je postupak Mijića ocijenio provokacijom i otvorenom izdajom, zamjenik komesara čete sazvaio je sastanak članova KPJ na kome je razmatrano držanje komandira Mijića. Na kraju sastanka riječ je uzeo i komesar čete Vukić i uporno tražio da se Mijić smjeni sa dužnosti komandira i postavi za zamjenika komandira čete. Prijedlog je jednoglasno usvojen, a ja sam na četnoj konferenciji određen za komandira čete. Nisam bio raspoložen da primim ovu dužnost, ali sam je na insistiranje drugova prihvatio. Pošto mu je odluka saopštena, Mijić je rekao da to ne priznaje, a zatim odmah otišao iz Blatnice.

Predložio sam da slijedećeg dana sa dva proletera krenem u selo Jezero, Mijićevo rodno mjesto, da bih saznao njegove namjere. Za pratioce sam uzeo političkog delegata Rajka Čopića i proletera Adila Alagića. Pošto smo odmakli od Blatnice, sreli smo jednog dječaka od 13—14

godina. Kada nam je prišao primjetio sam da je uplašen. Naredio sam Ćopiću da ga pretrese, i ovaj mu je u čarapi našao pismo. U tom momentu četnička patrola otvorila je na nas vatru. Pošto smo se sklonili pročitao sam pismo, nevješto pisano, u kome je, koliko se sjećam, pisalo: »Dragi sine, ubaci bombu u komandu čete na te Turke i bježi ovamo gdje je mjesto svakom Srbinu. Sa nama je komandir Mijić Mihajlo«. Pismo je bilo upućeno jednom borcu iz sastava čete.

Pismo sam dao Alagiću da ga pročita, zatim i Ćopiću. Obojica su bili uznemireni. Dječaku sam rekao da ide kući i da se ubuduće ne bavi ovakvim poslom. Pri povratku su me obojica obasipali raznim pitanjima i, pored ostalog, pitali kakva je naša perspektiva u ovom kraju. Predlagali su da se što prije povučemo u sastav bataljona. Ćopić je predložio da Mijiću napravimo zasjedu i da ga ubijemo i sam se javio kao dobrovoljac. Odgovorio sam da individualna ubistva nisu sretno rješenje, da sa tim ne bi ništa postigli i da ćemo o tome razgovarati sa komesarom čete. Čim sam došao u Blatnicu pismo sam predao komesaru i upoznao ga sa razgovorom koji sam vodio sa Alagićem i Ćopićem. Komesar je bio jako neraspoložen. Zatim sam otišao na položaj čete na Nikolića brdu.

Sutradan je došao Mijić. Odmah me napao, rekao mi da sam ubica i postavljao mi razna pitanja kao na primjer: zašto je vojska pod oružjem ulazila u crkvu, zašto su Danko i Osman pušili u crkvi, zašto je održan zbor u crkvi itd. Rekao sam mu da je sve to laž, izmišljotina kojom se on služi u narodu i da smo se obojica u vrijeme reorganizacije čete nalazili zajedno i da u svemu što govori nema ni riječi istine.

U to vrijeme u rejonu čete se pojavila jedna grupa četnički orijentisanih ljudi koja je otvoreno djelovala. Na čelu ove grupe bio je šef željezničke ložionice kulturbundovac Duler, zatim Kozomara, žandarmerijski narednik u penziji i Zdravko Jotić, bravar iz željezničke radionice, rodnom iz Pribinića, koji je često odlazio u štab četničkog bataljona na savjetovanje kod komandanta Teodora Arsenića, i drugi.

Trinaestog aprila krenuo sam sa četom, bez jednog voda, u pomoć Vlajičkoj četi, koja je u to vrijeme bila

partizanska. Obavješten sam da će 14. aprila njihove položaje napasti domobrani i legionari. Komanda Vlajičke čete predložila je da ih zajednički sačekamo. Pošto sam prijedlog prihvatio, naredne noći oko dva časa krenuli smo i zaposjeli položaj. U komandi Vlajičke čete našli smo drugove Milu Kozarčanina, političkog radnika sa terena i Kokana Lipića, sekretara u komandi Vlajičke čete. Nešto kasnije stigao je i politički komesar čete Et-hem Pobrić.

Ceta je zaposjela položaj na istočnim padinama Cvijića visa, a Vlajička desno i lijevo od rječice Gomjenice.

Pri polasku na zadatak Pobrić mi je savjetovao da ne primimo frontalnu borbu i da dobro obezbijedim desni bok prema selu Komušini. Stigao je i komandir čete Jovo Kitić i nije dao nikakve primjedbe na raspored jedinica. Čim smo stigli na Cvijića brdo, razvili smo se u streljački stroj. Položaji su bili izvanredni i obrasli hrastovom šumom. Kad su domobrani u razvijenom streljačkom stroju prišli na kratko odstojanje, naredio sam brzu paljbu. Pošto su bili potpuno iznenađeni, domobrani su se dali u bjekstvo, a zatim sam naredio juriš. Na komandu »Juriš«, krenuli su samo borci koji su došli iz Proleter-skog bataljona i nekoliko boraca koji su odranije pripadali četi. Pošto su primjetili da su partizani brojno slabi, domobrani su se snašli i zauzeli položaj u gustom hrastovoj šumi, samo 20 metara od nas. Otpočela je žestoka borba. Za to vrijeme stajao sam iza jednog hrasta i nišanio jednog domobrana. U tom momentu iz pozadine je opalilo nekoliko metaka, od kojih je jedan pogodio u hrast pored moje glave, tako da me je posula hrastova kora. Brzo sam se sklonio sa ovog mjesta. Borba je trajala oko 20 minuta i domobrani su se povukli. Za vrijeme ove borbe Vlajička četa nije opalila ni jednog jedinog metka, što sam poslije rekao komandiru Kitiću.

Poslije ove borbe prikupio sam četu i krenuli smo u selo Vlajiće. Za vrijeme odmora razgovarao sam sa drugovima Omerom Kapićem, Milom Kozarčaninom i Kokanom Lipićem, kao i Alijom Ahmetagićem, kuvarom čete, koji su se isticali u prethodnim borbama i bili potpuno na strani narodnooslobodilačkog pokreta. Za to vrijeme u komandi Vlajičke čete čuo sam vrlo bučnu diskusiju koja

se vodila između komandira čete Kitića i komesara čete Pobrića. Nakon kratkog vremena Kitić je izašao i upitao me da li je u četi bilo mrtvih i ranjenih. Odgovorio sam mu da smo dobro prošli, a da njegova četa nije opalila ni jednog metka. Pripitao sam ga zašto je ljut, a on je odgovorio da je sa našom četom sve u redu, ali da je ljut na svog političkog komesara »Turčina« koji ga je napao. Svađa je nastala oko kola, konja, tri šivaće mašine i nekih dijelova odjeće i obuće, koje je Kitić odvezao svojoj kući, navodno zato što je to pripadalo nekom »šokcu«. Rekao sam mu da to nije smio učiniti, da je komesar čete u pravu. Nagovarao sam ga da konje, kola i opljačkane stvari vrati, na što je odgovorio da bi to bilo sramota i da to neće učiniti usprkos svome komesaru.

Za to vrijeme Mijić je okupio oko 60 boraca objavljujući svoj politički stav, što je četu podijelilo na dva dijela. U međuvremenu je stigao jedan kombinovani vod proletera, kojim je komandovao Drago Reljić, komandir 3. voda Grmečke čete. Čim je stigao obavijestili smo ga o stanju u četi i situaciji na terenu. Dogovorili smo se da postrojimo cijelu četu i da razoružamo sve nesigurne borce. Četa se postrojila u dvije vrste. U jednoj vrsti stajali su borci koji su pripadali Mijiću, a u drugoj svi koji nisu prihvatili četničku komandu, uključujući i borce koji su došli iz Proleterskog bataljona. Jednom vrstom komandovao je Mijić, a drugom ja.

Postrojavanje je izvršeno pod izgovorom da se vrši smotra boraca, naoružanja i odjeće, a stvarna namjera bila je da razoružamo politički nesigurne borce. Na moju komandu »k nozi«, po unaprijed pripremljenom dogovoru svi borci iz naše vrste uperili su puške na »gotovs«, a drugoj vrsti naređeno je da odloži oružje.

Oduzetim puškama, naoružali smo omladinu iz šireg rejona Blatnice, koji su bili politički sigurni.«

Četnički puč u Jošavci

Čim je čelo Proleterskog bataljona — poslije kratkog odmora u Čečavi krenulo na nove zadatke, komesar Operativnog štaba, komandant 4. odreda i štabovi Proleter-

skog bataljona i 4. bataljona 4. odreda obavješteni su o puču u Jošavci, 12 dana poslije ovog gnusnog zločina kao o početku ustaške ofanzive na Crni vrh i o prelasku Maslovarske čete na stranu četnika.

Odmah je održan zajednički sastanak, na kome je procijenjena situacija i riješeno da komandant 4. odreda sa po jednim vodom iz Kozarske i Grmečke čete krene za Jošavku, a da ostale jedinice Proleterskog bataljona, čim se prikupe, odmah krenu u istom pravcu.

Kada je kolona proletera stigla u selo Branešće, Danko je obavješten da su četnici, odmah poslije pokolja napustili Jošavku, i krenuli glavninom prema Uzlomcu, a manjim djelom prema Crnom vrhu. Također je obavješten da mu je stradala porodica i zapaljena kuća.

Cim su se prikupile, i ostale jedinice bataljona su krenule u pravcu Jošavke. Kada su stigle, ocijenjeno je da nema nikakve potrebe sa »čišćenjem« Jošavke, jer su četnici već bili pobjegli.

Prije napada na Operativni štab, štab 4. odreda, Okružni komitet KPJ, Okružni komitet SKOJ-a i bolnicu, u Jošavci su bile smještene slijedeće ustanove:

— u osnovnoj školi u selu Gornja Jošavka bila je smještena bolnica 4. krajiškog NO partizanskog odreda, u kojoj se nalazilo preko 30 ranjenih i bolesnih boraca iz sastava jedinica 4. odreda i Proleterskog bataljona. Među njima su bili i borci Prve kozarske proletherske čete, koji su ranjeni u borbi sa četnicima na Lipovcu.

Rukovodilac bolnice bila je dr Danica Perović, a neposrednu brigu o ranjenicima i bolesnicima vodila je Marija Voljska, medicinska sestra, rodom iz sela Dubrava.

U zgradi žandarmerijske stanice, koja se nalazila na oko 300 metara zapadno od zgrade osnovne škole, bio je privremeno smješten Operativni štab za Bosansku krajinu. Tih dana u Jošavci su boravili komandant Operativnog štaba Košta Nađ, načelnik štaba Milan Ličina, kao i nekoliko kurira i pomoćnog osoblja. U momentu izvođenja puča u štabu se nalazio samo načelnik štaba sa pomoćnim osobljem.

U crkvenoj zgradi, u selu Donja Jošavka bili su smješteni Stab 4. odreda, OK KPJ-e i OK SKOJ-a za srednju Bosnu. U Štabu 4. odreda tada se nalazio samo

Rade Radić, do tada zamjenik političkog komesara, odnosno politički instruktor. Dan uoči puča u Štabu odreda nalazio se i komandant Operativnog štaba Košta Nad i spremao se za obilazak jedinica. Prije no što je Košta krenuo, Radić ga je zadržavao da ostane još koji dan. Međutim, Košta ga nije poslušao i krenuo je iz Jošavke 30. marta naveče, uoči samog puča, bez obzira što mu potkivač koji je radio u odredskoj radionici nije htio potkovati konja, pravdajući to nedostatkom materijala.

Za vrijeme puča u zgradi štaba odreda nalazili su se sekretar Okružnog komiteta KPJ za srednju Bosnu, Rajko Bosnić, i sekretar OK SKOJ-a za srednju Bosnu, Željko Barić, kao i Leda Karabegović, raniji politički komesar Buletičke čete i još 5 omladinskih rukovodilaca.

U kući Danila Vukovića, u selu Gornja Jošavka, koja je udaljena od zgrade škole oko 1200 metara, preko rijeke Jošavke, na samoj ivici hrastove šume, zvane Miljakovac (u narodu Smiljakovac), ležao je teško ranjen Mladen Stojanović, zamjenik komandanta Operativnog štaba. On je u kuću Vukovića prenesen iz škole na dva do tri dana pred sam puč, radi efikasnijeg liječenja. O ranjenom Mladenu starale su se dr Danica Perović, Marija Voljska, porodica Vuković i jedan kurir koji je bio stalno uz Mladena.

Neposredno obezbjeđenje navedenih ustanova vršili su borci Jošavačke partizanske čete, sa po jednom desetinom u selu Gornja i Donja Jošavka. Glavnina čete, poslije odlaska Proleterskog bataljona za Maslovare, upućena je ponovo prema Kotor-Varoši. Zaposjela je položaje od potoka Bosanska do potoka Ruska, na jugozapadnoj ivici sela Bilice i sela Tešići. Do polaska na položaj, glavnina čete bila je smještena u zaseok Ivankovići. Radić je često obilazio ovu četvu. Na dva do tri dana prije puča razgovarao je pojedinačno sa oko 30 boraca i zajedno sa tadašnjim političkim komesarom čete Petrom Aleksićem pripremao ih za izvršenje puča a da o tome komandir čete Stojan Simić⁸ ništa nije znao, jer se u to vrijeme nalazio na položaju.

Neposredno pred napad, 31. marta oko 22 časa, prema sjećanju preživjelih ranjenih i bolesnih boraca u bol-

⁸ Stojan Simić, komandir Jošavačke partizanske čete prije puča u Jošavci. Nosilac Partizanske spomenice 1941. godine.

nicu je došao Petar Aleksić, politički komesar Jošavačke čete i razgovarao sa ranjenicima i bolesnicima. Raspitivao se ko je od bolesnih i ranjenih boraca rukovodilac, ko su članovi KPJ, a ko članovi SKOJ-a, šta su po nacionalnosti, odakle su rodom, šta su po zanimanju i tako dalje. Napustio je bolnicu pola časa prije ponoći. U isto vrijeme, borci Jošavačke čete koji su bili na obezbjeđenju, posakrivali su oružje ranjenih i bolesnih boraca, koje se nalazilo u hodniku zgrade u soškama, a da ovi, s obzirom da su bezbrižno ležali, a neki i spavali, nisu to primjetili.

Pošto je ocjenio da je Proleterski bataljon udaljen od Jošavke na 40 do 50 km, a da u neposrednoj blizini nema drugih partizanskih jedinica koje bi intervenisale, Radić se odlučio da dugo pripremani puč izvrši noću između 31. marta i 1. aprila 1942. godine, odmah poslije ponoći.

Izveli su ga borci koji su bili na obezbjeđenju i jedna dobro pripremljena desetina, sastavljena od okorjelih četnika, koja je ranije upućena na položaj i, po unapred utvrđenom planu, stigla na lice mjesta. Jednovremeno su napali na bolnicu, oba štaba i sjedište rukovodstva OK KPJ i SKOJ-a. U specijalno odabranoj desetini za izvršenje pokolja, pored ostalih, bili su Dragutin Antonić, zvan Dragica iz Jošavke i Slavko Jungić iz sela Junge kod Celinca.

Prema do sada utvrđenim podacima, za vrijeme puča poginulo je 15 drugova. Iz sastava Proleterskog bataljona poginuli su: Jovo Biga, Pero Stojnić, Dušan Miljević i Dušan Lukić. Zamjenika komesara Grmečke čete Redžu Terzića teško je ranio nožem jedan četnik, ali je on uspio iskočiti kroz prozor zgrade sa drugog sprata i sa Marijom Voljskom pobjeći za Vijačane. Lazo Rodić, borac Drvarskog voda, lakše ranjen uspio je da se sam probije iz opkoljene zgrade i slijedećeg dana se u selu Branešci sastao sa desetinom sa kojom se nalazio komesar odreda Vojo Stupar.

Za vrijeme puča Mladen Stojanović ležao je u kući Danila Vukovića na oko 1200 metara od bolnice.

Danilo Vuković je o tom događaju u razgovorima obavljenim sa njim 1970. i 1980. godine ispričao:

»Te noći četnici su opkolili i moju kuću u kojoj je ležao Mladen. Ispred kuće nije bilo stražara. Kada su stigli, lupali su na vrata i pozvali me da im otvorim. Ne znajući o čemu se radi, onako bunovan, otvorio sam vrata. U kuću su upala šestorica četnika. Među njima sam prepoznao Dragutina Antonića iz Jošavke i Slavka Jungića iz sela Junge kod Čelinca. Jednovremeno sam čuo pušчанu paljbu oko škole u kojoj se nalazila bolnica. Kurira su odmah odveli, a meni zabranili da izlazim iz kuće. Potom su trojica četnika ušli u sobu u kojoj je ležao ranjeni Mladen, a ja sam ostao u ulaznoj prostoriji.

Razgovor koji su četnici vodili sa Mladenom, u početku nisam dobro čuo i razumio. Sto je vrijeme više odmicalo glasovi su bili jači i razumljiviji, a četnici sve bučniji. Čuo sam i pretnje.

Poslije izvjesnog vremena naglo su se otvorila ulazna vrata kuće. U prostoriju u kojoj sam se nalazio upao je Milan Ličina sa pištoljem u ruci i htjeo da uđe kod Mladena. U početku sam bio zbunjen, ali sam se brzo snašao i uhvatio Ličinu za ruku i rekao mu da ne ulazi u sobu kod Mladena, jer se tamo nalaze tri četnika. Da bi zaplašio četnike Ličina je opalio nekoliko metaka iz pištolja kroz tavanicu kuće. Nije pucao kroz sobna vrata bojeći se da pogodi Mladena. Četnici su odgovorili vatrom kroz sobna vrata, ali ga nisu pogodili. Pošto je ocjenio da Mladenu neće moći pomoći, niti je imao na koga da se osloni, Ličina je napustio moju kuću, i preko njive zvane »Barna luka«, pošao prema školi. Ličina je prešao rijeku Jošavku i naišao na četničku zasjedu. Na upozorenje četnika nije stao, već je ispalio nekoliko metaka iz pištolja. Četnici su otvorili brzu paljbu i ubili ga na mjestu zvanom Bajr.

Čim je Ličina napustio moju kuću, četnici su vršili još jači pritisak na Mladena. Nagovarali su ga da priđe četničkom pokretu i da liječi njihove ranjenike. Nudili su mu visok položaj. Mladen je sve njihove prijedloge sa prezirom odbijao. Govorio im je vrlo staloženo i razborito da se okanu izdajničke politike. Pošto ga nisu mogli ubjediti oduzeli su mu oružje, kratki italijanski karabin i pištolj i napustili moju kuću.

Na dan prvog aprila u prvi sumrak, kod Mladena su ponovo došla 4 četnika, koje je predvodio Stanko Vrho-

vac. Rekli su mu da ga vode u četničku komandu. Pošto je Mladen bio nepokretan ranjenik, četnici su ga zamotali u čaršav, stavili ga na čebe i iznijeli iz kuće. Na izlasku iz kuće, Mladen mi je rekao da ne zatvaram vrata i poželio mi laku noć. Bilo mi je vrlo teško rastati se sa Mladenom, jer je bio drag čovjek. Bio sam ubijeđen da će ga četnici ubiti, ali mu zaista u takvoj situaciji nisam mogao ništa pomoći.«

U vrijeme kada su četnici iznosili Mladena, u kuću Vukovića stigla je i dr Danica Perović. Svađala se sa četnicima, psovala i nazivala ih srpskim ustašama. Plakala je i po nekoliko puta uzviknula: »Nedajmo ga, ubiće ga, znam da će ga ubiti«.

I zaista, četnici su Mladena odnijeli i ubili na ivici njive, oko 200 metara od Danilove kuće. Odmah zatim jedan od učesnika u ovom zločinu, vratio se i rekao: »Mladen je ubijen«, a zatim je pokazao na Danicu i rekao: »Čim dobijemo naređenje doći ćemo da i tebe ubijemo«. Tako je rekao i otišao, priča Nada Mažar, koja se u tom momentu našla sa Danicom.

Drugog aprila mještani su našli mrtva tijela Mladena Stojanovića i Milana Ličine, koji je bio u grabu pored puta, kod mosta na rijeci Jošavci, samo u donjem vešu. Četnici su im naredili da oba tijela odnesu negdje i zakopaju, tako da im se nikada ne saznaju grobovi. Mještani su još istog dana oba tijela odvezli saonicama i pokopali ih na lijevoj obali Konjskog potoka, na 80 metara od ušća u Smiljevski potok. Pošto se mjesto gdje su tijela zakopana nalazi na velikoj strmini i u gustoj šumi, oba tijela pokopana su u polustojećem položaju.

Prema do sada utvrđenim podacima, u grupi koja je ubila Mladena nalazili su se četnici — zlikovci Trivun Moravac iz sela Šarinci, opština Prnjavor, Vaso Radujković iz Jošavke, zaseok Grabovnik i Stanko Vrhovac iz sela Kokari, opština Prnjavor.

U zgradi žandarmerijske stanice pohvatani su Rajko Bosnić, sekretar OK KPJ i Zeljko Barić, član OK KPJ, Leda Karabegović, i još 5 omladinskih rukovodilaca. Iste noći odvedeni su u selo Skatavicu i poubijani u šumi na Ravnoj gori, 500 metara sjeverno od tt 541, dok je Leda Karabegović ubijen odmah čim su krenuli prema Skatavici, pored samog puta, oko 100 metara daleko od crkve.

Poslije puča, još u toku noći, grupa preživjelih boraca Proleterskog bataljona i 4. odreda, koja je izbjegla pokolj, uspjela je pobjeći prema Crnom vrhu i spojiti se sa borcima Crnovrške čete, gdje im je ukazana ljekarska pomoć. Usput su nosili teško ranjenog druga Milana Budimira,⁹ borca Kozarske proleterske čete.

Nakon dva dana svi ranjeni i preživjeli borci, koji su stigli u Crnovršku četu, prebačeni su u Vijačane u odredsku ambulantu na liječenje.

Tako se završio ovaj gnusni četnički zločin koji je pripremio i izvršio Rade Radić po nalogu svojih naredbovac a i u sporazumu sa ustašama iz Banja Luke. U ovom zločinu ugasili su se životi najistaknutijih partijskih, vojnih i omladinskih rukovodilaca ovoga kraja — vjernih sinova naših naroda, koji su pali u borbi za slobodu, za bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti, za novu socijalističku Jugoslaviju.

Četnici su odmah poslije puča u Jošavci sa jednom grupom krenuli prema selu Branešci, sa namjerom da pobiju Dankovu porodicu. Kada su stigli, u Dankovoj kući zatekao se komesar odreda Vojo Stupar, sa jednom desetinom boraca. Otpočela je borba koja je trajala 4. časa. Desetina sa Stuparom se na kraju uspjela probiti iz obruča i povesti Dankovu majku Maru, suprugu Nadu i njenu majku Mariju, sestru Zoricu i njeno nejak o dijete. Prilikom proboja poginula su dva četnika, a jedan je teško ranjen. Zatim su četnici ubili Dankova oca i babu i zapalili kuću i sve pomoćne zgrade.

Nekoliko dana poslije puča u Jošavci, grupa četnika krenula je iz Jošavke preko sela za Crni vrh, sa ciljem da i u Crnovrškoj četi 3. bataljona izvede prevrat. Kada je stigla, dočekana je jakom puškomitralješkom vatrom i natjerana na bjekstvo.

Napad ustaša i četnika na Crni vrh

Četvrtog aprila ustaše su otpočele intenzivno izviđanje prema slobodnoj teritoriji oko Crnog vrha, i slabim jedinicama, na više mjesta, vršile pritisak na 1. čet u 2. i

⁹ **Milan Budimir, borac Kozarske proleterske čete, teško ranjen za vrijeme puča u Jošavci, umro 1981. kao pukovnik JNA.**

Crnovršku četu 3. bataljona 4. odreda. Ustaška avijacija izviđala je na pravcima Banja Luka — Kotor-Varoš i Klačnice — Prnjavor.

Od 8. do 12. aprila kombinovane snage ustaša, domobrana i žandarmerije napadale su na Ponir i duž komunikacije Banja Luka — Čelinac.

Cilj napada bio je da se razbiju i odbace jedinice 2. i 3. bataljona sa komunikacije Banja Luka — Kotor-Varoš, zauzme Crni vrh i Ponir i uspostave direktni kontakt sa jedinicama u garnizonu Kotor-Varoši.

Opštim planom dještva Štaba 10. domobranske pukovnije predviđeno je da se izbije na liniju: Novoselije — Karanovac — Muslimanski Čelinac — selo Vudine k. 384 — Veliko brdo — Stjepan glava k. 387 stanica Dragočaj. U napadu su bile angažovane slijedeće neprijateljske jedinice:

- prva bojna 1. pješačke pukovnije bez 35. čete;
- prva i 2. satnija Banjalučke doknadne pukovnije;
- 22. 26. 28. i 31. satnija 10. pješačke pukovnije;
- jedna četa Pripremne ustaške pukovnije;
- jedna satnija dobrovoljaca, pod komandom Zvonka Jovića;
- jedna satnija 3. oružničke pukovnije;
- jedna bitnica 75 mm, iz sastava 8. topničkog sklopa, 3 oruđa i
- jedno odjeljenje sastava 2 aviona banjalučke brigade — ukupno preko 1.500 vojnika.

Napad je otpočeo 8. aprila u ranu zoru. Glavni udar izvršen je na Ponir. Do 10 časova toga dana 1. bojna 1. pješačke pukovnije ovladala je selom Veliki Ponir. Međutim, protivnapadom 1. čete 2. bataljona 4. NOP odreda, napad 22. i 31. satnije je odbijen. Zarobljena su 2 domobrana i zaplijenjena 2 konja i sanduk mina za minobacač. Neprijatelj se zadržao na brdu Kovčin i na koti 557 i otpočeo sa utvrđivanjem.

Jednovremeno, ustaše su napadale na lijevo krilo Ponirske čete 2. bataljona. Poslije kraće, ali vrlo žestoke borbe, ustaše su se dale u panično bjekstvo. Povukle su se i 22. i 31. satnija sa brda Kovčin i kote 577.

Poslije ovog neuspjeha, neprijatelj je izvršio pregrupisanje i obnovio napade. Razvila se žestoka borba

koja je trajala nekoliko časova. Prva i Čelinačka četa nisu izdržale napad daleko nadmoćnijih jedinica i ustaše su na kraju dana, 13. aprila, prodrle u Čelinac, produžile nastupanje i spojile se sa jedinicom u garnizonu Kotor-Varoš.¹⁰

Na lijevom krilu, na pravcu Klašnice sve do 14. aprila, pritisak ustaša je bio ograničen. Borci Crnovrške čete uspjeli su zadržati položaje na liniji: Pejčinovića brdo — Čardak — Karač — selo Jaruzani — selo Dukići.

Poslije prodora u Kotor-Varoš, neprijatelj je doveo svježe snage, izvršio ponovno pregrupisavanje svojih jedinica i težište napada usmjerio na lijevo krilo. Glavni udar nanio je pravcem: Klašnice — selo Hrvaćani, a pomoćni preko Slatine i sela Kadinjani na Crni vrh.

Cilj neprijatelja je bio da se brzim prodorom u pravcu sela Hrvaćani spoji sa jedinicama koje su u isto vrijeme napadale duž puta od Prnjavora prema selu Potočani i na taj način za svoje korištenje oslobodi komunikaciju Klašnice — Prnjavor, a potom, zajedno sa jedinicama koje su ostale u Čelincu i duž puta Banja Luka — Kotor Varoš, izbaci partizane iz šireg rejona oko Crnog vrha.

U napadu je učestvovalo 2500 neprijateljskih vojnika koji su podržani vatrom artiljerije i dejstvom dva aviona.

Pošto je bio obavješten o namjerama ustaša i četnika Stab 3. bataljona 4. NOP odreda uputio je u pomoć Crnovrškoj četi Prnjavorsku četu bez jednog voda, koji je ostao na položajima prema Prnjavoru.

Četrnaestog aprila u ranu zoru otpočeo je opšti napad na Crnovršku i Prnjavorsku četu. U toku dvodnevnih borbi neprijatelj je uz podršku artiljerije i minobacača, zauzeo k. 271 — selo Boškovići — k. 242 — Rulihovo brdo — tt 250 — Gradište tt 242 i na lijevu obalu potoka Crkvina.

Petnaestog aprila iz Kotor-Varoši je prebačena jedna satnija ustaša, kao pomoć kombinovanim jedinicama koje su napadale duž puta Klašnice — Hrvaćani.

U takvoj situaciji komandant 4. odreda i Stab Proleterskog bataljona odlučili su da se Proleterski bataljon što prije ubaci u borbu i u sadejstvu sa 3. bataljonom raz-

¹⁰ Zb. NOR IV/4 dok. br. 126. str. 326—327.

bije neprijatelja i odbrani slobodnu teritoriju oko Crnog vrha i na taj način uspostavi prvobitni položaj koji je držala Crnovrška četa.

U momentu donošenja odluke za napad, Štab 4. odreda i štabovi bataljona nisu imali potpune podatke o jačini neprijateljskih jedinica na frontu.

U to vrijeme Proleterski bataljon se nalazio u rejonu Vijačani — Branešci — Dubrava.

Pošto je bila najbliže neprijatelju, Prva kozarska četa upućena je odmah u borbu preko sela Cetojevići, lijevo od položaja Crnovrške čete. U prvom jurišu odbacila je neprijatelja na njegove polazne položaje u rejonu sela Jaružani.

Grmečka četa ubačena je na desno krilo borbenog rasporeda na odsjeku između Gradišta tt 242 i Rolihova brda k. 250, u pravcu sela Cardačani.

Drvarski vod ojačan grupom minera iz sastava 4. KNO partizanskog odreda neopaženo je ubačen noću između 18. i 19. aprila u pozadinu neprijatelja u rejon Čardaka. Dobio je zadatak da spriječi podilazak svježih neprijateljskih jedinica preko mosta na Vrbasu u Klačnicama i da po mogućnosti poruši most, sprečavajući tako neprijateljsko povlačenje nakon odstupanja sa fronta.

Ljustvo Proleterskog bataljona, usljed prethodnih danonoćnih borbi i pokreta bilo je veoma zamoreno. Napad je otpočeo u četiri časa 19. aprila. Prvog dana vođena je žestoka borba sa promjenljivim rezultatom. Jedinice Proleterskog bataljona, Crnovrška i Prnjavorska četa 3. bataljona 4. KNOP odreda zauzele su nekoliko povoljnih položaja. Na desnom krilu, Grmečka i Prnjavorska četa zauzele su Rolihovo brdo, dio sela Cardačani i tt 210. Čim je otpočeo opšti napad, Kozarska i Crnovrška četa su u prvom naletu zauzele selo Jaružani i k. 211 na kosi u selu Kadinjani. Naročito su žestoke borbe vođene za selo Čardacane. Grmečka i Prnjavorska četa zauzele su Davidovića brdo, Gradište i Rolihovo brdo. U toku dvodnevni borbi ovi položaji su nekoliko puta prelazili iz ruku u ruke. Rijeđali su se napadi i protivnapadi. S obzirom na izrazitu nadmoćnost neprijatelja, svi pokušaji Grmečke i Prnjavorske čete da zauzmu selo Čardacini i odbace neprijatelja prema Klačnicama, nisu urodili plodom. Žestoke borbe vodile

su i Kozarska i Crnovrška četa, na lijevom krilu, za selo Četojevići i Kadinjani. Ispresjecan teren i slaba vidljivost i pošumljenost terena otežavali su borbu.

Između 11—13 časova jedinice su se izmješale. Međutim, energičnim napadom Kozarske i Crnovrške čete neprijatelj je bio prisiljen da se povuče na polazne položaje.

Poslije kraćeg vremena neprijatelj se pregrupisao i ponovo krenuo u napad. Uz podršku artiljerije i avijacije poslije višečasovne borbe zauzeo je pomenuta sela i obe čete nabacio na sjeverozapadne padine Crnog vrha. Svi pokušaji neprijatelja da kroz masiv Crnog vrha produži nastupanje ostali su bez uspjeha.

Narednih dana borbe su nastavljene, ali jedinice Proleterskog i 3. bataljona 4. odreda nisu uspjele da potisnu neprijatelja i uspostave prvobitne položaje, koje je držala Crnovrška četa. Neprijateljske jedinice bile su daleko nadmoćnije, a front napada veoma širok. Borba je postepeno jenjavala i na kraju prestala, a neprijatelj se užurbano utvrđivao na dostignutoj liniji gdje je zadržan.

Čim je Drvarski vod stigao u rejon Čardana počeo je kopati rovove za kružnu odbranu. Od mještana čije su kuće bile najbliže, komanda voda dobila je nekoliko krampova i lopata. Posao nije išao lako i jednostavno zbog toga što jedan dio boraca nije navikao na ukopavanje, pa je nerado kopao rovove. Osmatrači su postavljeni prema mostu na Vrbasu i Klašnici, kao i prema selu Kadinjani i brdu Karač, s ciljem da prate svaki ma i najmanji neprijateljski pokret. Mještanima koji su se zatekli u selu zabranjen je odlazak u susjedna naselja. Zene, starci, pa i djeca ne samo da nisu imali namjeru da »izdaju« proletere, već su ih redovno obavještavali o svim i najmanjim neprijateljskim pokretima.

Bez obzira na njihove prijedloge, i opasnost koja je zaista prijetila, vod je za sve vrijeme dok su jedinice vodile borbu za selo Čardačani, Boškoviće, Kadinjane i Jaruzane ostao na istim položajima, pojačao budnost i utvrđivao se.

Oko 11 časova primjećena je kolona domobrana, jačine oko 60 vojnika, koja se kretala od Pejčinovića brda, preko Vapošišta, prema polažaju voda. Kada je kolona iz-

bila na ivicu šume oko 350—400 metara od položaja voda, dočekana je mitraljeskom vatrom i neprijatelj se povukao u šumu. Poslije nekoliko minuta na ivici šume pojavili su se jedan oficir i trojica domobrana sa bijelim platnom uzdignutim na jednoj motki. Pozvali su starješinu jedinice na razgovore, na sredinu ledine koja je djelila partizane i domobrane. Na razgovore je pošao politički delegat voda i dva borca. Čim su došli u kontakt, domobranski oficir je tražio bezuslovnu predaju, navodeći da će u protivnom partizani biti uništeni. Zahtjev je kategorički odbijen.

U vrijeme dok su trajali razgovori, vodila se žestoka borba u selima Kadinjani, Cardačani i Boškovići. Domobranska trojka se vratila neobavljena posla. Tek što je stigla na ivicu šume, gdje su domobrani držali položaj, desetar Mićo Mandić ispalio je puškomitralješki rafal i ranio domobranskog oficira koga su domobrani uvukli u šumu.

Poslije ovog susreta sa neprijateljem nekoliko boraca Proleterskog voda zahtjevalo je s obzirom na tešku situaciju, da se vod što prije probije u sastav bataljona. Komanda voda je zahtjev odbila i naredila dalje ukopavanje i pojačanu budnost. Oko 13 časova iznad položaja voda nadlijetali su prvo jedan, a potom drugi neprijateljski avion — »FP-2« i »Potez 25«. Posljednji je mitraljirao položaje voda i izbacio nekoliko svježnjeva bombi, ali žrtava nije bilo. Poslije ovoga došlo je do ponovnog zahtjeva jednog broja boraca da vod napusti položaje i krene u sastav bataljona.

Što je vrijeme više odmicalo puščana i mitraljeska vatra na frontu je sve više jenjavala, da bi pred sumrak potpuno prestala.

Sve do pada mraka vod nije uznemiravan. Pošto je ocijenila da glavne jedinice ni naredne noći neće uspjeti potisnuti neprijatelja, komanda voda je naredila pripremu za pokret. Prije polaska odabrani su pouzdani vodiči, kako bi se vod sa što manje žrtava probio do glavnine bataljona.

Pokret je otpočeo oko 23 časa padinama grebena, paralelno sa putem Klačnice — Rolihovo brdo. Na plattou, južno od Davidovića brda, naišao je na vatrene položaje jedinica pratećih oruđa neprijatelja, čije se ljudstvo

pri nailasku voda razbježalo. Vod je produžio pokret, prebacio se preko puta Klačnice — Hrvaci i u samu zoru stigao u selo Devetine.

Kod škole u s. Devetinama nalazili su se politički komesar Operativnog štaba Osman Karabegović i članovi Štaba Proleterskog bataljona. Iznenadili su se, ali istovremeno i obradovali dolasku voda. Smatrali su da je vod razbijen. Komandi voda ozbiljno su zamjerili što jedinicu još prethodne noći nije povukla u sastav bataljona. Komanda se uporno branila svojom procjenom da će glavnina naših snaga ipak potisnuti neprijatelja.

U borbama za Crni vrh ustaše i domobrani nemilosrdno su trošili municiju, dok su borci Proleterskog i 3. bataljona morali štedeti svaki metak.

Gubici neprijatelja u borbama oko Crnog vrha su ostali nepoznati. Prema pričanju mještana neprijatelj je u nekoliko navrata prikupljao ranjene i poginule i u seoskim kolima dovozio ih do previjališta, da bi ih u toku noći preko Slatine, a ne preko Klačnica, odvezio u Banja Luku.

Gubici Proleterskog i 3. bataljona bili su mali. Poginuo je puškomitraljezac Mrda Dušan, a lakše su ranjeni komesar Grmečke čete Avdo Cuk i komandir 3. voda Božo Šević, kao i borci Vukobrat Veselko i Lazo Rodić iz sastava Drvarskog voda.

Dok su Proleterski i 3. bataljon 4. odreda vodili borbe oko Crnog vrha, dio Prnjavorske čete koji je ostao na položajima, odbio je napad ustaša, koji su 12. aprila nastupali u pravcu Muslimanske Lišnje.

Još u toku borbe, komesar Operativnog štaba, Štab 4. odreda i Proleterskog bataljona obavješteni su da su četnici 17. aprila u Čečavi napali na Štab 4. bataljona, omladinsku četu i ambulantu sa ranjenicima. Oni su procijenili i da je dalji napad na ustaško-domobranske jedinice i zadržavanje bataljona na položajima oko Crnog vrha bez izgleda na veći uspjeh. Naredili su da se jedinice Proleterskog bataljona i Prnjavorske čete još u toku noći neprimjetno izvuku iz borbe, a da Crnovrška četa ostane na položajima.

Karakteristično je da su se u toku naredne noći na svoje prvobitne položaje, koje su držale još od početka

ustanka na liniji: Grabovski Potok — Jasenovac — lijeva obala rijeke Turjanice povukle i ustaško-domobranske jedinice. To je Crnovrška četa iskoristila i naredne noći posjela svoje ranije položaje, koje je držala od početka ustanka do 27. maja, kada je bila prisiljena da ih napusti.

Poslije napuštanja položaja jedinice su se okupile u selu Devetine, gdje je za narod okolnih sela održan zbor. Muškarci, žene i djeca bili su oduševljeni hrabrošću boraca. Zahvaljivali su im što su ih spasili ustaške najezde i pokolja koji su očekivali.

Poslije zbora Prnjavorska četa je krenula prema Prnjavoru da posjedne svoje ranije položaje, a Proleterski bataljon za Vijačane. Usput su održani zborovi u selu Potočani i Muslimanskoj Lišnji, sa oko 500 mještana, posebno omladine koja je borcima Proleterskog bataljona priredila impresivan doček. Bataljon se potom okupio u selu Mravića.

Sporazumi četnika i ustaških vlasti o saradnji u borbi protiv partizana

Poslije borbe na Lipovcu, a naročito poslije puča u Jošavci, Radić i njegovi saradnici još više su se aktivirali. Oni su održavali čvršće međusobne veze, sarađivali sa četnicima u istočnoj Bosni, na Trebavi, Ozrenu i Zvijezdi, tražili neposredniju saradnju sa ustašama u borbi protiv jedinica 4. odreda i Proleterskog bataljona. Prema već utvrđenom planu prešli su na neposredne akcije u partizanskim četama 4. odreda i preko svojih saradnika vršili pritisak na borce ovih četa za prelazak na njihovu stranu.

Služili su se mnogim lažima i intrigama, kao što su:

— da su komunisti Jugoslavije gori od Rusa i da su prvi otpočeli bratoubilačku borbu;

— da se partizani pod vodstvom komunista bore isključivo protiv četnika, a ne i protiv okupatora, ustaša i domobrana,

— da je NOP u Srbiji i istočnoj Bosni potpuno razbijen, da kralj Petar želi da dođe na njihov teren, ali da mu to komunisti ne dozvoljavaju;

— da komunisti ne vjeruju u boga i da svugdje gdje to mogu zabranjuju religiozne obrede u pravoslavnim crkvama, da ne poštuju svoje rođene itd.

Njihove laži išle su tako daleko da su čak izmislili i to, kako su proleter i komandant 4. odreda opljačkali zlato u kući nekog seljaka i tome slično.

Preko pisama koja eu upućivali pojedinim borcima u partizanskim četama, preko letaka, koje su proturali na terenu i poziva članovima partizanskih porodica oni su vršili pritisak na borce da pristupaju četnicima, služeći se, pri tom, svim mogućim lažima.

Tako, na primjer, 31. marta 1942. godine na sastanku kome su prisustvovali ljudi iz sela Kožuha, Civčija, Bušletića i Poturice, četnički propagator Milan Marić je izjavio da su ga poslali Jezdimir Dangić i Stevan Botić, sa zadatkom da na ovom terenu organizuje čisto vojne četničke jedinice i nemilosrdno uništava komuniste, a da sa ustaškim vlastima izbjegava svaki sukob. Rekao je da Dangić i Botić vode sa sobom veliki broj Bosanaca, koji su pod terorom ustaša prebjegli u Srbiju, da svi nose automate i voze 10 topova. Rekao im je i da je njemački guverner za Srbiju odredio Dangića za komandanta četnika u Bosni, a Botića za komandanta pozadine.¹¹

Vijest o nailasku Dangića i Botića sa Bosancima i topovima, brzo se prenijela na teren centralne Bosne. Ona je negativno djelovala na i onako zaplašen narod, pa i na borce u jedinicama 4. odreda.

Ustaškim vlastima, a posebno njihovim oružanim formacijama četnici su pružili mogućnost da se uz njihovu saradnju, i sadejstvo u borbi protiv partizana, oslobode neposrednog pritiska na Banja Luku, koja je bila značajan politički, vojni i administrativni centar u Bosanskoj krajini i od strane jedinica 2. krajiškog odreda sa lijeve, a 4. odreda i Proleterskog bataljona sa desne obale Vrbasa.

Još dok je pripremao puč u Jošavci, Rade Radić je potajno održavao veze sa ustaškim vlastima u Banja Luci. Odmah poslije puča u Jošavci otišao je na zajednički sastanak četničkih rukovodilaca koji je održan u selu Opsječkom, 5 km istočno od Celinca. Na sastanku je utana-

¹¹ Zb. NOR IV/3 dok. br. 165, strana 583.

čen zajednički plan dejstva četnika protiv jedinica 4. odreda i Proleterskog bataljona na terenu srednje Bosne, a Radić je određen za komandanta.

Već 4. aprila poslije sastanka u Opsječkom Radić se sastao sa domobranskim generalom Brozovićem u Banja Luci. gdje su razgovarali o saradnji u borbi protiv partizana i NOP-a u cjelini.¹²

Sporazumom je utvrđeno da će:

— »Četničke postrojbe sudjelovati dobrovoljno u suzbijanju i uništavanju komunističko-boljševičkih bandi, zajedno sa ostalom oružanom snagom nezavisne države Hrvatske, pod opštim zapovjedništvom zapovjednika oružane snage, pri čemu će zapovjednici četničkih postrojbi zapovjedati svojim postrojbama« i da,

— »Četničke postrojbe mogu izvoditi samostalne potrebne akcije protiv partizana, no o ovome će na vrijeme izvijestiti zapovjednika Hrvatske oružane snage«.

Radićev prisni saradnik Uroš Drenović, 28. aprila 1942. godine, u nedelju održao je sastanak sa komandantom 3. ustaške pukovnije, pukovnikom Šimićem i predstavnicima ustaške vlasti u Mrkonjić Gradu. Toga dana potpisan je sporazum između četnika i ustaša o zajedničkoj borbi protiv jedinica 3. i drugih partizanskih odreda. Još tada se u Mrkonjiću nalazio dio četničkih jedinici sa Manjače, a druge su bile u selima: Kuli, Rogoljama i Trijebovu. Pored Drenovića sastanku su prisustvovali četnički komandant Todić, Mitrović, Peraica Vasić, Branko Bojandić i Jovo Božić, a izgleda i Lazo Tešanović i Marčetić.¹³

I na desnoj obali rijeke Bosne odvijale su se slične pojave, kao i u srednjoj Bosni. Došlo je do sporazuma između ozrenskih i trebavskih četnika i komande domobranske divizije u Doboju.¹⁴

Trinaestog maja došao je u Banja Luku Lazo Tešanović i preko generala Brozovića ugovorio sastanak sa us-

¹² Arhiv. I.I. kut. 60, reg. br. 42/2/33.

¹³ Mrkonjić je u početku ustanka bio oslobođen, a zatim su ga zaposjeli Italijani. Poslije izvjesnog vremena ustaše su ponovo došle u Mrkonjić i uspostavile svoju vlast. Italijani su napustili Mrkonjić i oformili svoje garnizone u Cadevici i Ključu. U Mrkonjiću su ostali samo četnici i domobrani. Sire vidi Zb. NOR IV/4 dok. br. 10 str. 270—271.

¹⁴ Zb. NOR IV/4 dok. br. 133, strana 347.

taškim vlastima. Sastanak je održan istog dana u 18 časova i na njemu je postignuta puna saglasnost o daljoj borbi protiv jedinica 4. odreda i Proleterskog bataljona.¹⁵

Što je vrijeme više odmicalo neposredna saradnja ustaša i četnika bila je sve čvršća. Oni su zajednički i jednovremeno izvodili akcije protiv jedinica 3. i 4. odreda i Proleterskog bataljona. Došlo je i do novih sastanaka i potpisivanja sporazuma između predstavnika ustaške vlasti i četničkih komandanata. S tim u vezi u izvještaju Vrhovnog oružanog zapovjedništva NDH, pored ostalog, se kaže:

»22. maja vođeni su u Banja Luci pregovori sa novom skupinom četnika. Pregovori su uspješno završeni i četnici su navodno 23. maja u okolini Skender Vakufa (20 km sjeveroistočno od Jajca, a 15 km od Kotor Varoša), već vodili akciju protiv partizana«.

U vezi sa ovom akcijom štab 2. domobranskog zbora (korpusa) ovu vijest dopunjava i saopštava: »Prema izvješću sklopljen je 24. maja u Banja Luci sporazum sa vođom četničkog bataljona »Obilic« Tešanovićem sa prostora: Rijeka Vrbas — Jajce — Skender Vakuf — Borje planina — Prnjavor (oko 16 km južno od Banja Luke), a vođa Rade Radić sa istog podjela ponovo je ponudio saradnju«.

Na ovom sastanku došlo je do konkretnog dogovora između Tešanovića i komande ustaške brigade u Banja Luci o zajedničkom napadu na slobodnu teritoriju Crnog vrha.

Istovremeno, komanda vojno-četničke čete iz Šipraga sarađivala je sa ustašama iz Turbeta i Travnika. O tom događaju u jednom izvještaju komandira ove čete zapisano je: »Primio sam 400 komada metaka koje mi je poslala preko vas pukovnija iz Travnika«. U istom izvještaju komandir čete naglašava potom da mu je »ova municija došla u pravo vrijeme kada je vodio borbu sa komunistima u petak na Kobiljoj glavi, dok su ostali komunisti pobjegli u Cemernicu«, i dalje »pošto smo u ponedjeljak stigli u Cemernicu, u saradnji sa gospodinom Tešanovićem napali smo ih i sve pohvatali«. »Šaljem vam 400 komada čaura«. ¹⁶

¹⁶ Arhiv V.I.I. reg. br. 13/1-2-10.

" Arhiv V.I.I. reg. br. XX—853.

I u rejonu Teslica dolazi do neposredne saradnje četnika sa domobranskom komandom u Tesliću. Komandant četničkog bataljona »Tankosić« Teodor Arsenić 23. juna 1942. godine u pismu zapovjedniku 4. pješadijske pukovnije, pukovnik Binderu, između ostalog, piše: »Preduzeo sam sve mjere da uništim oko 150 proletera na najpogodnijim položajima, koji namjeravaju da se prebace iz rejona Vučjaka prema Savi, pa zato molim zapovjednika da mi izda izvjesnu količinu municije, ali najmanje dva sanduka« ... i da će mu poslije borbe »poslati izvještaj o rezultatima«, a ako ne dođe do borbe da će mu »vratiti municiju«. Potom dodaje: »Gospodinu zapovjedniku je poznato da ni jedna borba sa komunistima nije bila bez mog učešća i da je moj bataljon bio prvi koji je poveo borbu sa komunistima« i da će mu kroz nekoliko dana »poslati izvještaj o komunistima u Tesliću«, jer sada prikuplja i sređuje podatke o njima.¹⁷

Komandant Ozrenskog četničkog odreda Cvijetin Tođić, mače raniji komandant 2. bataljona Ozrenskog partizanskog odreda ponudio je i postigao saradnju sa ustašama. U depeši koju je poslala komanda 4. domobranske divizije iz Dobaja, 6. aprila 1942. u 11 časova Ministarstvu hrvatskog domobranstva saopšteno je: »Četnička komanda Ozren, vjerovatno pritisnuta od strane seljaka, radi obrane zemljišta nudi pregovore. Mišljenja sam da bi se zgodnim političkim poduhvatom mogla postići satisfakcija. Oni će uvjete predati 9. ovog mjeseca. Razgovore sam vodio ja lično, a od četničke strane prisutna dva jugoslovenska četnika. Pripadaju komandi majora Boška Todorovića. Isposlujte da na pregovore dođe opunomoćena osoba od vlade. Osjeća se jaka želja za mir«. Depešu je poslao domobranski pukovnik Artur Gustović, koji je kasnije unaprijeđen u čin ustaškog generala. Nešto kasnije došlo je do zajedničkog sastanka ustaša i četnika, na kome je postignut i potpisan sporazum.

U zapisniku sa tog zajedničkog sastanka predstavnika vlasti NDH sa jedne i komandanta četničkih odreda sa Ozrena i Trebave, koji je održan 28. maja 1942. godine u selu Lipac, između ostalog zapisano je:

»ČETNICI PRIZNAJU VRHOVNIŠTVO NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE I KAO NJENI DRŽAVLJANI IZ-

¹⁷ Arhiv V.I.I. k. 163. reg. br. 10/2 i k. 225, reg. br. 8/4

RAZUJU LOJALNOST I ODANOST NJENOM POGLAVARU, POGLAVNIKU I PRIVRŽENOST NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ«, i dalje,

— Pod tačkom 6. »Streljivo u koliko to situacija bude zahtjevala izdavati će hrvatske državne vlasti četničkim postrojbama«.

— Pod tačkom 7. »Četnici koji budu ranjeni u borbi sa partizanima mogu se liječiti u bolnicama i ambulancama kao i ostali pripadnici oružane snage NDH«.

— Pod tačkom 8. »Pripadnicima četničkih postrojbi priznati će se nagrade i odlikovanja ukoliko se istaknu u borbi protiv partizana«.

U ostalim tačkama zajedničkog sporazuma govori se o tome da će se udovicama i siročadi, čiji hranioци padnu u borbi protiv partizana, dodijeliti potpora od strane NDH; da će se četničkim porodicama pružiti mogućnost zaposlenja, svim izbjeglicama povratak kućama, kao i mogućnost povratka ljudi koji su odvedeni u ustaške logore, da će se omogućiti kretanje dobara na teritoriji koju drže ustaše i četnici itd.

Dvadeset i petog juna 1942. godine održan je sastanak rukovodilaca osam četničkih odreda sa terena srednje i istočne Bosne kome su, pored ostalih, prisustvovali: pop Savo Božić, Lazo Tešanović, Cvijetin Todić, Rade Radić, zastupnik Drenovića i drugi. Sastanku su prisustvovali i predstavnici Njemaca i NDH. Na sastanku je potvrđena potreba još čvršće saradnje četnika sa ustašama i Niemcima i odlučeno da se i dalje vodi žestoka i uporna borba protiv partizana. Na sastanku je Rade Radić izabran za komandanta svih četničkih odreda u Bosni. Na toj dužnosti ostao je sve do septembra 1943. godine, kada je po Naredbi VK DM obrazovana četnička komanda zapadne Bosne, a Radić određen za političkog organizatora četničkog pokreta u pozadini.

U razdoblju od februara do polovine jula 1942. godine, srednjo-bosanski četnici, pod komandom Rade Radića izvršili su veliki broj zločina. Prema njegovom izvještaju od 15. 9. 1942. godine, koji je poslao kapetanu Dragoslavu Račiću, s tim da ga pošalje Draži Mihailoviću, samo u tom periodu, četnici su u srednjoj Bosni poubijali preko 60 rukovodilaca i najuglednijih članova Komunistič-

ke partije Jugoslavije i na stotine partizana i boraca Proleterskog bataljona.¹⁸

Stradali su istaknuti rukovodioci: Mladen Stojanović, Zdravko Celar, Danko Mitrov, Esad Midžić, Novak Pivašević, Idriz Maslo, Milan Radman, Rajko Bosnić, Miloš Dujić, Brano Morača, Karlo Roje, Osman Pobrić, Željko Barić, Adil Alagić, Petar Gajić, Stanko Lekić, Živojin Preradović, Ziba Galijašević, Duško Brković, Edhem Karabegović Leda, Ajša Karabegović, Reuf Handanagić, Božo Tatarević, Mujka Silajdžić, Nevenko Gazibarić, Drago Zivanić i drugi.

Samo iz Proleterskog bataljona, na terenu srednje Bosne za tako kratko vrijeme poginulo je 78 boraca

Dok su četnički komandanti potpisivali sporazume sa Njemcima i ustašama i dosledno ih sprovodili u borbi protiv partizana, ubijajući najbolje sinove srpskog, hrvatskog, i muslimanskog naroda, ustaške vlasti su punile zloglasni logor u Jasenovcu ženama, starcima i nejakom djecom i podvrgavali ih najvećim mukama, ubijali ih i spaljivali.

Napad na štab Četvrtog bataljona i Omladinsku četu 4. KNOP odreda u Čečavi

Kad je proleterski bataljon poslije borbe na Rankoviću stigao u Čečavu, komandant 4. odreda i štabovi Proleterskog i 4. bataljona obavješteni su da je komandir čete Mihajlo Mijić još jednom pokušao da izvrši prevrat u Blatničkoj četi i proglasi je četničkom. Zahvaljujući tome što se u sastavu čete nalazilo 20 proletera i što se većina boraca, prvenstveno omladinaca, nije sa tim složila, Mijić nije uspio. Umjesto Mijića, borci su na prijedlog komesara čete Laze Vukića, za komandira čete izabrali Obrada Košpića, zamjenika komandira čete, dok su ostali članovi komande čete ostali isti. Da bi spriječio dalje previranje u toj jedinici štab bataljona naredio je da četa odmah krene za Čečavu u sastav bataljona, a da jedan vod sa zamjenikom komesara čete ostane na položajima prema Komušini.

¹⁸ Arhiv V.I.I. kutija 260. reg. br. 42/2/33.

Četnici su neprekidno pratili pokret Proleterskog bataljona. Čim je bataljon krenuo prema Crnom vrhu, da pomogne jedinicama 3. bataljona 4. odreda, Radić je naredio da se prikupe sve do tada pridobijene čete i krenu prema Cečavi, sa ciljem da razbiju 4. bataljon 4. odreda, čije se sjedište nalazilo u Cečavi.

S obzirom na to da je komandant 4. bataljona Novak Prodić bio predratni i zakleti četnik, i da je komandir Vlajičke čete bio Jovo Kitić, Radić je u svom poduhvatu uspio. Pod izuzetno jakim pritiskom četničke propagande, oštih mjera i terora koje su četnici vršili prema članovima KPJ i SKOJ-a, kao i onim borcima koji su čvrsto stajali na liniji narodnooslobodilačkog pokreta — borci Buletičke, Vlajičke i Cečavske čete popustili su i ove čete su se jedna po jedna svrstavale pod četničku komandu. Ostale su još jedno vrijeme Rastuška, Ljeskovovodska i Vručička četa. Bez obzira na pritisak komande borci Vručičke čete odbili su naredbu Radića da pređu na stranu četnika i priznaju njegovu komandu.

Za vrijeme prevrata u Buletičkoj četi, četnici su ubili političkog komesara čete, Radmila Stefanovića, borca Kozarske čete, koji je 9. aprila bio određen za komesara Buletičke čete.

Dok su Proleterski i 3. bataljon 4. odreda vodili borbe sa ustaško-domobranskim snagama, oko Crnog vrha, četnici su u ranu zoru 17. aprila napali na Stab 4. bataljona, ambulantu sa ranjenicima, omladinsku četu i glavninu Blatinačke čete, koja je tek pristigla u Čečavu po naređenju komandanta Proleterskog bataljona. Razbili su ove jedinice i poubijali sve ranjene i bolesne drugove. U toj borbi poginuo je 21. borac.¹⁹

Iz jedinica 4. odreda poginuli su:

Zivojin Preradović, politički komesar 4. bataljona, Osman Pobrić, sekretar štaba 4. bataljona i još 4 druga.

Iz sastava Proleterskog bataljona poginulo je 14 boraca i to: Lazo Vukić, komesar Blatničke čete, Gojko Lukač, komandir voda u Blatničkoj četi, Branko Delić, desetar i puškomitr aljezac i borac, David Milijević, iz

¹⁹ Zb. NOR IV/4 dok. br. 101. str. 264—270.

Drvarskog voda, Milan Glušica, Marko Jajčanin, Boško Nikolić i Mojsije Golić, iz Kozarske proleterske čete; Ostojak Jakovljević, Lazo Grubor, Jošo Solomun, Božo Balaban, Veljko Balaban, Božo Stupar iz Grmečke proleterske čete.

Komandir Blatničke čete Obrad Košpić i politički komesar Omladinske čete Braco Preradović, pohvatani su sa još 6 drugova u opkoljenoj zgradi osnovne škole pošto su prethodno na vratima zgrade i prozorima ubili 14 četnika.

Ohrabreni ovim uspjehom 21. aprila četnici su razbili 3. vod Blatničke čete koji je držao položaj prema Komušini. Zarobili su Branka Trninića, zamjenika komesara čete, Milana Vukojevića, komandira voda, Rajka Čopića, političkog delegata i još 10 boraca rodom iz Blatnice, koji se za vrijeme previranja u Blatničkoj četi nisu svrstali u četničke redove.

Kako je tekao napad četnika na štab 4. bataljona i jedinice u Čečavi Obrad Košpić u svojim sjećanjima govori:

»Petnaestog aprila stigla je jedna desetina iz sastava Proleterskog bataljona sa naređenjem komandanta bataljona, u kome je, koliko se sjećam, stajalo slijedeće: »Po dobijanju ovog naređenja odmah krenite sa četom, bez jednog voda, za selo Čečavu. Zamjenik komandira i zamjenik komesara čete neka ostanu na položaju sa jednim vodom. U čečavi se stavite pod komandu Četvrtog bataljona i isturite pojačane patrole prema Pribiniću, odakle postoji mogućnost da vas napadnu četnici. O našem pokretu na terenu dobićete obavještenje od štaba Četvrtog bataljona«.

Postrojili smo četvu od 120 boraca i podjelili je na dva dijela: u dijelu koji je išao za čečavu bilo je 28 proletera i 46 boraca iz ranijeg sastava čete, a u Blatnici je ostalo 42 borca, od kojih 7 proletera.

U prvi sumrak krenuli smo za Čečavu. Išao sam na čelu kolone, a komesar čete na začelju. Noć je bila tamna, a pokret vrlo naporan i težak, tako da smo narednog dana u praskozorje stigli nedaleko od sela Ukrinice i naredili kućni odmor. Stajao sam pored kolone i usput brojao borce. Utvrdio sam, da od 76 boraca koji su krenuli iz Blatnice nedostaje 24, o čemu sam izvjestio komesara koji je posumnjao u ovaj podatak. Ponovo smo prebrajali borce i utvrdili da su dezertirala 24 borca, među kojima i Mile Marić, četni trubač. Poslije kraćeg odmora krenuli smo dalje. Stigli smo do rječice Ukrinice po kojoj je i selo nazvano Ukrinica. Na rječici je napravljen kolski most, koji je postao poznat po kobnoj sudbini kurira, ne samo Proleterskog bataljona,

nego i drugih jedinica 4. krajiškog odreda koje su četnici na njemu poubijali.

Oko 10 časova 16. aprila stigli smo u Čečavu.

Postrojio sam četu i predao raport komandantu bataljona Prodiću, koji je ovaj raport vrlo hladno primio. Na pitanje gdje da postavim obezbjeđenje odgovorio je da za to nema nikakve potrebe, jer se na položajima oko sela nalaze borci iz sastava njegovog bataljona. Pošto su ručali borci su se smjestili u prostorije osnovne škole i odmarali se. U 16 časova otišao sam u štab bataljona. Zatekli smo političkog komesara Živu Preradovića, studenta prava, sina prote Jovana Preradovića. Uznemireno je rekao da je situacija bila dobra sve dok se tu nalazio Proleterski bataljon, ali da je nadalje loša i svakog trenutka treba očekivati napad četnika. Kad ga je politički komesar čete Vukić upitao odakle su ti četnici, odgovorio je: »Iz Pribinića, Buletića i Vlajića«. Na naše pitanje da li će Čečavska partizanska četa iz njegovog bataljona pružiti četnicima otpor, slegao je ramenima. Predložio sam da sa ljudstvom čete posjednem položaje na Đekića glavici, nedaleko od škole i seoske crkve, sa čira se komesar bataljona i politički komesar čete Vukić nisu složili.

Očekivali smo komandanta bataljona Prodića, ali on nije došao. Približavala se noć, a komandant bataljona nije ostavio nikakve znake raspoznavanja. Razgovarali smo o mogućnosti pozivnja sa Proleterskim bataljonom i odmah utvrdili da je to za tako kratko vrijeme nemoguće. Bio sam veoma zabrinut što smo u rejonu Blatnice ostavili 3. vod sa zamjenikom političkog komesara čete Trninićem i delegatom voda Čopićem.

Očekujući komandanta 4. bataljona Prodića izgubili smo dragocjeno vrijeme, ali on nije došao. Ponovo sam predložio da napustimo školu i zauzmemo položaj na padinama Čavke, ali ni ovaj prijedlog nije prihvaćen. Zatim smo sva trojica ustali, pozdravili se i rastali. Na rastanku nam je komesar bataljona rekao da ostanemo u školi i ako dođe do borbe sa četnicima da je prihvatimo, jer drugog izlaza nemamo.

Od štaba bataljona do škole bilo je oko 150 metara. Pala je noć. Ponovo sam razgovarao sa komesarom čete i predlagao mu da napustimo školu, ali mi je on odgovorio da komesar bataljona bolje poznaje situaciju na terenu i da napuštanje škole ne dolazi u obzir. Kad smo došli pred zgradu škole stražar nam je rekao da nas je prije nekoliko minuta tražila jedna djevojka i da je odmah otišla. Međutim, djevojka Mira Jotanović, politički radnik sa terena ponovo je došla. Rekla nam je, pored ostalog da će nas u toku noći napasti četnici i da borci Čečavske partizanske čete neće pružiti otpor. Zahvalili smo joj se na objašnjenju i zamolili je da nas ubuduće obavještava o svim promjenama, kako bismo mogli na vrijeme preduzeti potrebne mjere.

Pozvao sam dežurnog čete i naredio mu da udvostruči stražu, i pojača budnost. Pošto nisam mogao zaspiti, u toku noći nekoliko puta sam sa dežurnim čete obilazio stražu. Posebno me zabrinjavalo što smo raspolagali sa vrlo malom količinom municije. U toku obilaska nismo ništa primjetili. Pred zoru sam otišao u školu i legao pored komesara, da malo odspavam. U tom mo-

mentu dežurni je upao u sobu i komandovao: »Diž se, opkoljeni smo!« Proverio sam po sobama da li su se svi vojnici spremili i komandovao: »Vojnici za mnom!« Prvi sam izletio. Tom prilikom je četnički puškomitraljez sa prozora crkve osuo brzu paljbu prema izlaznim vratima. Za mnom je pojurilo nekoliko proletera, pa su pojedinci dočekani paljbom izginuli ili ranjeni. Odmakao sam se od zgrade škole i zauzeo pogodan položaj. U tom trenutku dotrčao je komandir voda Lukač i obavjestio me da je komesar čete Vukić teško ranjen na vratima škole. Nosili smo ga nekoliko metara, ali pošto je bio teško ranjen u stomak i nije mogao izdržati bolove zamolio nas je da ga ostavimo. Teško ranjen, skoro nečujnim glasom je rekao: »Komandire, sinoć si bio u pravu, čuvaj ljudstvo«. U tom momentu sa Đekića glavice osula je još jača puškomitraljeska paljba. Ranjen je komandir voda Lukač u obe noge, i pao je kao pokošen. U isto vrijeme rafalom je pogođen i teško ranjen komesar čete, koji je zatim izdahnuo. Sa svih strana školu je obasipala jaka mitraljeska i puščana vatra. Desetar i puškomitraljezac Branko Delić, pošto je izletio iz zgrade škole, zauzeo je veoma povoljan vatreni položaj, tako da mu nije prijetila nikakva opasnost ni sa jedne strane. Delić je sprečavao četnicima prilaz školi do poslednjeg metka, i na kraju se ubio vlastitim pištoljem.

U tom momentu dotrčao je Vojin Grbić, inače borac Proleterskog bataljona i rekao: »Komandire pobiše nas oni iz školske zgrade koji »isu htjeli izletiti na tvoju komandu, oni što su došli sa nama iz Blatnice«.

U takvoj situaciji krenuo sam sa Vojinom prema školi. Iza jednog drveta opalio sam dva poslednja metka sa mjesta odakle je stalno dejstvovao četnički puškomitraljez. Na vratima škole dočekao nas je borac naše čete, koji je ranije pripadao Blatničkoj četi, s puškom na gotovs i besno mi rekao: »Majčina ti, ovdje si nas doveo da izginemo od svoje braće«, a zatim su mene i Vojina neki četnici udarali kundacima. Jedan od njih udario me je kundakom u stomak i onesvijestio me. Brzo su mi skinuli odjeću i obuću i obukli neko staro pocjepano odijelo, a zatim su me svezali. Isto su učinili i sa Vojinom. Malo kasnije doveli su i Milana Torbicu, sa još 4 borca koje su pohvatali. Tek, nakon ovog događaja četnici su izvršili opšti juriš i kroz nekoliko minuta upali u prostorije škole. Uslijedilo je pravo batinjanje i mučenje, u kome se posebno isticao neki četnik koga su zvali Savo bradonja, inače mesar, rodom od Gračanice. Tukao nas je čime je stigao — kundakom, pesnicom i gazio nogama, a udarci su bili nepodnošljivi. Naročito se okomio na mene i Vojina. Međutim, mi smo udarce muški podnosili.

(Oko 9 časova odveli su nas i prislonili uza zid crkve. Pored nas je prolazila kolona četnika, a stražar je svakom od njih posebno naglašavao da sam ja zarobljeni komandir čete. Rijetko koji je od starijih četnika prošao, a da nas nije udario, kao što je vrlo rijedak »lučaj bio da nas je udario neko od mlađih četnika.

Posmatrao sam kolonu, trpio udarce i jedva se držao na nogama. U koloni četnika prepoznao sam jednog bivšeg borca Blat-

ničke čete, koji je bio osuđen za pljačku i ubistvo domaćina Muslimana, pa je uspio pobjeći sa streljanja. Kad je naišao pored mene, opsovao mi je majku i rekao da će me u toku noći oderati kao jarca. Prkosno sam odgovorio i upitao ga da li će mi bar malo kože ostaviti na tijelu. Tek tada je nastalo pravo batinjanje. ali su ga u tom spriječili mladi četnici, tako da se ono najgore nije desilo. Na začelju četničke kolone zapazio sam i Mirjanu Ignjatović. Bila je opasana i naoružana pištoljem i bombom. Pošto me je prepoznala opalila mi je šamar, koji mi je bio teži od svih četničkih udaraca. Ona se u četnicima bavila isključivo prostitucijom. Kad je prolazila pored poginulog Vukića i Lukača, Ignjatovića je svakom od njih opalila po dva metka u glavu iz svoga pištolja, a zatim uzviknula da će se tako suditi svakom komunisti.

U zatvoru su nas četnici ponovo tukli i maltretirali, a naročito se u tome isticao Savo »bradonja«. U momentu najžešće tuče, kad je bilo prisutno nekoliko četnika, u zatvor je došao komandant četničkog bataljona »Karadorde«, Teodor Arsenić i komandir, sada četničke Vlajičke čete, Jovo Kitić. Arsenić je bio ljut i odmah je istjerao četnike koji su nas tukli. Postavio je svoju stražu i zabranio četnicima da nas tuku. Za vrijeme kratkog boravka među četnicima, zaključio sam da je Arsenićeva riječ bila zakon, ne samo za četnike, nego i za četničkog komandanta za srednju Bosnu, Radu Radića.

Sutradan, u školu su došla dva naoružana četnika, koji su me odveli na saslušanje. U četničkom štabu čekao nas je Franjo Rapo. Rapo je bio iskusan u saslušavanju komunista i postavljao mi je razna pitanja kao na primjer, koliko sam i kakvih knjiga pročitao iz oblasti marksizma, od kada sam član KPJ, koji su drugovi iz sastava bataljona članovi KPJ, koliko u Proleterskom bataljonu ima boraca, sa koliko je puškomitraljeza naoružan itd. Raspitivao se o Danku, Osmanu, Zdravku, Esadu i drugim rukovodiocima. Pošto sam odgovarao negativno i neprecizno, očigledno ljut zbog mog ponašanja, prišao mi je i rekao da ću sve priznati kad mi on bude skakao u stomak. U tom momentu u prostoriju su ušli članovi vojno-četničkog suda u kome su bili: Radić Rade, Lazo Tešanović i Teodor Arsenić, Radić i Tešanović su zauzeli svoja mjesta, dok Arsenić očito ljut nije htio da sjedne na svoje mjesto. Pošto ga je Radić upozorio da je određen za člana prijednog vojnog suda, Arsenić mu je odgovorio da on ne želi da sudi sitnim ribama. On hoće da sudi Danku, Osmanu, Zdravku, Esadu i drugim. Zatim je napustio prostoriju. Radić je pozvao Kitića, pa su odmah otpočeli sa saslušavanjem. Uzeli su mi generalije, a zatim mi je Radić postavljao ista pitanja kao i Franjo Rapo. Osim toga upitao me je koja je to djevojka prije napada četnika razgovarala sa komesarom čete Vukićem. Pošto sam odgovorio da ne znam ništa o ženi o kojoj se interesuje. Rapo mi je dobio da ću to ipak reći i da se spremim za batine. Bio sam riješio da izdržim i najteže muke. Potom su mi naredili da predemo u drugu prostoriju. U dvorištu škole čula se neka galama. Neko od četnika je glasno vikao: »Držite Turčina pobježe«, a zatim su opalila dva puščana metka. Ponovo sam pozvan u prostoriju gdje

su mi saopštili da sam oslobođen. Zatim su me stražari ponovo odveli u školski zatvor. Na putu od popove kuće do zatvora, naišli smo na mrtvog Osmana Pobrića, sekretara u štabu 4. bataljona. Tom prilikom jedan četnik koji me sprovodio rekao mi je da ga čudi zašto Osman nije na vrijeme pobjegao. Zao mi je što nisam doznao ime toga četnika. Bio je pošten čovjek.

U zatvoru se nalazilo još nekoliko pohvatanih proletera i boraca naše čete. Pošto je bio jako bolestan Milana Torbicu su pustili iz zatvora.

Nakon izvjesnog vremena u zatvor su ušli Todor Arsenić i Jovo Kitić. Tom prilikom Kitić mi je naredio da se Vojin Grbić i ja spremimo i sa njim krenemo za Vlajiće, gdje sam raspoređen u Vlajičku četničku četu.-«

Kada je otpočela borba, a potom i juriš na zgradu škole u kojoj su se nalazili štab bataljona i Blatnička četa, grupa od 14 proletera i omladinaca, na čelu sa Đurom Anićem, iz Grmečke proletherske čete probila se na suprotnu stranu od ulaza u zgradu škole, krenula prema planini Javorovoj i spojila se sa patrolom Miče Stankovića, koja je prije napada upućena na izviđanje u pravcu Pribinića. Brzo su se dogovorili, obrnuli front i napali četnike sa leđa, kako bi pomogli drugovima koji su još uvijek davali otpor iz zgrade škole i neposredne okoline. U ovoj grupi, pored Anića, nalazili su se: Rade Mirković, Ostoja Kovačević, Stole Ožegović, Dušan Radujko, Milenko Šurlan, Bogdan Solomun, Svetozar Šepa, svi iz sastava Proletherskog bataljona, i još šest omladinaca iz Blatničke čete. Oni su kasnije, pod komandom Đure Anića, došli u sastav bataljona u Vijačane i izvijestili štab bataljona o napadu četnika na Čečavu.

Komandir Prnjavorske čete Stevo Samardžija, čim je čuo za napad četnika na Čečavu, krenuo je sa svojom četom bez jednog voda 18. aprila u pomoć 4. bataljonu, ali je već bilo kasno. Kad je stigao do Kulaša, Prnjavorska četa se vratila na svoje stare položaje.

Pošto su razbile štab i jedinice 4. bataljona u Čečavi, četnička Pribinička i Vlajička četa krenule su u Blatnicu i 21. aprila napali na 3. vod Blatničke čete, koji je ostao na prvobitnim položajima na Nikolića brdu. U sukobu sa četnicima poginuli su: Stevan Sekulić, borac Grmečke proletherske čete, Reuf Andanagić, Košta Sopić i Adil Alagić, borci Drvarskog voda.

O tome kako su četnici poslije kraćeg vremena razoružali ostatak 3. voda Blatničke čete Branko Trninić kaže:

»Pošto je četa napustila Blatnicu, a kurirska veza bila prekinuta, dogovorio sam se sa Čopičem i Vukojevićem da krenemo u sastav čete prema Čečavi. Prikupili smo vod i spremili se za pokret. Međutim, oko pola noći jedan od stražara rekao mi je da je kuća opkoljena od strane četnika.

U tom momentu u kuću je ušao Obrad Košpić, koji je po naređenju četnika rekao da predamo vod bez borbe, jer ćemo u suprotnom biti poubijani. Košpić je bio izmrcvaren i isprebijan. Čim je prenio poruku četnika odmah je napustio kuću. Bilo mi je jasno o čemu se radi. Probudio sam ljudstvo i rekao da smo opkoljeni. Naredio sam borcima da odvijaju osigurače sa bombi i pripreme se za proboj iz četničke blokade. Istovremeno sam objašnjavao način proboja. U tom momentu nekoliko boraca podiglo je puške na gotovs i uperili ih u mene, psujući me najpogrdnijim riječima. Rekli su mi da su oni Srbi i da ne mogu ubijati svoju braću. Potom su razoružali najprije mene, pa onda Čopića i Vukojevića i još dvojicu proletera. Poslije toga su pozvali grupu četnika koja je ušla u kuću i povezala nas, a potom nas otjerali u Čečavu i strpali u zatvor. Vezali su nam i noge i ruke.

Nesto kasnije došao je jedan od četničkih komandanata sa kokardom na šubari i velikom bradom. Ispitivao nas je jesmo li Srbi, odakle smo, da li smo članovi KPJ, a rekao nam je i da smo zavedeni. Kad je pošao svakom od nas je opalio po dva šamara. Pred samu zoru u zatvor su došla dvojica četnika i naredili stražarima da nas potpuno skinu. Zatim su nas tukli naizmjenu, tako da smo od batina postali sasvim plavi. Stavljali su nam pripaljene cigarete u nozdrve i pekli očne kapke.

Poslije pet do šest dana provedenih u Čečavi kod nas je ponovo došao četnički komandant koji je dolazio prve noći, sa trojicom drugih četnika i naredio im da nas odvežu, da napune puške i da nas sprovedu u glavni četnički zatvor u Jošavku. Na putu od Čečave za Jošavku, snijeg još nije bio potpuno okopnio. Odjednom smo u pravcu našeg pokreta čuli borbu, mitraljeski rafali odjekivali su sve bliže i jače.

Prasak eksplozivnih dum-dum metaka u neposrednoj blizini uplašio je i nas i naše sprovodnike. Pošto smo se kretali strmim padinama, četnici su polijegali u kanal, iznad puta, i naredili nam da legnemo, što smo i učinili, ali smo legli na donju stranu puta.

Kako je na tom mjestu bila gusta jelova i smrekova šuma, a ispod nas se prostirala strmina, pogledali smo se i sporazumjeli da bježimo niza šumu! Kad smo počeli bježati jedan od četnika je povikao: »Stoj ne bježi«, ali nije ni metka opalio. Četnici nisu pokušali da nas gone i hvataju. Kad smo malo odmakli, krenuli smo polu lijevo i zašli u gustu šumu, sakrili se i prekrili lisnatim granjem. Pošto nismo poznavali teren, a ni situaciju u obližnjim selima, u tom guščaru smo ostali nekoliko dana. Za to vrijeme čupali smo korijenje i trgali pupove sa rascvjetanog drveća i jeli. Bili smo strašno izmrcvareni i pregladnili. Pošto nismo više mo-

gli izdržati, poslije nekoliko dana krenuli smo u nepoznatom pravcu. Stigli smo na kraj šume i na daljini od oko dva kilometra ugledali jedno selo. Na ivici šume dvojica mališana čuvali su ovce. Sakriveni u žbunu, pozvali smo jednog od njih. Između ostalog rekao nam je da u selu nema nikakve vojske. Rekli smo mu da smo pobjegli sa strijeljanja od ustaša i da smo potpuno gladni, goli i bosi. Zamolili smo ga da ode u selo i od svojih ukućana i komšija donese nešto od odjeće i obuće. Dječak je otišao i za nepun sat vratio se i donio troje starih cipela, tri džempera, troje hlača, tri košulje i tri para čarapa. Donio je i dva kukuruzna hljeba.

Obukli smo se i malo okrijepili kukuruznim hljebom. Pošto se već bilo smrklo vratili smo se u šumu na isto mjesto i sačekali narednu zoru. Poranili smo, zaobišli selo i usput susreli jednu stariju ženu koja je vodila natovarenog konja. Zaustavili smo je i upitali u kom se pravcu nalazi Skender Vakuf. Pokazala nam je pravac i rekla za koje vrijeme možemo tamo stići. Produžili smo pokret i pred sam mrak stigli u neposrednu blizinu Skender Vakufa. Od jedne djevojke smo saznali da se u Skender Vakufu nalaze partizani. Produžili smo i došli u komandu mjesta. Drugovi su bili veoma iznenađeni. Prenoćili smo u Skender Vakufu i slijedećeg jutra onako iscrpljeni, sa jednim kurirom upućeni smo u partizansku bolnicu u Cemernicu. Politički komesar bolnice Niko Jurinčić vrlo lijepo nas je primio i omogućio nam da se presvučemo, nahranimo i odmorimo.

U bolnici smo ostali oko 15 dana. Poslije toga, četnici su izvršili napad na bolnicu, razbili zaštitnicu i poubijali veći broj ranjenika i bolesnika. Ubili su i drugaricu Ajšu Karabegović rukovodioca ove bolnice. Pukim slučajem mi smo uspjeli pobjeći, a da nas četnici nisu primjetili. Drugu noć nakon napada na bolnicu došli smo u Bočac, sa namjerom da pređemo rijeku Vrbas i produžimo za Krajinu. U samu zoru pošli smo prema rijeci. Kretali smo se na rastojanju od 50 metara jedan od drugog. Kad smo došli na oko 40 metara blizu rijeke naišli smo na četničku zasjedu. Jedan od četnika je uzviknuo: »Stoj, ne mrdaj!« Još nije bilo svanulo. Ja sam se nalazio na lijevom krilu u neposrednoj blizini jednog vrbaka na samoj obali Vrbasa. Brzo sam uletio u vrbak i pritajio se. Capić i Vukojević su išli pravo na zasjedu. Nisu mogli pobjeći ili se sakriti, pa su ih četnici pohvatali. Ubrzo je svanulo. Nalazio sam se svega oko 80—100 metara od njih. Posmatrao sam šta se sve zbiva i utvrdio da se u grupi nalazi 6 četnika naoružanih puškomitraljezom i sa 5 pušaka. Na samoj obali bio je privezan jedan stari čamac. Četnici su glasno vikali i psovali Čopića i Vukojevića. Odjednom su dvojica od njih potrgli noževe i zaklali obojicu proletera onako gladne i izmrcvarene, a njihova tijela bacili u nabujali Vrbas. Čim su to učinili, spremili su se i otišli istim putem kojim smo nas trojica došli. Čitav dan sam ostao sakriven u ovom vrbaku i nisam smio da izađem. U toku noći kronun sam na brdu i naišao na jedno selo u koje nisam smio ući. Pritajio sam se u jednoj gustoj živici pokraj puta u neposrednoj blizini sela. Kad je svanulo naišao je jedan čovjek sa lopatom, grabuljama i fesom na glavi. Kad je prošao kraj mene,

ja sam mu se javio. Iznenaden rekao mi je da se u selu nalazi nekoliko stotina četnika i da tu logoruju već 15 dana. Rekao mi je da se što bolje sakrijem i da se nikom živom ne pokazujem. Zamolio sam ga da mi donese nešto hrane. Poslije izvjesnog vremena došao je i u jednoj maloj torbi donio pola hljeba, flašu mlijeka i malo sira. Rekao mi je da su četnici zaklali nekoliko volova, da kuvaju velike količine hrane i da se spremaju za pokret. Ostao sam na istom mjestu i oko 16 časova istog dana, ovaj poštenu čovjek, ponovo je došao i rekao da su četnici napustili selo. Predložio mi je da dodem u selo i da će me on dobro zamaskirati dok ne nađu partizani. Ostao sam u selu kod ovog čovjeka, čije ime nažalost nisam pribilježio, niti zapamtio, desetak dana, sve do nailaska Udrnog bataljona koji se vraćao iz srednje Bosne za Bosansku krajinu.

Poslije druge neprijateljske ofanzive na istočnu Bosnu u kojoj su učestvovali jake njemačke i ustaške jedinice i poslije napada četnika na Štab Majevičkog NOP odreda u februaru 1942. godine, četnički elementi na Ozrenu i Trebavi ispoljavali su znatnu aktivnost i otvorenije su djelovali protiv NOP-a, posebno protiv članova KPJ koji su organizovali i rukovodili ustankom. Oni su se povezali sa svojim istomišljenicima u srednjoj Bosni i počeli se dogovarati o zajedničkom dejstvu protiv partizanskih jedinica u srednjoj Bosni, 4. NOP odreda i Proleterskog bataljona. Preko Ozrena i Trebave su također, u srednju Bosnu dolazili emisari Draže Mihailovića koji su u jedinicama 4. NOP odreda razorno djelovali nastojeći da pojedine čete prevedu na stranu četnika.

Veze i saradnja četnika Rade Radića u srednjoj Bosni sa četnicima Cvijetina Tadića na Ozrenu i Trebavi bile su neposredne i mnogo čvršće nego što se tada pretpostavljalo. Oni su usklađivali svoja dejstva na desnoj i lijevoj obali rijeke Bosne. Tako su Četnici Cvijetina Tadića izvršili puč u Ozrenskom NOP odred, i napali štab Odreda i 1. bosanski udarni bataljon, sa kojim se nalazio komandant Glavnog štaba NOP odreda za BiH Svetožar Vukmanović Tempo, u selu Brezicima, 18. aprila 1942. samo jedan dan poslije napada četnika Rade Radića na Štab 4. bataljona 4. NOP odreda u Čečavi.

Pošto su razbili Ozrenski NOP odred i 4. bataljon 4. NOP odreda četnici Rade Radića i Cvijetina Tadića su povezali svoje teritorije, uspostavili neposrednije kon-

takte i krenuli u široku vojničku i političko-propagandnu ofanzivu, sa ciljem da unište ostatke 4. NOP odreda, Proleterskog bataljona i aktiviste NOP na Ozrenu, Trebavi i u srednjoj Bosni.

Ovakav razvoj događaja je kod neobaviještenog naroda stvorio nedoumicu i strah od četničkih represalija.

To je bio prelomni momenat u razvoju situacije na teritoriji 4. NOP odreda, što je negativno djelovalo na borce preostalih jedinica 4. NOP odreda i na njegov dalji opstanak.

Dolazak Udarnog bataljona

Partijsko rukovodstvo i Operativni štab za Bosansku krajinu ocijenili su da je situacija na području Kozare, Podgrmeča i Drvara u drugoj polovini aprila i početkom maja dobra i da se sve više poboljšava. Jedinice 1, 2. i 5. odreda bile su pokretne, dobro organizovane i sposobne za borbu kako protiv okupatora, tako i protiv domaćih izdajnika. Izvodile su vrlo uspješne akcije na svim sektorima i sadejstvovala sa jedinicama Banije i Like.

Ishrana i snabdjevanje boraca i jedinica, kao i snabdjevanje naroda u pasivnim krajevima oko Drvara, Bosanskog Grahova i Bosanskog Petrovca, Glamoča, Kupresa i Kulen Vakufa, bili su dobro organizovani, jer se hrana donosila karavanima iz rejonu Podgrmeča.

Organizovane su i komande mjesta u svim većim mjestima koje su pod svojom komandom imale i naoružane teritorijalne jedinice za obezbjeđenje pozadine. Normalno je tekla popuna operativnih jedinica, prvenstveno iz redova omladine.

Uspješno je radila organizacija Antifašističkog fronta žena. U svim ovim poslovima naročito su se isticale organizacije SKOJ-a i omladine, koje su bile udarna snaga u svim akcijama koje su organizovali organi narodne vlasti — NO odbori i komande mjesta.

Slična situacija bila je u svim susjednim rejonima u Lici i Baniji. Sadejstvo sa jedinicama i saradnja sa organima vlasti na ovim terenima bila je veoma dobra.

Na drugoj strani ocijenjeno je da je stanje na području Manjače, oko Jajca, a posebno u srednjoj Bosni mnogo lošije i da se situacija u tim rejonima usled naglog rasta plime četničkog pokreta odvija nepovoljno. S tim u vezi odlučeno je da se na taj teren što prije upute jače partizanske jedinice sa Kozare, Podgrmeča i Drvara, kako je to već ranije bilo predviđeno. Po direktivi VS NOV i POJ i naređenju Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu formirani su u tu svrhu udarni bataljoni u 1. 2. i 5. NOP odreda. To su bile brojno jake, dobro naoružane i brzo pokretne jedinice popunjene najboljim borcima. Udarne bataljoni 1. i 5. odreda upućeni su na sektor Manjače i Jajca, odnosno Glamoča da pomognu jedinicama 3. odreda i sadejstvuju partizanskim jedinicama na području Dinare i oko Livna.

Udarne bataljone 2. odreda sa Kozare formiran je 4. aprila 1942. godine u selu Marička. Bataljon je brojao preko 300 boraca naoružanih između ostalog i sa 17 puškomitraljeza. U bataljonu su bile dvije čete. Komandant bataljona je bio Miloš Siljegović, komandiri četa Ranko Šipka i Rade Kondić, a politički komesari četa Rade Bašić i Milan Vuković. Zadatak bataljona bio je da pomogne jedinicama 4. odreda i Proleterskog bataljona, u borbama protiv okupatora i ustaško-domobranskih snaga, da razbije četnike i stabilizuje stanje na ovom terenu i jedinicama 4. NOP odreda do dolaska jačih partizanskih jedinica.

Pošto je bio obavješten o pokretu Udarne bataljone prema srednjoj Bosni komandant 4. odreda poslao je 18. aprila izvještaj Operativnom štabu za Bosansku krajinu o grupisanju četnika na Uzlomcu i skrenuo pažnju na pojačanu budnost. To su bili četnici iz Pribinića i Jošavke jačine preko 350 vojnika naoružanih sa 6 puškomitraljeza i jednim minobacačem.²⁰

Za vrijeme dok su Proleterski i 3. bataljon 4. odreda vodili borbu sa ustaško-domobranskim jedinicama oko Crnog vrha Udarne bataljone 2. odreda bio je u pokretu preko Manjače i Vrbasa prema srednjoj Bosni. Osamnaestog aprila u jutarnjim časovima bataljon je stigao u Skenđer Vakuf, odakle je poslije kraćeg odmora produžio za

²⁰ Zb. NOR IV/4 dok. br. 100. str. 260—264.

Maslovare. Za sve vrijeme njegovog pokreta preko Manjače, Vrbasa i dalje prema srednjoj Bosni, četnici su ga u stopu pratili i za njima pripucavali.

Pri pokretu za Maslovare bataljon je u ambulanti u Borju našao dva bolesna proletera i još dva druga bolesnika sa dvije drugarice. Neposredno pred dolazak bataljona iz Maslovara, je pobjegla četnička komanda mjesta sa jedinicom koja je vršila njeno obezbjeđenje. Prije toga na planini Borja, četnici su pod komandom Stanka Čenića, upali u partizansku bolnicu, u kojoj je bilo nekoliko ranjenih i bolesnih partizana. Oni su opljačkali bolnicu i poubijali ranjenike i bolesnike.

Pošto su bili obavješteni o pokretu Udarnog bataljona, četnici su se prikupili u rejonu Snjegotina, sa ciljem da ga razbiju prije nego se spoji sa Proleterskim bataljonom. Poslije kraćeg odmora Udarne bataljon je iz Maslovara preko Uzlomca krenuo prema selu Vijačani, gdje se u to vrijeme nalazio Proleterski bataljon.

U susret Udarne bataljonu upućen je 3. vod Grmečke čete. Međutim, vod se nije susreo sa Udarne bataljonom, zato što se ovaj kretao drugim pravcem nego što se pretpostavljalo. Tako su Udarne bataljon i 3. vod Grmečke čete iz dva različita pravca u isto vrijeme stigli u Vijačane.

Pošto je 26. aprila razbio četnike, bataljon je produžio pokret, na kraju dana stigao u Vijačane i spojio se sa Proleterskim bataljonom. Dolazak Udarnog bataljona unio je više optimizma koji je zavladao ne samo kod Štaba odreda, već i kod štabova i boraca Proleterskog i 3. bataljona 4. odreda.

U izvještaju sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu o tom pokretu, stoji slijedeće:

»Četnici su se dobro maskirali, pritajili i neopaženo provjeravali sastav i jačinu Udarnog bataljona... Pošto nismo znali za njihovo koncentrisanje prenoćili smo u blizini sela Karač sa jednom četom, dok smo drugu poslali radi prenoćišta u samo selo. Iste noći naša straža zarobila je jednog četničkog kurira koji je izjavio da će nas četnici napasti u zoru sledećeg dana. Cijelu noć očekivali smo napad sa pojačanim stražama. Sutradan uju-

tro oko 8 časova četnici su otvorili vatru na naše položaje. Borba je trajala do 19 časova. Neprijatelj koji se nalazio na dominirajućim kotama i boljim položajima doveo nas je u tešku situaciju, jer je, sem boljih položaja koncentrisao protiv nas oko 400 pušaka, 7 puškomitraljeza i jedan minobacač. U borbi smo imali 15 ranjenih, od kojih dva teško i 5 poginulih. Svi ranjenici nalaze se u bolnici u Vijačanima. Nakon dolaska u Vijačane održali smo sastanak i odlučili da se oba bataljona objedine i napadnu četnike koji su se poslije Šnjegotine — borbe — koncentrisali u rejonu Gornja Jošavka—Uzlomac«... »Odmah nakon našeg napada na bande uputićemo reorganizovani Proleterski bataljon u njegovu brigadu. Mislim da će to trajati 10—15 dana«.²¹

Dan kasnije Štab 4. odreda je preko Operativnog štaba za Bosansku krajinu, od Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu dobio novo naređenje, da se Prvi proleterski bataljon odmah uputi u rejon Zenice, gdje će ga sačekati veza, Manojlo Popić, komesar Zeničkog odreda sa grupom boraca. Popić je imao zadatak da pomogne Proleterskom bataljonu oko prebacivanja preko rijeke Bosne.²²

Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu u to vrijeme planirao je da od jedinica 1. krajiškog proleterskog bataljona i 1. i 2. bosanskog udarnog bataljona 1. maja 1942. godine formira 3. (bosansku) proletersku udarnu brigadu u Srednjem, 20 km sjeverno od Sarajeva.²³

Na ranije primljeno naređenje za pokret u istočnu Bosnu, komesar Operativnog štaba Osman Karabegović i komandant 4. odreda Danko Mitrov su 24. aprila 1942. godine odgovorili: »Mi ne možemo napustiti ovaj teren sa Proleterskim bataljonom, jer nas sa svih strana napadaju, koliko hrvatska vojska, toliko i četničke bande. Domobrani napadaju od strane Crnog vrha, sa pješadijom, artiljerijom i avijacijom. Četnici su nas napali sa Borja (napali su i zauzeli Štab 4. bataljona i ubili 30 drugova). Mi držimo još samo teritoriju 3. bataljona i to samo teritoriju triju četa (Crni vrh, Prnjavor, Motajica), ukupno oko 20 sela. Mislimo da bi bilo vojnički i politički

²¹ Isto.

²² Zb. NOR IV/4 dok. br. 95, strana 274.

²³ Zb. NOR IV/4 dok. br. 63, str. 171—176.

vrlo loše ako bismo potpuno napustili ovaj teritorij i mi ćemo ga braniti dok ga poslednji od nas bude držao, ili dok ne primimo drugo naređenje od vas.«²⁴

Pošto se ljudstvo Udarnog bataljona poslije vrlo napornog marša i borbi odmorilo, oba bataljona su krenula prema Snjegotini, sa ciljem da razbiju četnike koji su se utvrđivali na liniji: Gornja Jošavka — Snjegotina. Prema obavještenju na ovim položajima bilo je preko 400 četnika sa sedam puškomitraljeza i jednim minobacačem.

Čim su stigli, oba bataljona su se razvili za borbu. Na desnom krilu prema Gornjoj Jošavci napadala je Grmečka četa, a na lijevom Kozarska, dok je Drvarski vod napadao na centru borbenog poretka. U Vijačanima je radi obezbjeđenja bolnice i skladišta hrane ostao jedan vod Grmečke čete. Udarni bataljon napadao je na lijevom krilu Proleterskog bataljona.

U prvom sudaru četnici su pružili vrlo jak otpor. Nalazili su se na mnogo povoljnijim položajima na sjevernim padinama Uzlomca. Borili su se za svaki položaj. Proleter i su osvajali jedan po jedan objekat. U streljačkom stroju Drvarskog voda nalazio se i Đuro Pucar. To je proleterima ulijevalo još veću snagu i vjeru u pobjedu.

Poslije dva-tri sata borbe, četnici su popustili i postepeno se povlačili kosom prema Skatavici i grebenu Uzlomca. Borba je trajala cijeli dan i četnici su bili prisiljeni da se povuku. Četnički gubici bili su 13 mrtvih i više ranjenih. Na našoj strani, jedan borac je teže, a jedan lakše ranjen. Poslije ove borbe oba bataljona vratila su se u Vijačane.

Čim je okončana borba sa četnicima prema Čečavi je krenula Grmečka četa, sa zadatkom da tamo napadne četnike. Sa njom su pošli komandant bataljona Zdravko Čelar, komandant 3. bataljona 4. odreda Novak Pivašević, i Kojo Jotić koji je do prije izvjesnog vremena bio politički komesar Ljeskovovodske partizanske čete. Usput su obavješteni da su četnici napustili Čečavu i krenuli prema Rastuši i Ljeskovim Vodama.

²⁴ Zb. NjOR IV/4, dok. br. 87, strana 234.

U Ljeskovim Vodama proletere je sačekala postrojena Ljeskovovodska četnička četa koja je do prije iz-
vjesnog vremena bila partizanska. Cetu je postrojio ko-
mandir Risto Lazarević, na zahtjev Koje Jotića, koji mu
je prethodno poslao pismo kao starom poznaniku i bivšem
komandiru partizanske čete, i rekao mu da preda raport
Zdravku Čelaru, komandantu Proleterskog bataljona što
je ovaj i učinio.

U Ljeskovim Vodama sutradan je održan narodni
zbor, na kome su govorili Zdravko Čelar, Novak Piva-
šević i Kojo Jotić. Okupilo se nekoliko stotina muškaraca,
žena i omladine i zbor je potpuno uspeo. Poslije zbora
oko 15 časova Grmečka četa sa oba komandanta i Ristom
Lazarevićem vratila se za Vijačane, a Kojo je ostao na
terenu.

Dok su se borci oba bataljona odmarali, 27. aprila
u Vijačanima je održan zajednički sastanak, kome su
prisustvovali Đuro Pucar, Osman Karabegović, koman-
danti 2. i 4. odreda Obren Stišović i Danko Mitrov i Stab
Proleterskog bataljona. Pretresana je situacija na terenu
srednje Bosne i u preostalim jedinicama 4. odreda. Za-
jednički su i jednoglasno zaključili, da se u prvo vrijeme
objedine dejstva Proleterskog i Udarnog bataljona u bor-
bi protiv četnika, da se učvrste preostale čete iz sastava
4. odreda i očiste od politički nesigurnih boraca a popune
novim borcima sa terena srednje Bosne i borcima koji su
već bili stigli u Bočac na putu sa Kozare za srednju
Bosnu. Pošto se ovi zadaci izvrše da se reorganizovani
Proleterski bataljon uputi u sastav 3. (bosanske) prole-
terske brigade, koju Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu,
usled pogoršane situacije nije uspio formirati u to vrijeme.

Sve do 6. maja jedinice Proleterskog i Udarnog ba-
taljona nisu vodile borbu sa jačim četničkim jedinicama.
Međutim, manje grupe četnika koje su svakodnevno u
toku noći upadale u okolna sela oko Vijačana, u kojima
je cijeli narod čvrsto stajao na liniji NOP-a, ubijale su
aktiviste i simpatizere NOP-a, te su jedinice oba bata-
ljona bile angažovane da ih progone.

Glavnina Proleterskog bataljona krenula je prema selu
Lišnja i Potočani da razbiju četnike koji su se grupisali
oko Potočana. Sa bataljonom je krenuo i komandant 4.
odreda. Četnici su protjerani prema Hrvačanima. U Liš-

nji je održan veliki narodni zbor, na kome se okupio narod susjednih sela. I u Potočanima je održan narodni zbor. Po izvršenom zadatku glavnina bataljona vratila se u Vijačane.

Jedna četa Udarnog bataljona krenula je prema selu Kulaši, a druga prema selu Dubravi. Sa Udarnim bataljonom su bili Đuro Pucar i Obrad Stišović.²⁵

U jedinicama i sa narodom na terenu je razvijena puna politička aktivnost, sa ciljem da se parira jakoj četničkoj propagandi. Na dan 1. maja kod osnovne škole u selu Mravića održan je zbor, kome su prisustvovali i borci oba bataljona. Na zboru se okupio narod okolnih sela. Narod ovoga kraja još od početka ustanka, bez obzira na nacionalnu pripadnost i četničku propagandu, bio je na strani NOP-a. Na zboru je govorilo nekoliko drugova. Posebno je bio zapažen govor komesara Proleterskog bataljona Esada Midžića. Bio je to vatren govor, čija je snaga izvirala iz mladosti i odanosti NOB-u i revoluciji. Govorio je o prazniku rada, Prvom maju, bratstvu i jedinstvu i pozvao narod da se odupre četničkoj propagandi i krvoproliću, a borce oba bataljona da zajedničkim naporima učine sve kako bi spriječili dalje osipanje jedinica 4. odreda i suzbili četničku propagandu »do dolaska jačih snaga sa Grmeča i Kozare«.

Jednovremeno, 1. maja održan je politički zbor u Ljeskovim Vodama, na kome se okupilo još više naroda, nego na prethodnom, a posebno omladine. O značaju Prvog maja — praznika rada, govorio je Kojo Jotić, potom je nastalo narodno veselje. U toku veselja stigao je kurir iz sela Stanari, koga je poslao Jovo Đekić i obavijestio Koju da je u Stanare stigla velika grupa četnika i predložio Koji da se skloni iz Ljeskovih Voda. Kurir je ovu vijest prenio i na neke svoje poznanike, kao i grupu partizana koja se nalazila u pratnji Koje. Cim je pročitao pismo, Kojo se popeo na govornicu, produžio govor i zamolio narod da se što prije i bez ikakve panike razide kućama, zato što može doći do borbe između četnika i partizana. Potom se narod razišao, a Kojo je sa grupom boraca iz svoje pvaćnje krenuo za selo Pojeznu u kome se nalazio jedan vod Ljeskovovodske partizanske čete,

" Obrad Stišović, komandant 2. krajiškog odreda na Kozari. Narodni heroj.

pod komandom Ljube Radića, koga četnici do tada nisu bili razoružali. Iako su bili naklonjeni NOP-u borci ovog voda nisu bili politički potpuno sigurni. Čim bi doznali da se primiču četnici stavili bi kokarde, a čim bi se oni odmakli ponovo su stavljali petokrake. Tada su Koju sačekali sa petokrakim zvjezdama na kapama. Osnovni zadatak ovog voda bio je da štiti okolna sela od čestih ustaških ispada.

Jotić je prikupio pouzdane podatke, došao u Vijačane i obavijestio komandanta 4. odreda da se na prostoru sela Stanari, Ljeskove Vode i Pojezna prikupljaju jake četničke jedinice i da se utvrđuju na brodu Krnjin.

Na drugoj strani i u isto vrijeme četnici su bili vrlo aktivni. Ohrabreni uspjesima koje su do tada postigli, 1. maja 1942. održali su zbor u Čečavi, na koji su pod pritiskom vrlo jake propagande, okupili narod i omladinu okolnih sela. Na zboru je govorio Rade Radić. Pored ostalog, on je pozvao narod na pomogne četnicima u borbi protiv komunista, a od četnika zahtijevao da se što čvršće zbiju oko svog rukovodstva i razbiju Proleterski bataljon i ostatak jedinica 4. krajiškog odreda.

Poslije toga četnici su krenuli prema rijeci Bosni i Derventi. Držali su zborove u svim selima. Na stranu četnika prešla je i Rastuška partizanska četa.

Borba na Krnjinu i Pojezni

U vezi sa obavještenjem o grupisanju četnika, naređen je pokret oba bataljona u pravcu Pojezne. Udarni bataljon je krenuo preko sela Kulaša prema Krnjini. Sa njim su krenuli Đuro Pucar, Osman Karabegović i Obrad Stišović. U istom pravcu krenuo je Proleterski bataljon, sjevernije od Ljubića. Drvarski vod ostao je na položajima i zajedno sa Prnjavorskom četom zatvarao pravac prema Prnjavoru, a sa jednom desetinom obezbijedio ambulantu sa ranjenicima u selu Vijačani.

Po pristizanju bataljona iznad Krnjina je kružio jedan avion, ali nije mitraljirao niti bombardovao. Kada su bataljoni stigli u rejon Ljeskove Vode, Osman Karabegović i Kojo Jotić krenuli su u selo Stanare i Buko-

vicu. Tog dana prije podne održan je zbor u selu Stanari, a poslije podne u selu Velika Bukovica, na kome je govorio Osman Karabegović. On je naročito isticao činjenicu da četnici Radića nisu nikakvi nacionalni borci kao četnici iz balkanskih i iz prvog svjetskog rata, nego obične sluge okupatora i izdajice naroda. Na oba zbora okupila se velika masa naroda.

Rečeno je da će se naredni zbor, za koji dan održati u Pojeznu.

Narod, a posebno omladina masovno su dolazili na ove zborove. Vjerovatno zbog toga da čuju i jednu i drugu stranu kako bi se mogli lakše opredjeljivati u tako složenoj političkoj situaciji, u kojoj su često stradali i nedužni ljudi, prije svega aktivisti i simpatizeri NOP-a koje su četnici i u ovom kraju na zvjerski način ubijali.

Poslije ovih zborova, 4. maja glavnina četnika okupila se u širem rejonu Pojezne, a sutradan su održali zbor u selu, na kome je govorio Rade Radić. Pred početak zbora razoružali su vod Ljeskovovodske čete, u kome je bilo preko 60 boraca. Čim su stigli u Pojeznu počeli su da kopaju rovove. Utvrđivali su naročito užu rejon sela na oko 400—500 m oko crkve i škole.

Istovremeno druga grupa četnika utvrđivala se na Krnjinu, 4—5 km južno od Pojezne.

U toku dana na jugozapadnim padinama Krnjina došlo je do žestoke borbe između jedinica Udarnog bataljona i četnika. Odmah poslije prvog sudara Udarni bataljon je potisnuo četnike prema grebenu brda. Četnici su čvrsto zaposjeli liniju: Baneta—k. 339—Kolen k. 331—Kamenje—k. 316,—Odstupna glava tt 339—Ljeskove Vode. Međutim, iako su pružili žilav otpor, posle kratkotrajne borbe, četnici su postepeno odstupali. To je uznemirilo Radu Radića koji je u to vrijeme govorio u Pojezni, pa je svoj govor, prema pričanju preživjelih mještana, završio konstatacijom kako partizani hoće, po svaku cijenu, da ometaju četnike u njihovoj »plemenitoj akciji«, da ne dozvoljavaju kralju Petru da dođe u Jugoslaviju i kako im ne daju da u miru održavaju zborove i kažu »pravu istinu« o tome ko se bori za slobodu naroda.

Dok je Udarni bataljon vodio borbu na Krnjinu, u rejon Kamen k. 331 pristigao je i Proleterski bataljon i

odmah ubačen u borbu. Posle kratkotrajne borbe četnici su se dali u bjekstvo. Pošto su se u neredu povukli, prešli su rijeku Ilovu, spojili se sa četnicima koji su prisustvovali zboru u Pojezni i u toku noći između 5. i 6. maja posjeli položaje na desnoj obali rijeke Ilove na liniji: desno od potoka Dražanj k. 225—Plekovića kosa k. 169—most na Ilovi, desnom obalom rijeke Osinja—zaseok Šekalići—Brezovačka kosa— k. 228 i dalje prema Ceranskom klancu. Ispred ovih položaja, na desnoj obali Ilove ostavili su slabije borbeno obezbjeđenje.

U toku noći obe strane vršile su pripreme za predstojeću borbu. Četničku grupaciju u kojoj je bilo preko 850 četnika, sačinjavali su četnici Tisovačke, Joševačke, Celinačke, Javoranske, Maslovarske, Pribiničke, Blatničke, Vlajičke, Buletičke, Rastuške i Ljeskovovodske četničke čete. Čečavska i Vručička četnička četa nalazile su se na »svom« terenu i nisu učestvovala u ovoj borbi.

U toku noći 5/6. maja 1942. u svim četama Proleterskog i Udarnog bataljona izvršene su pripreme za predstojeću borbu.

Šestog maja u ranim časovima u dolini Ilove spustila se magla. Tek kad se dobro razdanilo sa komandirima četa i vodova izvršeno je kratkotrajno izviđanje i precizirani zadaci na terenu. Potom su jedinice krenule u napad. Borba je počela oko 9 časova 6. maja, za prve visove koji su se nalazili na desnoj obali Ilove, na kojima četnici nisu pružili jači otpor. Glavne četničke jedinice bile su koncentrisane u rejonu k. 319 oko škole i crkve u selu Pojezni—k. 209 i Mladenovom brdu k. 258. Namjera četnika bila je da puste Udarni i Proleterski bataljon da pređu rijeku, a potom da obuhvatnim dejstvom izvrše protivnapad i na taj način razbiju Proleterski i Udarni bataljon u dolini rijeke i nanesu im što veće gubitke.

Borbu je otpočeo prvo na desnom krilu Udarni bataljon. Njegovi prednji dijelovi zauzeli su most na Ilovi u selu Jelanska i potisli četnike uz kosu koja se proteže grebenom po sredini sela Osinja. Tada su u borbu stupili djelovi Proleterskog bataljona, koji su potisli četnike i zauzeli most na Ilovi u rejonu k. 145, i lijevim obuhvatom nastupali prema k. 202 koju su četnici uporno branili.

Pošto su oba bataljona prešla Ilovu, otpočela je borba za pojedine visove, koja je, što je vrijeme brže odmicalo, bivala sve žešća. Oko 14 časova četnici su suzili front, uporno braneći centar sela oko crkve i seoske škole. Dok je Udarni bataljon vršio jak pritisak na lijevo krilo četnika, zaobilazio ih i prodirao prema Mladenovom brdu, Proleterski bataljon je vodio žestoku borbu na užem rejonu sela oko crkve i škole.

Drvarski proleterski vod prešao je rijeku Ukrinu, 2 km sjeverno od Simića brda, i čim je stigao ubačen je u borbu. U prvom jurišu razbio je četnike na pravcu nastupanja.

Tada je naređen opšti juriš. Kod četnika je nastala pometnja, počeli su da popuštaju i djelimično da odstupaju. Svi pokušaji četničkih komandanata da ih oružjem, silom i prijetnjom zaustave nije uspio.

Rade Radić se sve vrijeme borbe nalazio kod crkve u centru sela. Pored njega je bila i četnička zastava visoko uzdignuta na jednoj trešnji. U kritičnom momentu na kosi koja vodi prema Mladenovom brdu, kod četnika je nastala gužva. Proleter i su već bili ovladali dijelom kose. Tada je Radić zajedno sa svojim štabom napustio komandno mjesto. Zahvaljujući nesnalažljivosti jedne desetine Drvarskog Proleterskog voda, koja nije znala o kome se radi, Radić je pobjegao sa svojim saradnicima svega na 50 metara ispred proletera.

Kad je Udarni bataljon izvršio desni obuhvat, a Proleterski zauzeo ključne položaje, u četničkim redovima je nastala pometnja, pa su se povlačili u više pravaca. Brojno najjača grupa, u kojoj je bilo oko 250—300 četnika, odstupala je preko sela Crnče i Zrnića prema rijeci Bosni. Nju je gonio Udarni bataljon sve do mraka i nanio joj znatne gubitke. Druga grupa, brojno nešto slabija, bježala je na sjever preko sela Cerani. Nju je gonila Grmečka proleterska četa. Treća grupa od preko 150 četnika bježala je preko sela Osinje prema rijeci Ukrini i selu Drijenu. Ovu grupu gonila je Kozarska proleterska četa. Gonjenje četnika prestalo je tek na kraju dana, kada su jedinice oba bataljona, po naređenju komesara Operativnog štaba i komandanta 2. krajiškog NOP, zadržane na dostignutoj liniji. Drvarski vod, po naređenju komandanta bataljona zadržan je u selu Pojezna.

Prema izjavi mještana četnici su imali dosta mrtvih i ranjenih koje su odvozili prema rijeci Bosni. Tačan broj nije utvrđen.

Iz Proleterskog bataljona poginuo je Pero (Mile) Rodić Peruka, a ranjeni su Slavko Zrnić, komandir, Kozarske proleterske čete, Filip Filipa Volf, Mirko Lazara Balaban i Pero Mile Zdjelar. Nisu utvrđeni podaci o gubicima Udarnog bataljona.²⁶

Narednog dana borci oba bataljona dobro su se odmorili, očistili i podmazali oružje, oprali i okrpili pocijepane djelove obuće i odjeće. Održani su i četni sastanci, na kojima su isticane dobre i loše strane prethodnih borbi i poimenično istaknuti borci koji su se istakli u prethodnoj borbi sa četnicima. Politički komesari su informisali borce o događajima na svjetskim frontovima i o situaciji na bojištima širom naše zemlje.

Organizovana je vrlo dobra ishrana boraca. Mještani Okolnih sela, kao da su se natjecali u tome ko će borcima Proleterskog i Udarnog bataljona donijeti bolju hranu.

Sedmog maja u Pojezni je održan narodni zbor, na kome je govorio Đuro Pucar. Okupilo se mnogo naroda, čak i iz udaljenih sela. Velike zasluge za okupljanje naroda i pripreme zbora imali su Boško Hadžić, prvi predsjednik Opštinskog NO odbora, a kasnije i vijeć-

Po završenoj borbi dogodio se zanimljiv slučaj, o kome Branko Vuković, u to vrijeme komandir voda Kozarske čete, u knjizi: »Prvi krajiški proleterski bataljon«, na strani 64. kaže: »dva rođena brata gledala su se preko nišana. Dok je Jovo, nišandžija na minobacaču bio borac 3. bataljona 4. odreda njegov brat Dušan bio je na drugoj strani sa četnicima. Dušan je pozivao Jovu da pobjegne četnicima i jamčio da mu se neće ništa desiti, a odmah zatim odjeknuo bi puškomitraljeski rafal. Pošto nije dobio odgovor nakon nekoliko minuta Dušan bi ponovo pozivao Jovu, i govorio mu: »Eježi k nama i spasi glavu, mi ubijamo samo muslimane i katolike, a vama Srbima nećemo ništa, mi tražimo Osmana, Redžu, Esada, Avdu i druge komuniste, mi ćemo njih pobiti a vas pustiti«. Pošto mu je to dosadilo, Jovo je tražio odobrenje da ispali samo jednu minu i ućutka Dušana. Pošto je dobio odobrenje, pod uslovom da ne smije promašiti, Jovo je opalio jednu minu. Ispaljena mina izgubila se u vazduhu, pa je izgledalo da je Jovo prebacio. Međutim, za koji trenutak, mina je eksplodirala pored samog drveta oko koga su se bili okupili četnici. Nastao je jauk među četnicima, a Jovo je uzviknuo — »četnici to vam je đurdevdanski poklon od partizanskog nišandžije Jove«.

nik AVNOJ-a i Kojo Jotić. Pristizale su kolone ljudi, žena i omladine iz svih pravaca u lijepoj narodnoj nošnji. Kao da su se natjecali, svi su nosili velike količine hrane — pečene janjce, suho meso, pite, kajmak, sir i ostalo, pa čak i oraše, lješnike i suve šljive.

Zbor je otvorio Jakov Starčević, predsjednik Sreskog NOO i dao riječ Bošku Hadžiću koji je pozdravio Pucara, Karabegovića, Stišovića i komandni kadar oba bataljona. Zatim je govorio Đuro Pucar.

O tom zboru odmah poslije rata Kojo Jotić je napisao: »Govor koji je drug Đuro Pucar Stari odžao na Pojezni ostao mi je u dubokom sjećanju i to nikada neću zaboraviti.« On je između ostalog rekao: »Mi pozivamo sve one koji imaju imalo poštenja, da pucaju u okupatora i ustaše, a ne na nas koji smo pošli da tučemo te zlotvore koji su nam oteli slobodu i ubijaju naš narod, našu djecu i pljačkaju našu zemlju. Od njih ništa više ne tražimo. Treba im to otvoreno reći da im to poručuje sin ove zemlje i član Komunističke partije Jugoslavije, koja je povela ovaj narod i narodnooslobodilačku borbu.« Bile su to iskrene i poštene riječi izrečene u to vrijeme okupljenom narodu i narod ih je tako shvatio«.

Izdajnici su brzo i u ovom kraju, već poslije nekoliko dana, pokazali svoje zločinačko lice. Prva žrtva bio je predsjednik Sreskog NOO Jakov Starčević. Poslije zločina nad Jakovom, narod je još bolje shvatio riječi Đure Pucara Starog izrečene na zboru u selu Pojezni. Ali, ni ovaj ni zločini koje su kasnije počinili četnici, nisu mogli pokolebati narod ovog kraja, niti zataškati pravu istinu. Narod je uvidio na čijoj je strani istina, ko su istinski borci za slobodu, a ko izdajice naroda i okupatorske slugе.

Pošto se ljudstvo odmorilo i nahranilo, a jedinice sredile, u toku noći 7/8. maja bataljoni su napustili Pojeznu. Proleterski bataljon prešao je rijeku Ukrinu i u rano jutro izbio u selo Strpci, zaseok Ruževci. Drvarski vod, pošto je njegovo ljudstvo bilo najodmornije postavljen je kao borbeno obezbjeđenje prema selu Glogovac, u kome je bilo oko 450 naoružanih folksdojčera, od čega preko 200 domaćih. Vod je posjeo položaje na samom grebenu kose na desnoj obali potoka koji se ulijeva u

xijeku Ukrinu. Na drugoj strani potoka, na odstojanju od jedan kilometar na kosi, koja se proteže paralelno sa potokom, bilo je borbeno obezbjeđenje folksdojčera. Glavnina bataljona nalazila se iza grebena.

Pošto je toga dana bila nedjelja, kod katoličke crkve u Glogovcu okupilo se dosta naroda. Štab bataljona razmatrao je mogućnost da napadne Glogovac. Preovladalo je mišljenje da to ne čine zbog naroda koji je došao u velikom broju na vjerski obred, pa bi neprijateljska propaganda to koristila kao partizanski napad na narod i to u vrijeme kada se on moli bogu. Osim toga oslobođeni Glogovac, za koji bi sigurno pale velike žrtve ne bi mogli držati duže u svojim rukama, jer bi jaki neprijateljski garnizoni iz Dervente i Prnjavora mogli brzo intervenisati.

Naredne noći bataljon je izvršio pokret i stigao u selo Mraviću — Donje Vijačane. Udarini bataljon prešao je rijeku Ilovu i preko Kulaša u isto vrijeme stigao u Gornje Vijačane.

Poslije neuspjeha u borbi na Pojezni, nastala je svađa među četničkim komandantima. Najveća grupa preko 250 četnika koja je odstupala prema rijeci Bosni odvojila se i krenula²⁷ preko Pribinića i Maslovara za Šiprage i dalje za Manjaču.

U Šipragama se ova četnička grupa razdvojila na dva djela. Manji dio krenuo je prema mjestu Perla i 15. maja razoružao dio Imljanske partizanske čete, sa kojom se nalazila Travnička partizanska grupa i Mjesni komitet KPJ za Travnik, na čelu sa sekretarom Ābidom Lolićem.

Veća grupa krenula je iz Šipraga prema Čemernici. Kad je stigla opkolila je partizansku bolnicu (na mjestu koje se zove Šljepura), u kojoj je bilo oko 35 ranjenih partizana, među kojima i 6 iz Proleterskog bataljona. Bolnicu je obezbjeđivala Skendervakufska partizanska četa i 3. vod Kozarske proletherske čete koji je još ranije ostao u Bočcu i prije pristizanja četnika samoinicijativno došao da pojača odbranu bolnice.

²⁷ Arhiv V.I.I. Mikrofilm IRP BiH rolina 1/592.

Na jedan dan prije okruženja iz bolnice je odnesen teško ranjeni komesar 2. bataljona 4. odreda Niko Jurinčić, tako da se nije zatekao u bolnici.

Kad su stigli četnici u prvo vrijeme nisu smjeli da napadnu bolnicu. Opkolili su je sa svih strana i nekoliko dana držali u blokadi. U bolnici se nalazio i komandir 1. čete 2. bataljona Karlo Roja.

Pošto su ocijenili da će četnici uskoro preći u napad, malobrojna odbrana sa lakšim ranjenicima i bolesnicima odlučila se na proboj. Osim boraca koji su davali obezbjeđenje, prilikom proboja, iz obruča se uspjelo izvući samo nekoliko ranjenih i bolesnih, a ostale, zajedno sa osobljem bolnice, četnici su zarobili, poklali i poubijali, a bolnicu opljačkali.

Pored ostalih četnici su, poslije zvjerskog mučenja, ubili i upravnika bolnice, Ajšu Karabegović. Od boraca iz sastava Proleterskog bataljona poginuli su: Boško Latinović i Nikola Đurđa Bursać. Pošto se nekako probio iz obruča i nije mogao izdržati bolove, teško ranjen Karlo Roje izvršio je samoubistvo da ne bi pao četnicima u ruke. Četnici su u to vrijeme ubili i poznatog bosansko-hercegovačkog književnika Hasana Kikića.

Posle ovog zvjerstva ova grupa četnika prebacila se preko Vrbasa i spojila sa Drenovićevim četničkim bataljonom na Manjači.

Povratak Udarnog bataljona u Krajinu

Poslije borbe na Pcjezni borce oba bataljona obuzeo je veliki optimizam, posebno Proleterskog. Za borce Grmečke čete i Drvarskog voda ovo je bila druga po redu veća borba u kojoj su četnici potpuno razbijeni. Svi su bili uvjereni da će se uspješno obračunati sa četnicima i nadali su se da će bataljon uskoro krenuti u sastav Proleterske brigade.

Poslije jednodnevnog odmora glavnina Proleterskog bataljona krenula je sjeverozapadno od Prnjavora prema selu Ilovi, sa ciljem da učvrsti Motajničku partizansku četvu. Sa Proleterskim bataljonom krenuo je i komandant 4. krajiškog NOP odreda.

Udarni bataljon ostao je u Vijačanima i progonio manje grupe četnika koje su se kretale u selima južno od Vijačana i pripucavale.

Kad je Proleterski bataljon kod sela Lišnja prešao preko puta Prnjavor—Klašnice i čelom kolone izbio u visinu Mramora k. 287, susreo je patrolu Motajičke partizanske čete, koja je obavijestila komandanta 4. odreda i štab Proleterskog bataljona, da je u Motajičkoj četi došlo do rasula. Jedan od boraca ove patrole bio je i Ljubo Podgorac.²⁸ Naime, u to vrijeme u rejonu Derventa—Bosanski Kobaš—Ilova nalazio se četnički bataljon (u narodu nazvan dobrovoljački), pod komandom Nikole Forkape, jačine, od 120—150 vojnika. U vrijeme dok su Proleterski i Udarni bataljon vodili borbu na Pojezni, 6. maja Forkapa je sa jednom četničkom četom došao u Motajičku čet. Pod njegovim pritiskom većina boraca ove čete se pokolebala, skinula petokrake zvijezde sa kapa i prišila kokarde. Komandir čete Milan Pivašević, inače rođak Novaka Pivaševića, komandanta 3. bataljona, i pored velikog nastojanja, nije uspio da sačuva jedinstvo boraca svoje čete, pa pošto su mnogi prišli četnicima on se odvojio sa 30 boraca i napustio Čorle, mjesto gdje su se nalazili.

Kada je primljena ova vijest obustavljen je pokret Proleterskog bataljona prema Ilovi, pa se on, nakon izvjesnog vremena, vratio istim putem u Vijačane. Za vezu sa Milanom Pivaševićem upućen je 3. vod Grmečke čete, sa naređenjem komandanta 4. odreda da sa grupom preostalih 30 boraca iz Motajičke partizanske čete odmah dođe u Vijačane. Pivašević je naredbu dobio i rekao da to neće učiniti, jer se plašio odgovornosti za rasulo u Motajičkoj četi. Poslije izvjesnog vremena i ova grupa boraca se razišla kućama.

Za vrijeme zadržavanja u Vijačanima, dok su se borci odmarali i pripremali za nove pokrete i borbe, održan je sastanak na kome su prisustvovali članovi partijskog i vojnog rukovodstva sa terena srednje Bosne i 4. partizanskog odreda, članovi štabova bataljona i komandant 2. kozarskog odreda. Sastankom je rukovodio

²⁸ **Ljubo Podgorac, borac Motajičke partizanske čete, pukovnik JNA u penziji.**

Đuro Pucar Stari. Izvršena je analiza vojno-političke situacije i ocijenjeno da je stanje na sektoru 4. odreda vrlo teško i kritično i da treba raditi brzo i energično, kako bi se zaustavio dalji razvoj četničkog pokreta u srednjoj Bosni. Bilo je mnogo govora i o Prvom krajiškom proleterskom bataljonu.

O tome u ediciji »Kozara« knjiga 4. na str. 30. Obrad Stišević, politički komesar kozarskog odreda koji je prisustvovao tom sastanku iznosi: »Sve analize su nam govorile da su četničke bande na ovom terenu brojne i vrlo jake. Vjerovali smo da će se oni ponovo okupiti i napasti partizanske snage koje ostanu na ovom terenu čim odu Udarni i Proleterski bataljon. Isto tako smo bili uvjereni da će okupator i ustaše sve učiniti da ih ponovo okupe, naoružaju i pošalju u borbu protiv partizana. Bili smo mišljenja da u takvoj situaciji snage 4. partizanskog odreda neće moći same da se odupru duže vremena četničkim i ustaškim snagama, bez neke jače pomoći sa strane. Zbog toga je na sastanku i bilo najviše prijedloga koji su se svodili na slijedeće: da sve jedinice 4. odreda skupa sa Proleterskim i Udarним bataljonom krenu preko Uzlomca u pravcu Maslovara i Skender Vakufa i da ukoliko tamo stignu naše jedinice sa Podgrmeča, kako je to ranije bilo zatraženo od Operativnog štaba za Eosansku krajinu, da sa njima ponovo dođu u srednju Bosnu. Ukoliko iz Podgrmeča naše jedinice ne bi stigle mi bismo svi skupa krenuli na Kozaru da se tamo odmorimo i oporavimo. Na Kozari bi bila formirana jedna jača jedinica, jačine brigade, pa bi se sa njom jedinice 4. odreda vratile na teren srednje Bosne. Proleterski bataljon bi se reorganizovao, popunio novim ljudstvom i oružjem i zatim pošao u sastav Proleterske brigade. Ovakav prijedlog podržavala su rukovodstva oba bataljona i jedan broj drugova sa terena 4. odreda, kao i neki drugi borci (među kojima i pisac ovih redova).

Napuštanju srednje Bosne, ma i za kratko vrijeme, najoštrije se suprotstavio Danko Mitrov komandant 4. partizanskog odreda koji je izjavio da će ostati sam na terenu odreda, čak i ako svi drugi odu. Nikakva ubjeđivanja ni objašnjenja nisu pomogla, pa je na kraju zaključeno slijedeće: da oba bataljona sa jedinicama odreda nastave gonjenje četnika uz Uzlomac do Maslovara, da se tamo povežemo sa partizanskim jedinicama koje smo ostavili na terenu Kotor Varoši i da provjerimo da li su stigla pojačanja iz Podgrmeča. Ukoliko tamo budu stigle nove partizanske jedinice iz Podgrmeča da se sa njima spoje snage 4. odreda i skupa vrate na teren Vijačana. Ukoliko ne budu stigla pojačanja iz Podgrmeča da se Proleterski bataljon sa jedinicama 4. odreda vrati iz Maslovara u Vijačane, a Udarni bataljon da nastavi pokret iz Kozaru«.

O povratku jedinica u Bosansku krajinu, do polaska Udarноg bataljona bilo je još grupnih i pojedinačnih razgovora među rukovodiocima koji su prisustvovali ovom

sastanku. Danko je ostao vrlo uporan i branio je svoj stav i zahtijevao da se Proleterski bataljon i dalje zadrži u centralnoj Bosni. Nije pomoglo ni ubjeđivanje od strane Pucara i Karabegovića, niti pak od strane komandanta i političkog komesara Proleterskog bataljona koji su dobro poznavali svoj bataljon i cijenili situaciju u srednjoj Bosni, insistirali da se i Proleterski bataljon zajedno sa Udarnim vrati u Bosansku krajinu.

U to vrijeme Udarni bataljon, sastavljen od jedinica Prvog krajiškog NOP odreda, jačine oko 650 boraca i 70 puškomitraljeza, nalazio se na sektoru Trećeg NOP odreda i vodio je borbu protiv Drenovićevih četnika na Manjači i u okolini Jajca. Jednovremeno za popunu 4. odreda sa Kozare je upućeno oko 160 boraca. S tim u vezi u izvještaju od 30. aprila 1942. sekretar Okružnog komiteta za Kozaru, Boška Šiljegovića, Đuri Pucaru Starom, pored ostalog, piše: »Pozadinska četa od 60 drugova stigla je na teren Četvrtog odreda i sada se nalazi u selu Slivnoj. Istovremeno smo dobili pismo od komandanta 4. odreda u kome nas obavještava o situaciji na terenu ovog odreda i traži od nas 150 svjesnih i dobrih boraca koje će naoružati zarobljenim oružjem od četnika. Mi smo odmah uputili stotinu omladinaca u pravcu Četvrtog odreda, računajući da će sa onih 60 drugova iz pozadinske čete biti zadovoljena potreba druga Danka.

Mi smo obavješteni od omladinaca koji su se ovamo vratili bolesni iz Bočca da su svi naši omladinci upućeni na teren 4. odreda drugu Danku, nalaze u Bočcu nezaposleni, nezbrinuti i prepušteni skoro sami sebi. Ako je to tako mi smatramo da je to vrlo štetno i politički nezgodno da odlične omladince u njihovom prvom zadatku demorališemo nestaranjem o njihovom smještaju i ishrani. S obzirom da se ti nalaziš sa našim Proleterskim bataljonom, a Mara i Košta sa Grmečlijama, mi pretpostavljamo da su tvrdnje ovih omladinaca vrlo vjerovatne. Zato te o ovome svemu obavještavamo da bi poduzeo potrebne mjere».²⁹

Iz ovog pisma se vidi da usljed pogrešne situacije na sektoru srednje Bosne i slabih veza sa Operativnim štabom za Bosansku krajinu, Štab 4. odreda nije bio

²⁹ Zb. NOR IV/4 dok. 113 str. 303—304.

obaviješten o ovoj grupi boraca niti pak o prisustvu Udrnog bataljona 1. krajiškog odreda sa Grmeča na Manjači.

Sedamnaestog maja oba bataljona krenula su preko Snjegotine i Uzlomca prema Skender Vakufu. Na sjevernim padinama Uzlomca na liniji Gornja Jošavka—Snjegotina, pred nailazak Udrnog i Proleterskog bataljona, položaje su zaposjeli četnici. Poslije dvočasovne borbe četnici su prinuđeni da odstupe prema Jošavci. Oba bataljona su preko Uzlomca produžili pokret prema selu Garići. Prvi se kretao Udrni, a zatim Proleterski bataljon. Kada je čelo Udrnog bataljona prešlo rijeku Vrbanju, a Proleterski izbio na greben Uzlomca i čelom kolone se spustio u selo Garići, naređeno je da se Proleterski bataljon zaustavi i zadrži, sve dok začelje Udrnog bataljona ne pređe rijeku Vrbanju i, dok se glavnina Udrnog bataljona ne dočepa dominantnih položaja na lijevoj obali rijeke.

Tada su se od Proleterskog bataljona oprostili Đuro Pucar, Osman Karabegović i Obrad Stišović. Prilikom rastanka Đuro Pucar je pored ostalog ukazao na potrebu da se Proleterski bataljon što bolje drži, a da će oni najhitnije uputiti jače jedinice u srednju Bosnu da pomognu Proleterskom bataljonu i jedinicama 4. NOP odreda.

O procjeni situacije u srednjoj Bosni u to vrijeme i ostanku Proleterskog bataljona na tom terenu, Osman Karabegović je napisao: »Sa tog stanovišta, upućivanja novih snaga iz Bosanske krajine kao pojačanje u srednjoj Bosni valja posmatrati i odluku da Prvi krajiški proleterski bataljon ostane u srednjoj Bosni. Tu odluku smo zajednički donijeli Danko Mitrov, Đuro Pucar, Zdravko Celar i ja. Ona je očigledno koncepcijski bila prevaziđena i zbog toga je imala dalekosežne posledice. Kada smo tu odluku donosili mi nismo znali za pripremu akcije na Prijedor niti za prisustvo Krajiškog udrnog bataljona na Manjači (Grmečki).-« O svom boravku sa Proleterskim bataljonom u srednjoj Bosni Karabegović dalje kaže: »Za vrijeme mog dvomjesečnog boravka u tom bataljonu zbližili smo se i sprijateljili... Bataljon su sačinjavali najbolji mladići naših ustaničkih krajeva — cvijet krajiške omladine. Zadivili su me svojom pri-

rodnom bistrinom, brzim političkim sazrijevanjem i razumijevanjem najvažnijih političkih stanja u narodno-oslobodilačkoj borbi... Radovao me je njihov optimizam i duboka vjera u pravednost borbe i pobjedu revolucije. U čestim razgovorima objašnjavao sam im razliku između seljaka u četničkim formacijama, od kojih su mnogi pisilno mobilisani ili zavedeni, i četničkih vođa i oficira, ukazujući im na izvjesne prenapljetenosti u postupku sa seljacima, kakvih je među pojedinim borcima proleterima bilo.

Drugarstvo i uzajamno pomaganje u svakoj prilici, demokratski odnosi i vedro raspoloženje bili su osnovna pokretačka snaga bataljona. Poznavao sam od ranije komandanta bataljona Zdravka Celara, koji je pripadao predratnoj generaciji naprednih studenata i bio politički aktivan u svom petrovačkom kraju. Njegov autoritet nije bio nametnut, stekao ga je poštovanjem i privrženosti boraca. Poslove je obavljao mirno, sa blagim osmijehom na licu. Za dva mjeseca, koliko sam boravio u bataljonu niko se na njega nije požalio, plijenio je srdačnošću i dobrotom, ničim ne pokazujući da se razlikuje od drugih. Svoje komandantske dužnosti obavljao je krajnje savjesno. Činilo mi se da je i politički komesar Esad Midžić, takođe, student prava, ličio po mnogo čemu, a posebno po ponašanju, poštenju, obrazovanosti i idejnoj čvrstini na svog komandanta. I on je pripadao generaciji predratnih naprednih studenata, razvijao se i sazrijevao u radničkom demokratskom pokretu Prijedora i okoline.

Iako veoma preduzimljivi i savjesni u radu, obojica su se u svakodnevnom životu poistovjećivali sa borcima, razumijevali ih, pomagali im da shvate i lakše prebrode mnoge lične krize i traume, koje su kod pojedinaca bile izazvane udaljenošću od svog rodnog kraja i svojih najbližih, da lakše trpe oskudicu u hrani i odijelu, da podnose napore dugih pješaćenja i teških borbi sa udruženim neprijateljem i da razumiju složene društvene i političke prilike u srednjoj Bosni. Borci su im uzvrćali povjerenjem i ljubavi-«... »Zavolio sam kroz taj život borce-proletere« ... »Osjećao sam se prijatno u njihovom

društvu. Imao sam posebno povjerenje u Zdravka i Esada»,³⁰

O tom rastanku zapisao je i Obrad Stišović: »Sa ovoga puta duboko su mi se urezale u sjećanje riječi komandanta i političkog komesara Proleterskog bataljona Zdravka Čelara i Esada Midžića. Oni su tvrdili da čim se bataljoni razdvoje i oni vrate iz Maslovara na teren Vijačana da će ih odmah napasti četnici, a da im se oni s obzirom na odnos snaga teško mogu sa uspjehom oduprijeti. Nama nije žao dati život za slobodu, ali nam je žao da glupo ginemo, mi ćemo naređenje izvršiti ali se nikada više nećemo vidjeti. Nažalost, njihova su se predviđanja ubrzo i ostvarila«,³¹

Iz sastava Proleterskog bataljona, sa Udarnim bataljonom vratilo se na Kozaru 15 ranjenih, bolesnih i iznemoglih boraca, kao i jedan broj boraca 4. NOP odreda. Sa njima je pošao i Stevo Samardžić, komandir Prnjavorske čete 3. bataljona 4. KNOP odreda.

Iz Kozarske proleterske čete pošli su: Mihajlo Gačić, komandir čete, Mile Mečava i Milan Budimir.

Iz Grmečke čete: Redžo Terzić, zamjenik političkog komesara čete, Stevo Kovačević, Lazo Zorić, Miloš Tadić, Milan Agbaba, Rade Oubriilo, Dušan Marčeta i Ljuban Krneta.

Iz Drvarskog voda: Lazo Rodić, Milan Bubonja, Veselko Vukobrat i Miloš Marčeta.

Poslije odlaska Mihajla Gačića, za komandira Kozarske čete određen je Slavko Zrnić — komandir voda iste čete.

Došlo je do određenih promjena i u Drvarskom proleterskom vodu. Čim je okončana borba sa ustaško-dobrovoljanskim jedinicama oko Crnog vrha, štabovi 4. odreda i Proleterskog bataljona donijeli su odluku, da Drvarski proleterski vod popune sa još nekoliko odabranih boraca iz sastava Crnovrške i Prnjavorske čete 3. bataljona 4. NOP odreda i preimenuju ga u Drvarsku (Treću) čet, Proleterskog bataljona Bosanske krajine. O tome da je ova četa formirana u izvještaju komandanta 4. odreda,

³⁰ Osman Karabegović, *Krajina na putevima revolucije*. Vuk Karadžić str. 98 i 198, Beograd, 1978.

³¹ »Kozara«, Zbornik sjećanja, Vojnoizdavački zavod, 1977, knjiga 4. strana 30.

kojeg je poslao Operativnom štabu za Bosansku krajinu, pored ostalog, stoji da novoformirana četa broji 100 boraca.³²

Međutim, uslijed novonastale situacije, izazvane prije svega napadom četnika na Štab 4. bataljona i Omladinsku četvu 4. odreda na dan 17. aprila 1942. u Cečavi, kao i brzog pokreta jedinica u tom pravcu — tada nije došlo do pomenutog preimenovanja — tako da je Drvarski proleterski vod preimenovan u Drvarsku proletersku četvu, tek u drugoj polovini maja, poslije borbe S3 četnicima na Pojezni (6. maja), odnosno poslije odlaska Udarnog bataljona 2. krajiškog odreda iz srednje Bosne za Kozaru.

Osim boraca koji su do tada došli u sastav voda, za vrijeme boravka bataljona u Vijačanima i na Previji, u sastav Drvarske čete došlo je po nekoliko odabranih i politički sigurnih boraca Crnovrške i Prnjavorske čete 3. bataljona 4. odreda. Nekoliko dana kasnije u sastav Drvarske proleterske čete, iz Grmečke proleterske čete prekomandovani su: Miloš Bajić, Ilija Vašalić, Gojko Trninić, Rudi Poje i Milan Bosnić, inače Drvarčani, koji su u sastav Drvarskog proleterskog voda trebalo da uđu još prilikom njegovog formiranja. Sa sobom su donijeli i jedan puškomitraljez.

Poslije ove popune u Drvarskoj proleterskoj četi bilo je 87 boraca, 7 puškomitraljeza i 81 puška.³³

Prije nego što je preimenovan u Drvarsku proletersku četvu, pored 47 boraca koliko ih je bilo u stroju voda na dan 25. marta, kada je formiran Proleterski bataljon — do preimenovanja u četvu, pored gubitaka i slanja boraca u Blatničku četvu — vod je povremeno popunjavao borcima iz sastava jedinica 4. odreda (iz Crnovrške i Ljeskovovodske čete i pojedinačnim dolaskom boraca), tako da je redovno u svom sastavu imao 50 do 60 boraca sa 5 puškomitraljeza.

Za komandira čete određen je Savo Trikić, a za političkog komesara čete Boško Vukobrat. Za zamjenika komandira Dušan Bauk, ujedno komandir prvog voda, a za zamjenika političkog komesara čete Pero Trninić.

³² Zb. NOR IV/3 dok. br. 81. strana 220.

³³ Arhiv V.I.I. k. 163-a. reg. br. 2/16.

Za komandira drugog voda Ratko Malbašć, a za komandira trećeg voda Branko Košpić.³⁴

Po odlasku Udarog bataljona Proleterski bataljon se preko Šnjegotine vratio u Vijačane. Rastanak sa Udar-
nim bataljonom ostavio je mučan utisak na borce Prole-
terskog bataljona. Partijskoj i skojevskoj organizaciji i
komandnom kadru bataljona trebalo je mnogo truda da
smiri borce, posebno neke od njih, i da ih ubjedi u pra-
vilnost opstanka u srednjoj Bosni, u takvoj situaciji, jer
ni oni sami nisu bili do kraja ubjeđeni u ispravnost ove
odluke.

Činjenica je ipak da ni jednomjesečni boravak i bor-
be Udarog bataljona, zajedno sa Proleterskim u sred-
njoj Bosni, nisu hitnije izmjenili situaciju, ali je podstak-
nut proces diferencijacije u narodu, što su kasnije do-
gađaji očitno potvrdili.

Odlaskom Udarog bataljona situacija se na terenu
srednje Bosne naglo pogoršala. U preostalim jedinicama
4. odreda nastalo je još veće previranje, a u narodu, po-
metnja i neizvjesnost. Jedina realna snaga za borbu pro-
tiv četnika u to vrijeme na cijelom terenu srednje Bosne
bio je Proleterski bataljon sa Štabom 4. NOP odreda,

³⁴ U vrijeme dok se Proleterski bataljon nalazio u srednjoj
Bosni i vodio borbe, pri Štabu 4. odreda formiran je jedan vod
sastavljen od provjerenih u borbi i politički sigurnih boraca, pod
komandom Save Cerekovića. Sve vrijeme dok se Proleterski ba-
taljon nalazio u srednjoj Bosni, ovaj vod se nalazio pri štabu od-
reda ili pak u pratnji komandanta. U početku je bilo predviđeno
da ovaj vod uđe u sastav Proleterskog bataljona. Međutim, stica-
jem raznih okolnosti, a prije svega uslijed naglog obrta događaja
i pogoršane vojno-političke situacije na teritoriji 4. odreda, ovaj
vod nije nikada ušao u sastav Proleterskog bataljona, kao samo-
stalna jedinica bataljona ili pak u sastav jedne od četa Proleter-
skog bataljona.

Prvenstveni zadatak ovoga voda bio je da obezbjeđuje štab
odreda ili pak da izvršava specijalne zadatke, koje mu je davao
isključivo komandant odreda Danko Mitrov, odnosno pojedini
članovi štaba odreda. U vrijeme kada se komandant odreda kre-
tao sa Proleterskim bataljonom, vod se nalazio u njegovoj pratnji.
Čim bi se komandant odreda odvojio od Proleterskog bataljona,
sa njim bi pošao i ovaj vod odabranih boraca.

Borci ovog voda 4. odreda, kao i Motajička i Crnovrška geril-
ska grupa, 8. juna 1942. godine, zajedno sa Proleterskim bataljo-
nom, učestvovali su u napadu na ustaško domobransko uporište u
Donjoj Lepenici, kao i u borbi sa četnicima i Nijemcima na pla-
nini Motajici.

•Crnovrška i dio Prnjavorske čete 3. bataljona 4. NOP odreda — znatno oslabljene radi osipanja kolebljivih boraca, dio partijsko-političkog kadra i boraca iz sastava jedinica razbijenog 4. bataljona 4. KNOP odreda, jačine oko 350 boraca.

U izvještaju komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu, Vrhovnom štabu NOV i DOJ od 11. maja 1942. u vezi sa odlukom o povratku bataljona u Vijačane, pored ostalog, piše: »Proleterski bataljon vratio se iz Maslovara na prnjavorski teren u cilju prikupljanja žita i uspostavljanja veze sa Tempom i brigadom koja je po zvaničnim obavještenjima bila u istočnoj Bosni.³⁵ I ovo nedvosmisleno ukazuje na činjenicu da su veze između štaba 4. odreda i Operativnog štaba za Bosansku krajinu bile vrlo rijetke, a da Operativni štab za Bosansku krajinu u to vrijeme nije mogao izraziti neposredniji uticaj na stanje na sektoru 4. odreda. Zbog toga je došlo do pre-vremenog povlačenja Grmečkog udarnog bataljona sa Manjače.«

Vrijeme od 20. do 31. maja jedinice su provele u Vijačanima i okolnim selima. Na visovima oko sela, u kojima su se nalazile jedinice Proleterskog bataljona, četnici su noću palili vatre i na taj način demonstrirali svoje prisustvo. Skoro svakog dana vođene su manje borbe oko Vijačana sa grupama četnika, a naročito žestoka borba vođena je na grebenu — Hrvacani tt 330 i Viješala k. 236. Osim pomenutih mjesta četnici se nisu upuštali u jače okršaje. Za to vrijeme Drvarska četa Proleterskog bataljona držala je položaje na Tabli u selu Mravića prema Prnjavoru sa Prnjavorskom četom 3. bataljona 4. KNOP odreda koja je držala položaje na Vučijaku i Drenovi, odakle ustaše i domobrani nisu ispoljavali aktivnost, dok se Crnovrška četa 3. bataljona nalazila na svojim starim položajima i branila Crni vrh.

U drugoj polovini aprila i u maju mjesecu, došlo je do čvršćih veza i saradnje između četnika i organa NDH. Radić i Tešanović su sve češće kontaktirali lično ili preko svojih predstavnika sa predstavnicima vlasti NDH u Banja Luci. Dvadeset petog maja postignut je sporazum

³⁵ Izvještaj Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 11. maja 1942. Vrhovnom štabu NOV i DOJ.

između Laze Tešanovića i komandanta ustaške brigade u Banja Luci o napadu na Crnovršku četu.

Od 22. aprila do 27. maja Crnovrška četa je uspješno odbijala napade ustaša i domobrana na Crni vrh. Međutim, 27. maja otpočeo je napad na položaje čete sa svih strana. Ustaše su napadale sa pravca Slatine i Klačnica, a Tešanović sa oko 500 četnika sa leđa. Sa Tešanovićem su kao vodiči bili gestapovci Sveto Aleksić i Mane Ivanković.

Dan prije napada Milan Radman, sekretar Okružnog komiteta KPJ za srednju Bosnu, predložio je komandi čete da se sa četom povuče u Vijačane, jer je dobio obavještenje da će četa biti napadnuta zajedničkim snagama ustaša i četnika. Međutim, komanda čete nije ozbiljno shvatila ovo upozorenje, ali je ipak, noću između 26. i 27. maja povukla četu sa isturenih položaja, na povoljnije za odbranu u rejonu sela Devetine. Pošto je neprijatelj bio izrazito nadmoćniji četa nije izdržala. U kritičnoj situaciji komandir čete, sa oko 20 boraca bio je opkoljen kod crkve u selu Kadinjani. Poslije dvočasovne borbe, pošto je ocjenio da neće izdržati, naredio je proboj. Grupa se probila i preko Devetina krenula u pravcu Hrvaćana.

Kada je Štab Proleterskog bataljona obavješten o namjeri četnika da napadnu Crnovršku četu, izvršio je pokret sa bataljonom, sa ciljem da pomogne Crnovrškoj četi. Kozarska i Grmečka četa krenuli su preko sela Gajevi, brda Gusak k. 335 i Jugova brda k. 279, a Drvarska četa kao lijevokrila kolona preko sela Vršani i Crkvine u pravcu velike okuke puta u selu Hrvaćani.

Po izbijanju na cestu koja spaja selo Hrvaćani i selo Milankovići došlo je do susretne žestoke borbe. Naime četnici su blagovremeno otkrili pokret bataljona i posjeli položaje na desnoj obali potoka Lužani, koji se proteže paralelno sa cestom. U prvom okršaju Grmečka i Kozarska četa potisle su četnike sa prvih položaja, ali su četnici pružili vrlo žilav otpor na mnogo povoljnijim položajima, sjevernije od okuke puta, na kosi koja vodi prema brdu Hrvaćani tt 230—k. 202.

U isto vrijeme jača grupa četnika koja se kretala od sela Kokori u pravcu Jugova brda, potpuno je zaobišla

Drvarsku i Grmečku četetu i napala ih s leđa, dok je grupa četnika, pod komandom Ljube Bundala napala Kozarsku četetu sa desnog boka sa pravca sela Prisjek, preko k. 228.

Poslije dvočasovne borbe četnici su razbijeni i otpočeli su odstupati u više pravaca.

Grupa od 22 borca Crnovrške čete, sa komandirskom Ostojom Tešanovićem, zvanim »Male«, koja se probila iz četničkog obruča, u selu Hrvaćanima spojila se sa Proleterskim bataljonom. Ti borci su raspoređeni po jedinicama bataljona. To je bila posljednja borba Crnovrške čete koja je branila područje Crnog vrha i vrlo uspješno politički djelovala u selima na tom području još od prvih dana ustanka i odolijevala pritisku ustaša, dobrobrana i četnika.

U ovoj borbi, osim malog broja boraca Crnovrške čete, ogromna većina nije se predala četnicima, iako je to Tešanović očekivao. Jednostavno su se razišli na sve strane i svaki od njih snalazio se kako je znao i umio, u novonastaloj situaciji.

Lazo Tešanović je još u toku dana obavijestio komandu banjalučke ustaške brigade da su njegovi četnici napali i ubili 120 partizana Crnovrške čete, da su zaplijenili dosta oružja i podijelili ga stanovništvu Jošavke.³⁶

Boravak Proleterskog bataljona na Prevljici

Daleko brojniji, sa dobro organizovanom obavještajnom službom, uz svestranu pomoć okupatora i ustaša, četnici su ograničavali uslove daljeg opstanka, način borbe i političko djelovanje Proleterskog bataljona u srednjoj Bosni. Još su više pojačali propagandu protiv Proleterskog bataljona i njegovog štaba, a glavna meta u toj propagandi bili su članovi KPJ. Rukovodstvo Štaba odreda i Proleterskog bataljona održavalo je političke zborove u selima Vijačani, Lišnju, Potočanima, Dubravi, Branešćima i drugih mjesta. Govorili su narodu o novonastaloj situaciji i ukazivali na izdajničku i bratoubi-

³⁶ Arhiv V.I.I. k. 54, reg. br. 14/1—8.

lačku politiku četnika. Zborovi su bili dobro posjećeni, ali je narod ipak bio zaplašen.

Poslednju sedmicu maja mjeseca jedinice Proleterskog bataljona bile su raspoređene u širem rejonu sela Vijačani. Glavnina bataljona prikupila se na Previji. To je brdo koje se nalazi na kosi, koja se od Ljubića spušta jugozapadno prema selu Vijačani, na ušću Sabanjske rijeke u Ukrinu. Sa bataljonom su se nalazili članovi Štaba 4. odreda, sa jednim brojem boraca i vojnopolitičkih rukovodioca iz jedinica bivšeg 4. bataljona, Prateći vod Štaba odreda i članovi OK-a KPJ.

Drvarska četa Proleterskog bataljona i Prnjavorska četa 3. bataljona 4. KNOP odreda držale su položaje prema Prnjavoru, one iste koje je Prnjavorska četa 4. odreda držala još prvih dana ustanka. Skoro svakodnevno, Drvarska četa vodila je borbu protiv slabijih četničkih grupa, koje su sa pravca Potočani i Kojin Hana uznemiravali bataljon.

U takvoj vojnopolitičkoj situaciji glavnina bataljona se prikupila na Previji, otpočela je da kopa rovove i utvrđuje se za kružnu odbranu. Organizovala je izviđanje u svim pravcima. Noću su postavljane zasjede na eventualnim pravcima nastupanja četnika. Maksimalno je pojačana budnost u svim jedinicama.

Istovremeno, štab bataljona je obavješten da se jače četničke jedinice prikupljaju na široj prostoriji sela Jošavka, Šnjegotina i Hrvaćani. Istureni četnički dijelovi bili su u neposrednom borbenom kontaktu sa jedinicama Proleterskog bataljona, na koje su povremeno pripucavali. I dalje su palili još veće vatre na okolnim visovima i demonstrirali svoju prisutnost.

Za vrijeme boravka na Previji, štabovi odreda i Proleterskog bataljona preko političkih radnika i aktivista sa terena bili su redovno obavještavani o stanju u okolnim selima, na širem području oko Vijačana.

Na dan 27. maja izašla je iz Banja Luke i došla u štab Proleterskog bataljona Zaga Umičević, član Okružnog komiteta KPJ za srednju Bosnu. Dva dana ranije iz Banja Luke je izašla i jedna grupa članova KPJ i odmah

raspoređena po jedinicama bataljona. U ovoj grupi bili su drugovi: Vinko Markotić, Đorđe Pstrocki, Sabahudin Bušatlija Budo, Lutvo Hajdaragić, Zdravko Ružić i Mirko Vranić. Kada ih je tako opremljene za rat primjetio Bišćanin Trivo Korać, poznat po svojoj dosjetljivosti, uzviknuo je: »Evo gospode — evo i slobode«, dovodeći njihov izgled u vezu sa skorim završetkom rata. Ali, i oni su se za koji dan morali lišiti »sredstava lične higijene« i zajedno sa Trivom Koraćem i drugim guliti bukovu koru na Motajici da bi ublažili neutojlivu glad.

Sto je vrijeme više odmicalo četničke jedinice su se sve više približavale Vijačanima. Kretali su se u većim grupama po okolnim selima i povremeno napadali na isturene jedinice bataljona. Vršili su jak pritisak na stanovnike okolnih sela, pljačkali i ubijali pripadnike i simpatizere NOP-a. Preko svojih jataka prikupljali su podatke o rasporedu jedinica bataljona.

Pošto je od četnika dobila podatke o rasporedu jedinica u Vijačanima, ustaška komanda iz Banja Luke naredila je bombardovanje iz aviona. Nadlijetali su prvo jedan, a potom drugi avion. Jedan od njih bacio je svežanj bombi i mitraljirao u dva navrata. Od dejstva aviona poginula su dva, a ranjena 3 borca. Među ranjenim bio je i proleter Kerim Dizdar, borac Kozarske proleterske čete. Bio je teško ranjen u stomak, tako da su mu se vidjela crijeva. Ležao je pored ranjenog komandira čete Slavka Zrnića. Prije nego što će izdahnuti pozvao je komandira »da mu zapjeva jednu proletersku pjesmu«. Pjevajući, teško ranjen, drug Dizdar je izdahnuo.

Kod boraca je zavládala neizvjesnost i želja da se nešto radi. Postavljali su pitanje zašto se toliko zadržavaju na Previji i predlagali da se nekuda krene.

Za proteklih nekoliko dana održane su četne konferencije i pojačan politički rad sa borcima. Održano je nekoliko sastanaka u štabu bataljona sa komandama četa. Pojedinim sastancima prisustvovali su i članovi Štaba 4. odreda.

*Odluka za povratak Proleterskog bataljona
na Kozaru i pokušaj prebacivanja
preko rijeke Vrbas*

Posljednji zajednički sastanak održan je 29. maja 1942. li Vijačanima. Njemu su prisustvovali članovi OK KPJ za srednju Bosnu, partijska grupa Štaba 4. odreda, članovi partijskog biroa Proleterskog bataljona, sa komandantom bataljona i, partijska grupa Štaba 3. bataljona 4. odreda. Sastankom je rukovodio sekretar OK KPJ Milan Radman. Kao i na prethodnim sastancima, analizirana je vojno-politička situacija na sektoru 4. odreda i stanje u Proleterskom bataljonu.

Na početku sastanka Radman je u najkraćim: crtama iznio situaciju na terenu srednje Bosne. Zatim je govorio o stanju u Proleterskom bataljonu, i mjerama, koje treba preduzeti kako bi prebrodili tešku situaciju,, koja je nastala odlaskom Udarnog bataljona. Naime, sve do odlaska Udarnog bataljona, borci Proleterskog bataljona nisu postavljali pitanje povratka u Krajinu. Njihova osnovna želja sve vrijeme boravka u srednjoj Bosni bila je da krenu u sastav Proleterske brigade. Oni tada nisu znali da je VS NOV i DOJ, na prijedlog Operativnog štaba za Bosansku krajinu, promijenio odluku o upućivanju bataljona u sastav Prve proleterske.

Od 4. NOP odreda ostalo je svega oko 70 boraca.. Borci Proleterskog bataljona naučili su na stalne pokrete i akcije, pa im je duži boravak na Prevljici teško pao. Tražili su da nekuda krenu. Neki su zahtijevali da se vrata u Bosansku krajinu. Nisu mogli prihvatiti objašnjenje da se Udarni bataljon, pored ostalog, morao vratiti i zato što su »njegovi borci bili jako premoreni, pocjepani i gladni i da im treba odmor«, a da oni ostaju u srednjoj Bosni, pogotovu što su znali da se Udarni bataljon nalazio svega mjesec dana na ovom terenu, a oni preko četiri mjeseca.

Govoreći o potrebi zadržavanja Proleterskog bataljona na ovom terenu Radman je, pored ostalog, rekao: »Time ćemo zadržati izvjesne četničke snage i spriječiti koncentraciju četničkih snaga protiv Kozare i Grmeča,

što bi uslijedilo povlačenjem Bataljona sa ovog terena» ...

Zatim su svi prisutni učestvovali u diskusiji, koja je na momente bila vrlo žučna. O stanju i procjeni situacije na sektoru 4. odreda i moralno-političkom stanju u Proleterskom bataljonu bilo je veoma oprečnih mišljenja. Kada je bilo govora o već izraženom jačem grupisanju četnika oko Jošavke u Snjegotini i oko Čečave, o njihovoj jačini i eventualnim namjerama, komandant 4. odreda je rekao: »Nije tačno mišljenje o koncentraciji četnika i njihovoj snazi koja bi nas mogla uništiti«. Tvrdio je da situacija nije kritična, da su se Stari i Osman složili da bataljon ostane u srednjoj Bosni. Naveo je riječi Drenovića koji je rekao: »Imamo još nešto neprijateljskih snaga u 4. odredu i kad njih likvidiramo, onda ćemo zajednički napasti Kozaru«. »Naš je zadatak da ih zadržimo«, rekao je Mitrov.

Pošto je na dan prije ovog savjetovanja održan sastanak bataljonskog biroa, prisutni rukovodioci Proleterskog bataljona izmijenili su zaključke sa tog sastanka. Tvrdili su da su borci bataljona od stupanja u njegove redove, u toku četvoromjesečnih borbi i danonoćnih pokreta na sektoru 4. odreda jako iscrpljeni. Uslijed neredovne ishrane neki su oboljeli i malaksali; ostavljanje boraca u nesigurnim jedinicama 4. odreda i žrtve bataljona na Lipovcu, Jošavci, Blatnici, a posebno u Čečavi mogle su se izbjeći, brzo raspadanje jedinica 4. odreda, odnosno prijelaz kompletnih četa na stranu četnika, negativno su uticali na borce. Na neizvjesnost je uticalo i slabo poznavanje situacije na Manjači, odakle su stizale kontradiktorne vijesti. Većina od onog, što im je od dolaska na ovaj teren obećano i rečeno nije ostvareno, kao na primjer: u sastav bataljona nije se vratio treći vod Kozarske proletherske čete sastavljen od 32 borca koji su ostali u Bočcu, nisu stigli borci sa Grmeča i Kozare niti iz jedinica 3. odreda za popunu bataljona; dugo se otezalo sa formiranjem treće čete, iako su za to postojali uslovi; govoreno im je da idu u sastav Prve proletherske brigade, a da do toga nije došlo. Od ukupnog broja koji su bili u stroju, prilikom formiranja bataljona ostalo je svega nešto više od polovine itd.

Članovi bataljonskog biroa KPJ smatrali su da je pozitivno što se borci interesuju za vojno-političku situaciju i što traže od svojih starješina da ih tačno obavještavaju o svim promjenama, jer su borci na to naučili, a posebno u vrijeme dok se sa njima nalazio komesar Operativnog štaba i sekretar Oblasnog komiteta KPJ.

Cijenili su da će četnici čim se srede i ponovo prikupe napasti bataljon, a da su jedinice bataljona, s obzirom na odnos snaga suviše male da bi se bez velikih žrtava mogle oduprijeti četnicima. Predložili su da se, prije nego što padne odluka o daljem angažovanju Bataljona, upoznaju članovi KPJ u bataljonu, pa tek onda da se odluči.

Na kraju su predložili da Štab 4. odreda sa preostalim dijelom iz jedinica i Proleterski bataljon krenu južno u rejon Čemernica—Jajce—Imljani i s osloncem na 3. odred vode borbu sa četnicima do pristizanja novih jedinica sa Grmeča i Kozare, koje su obećali uputiti Stari i Osman, a potom da se zajedno sa njima vrate na ovaj teren.

O pripremama neprijatelja za ofanzivu na Kozari koja je počela deset dana kasnije — 10. juna 1942. godine, starješine i borci Proleterskog bataljona tada nisu ništa znali. Međutim, iz diskusije komandanta odreda dalo se zaključiti da je štab odreda o tome nešto znao.

Bilo je govora i o razdvajanju bataljona na male gerilske grupe koje bi se borile u pozadini četnika. Svi prisutni iz Proleterskog bataljona, nisu se složili sa ovim prijedlogom, već su zahtijevali da bataljon, ukoliko mora ostati na terenu srednje Bosne, djeluje kao cjelina.

Razmatrana je mogućnost da se napadnu neprijateljska uporišta u Srpcu, Lepenici i Glogovcu pa se odustalo od te namjere.

Međutim, članovi Okružnog komiteta KPJ i članovi štaba 4. odreda ostali su uporni pri svojoj procjeni i zahtijevali su da bataljon ostane u srednjoj Bosni. Ipak je poslije dužeg odmora i diskusije pala odluka da se »bataljon povuče sa ovog terena«.

Stoji činjenica da je u Proleterskom bataljonu kao i u svim novoformiranim jedinicama bilo određenih slabosti kao na primer:

— formiranje četa, koje su ušle u sastav bataljona trajalo je dugo. Od formiranja 1. kozarske čete 9. februara 1942. do okupljanja jedinica, da bi se formirao Proleterski bataljon, prošlo je 48 dana, iako su Vrhovni štab NOV i DOJ i Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu insistirali da se Proleterski bataljon Bosanske krajine što prije uputi u sastav 1. proleterske brigade. Za sve vrijeme bataljon nije bio formacijski kompletan. Iz Drvarskog bataljona »Sloboda« upućeno je svega 37 boraca, iako je štabu bataljona naređeno da pošalje 50. Vjerovatno je štab bataljona računao da će ovaj broj boraca Štab 1. krajiškog odreda nadoknaditi borcima Drvarčanima, koji su se tada nalazili u zaštitnici štaba 1. odreda u Podgrmeču. Međutim, oni su ušli u sastav Grmečke čete. Na borce iz Vakufske čete Petrovačkog bataljona čekalo se preko 10 dana. Osim toga, Štab 3. NOP odreda nije u sastav bataljona uputio 50 boraca kako mu je bilo naređeno. Planirano je da se od boraca Drvarskog proleterskog voda i ovih boraca formira Treća proleterska četa još početkom marta.

— U bataljonu i četama nisu bili formirani radni vodovi ili odjeljenja koja bi se starala o ishrani boraca i održavanju odjeće i obuće. Bataljon nije posjedovao tovarne konje sa kazanima za kuhanje hrane, niti alat i pribor za opravku i održavanje, sa odgovarajućim brojem zanatlija. Zbog toga je ishrana boraca predstavljala veliki problem, bez obzira što je kraj, u kome se bataljon nalazio bio vrlo bogat. Osim toga, pri štabu bataljona i komandama četa nije bilo ni priručnog sanitetskog materijala, pa je liječenje boraca i pružanje i minimalne ljekarske pomoći bilo jako otežano. Ishrana boraca dok je bataljon bio u centralnoj Bosni vršena je, uglavnom, prikupljanjem suhe hrane po selima u koja su jedinice pristizale. Prikupljan je hleb, sir, kajmak, slanina i dr, a o kuhanoj hrani nije bilo ni govora, sem za kratko vrijeme zadržavanja u Vijačanima.

— Uslijed slabe i neredovne ishrane naglo je opadala fizička snaga boraca, što je negativno djelovalo na njihovo raspoloženje, pogotovu što je ishrana u matičnim jedinicama iz kojih su borci došli bila mnogo bolja i or-

ganizovanja, bez obzira što su se neki od njih nalazili u vrlo siromašnom kraju.

— Već od početka maja borci su dobili vaške, pa je prijetila opasnost od izbijanja zarazne bolesti, a jedan broj boraca ostao je bez donjeg veša, a neki od njih i bez obuće. Zbog toga su komande četa bile prisiljene da organizuju snabdijevanje prikupljanjem na terenu.

Činjenica je da štab bataljona i komande četa, usled svakodnevnih borbi i danonoćnih pokreta jedinica ovim pitanjima nisu stigli da posvete više pažnje. Oni nisu uspjeli da preko štaba, 4. KNOP odreda, štabova bataljona i komandi četa iz sastava odreda sa više uspjeha rješavaju ove probleme. Mjere koje su u tom pogledu preduzimane posebno preko štaba 3. bataljona 4. KNOP odreda, dok se bataljon nalazio u selu Vijačanima nisu mogle znatno izmijeniti situaciju i poboljšati stanje u tom pogledu.

Štab Proleterskog bataljona i komande četa uvijek su računali na političku svijest, mladost i izdržljivost proletera što je dobro ali ne i dovoljno. Očekivali su da će se stanje u tom pogledu ipak popraviti, do čega nije došlo sve dok se bataljon nalazio na terenu srednje Bosne.

— Za sve vrijeme boravka u srednjoj Bosni bataljon nije bio u prilici da zaplijeni veće količine municije, izuzev u borbama na Rankoviću, Crnom vrhu i nešto na Pojezni. Do napada na Lepenicu, sa izuzetkom borbe na Pojezni i Karaču, četnici se nisu upuštali u odlučujuće borbe sa Proleterskim bataljonom, ali su ga zato stalno pratili, postavljali zasjede i pripucavali, razvlačeći na taj način snage bataljona i prisiljavajući ga na veći utrošak municije i gubljenje vremena. Osim toga, jedan broj boraca, i pored upozorenja od strane štaba bataljona i komandi četa nije znao da štedi municiju, posebno oni koji nisu služili vojsku, pa je i to povećavalo nepotreban utrošak municije.

— Politički rad sa borcima odvijao se pod vrlo teškim uslovima, prije svega zato što nije bilo vremena. Čete su najčešće bile podjeljene na vodove i desetine koje su djelovale samostalno i bile u potjeri za četnicima, na zasjedi, u izviđanju i tako dalje. Politički rad svodio se, uglavnom, na kratkotrajne četne i vodne kon-

ferencije. Sve do polovine maja, kada je konačno saopšteno da bataljon ne ide u sastav Prve proleterske brigade, borci su postavljali pitanje: zašto već jednom ne krene. I poslije ovog saopštenja jedan dio boraca postavljao je pitanje ispravnosti zadržavanja bataljona na sektoru 4. odreda, kada odredske jedinice, jedna po jedna prelaze na stranu četnika. Tek na kraju, kada su se jedinice 4. odreda počele naglo osipati, borci su shvatili da je stanje na ovom terenu kritično i da treba tražiti neko bolje rješenje. Prirodno je da je i ovo uticalo na raspoloženje boraca.

— Štab bataljona nije bio samostalan u donošenju odluka u izvođenju borbenih dejstava. Skoro sve vrijeme sa bataljonom se kretao komandant 4. odreda, a često i cijeli štab odreda. To je sputavalo inicijativu štaba bataljona. Ali, i pored toga što je sve ovo uticalo na raspoloženje boraca i moralno-političko stanje bataljona u cjelini, štab bataljona i komanda čete uvijek su računali na moral boraca koji je zaista bio na visini.

Do napada na neprijateljski garnizon u Kotor-Varoši, jedinice 4. odreda držale su položaje prema neprijateljskim garnizonima Banja Luci, Kotor-Varoši, Dobru, Derventi i Prnjavoru i prvih mjeseci 1942. nisu izvodile veće akcije. Izveden je samo demonstrativan napad na Klačnice, a od planiranog napada na Prnjavor, se odustalo zbog velikog snijega i hladnoće. Jedinice odreda nisu rušile prugu i puteve u dolinama rijeke Bosne i Vrbasa, iako su VŠ NOV i DOJ i Glavni štab Bosne i Hercegovine to izričito naređivali i na tom insistirali.

Štabovi bataljona i komande četa u 4. KNOP odredu bili su udaljeni od položaja svojih jedinica i nalazili se u stalnim sedištima komandi, pa zato nisu mogli vršiti neposredan uticaj na svoje jedinice. Čete su bile vezane za svoje teritorije i stalne položaje. Ljudstvo odreda se na taj način bilo zaparložilo i vezalo isključivo za svoja sela. Politički rad sa borcima nije bio na potrebnoj visini, posebno u nekim četama.

*

Kako je OK KPJ za srednju Bosnu cijenio situaciju, stanje u partijskoj organizaciji na terenu i moralno-političko stanje u Proleterskom bataljonu, sa čime su se slagali i članovi štaba 4.

odreda, najbolje se vidi iz izvještaja kojeg je Okružni komitet poslao dva dana kasnije, 1. juna 1942. godine Povjereništvu KPJ za Bosansku krajinu.

»Početkom maja čete koje su još tada bile partizanske poljuljale su se radi brojnog povećanja četnika i njihovog djelovanja preko četničkih raspoloženih ljudi u njima samim. Četnici su se grupisali i postavili sebi kao glavni zadatak borbu protiv Proleterskog bataljona, koji se tada nalazio na ovom sektoru i protiv naših istaknutih drugova. Dok su nastojali da poljuljaju partizanske čete i jednovremeno podvrgnu svojoj komandi došavši na njihov teritorij sa velikim snagama. Tako su pridobili četu u Vitkovcima, Dobojsku četu u Ljeskovim vodama, ali poraz četnika u sudaru sa protivčetničkim bataljonom na Krnjinu poljuljao je četnički raspoložene elemente i od njih su se neki nedisciplinovano povratili na svoje stare položaje prema ustaško-domobranskim snagama. Samo jedna veća grupa četnika otišla je u pravcu Skendera i izvršila napad na Cemernicu i Bočac koji je uspio. Osim tih četnika koji se, uglavnom, nalaze u Jošavci, Čečavi, Pribiniću, Buletiću i Blatnici postoji još jedna grupa četnika na terenu Ilove i to naoružanih oko 70 pod komandom Forkape. Istina ti četnici još nisu nigdje napali na naše drugove, ali su u zadnje vrijeme i oni u sporazumu sa ustašama«...

... »Motajička četa se raspala jer je imala slab kadar, a i samo ljudstvo nije bilo raspoloženo za borbu protiv četnika. Ipak jedan dio ljudstva je izbjegao ispred četnika tako da na čitavom ovome terenu danas postoji samo jedna četa i to Prnjavorska koja je pod našom komandom«...

... »Kod Proleterskog bataljona koji je ostao na ovom sektoru pojavila se kako među vojnicima, tako i kod samog bataljonskog biroa malodušnost, smatrajući svoje snage slabijim da bi se mogli uspješno boriti protiv četnika i, zahtjev za napuštanje ovog terena i odlazak na Kozaru. Koliko god je OK zajedno sa komandnim kadrom 4. odreda smatrao da nije takva ni politička ni vojnička situacija na ovom terenu, da bi bilo potrebno taj teren napustiti ipak je bataljonski biro Proleterskog bataljona odlučio da napusti teren i Proleterski bataljon ga je napustio 1. 6. 1942. godine«.

»Mi smatramo da je svako napuštanje ovog terena sabotaža u pravcu NJOB-a, jer mislimo da nastavljajući borbu na ovom terenu dajemo mogućnost svim poštenim borcima koji se danas nalaze u četničkim redovima, a i ostalim seljacima da se okupe oko nas kao jezgro NOE-a na ovom terenu. Budući da su naše vojne snage na ovom terenu jako male mi smo odlučili da pređemo na način gerilske borbe. Međutim, naše ljudstvo sa kojim sada raspolazemo ima poštenih boraca iz prijašnjih partizanskih četa i to Crnovrške, Motajičke, Dobojske, Maslovarske, Skenderske i dvojica iz Jošavačke čete. Mi smo odlučili da to ljudstvo u gerilskim jedinicama teorijsko-politički osposobimo da postane borbena politički svjesno jezgro oko kojeg bi se kupili svi pošteni borci, a kojim bi pridolazili vojnici iz četničkih četa. Mi ćemo to postići na taj način što ćemo u svaku njihovu jedinicu metnuti bar jednog politički svjesnog druga, tj. teoretski izgrađenog koji na sebe pri-

ma dužnost da stvarno osposobi ljudstvo gerilske jedinice da postane borbeno, disciplinovano, politički svjesno jezgro.

Sadašnja politička situacija stoji u znaku pribiranja četničkih snaga. Njihove pojedine male grupice odmeću se od komandi i vrše pljačku, te će na taj način od sebe odbiti seljaštvo. Ujedno sporazum četničkog vodstva sa ustašama izaziva kod nekih četničkih boraca nerazpoloženje prema vodstvu, dok seljačke mase na izrazito četničkim terenima momentalno se slažu sa sporazumom ustaških i četničkih vođa, jer se nadaju da će im tim sporazumom biti zagarantovan miran život. Mi nemamo sumnje da će srpske seljačke mase ovog kraja sa simpatijama gledati u one koji i dalje budu uništavali ustaše. Što se tiče Muslimana ovoga kraja oni će uvijek sa simpatijama gledati i pomagati nastavak borbe protiv četnika. Isto tako ukrajinske, a naročito poljske mase koje se nalaze pod ustaškom vlasti bolje gledaju na naš pokret nego na četnike, ali još uvijek nisu voljni da nas aktivno pomažu. To bi bila, uglavnom, ocjena političke situacije i raspoloženja masa na ovome terenu, ali treba spomenuti da na ovom sektoru ostaje prnjavorska četa, pod vodstvom druga Novaka Pivaševića kao dobrovoljačka četa.

Što se tiče stanja u partiji na ovom sektoru stvar stoji ovako.

I sada postoji stalna grupa štaba odreda koja broji četiri člana KPJ. Oni će i dalje ostati kao štabna grupa pri gerilskoj jedinici. Osim toga ostaje na ovom terenu cjelokupan OK. Tu je i drugarica Mala »Zaga« (Zagorka — Zaga Umičević — Mala, primjedba autora), koja je 27. maja došla na ovaj teren, koja je ušla aktivno u rad kao član OK. Od Crnovršana koji su ostali na ovom terenu postoje dva partijca, a ostali su sa Proleterskim bataljonom otišli za Kozaru. Od partijaca Motajičke čete koji su izmakli ispred četnika i odvojili se od nas nema ni jednog sa nama. (To su: Ljubo Janković, Dragan Milanović i Čedo Mikić, primjedba autora). Na ovom terenu postoje dva člana iz bataljonske štabne grupe. U Prnjavorskoj četi je bilo 6 partijaca, a jednog od tih kao nedostojnog izbacili smo iz partije. Na sektoru Ljeskovih Voda postoje dva partijca.

U pozadini gdje je djelovala Vitkovačka četa nalazi se jedan partijac koji drži sastanke sa dvojicom pripravnika. Na sektoru Motajičke čete postoje tri partijca sa kojima se dosada nije skoro ništa radilo. To je krivica sekretara OK koji nije posvetio dovoljno pažnje partijskom radu u pozadini. U pozadini Prnjavorske čete postoje dva partijca.

Stanje omladinskog pokreta na terenu 4. odreda je slijedeće: OK SKOJ-a nije ponovo formiran, jer se usled ove situacije čitavog odreda nije imao tačan i potpun pregled rada. Od kadra omladinskih radnika ostala su četiri druga. Sva četiri druga biće u gerilskim jedinicama u kojima će raditi na omladinskom radu i održavati veze sa omladinom u pozadini i politički je podizati. Danas možemo računati sa 20 sigurnih omladinaca organiziranih u SKOJ, koji će biti glavno jezgro u omladinskom radu i gerilskim jedinicama.

Na kraju Radman je predložio da se umjesto njega, za sekretara Okružnog komiteta imenuje Zaga Urničević Mala.³⁷

Cim je sastanak završen komandant Proleterskog bataljona izdao je naređenje za pripreme jedinica i pokret prema Vrbasu. Sve patrole i zasjede koje su se nalazile na terenu povučene su u sastavu svojih četa.

Članovi štaba odreda i OK KPJ i ljudstvo koje se nalazilo u pratnji štaba odreda, podijeljeno je na četiri gerilske grupe.

Prvu (Motajičku) grupu sačinjavali su: Danko Mitrov, Vojo Stupar, Dušan Bojanić, Zaga Umičević, Lazo Vido-
vić, Božo Tatarević, Savo Marić, Drago Čajevac, Milutin Đurđević, Vid Babić, Đorđe Pstrocki, Drago Zunić Zuna i Nevenko Gazibarić, koja je imala zadatak da djeluje na prostoru Prnjavor — Kobaš — Srbac. Komandir Danko Mitrov, politički komesar Vojo Stupar, u grupi su bili još i Drago Zivanić Luna i Savk-o Gazibarić. Oni su kao kuriri poslani od Voje Stupara sa Motajice do Vida Nježića u Vijačane.

Drugu (Crnovršku) grupu sačinjavali su: Milan Radman, Mičo Miloš Pejčinović, Nikola Čučun, Veljko Bundalo, Drago Karasijević, Duško Lenardić, Božo Popović, Đorđe Gajić, Nedeljko Savičić, Milivoje Šteković i Gojko Jakovljević. Zadatak grupe bio je da djeluje na prostoru Klačnice — Crni vrh — Jošavka, komandir grupe Milan Radman.

Treću (Krnjinsku) grupu sačinjavali su: Adem Hercegovac, Edhem Pabrić, Kojo Jotić, Boško Hadžić, Mira Jovanović, Branko Larić, Stevo Golubović, Nikola Borojević i Mišo Sparavalo. Zadatak grupe bio je da djeluje u rejonu: Teslić — Tešanj — Doboj — Derventa. Komandir grupe Kojo Jotić, komesar Adem Hercegovac.

Četvrtu (Kotorvarošku) grupu sačinjavali su: Mile Trkulja, Đoko Perović, Duško Josipović, Ankica Budić, Nenad Božić, Đorđe Popović i Luka Radetić. Zadatak grupe bio je da djeluje u rejonu: Maslovare — Skender Vakuf — Korićani. Komandir grupe Mile Trkulja, komesar Duško Josipović.

³⁷ Prepis izvještaja kod autora.

Prednost ovakvog sastava grupa bila je u tome što su svi njeni borci dobro poznavali teren koji im je dodijeljen, ljude i prilike na terenu.

Prije polaska bataljona prema Vrbasu, komandant bataljona uputio je borce Kozarske čete Nikolu Čuka i Pendu Vidovića, kao dobre poznavaoce terena i prilika u dolini rijeke, sa zadatkom da ispituju situaciju, prikupe podatke o neprijatelju i čamce za prebacivanje bataljona preko Vrbasa.

Prvog juna bataljon je krenuo prema Vrbasu. Kada je čelo kolone izbilo u Muslimansku Lišnju, štab bataljona obavješten je da se u Potočanima u rejonu Kojin Han, zaseok Milanović nalazi veća grupa četnika. Pošto se uvjerio da su podaci tačni, komandant bataljona je naredio Drvarskoj četi, koja se nalazila na začelju bataljonske kolone, da krene ulijevo i napadne četnike sa južne strane. Glavnina bataljona krenula je prema zaseoku Milanović preko sela Purići, razvila se i napala četnike duž komunikacije od sela Purići prema selu Potočani.

Poslije kratkotrajne, ali vrlo oštre borbe, četnici su odstupili prema selu Hrvaćani. Zatim je glavnina bataljona produžila pokret prema Vrbasu pravcem: Jasik k. 310 — Oštra Glava tt 299 — Makorevac tt 213 — Šeškovci. Drvarska četa u ulozi lijeve pobočnice krenula je iz sela Potočani kosom koja se proteže paralelno sa potokom Lužani i usput razbila još jednu grupu četnika, koja se nalazila u rejonu tt 230 — Hrvaćani, produžila pokret i spojila se sa glavninom bataljona u rejonu raskrsnice puteva u istočnom dijelu sela Prosjek.

Pošto je izbio u rejon sela Šeškovci bataljon je prenoćio i tu ostao narednog dana. Borce je obuzelo veliko raspoloženje i svi su jedva čekali da se prebace preko Vrbasa i krenu prema Kozari.

Štab bataljona je očekivao dolazak kurira Vidovića i Čuka, koje je ranije uputio u izviđanje. Međutim, njih su četnici zarobili. Bez obzira na to, bataljon je u prvi sumrak krenuo prema Vrbasu i stigao na obalu rijeke. Komandant bataljona obavješten je od strane mještana da su četnici prethodnog dana uhvatili Čuka i Vidovića i da su odveli sve čamce, koji su se nalazili nekoliko kilometara nizvodno i uzvodno od sela. Ipak su mještani sela Otoka

sakrili jedan čamac i stavili ga na raspolaganje bataljonu,. U čamac je moglo da stane svega 10—12 boraca.

Odmah potom otpočelo je prebacivanje preko rijeke, ali je teklo vrlo sporo. Rijeka je bila nabujala i stoga vrlo brza. Noć je bila tamna. Prebacivanje je otpočela prvo Kozarska četa, zato što je jedan dio njenih boraca bio rodom iz Lijevča polja, koji su poznavali ljude i prilike ovog kraja. Čim su prebačeni prvi dijelovi, komanda Kozarske čete uputila je patrole prema cesti Topola — Klačnice, sa zadatkom da izvide cestu i prikupe podatke o neprijatelju. Kada je glavnina Kozarske čete prebačena, već je bilo svanulo. Trebalo je prebaciti još glavninu bataljona preko rijeke i prevaliti međuprostor od rijeke do puta, dužine oko 10—12 km, a to je zahtijevalo mnogo vremena.

Kada se već razdanilo i sunce visoko pojavilo, mještani su obavjestili štab bataljona da je prijelaz preko puta za Kozaru nemoguć, zato što su prethodne noći na ovu dionicu puta pristigle nove njemačke i ustaške jedinice. Skoro u isto vrijeme vraftle su se i patrole koje je uputila komanda Kozarske čete i potvrdila navode mještana. Prema obavještenju jednih i drugih cesta je bila stvarno posjednuta. U rejonu Topola i Bosanski Aleksandrovac nalazio se veći broj raznovrsnih vojnih vozila i artiljerijskih oruđa na motornu vuču. Bile su to nove njemačke, domobranske, i ustaške jedinice koje su zauzimale polazne položaje za ofanzivu na Kozaru, koja će početi 10. juna 1942. godine.

U takvoj situaciji štab bataljona je naredio da se obustavi dalje prebacivanje preko Vrbasa i da se jedinice što prije prikupe na desnoj obali rijeke, u rejonu sela Seškovci.

Za vrijeme odmora, održan je kratak sastanak štaba bataljona sa komandama četa. Poslije kratke procjene situacije donijeta je odluka da bataljon krene prema Ot-počivaljci — i da u narednim danima osloncem na Motajicu, bataljon djeluje u trouglu sela Ilova, Kobaš i Srbac.

Za vrijeme odmora u selu Šeškovac na borbeno obezbijedjenje bataljona pripucala je grupa četnika, koja je, kako smo kasnije doznali, došla istim putem kojim i bataljon. Očito je, da su četnici pratili pokret bataljona iz neposredne blizine.

Slijedećeg dana bataljon je krenuo za Otpočivaljku, gdje je stigao noću izmjeđu 3. i 4. juna 1942. godine. Ljudstvo je bilo veoma zamoreno. Pomisao na neuspjeh prebacivanja bataljona preko Vrbasa negativno je djelovao na raspoloženje boraca. Na putu za Otpočivaljku iza bataljonske kolone, uslijed velikog umora, izostali su borci Kozarske čete Mile Bjelajac i Ljubo Petković, koji su više nisu vratili u jedinicu.

Čim je bataljon stigao na Otpočivaljku susreo se sa štabom 4. odreda Motajičkom, i Crnovrškom gerilskom grupom. I jedni i drugi su se obradovali ovom susretu. Postavljeno je kružno borbeno obezbijeđenje.

Sutradan je održan sastanak štaba odreda sa štabom Proleterskog bataljona. Na sastanku je odlučeno da se bataljon, Motajička i Crnovrška gerilska grupa za prvo vrijeme zadrže na ovom terenu i da ispitaju jačinu, sastav, naoružanje i raspoloženje neprijatelja u garnizonima D. Lepenica, Srbac i Bosanski Kobaš. Nakon toga je trebalo napasti jednu po jednu neprijateljsku posadu na ovim uporištima, kako bi se na taj način zaplijenila izvjesna količina municije, u kojoj se oskudijevalo.

Bataljon i obe gerilske grupe zadržali su se na Otpočivaljci dva dana. Tada je dezertirao borac Grmečke čete Miloš Majkić Krljo, sa puškomitraljezom i otišao četnicima i preko njega su četnici dobili informacije o stanju u Proleterskom bataljonu.

U toku boravka na Otpočivaljci ljudstvo se donekle odmorilo, jedinice sredile. Za vrijeme smotre utvrđeno je da borci raspolažu vrlo malim količinama municije, te da je i radi toga potrebno što prije napasti garnizon u Donjoj Lepenici.

Narednog dana bataljon i obe grupe krenuli su u pravcu sela Rakovac. Rijeku Povelic prešli su na Pašinom mostu koji je bio djelimično porušen, te je trebalo izvršiti male opravke. Potom su preko sela Srđevići 6. juna oko 13 časova stigli u selo Rakovac. Ovo selo bilo je nastanjeno stanovništvom poljske nacionalnosti, koje su četnici 12. maja 1942. do temelja spalili. Žitelji sela živjeli su u zemunicama. Bez obzira na to, borce su dobro dočekali i nahranili.

Odmah po dolasku u selo, jedinice su postavile kružno borbenu obezbjeđenu prema Lepenici na brdu Gradina tt 220 i prema Kraljevcu tt 349, koje su držali četnici Nikole Forkape, i Janjičkovom visu. Prema izjavi Voje Stupara na ovim položajima on i Danko uspostavili su vezu sa jednom grupom Forkapinih četnika. Tom prilikom četnici su se korektno ponašali i rekli da im ne smeta prisustvo Proleterskog bataljona na »njihovu terenu« i da ga neće ometati u izvođenju akcija.³⁸

Borba na Motajici

Jedna od najznačajnijih, a svakako i najteža borba na ratnom putu boraca Prvog krajiškog proleterskog bataljona bila je borba na Motajici.³⁹

Motajica je planinski masiv koji se nalazi na desnoj obali Save i desnoj obali Vrbasa, na utoku Vrbasa u Savu, sa vrlo strmim sjevernim padinama. Nju okružuje bogat ravničarski i brežuljkasti prostor. Najviši vrh na Motajici je 652 m, od koga S3 paralelno sa rijekom Savom proteže greben koji se blago spušta, istočno prema Bosanskom Kobašu i zapadno prema Srpcu, Sa grebena planine, prema jugu proteže se nekoliko izrazitih kosa koje se skoro paralelno spuštaju prema putu koji vodi od Srpca prema Prnjavoru. Planina je gusto pošumljena, pitoma i vrlo bogata vodom. Iod grebena prema rijeci Savi na sjever i Lepenici

³⁸ Miladin Jeftić, rodom iz sela Otpočivaljke tvrdi da je po naređenju Danka, samo u toku jednog dana, dva puta odlazio kod Forkape i nosio mu pisma koja je slao Danko, i obratno. Jeftić je to rekao Ljubi Novakoviću odmah po završetku rata, kada je Novaković po službenoj dužnosti prikupljao podatke o borbi na Motajici. Šta je sve rečeno u obostranim pismima i porukama koje je nosio Jeftić nije se moglo utvrditi. Činjenica je da je na sastanku koji je održan u štabu bataljona, komandant bataljona rekao komandirima četa da se u rejonu Ilova — Pasija Pravda nalazi dobrovoljačka vojska, koja ne priznaje komandu Rade Radića i da je njen komandant Forkopa obećao da neće ometati jedinice Proleterskog bataljona u toku napada na ustaška uporišta.

³⁹ O borbi na Motajici praktično ne postoji dokumentacija, a ono što ima veoma je oskudno. Postoji domobranska bojna relacija za mjesec maj i juni banjalučkog zdruga u kojoj se kaže da je napad njemačkog bataljona kultur-buntovaca i četničkog odreda na Proleterski bataljon otpočeo 8. juna 1942. godine, da je tom prilikom bataljon raspršen, mnogi zarobljeni i ubijeni, a da gubitaka kod četnika i Njemaca nema. (Zb. NOR IV/6 dok. br. 144).

prema jugu teče veći broj potočića. Južno od Motajice u gusto naseljenim selima, sve do puta Klačnice — Prnjavor — Derventa i oko same planine živi stanovništvo više nacionalnosti — Srbi, Hrvati, Muslimani, Poljaci, Slovaci, Česi, Italijani, Rusi, Rusini, Nijemci, Ukrajinci, Mađari, Romi, Romani (Karavlasii) Jevreji i drugi, što je posebno obilježje ovog kraja. Svi su oni, posebno iz redova nacionalnosti, izuzev Nijemaca i Mađara, u toku rata bili privrženi NOP-u. Kasnije je u ovom kraju formiran jedan partizanski bataljon sastavljen od boraca poljske nacionalnosti, koji se borio u sastavu partizanskih NO brigada.

Za vrijeme zadržavanja Proleterskog bataljona na Ot-počivaljci odlučeno je da se napadne ustaško uporište u Donjoj Lepenici. To je bila zajednička odluka štaba od-reda i štaba Proleterskog bataljona. Podaci o jačini posa-de u ovom uporištu u raznim izvještajima iz tog vremena se razlikuju. Kreću se od 60—120 domobrana i nekoliko žandarma. Posada je imala zadatak da kao istureno borbe-no obezbjeđenje štiti nesmetan saobraćaj u dolinama rije-ke Vrbasa i Save i put Srbac — Prnjavor. Osim toga, da pomaže Njemcima u mobilizaciji ljudi i konjskih zaprega oko sječe i izvlačenja drveta sa Motajice.

Na Motajici se nalazio dio jedinica 7. SS »Princ Eu-gen« bataljona (folksdojčeri), a u Srpca ustaše, oružnici i domobrani jačine oko 150 vojnika.

Prvenstveni cilj napada na uporište u Donjoj Lepe-nici bio je da se razoruža posada i bataljon snabdije oru-žjem i municijom. Poslije toga je trebalo u što kraćem roku protjerati neprijateljske posade iz Srpca i Bosanskog Kobaša i na taj način obezbijediti veći manevarski pro-stor. To bi omogućilo i popunu bataljona novim borcima i stvorilo povoljnije uslove za političko djelovanje.

Sedmog juna između 21 i 22 časa jedinice su krenule iz sela Rakovac, prema uporištu u D. Lepenici.

Desna kolona, Grmečka četa prešla je cestu Ilova — Lepenica, i produžila grebenom Babića brdo tt 205 pre-ko sela Stojkovića u pravcu Japaga tt 260, sa zadatkom da obuhvatnim djejtvom sa sjeveroistoka napadne na uporište. Vodič ove čete bio je Dušan Vučković, rodnom iz sela Donja Lepenica.

Srednja kolona Kozarska četa, bez jednog voda, kre-nula je putem Rakovac — Donja Lepenica, prešla potok Blatnjak, sa zadatkom da napadne na uporište grebenom

Crkvenog brda, i sadejstvuje Grmečkoj četi. Vodič ove čete bio je Mirko Smiljanić, rodом iz sela Donja Lepenica.

Lijeva kolona, Drvarska četa spustila se u dolinu rijeke Lepenice, prešla Carevu čupriju i posjela položaje u vinogradima, sa zadatkom da spriječi eventualno odstupanje neprijatelja prema Srpcu, a dijelom jedinica da sadejstvuje Kozarskoj četi. Prvi vod ove čete kojim je pošao i komesar čete Boško Vukobrat, dobio je zadatak da se neopaženo provuče u pozadinu neprijatelja i posjedne položaj na Jovičića brdu, s tim da jednu desetinu isturi na okuku puta u visini naseobine Sitneš-trg, da zatvori pravac Srbac — Donja Lepenica i spriječi eventualnu intervenciju neprijatelja sa pravca Srpca. Vod je krenuo ranije i neopaženo zaposjeo predviđene položaje.

Sve jedinice stigle su na vrijeme i posjele polazne položaje za napad.

Grupa ranjenih i bolesnih boraca iz sastava Proleterskog bataljona i 4. odreda ostavljena je u selu Gornja Lepenica na Smiljanića brdu. Za obezbijeđenje ranjenika određena je grupa boraca iz sastava pratnje Štaba 4. odreda, pod komandom Save Čerekovića.

Međutim, pošto je prethodnog dana dobio pismeni ultimatum od strane komandanta 4. odreda da se preda i blagovremeno obaviješten o pokretu bataljona od strane četnika, neprijatelj je napustio uporište i povukao se prema ušću Vrbasa u Savu i Srbac. Ostavio je samo slabije borbeno obezbijeđenje koje je pri nailasku jedinica Proleterskog bataljona opalilo dva do tri kratka puškomitraljeska rafala i pobjeglo. Time je napad na uporište izgubio smisao, jer nije postignut cilj da se neprijatelj razoruža i Proleterski bataljon snabdije municijom i oružjem.

Prilikom upada jedinica u selo u zgradi škole u kojoj su bili smješteni neprijateljski vojnici nađeni su pri-stavljeni kazani sa hranom, razbacani dijelovi vojničke opreme, kreveti sa posteljinom i nešto malo municije.

Pošto su neprekidno pratili kretanje Proleterskog bataljona, četnički komandanti su blagovremeno obaviješteni o neuspjelom pokušaju Proleterskog bataljona da se prebaci preko Vrbasa, njegovom boravku na Otpočivaljci i pripremi za napad na D. Lepenicu, pa su odlučili da

ga napadnu i razbiju čim im se ukaže pogodna prilika. U tom smislu su grupisali jače jedinice oko puta Klačnice — Prnjavor — Derventa i nešto sjevernije. Prema Proleterskom bataljonu uputili su Borjanski četnički odred, u čijem su se sastavu u to vrijeme nalazile slijedeće jedinice:

— prvi bataljon »Mrkonjić« sastava: Jošavačka, Crnovrška, Vrbaska, Ilovska i Carevogorska četa. Komandant Dušan Novaković;

— drugi bataljon, odnosno odred »Obilić« sastava: Tisovačka, Javoranska, Čelinačka, Skendervakufska i Lipovljanska četa. Komandant Lazo Tešanović;

— treći bataljon »Karađorđe« sastava: Maslovarska, Prva i Druga pribinička, Buletička, Vlajička i Blatnička četa. Komandant Ilija Malić.

— četvrti bataljon »Voja Tankosić« sastava: Čečavska, Ljeskovovodska i Rastuška četnička četa. Komandant Boško Gačić, rodom iz Čečave.

Ukupno 1350 do 1550 četnika.

Nije potpuno utvrđeno da li je ovakav sastav četnika učestvovao u napadu na Proleterski bataljon. Pretpostavlja se da neke od navedenih četa nisu učestvovala, bar ne kompletne. Nije bilo nikakvog razloga da na položajima prema ustaškim garnizonima ostavljaju bilo kakve jedinice, jer su četnici već do tada, potpisali sa ustašama sporazum o međusobnom nenapadanju i za borbu protiv Proleterskog bataljona i partizana uopšte.

Forkapini četnici nisu učestvovali u napadu kao zasebna formacija. Kad su četnici stigli u Ilovu, ljudstvo jedne Forkapine čete raspoređeno je za vodiče po kolonama i četama koje su napadale Proleterski bataljon.

U isto vrijeme dok je Proleterski bataljon podilazio i opkoljavao neprijateljsko uporište u Donjoj Lepenici, četnici su između 7. i 8. juna nastupali u više kolona za Proleterskim bataljonom. Glavna kolona sastava, bataljoni »Karađorđe« i »Tankosić« kretala se iz rejona Ilove preko Milankovića raskršća prema selu Dragojevići i brdu Bojanovac k. 310. Dio jedinica iz ove kolone produžio je pokret i u toku noći posjeo visove na kosama koji se sa vrha Motajice spuštaju prema Donjoj Lepenici. To su i Visovi k. 490, Kamenita glava k. 473, Mramorje k. 276 i

Čobansko brdo k. 362. Četnici su cijenili, da se Proleterski bataljon, kada bude okružen i napadnut, neće probijati na jug u ravničarski kraj, već prema Motajici, što» je vojnički ispravno.

Jedna četa njemačkog 7. bataljona SS »Princ Eugen« zaposjela je položaje jugoistočno od Babina groba k. 257 i k. 321. Štab ovog bataljona nalazio se u selu Kaoci..

U ranu zoru, glavnina ove kolone, jačine preko 600 četnika krenula je od Milankovića raskršća preko zaseoka Nikolići, Gornje Lepenice, Rudine, zaseoka Stojkovići, Donje Lepenice u pravcu Japage k. 260, da desnokrlnim obuhvatom napadne Proleterski bataljon sa padina Motajice.

Druga grupa četnika manje brojna sastavljena od nekoliko četa nastupala je sa juga, preko sela Srđevići i rijeke Lepenice, sa ciljem da napadne proletere uz crkvenu kosu u pravcu crkve i Jattaga, i da vršeći lijevokrlni obuhvat sadejstvuje glavnoj koloni.

Iz ovakvog rasporeda i jačine četničkih jedinica može se zaključiti da je njihova zamisao bila da dijelom jedinica još u toku noći zaposjedne kose koje vode prema grebenu Motajice i da spriječi eventualni proboj Proleterskog bataljona u tom pravcu. Glavnim jedinicama sa sjeveroistoka i pomoćnim sa jugozapada trebalo je okružiti Proleterski bataljon u rejonu crkve i sjevernije i u sadejstvu sa Njemcima razbiti ga i uništiti u rejonu sela.

Neposredno pred napad četnika raspored jedinica Proleterskog bataljona bio je: Grmečka četa, Motajička i Crnovrška gerilska grupa okupljene na platou crkvene kose sjeverno od crkve. Kozarska četa nalazila se oko crkve i škole i nešto južnije. Drvarska četa — drugi i treći vod na brdu vinogradi, prvi na Novakovića brdu sa jednom desetinom u rejonu Sitneš trg. Članovi štaba odreda, Štab Proleterskog bataljona i komandiri proleterskih četa u tom momentu nalazili su se između Grmečke i Kozarske čete.

Za taj dan bio je zakazan narodni zbor, pa su u obližnja sela upućene patrole da obavijeste narod, da u što većem broju dođe u Donju Lepenicu. Neuobičajeno su se oglasila i crkvena zvona u okolnim selima i lavež pasa.

Organizovano je prikupljanje hrane u najbližim zaseocima, a jedan dio boraca uslijed velike zamorenosti prilagao je da se odmori. Cim je svanulo četnici su kao i obično počeli pripucavati.

Oko 6 časova 8. juna 1942. otpočeo je opšti napad četnika uz zvuke vojničkih truba. Pošto je Grmečka četa bila sva na okupu, komandant bataljona naredio je komandiru čete da odmah uputi jedan vod na raskrsnicu puteva južno od Japage i prihvati borbu sa četnicima, a da sa cijelom četom krene za prvim vodom, sa zadatkom da zaustavi četnike koji su se preko zaseoka Stojkovići kretali prema raskršću puteva južno od sela Japage.

Istovremeno, osmatranjem je primjećena još jedna jača kolona četnika koja se kretala od Smiljanića brda prema zaseoku Stojkovići. Nekoliko minuta kasnije primjećene su kolone četnika koje su se kretale putem od sela Rakovac prema Donjoj Lepenici i preko sela Srđevića i rijeke Lepenice u pravcu crkve. U prvom momentu vjerovalo se da se radi o slabijim jedinicama i staroj praksi četnika da prate bataljon i za njim pripucavaju. Nastala situacija je nagnala da se brzo odustane od takve procjene. Prema pravcima pokreta četničkih kolona procijenjena je i njihova namjera — da okruže i napadnu bataljon i da situacija nalaže da treba raditi brzo i vrlo energično, jer je vrijeme brzo odmicalo.

Štabovi 4. odreda i Proleterskog bataljona zajednički su donijeli odluku da se bataljon orijentiše prema grebenu Motajice. Brzo je formiran borbeni poredak sastava: glavnina bataljona Grmečka i Kozarska četa, drugi vod Drvarske čete i obe gerilske grupe. Zaštitnicu su obrazovali treći vod Drvarske čete, dio boraca Kozarske čete, i jedna desetina Grmečke čete. Sa ovom grupom nalazili su se: komandant bataljona i komandir Drvarske čete. Cim je borba otpočela komesar bataljona otišao je u Grmečku proletersku čet.

Na čelu proboja bila je Grmečka četa, prvi vod Kozarske, i obe gerilske grupe, dok su drugi vod Kozarske i drugi vod Drvarske imali zadatak da odbijaju napade četnika sa bokova.

Čim je primijećen pokret četnika upućeni su kuriri prvom vodu Drvarske čete, sa zadatkom da se odmah po-

vuče u sastav čete, ali su se brzo vratili neobavljena posla. Zbog toga je prema ovom vodu krenuo zamjenik komesara čete Pero Trninić sa dva kurira koji takođe nije uspio uspostaviti vezu sa prvim vodom. Jedva je izbjegao četnicima i vratio se u sastav čete.

Za vrijeme dok se glavnina probijala crkvenom kosom prema Japagama, zaštitnica je sa uspjehom odbijala napad četnika sa južne strane. U kritičnoj situaciji komandant odreda i komandant Proleterskog bataljona dogovorili su se da komandant odreda ide na čelo grupe za proboj, a komandant bataljona sa zaštitnicom.

Pošto četnici nisu bili potpuno zatvorili obruč sa pravca Srpca, komandant bataljona i komandir Drvarske čete očekivali su da će se prvi vod samoinicijativno probiti u sastav čete, do čega nije došlo. Prijedlog da se zaštitnica kreće brže za glavninom, komandant bataljona je kategorički odbio, zato što je procijenio da će glavnina izdržati napad sa bokova, a prvi vod Drvarske čete uspjeti da se probije i dođe u sastav bataljona. Htjeo je po svaku cijenu da sačeka ovaj vod što je i normalno. Međutim, pritisak četnika bio je još žešći, posebno na desni bok bataljona, a prvi vod još nije bio stigao. Kad je glavnina bataljona izbila čelom kolone u visinu Japage i vodila žestoku borbu, četnici su ubacili svježe jedinice preko zaseoka Stojkovići i odsjekli zaštitnicu, u kojoj se nalazilo oko 30 boraca pod komandom komandanta bataljona. U isto vrijeme potpuno je odsječen prvi vod Drvarske čete i bio prisiljen da se probije preko s. Kriškovci prema jugu.

Prvi pokušaj zaštitnice da se probije i spoji sa glavninom bataljona nije uspio. Napravljen je još jedan vrlo energičan pokušaj, ali bez uspjeha. U toku juriša poginulo je i ranjeno nekoliko boraca. Ostatak grupe, na čelu sa komandantom bataljona, zaposjeo je položaje na jednom vrlo pogodnom visu južno od Japaga i odbijao napad četnika. Grupa je tada bila više nego prepolovljena.

U to vrijeme u rejonu k. 273 i na Mramorju k. 216, sjeverno od Japaga glavnina bataljona i obe gerilske grupe vodile su vrlo žestoku borbu. Praštale su bombe na sve strane i čuli uzvici »naprijed« Krajišnici, juriš proleterici«!

Po naređenju komandanta bataljona ostatak grupe boraca koja se nalazila u zaštitnici pripremio se za ponovni proboj iz obruča za glavninom. Karakteristično je da četnici u tom momentu nisu vršili jak pritisak na opkoljenu grupu. Vjerovatno su očekivali da će se grupa probijati za glavninom bataljona, i da se tada sa njom obračunaju. Međutim, po naređenju komandanta bataljona grupa se na juriš i bez gubitaka probila u sasvim drugom pravcu, odvojila se od četnika i krenula sjeveroistočno, prešla Stojkovački potok, i produžila pokret prema Čobanskom brdu. Kad su borci ove grupe bili uvjereni da su se uspješno probili, da su van dometa četnika i kretali se prema Čobanskom brdu naišli su na dobro pripremljenu, vrlo jaku i maskiranu četničku zasjedu, Vlajičku četničku četvu, koja ih je na kosi južno od Čobanskog brda jednostavno pohvatala. Svaki pokušaj da se u tom momentu ma šta učini ostao je bez nade na uspieh. Četnici su se maskirali oko složenih redova iscijepanog drveta, pripremljenog za izvoz i debelih stabala. Iznenadili su se kad im je komandant bataljona rekao: »Ja sam Zdravko Čelar«. Svezali su ga zajedno sa komandrom Drvarske čete, a zatim cijelu grupu odveli u štab Nikole Forkape koji se nalazio u rejonu Milankovića raskršća.

U ovoj grupi nalazili su se: Zdravko Čelar i njegov kurir Dušan Marjanović, Savo Trikić, Pero Trninić, Živko Stojanović, Jovo Dobrijević svi iz Drvarske čete. Zatim Božo Sević, Mićo Došenović, Tomo Raković i Mihajlo Bjelovuk, iz Grmečke čete, ukupno 10 drugova.

Jednovremeno, dok je vođena najžešća borba u rejonu Japage, od glavnine je odsječen dio prvog voda Grmečke čete, sa kojom se nalazio komesar bataljona Esad Midžić i komandir voda Ratko Marjanović. Probijajući se prema Visovima sudario se sa jednom četom 7. SS Princ Eugen bataljona. Oko 20 boraca probilo se kroz njegove redove i došlo u sastav bataljona na Gradinu; dok su komesar bataljona Esad Midžić i komandir voda Ratko Marjanović sa grupom boraca odstupili. Pošto su izgubili vezu sa bataljonom oni su sutradan pošli prema Čemernici. U ovoj borbi zarobljeni su: Ibro Sakić, zamjenik komesara Grmečke čete i borci Božo Obradović i Mirko Balaban. Sakić je otjeran u logor u Norvešku, a Obradović i Balaban u logor na Sajmištu gdje su preživjeli rat.

Tek što je začelje glavnine izbilo u rejon kote 260, odbilo juriš četnika i odoljevalo paklenoj paljbi, čelo glavnine naišlo je u rejon kote 273 na organizovanu zasjedu i nove položaje četnika. Ponovo se prolomio uzvik »juriš proleterii! i svaki je osjetio da se naišlo na novu prepreku i na nove teškoće. Za sve vrijeme juriša i paklene paljbe, četnička vika, dranje i psovka nisu prestajali. Među četnicima je bilo i veoma grlatih, pa su im proleterii uzvraćali, te je dolazilo do komičnih scena, što je u ovakvom vatrenom paklu izazvalo smjeh. U tom opštem metežu dovoljno je bilo uočiti kada borac Ostoja Brkić ubija jedno goveče, koje je poplašeno jurilo zajedno sa četnicima, što je unijelo posebno raspoloženje. Čak i po završetku proboja, to se nije zaboravilo, pa su Ostoji prebacivali što goveče, koje je ubio nije donio da se pripremi dobra večera. Ovaj događaj ušao je i u bataljonski »Vrabac« i ovjekovečen u stihovima: »Zvižde meci, lete strele, naš Ostoja ubi tele«.

Neprijatelj je u rejonu k. 273 brzo odbačen, a bataljon se probijao dalje. Međutim, pošto su odbačeni sa prvobitnih položaja četnici su se vrlo brzo sređivali i jurišali na bokove i začelje bataljona. Bili su vrlo drski i u napadima uporni. Nisu dozvoljavali proleterima bilo kakav predah. Borci bataljana vraćali su im istom mjerom. Iako je trpio gubitke bataljon je prodirao dalje. U toku te borbe njegova glavnina je bila borbeno sređena i proleterii su znalački, hrabro i uporno tupili oštricu napada četnika koji su napadali sa bokova i pozadine.

Samo što je začelje izbilo u rejonu k. 273, negdje oko 10 časova, došlo je do ponovnog žestokog sudara čela bataljona sa svježim četničkim jedinicama u rejonu Mramorje k. 276. Poslije nekoliko obostranih juriša proleterii su slomili otpor i probijali se ka k. 294. Pošto je ovladao rejonom k. 294 bataljon je prodirao dalje i trpio bočnu vatru. Po izbijanju na zaravan ispred kote 324 nastupilo je izvjesno zatišje. Ali, ubrzo se sručio na njih pravi uragan iz više automatskog oružja. Vatru je otvorila jedna četa 7. njemačkog SS bataljona »Princ Eugen«. I ovom prilikom došla je do izražaja snalažljivost i samoinicijativa boraca. Naime, puškomitraljezac Vid Ličina koji je govorio njemački jezik, iskoristio je to i Nijemcima na

njihovom jeziku komandovao prekid paljbe i upozorio ih da ne pucaju. I zaista vatra je za kratko vrijeme prestala. To su proleter i iskoristili, malo se sredili i produžili napad. Međutim, Njemci se nisu dali prevariti, brzo su uočili da su izgubili dragocjeno vrijeme i nastavili su sa paklenom paljbom.

Bataljon je izbio na zaravan ispred Visova tt 490. Očekivalo se da na Visovima nema neprijateljskih jedinica. Međutim, u toku noći 7/8. juna četnici su jedinicama nepoznate jačine zaposjeli Visove tt 490 i organizovali položaje, u tri uzastopne linije. Konfiguracija zemljišta omogućila im je da istovremeno sa sve tri linije otvore vatru. Posjedajući Visove četnici su želeli da spriječe izvlačenje bataljona ka Gradini tt 652.

Na zaravan se probilo oko 100 boraca Proleterskog bataljona i borci Motajičke i Crnovrške grupe. Probili su se takođe i štab 4. krajiškog odreda, Milan Radman sekretar OK KPJ i Zaga Umičević Mala, član OK KPJ. Od rukovodioca Proleterskog bataljona na zaravan su se probili Huso Hodžić, zamjenik komesara bataljona, Jovan Runić komandir, Avdo Čuk politički komesar i Drago Reljić komandir voda Grmečke čete, te Branko Vuković i Miloš Trifunović, komandiri vodova Kozarske čete i Branko Košpić, komandir 3. voda Drvarske čete.⁴⁰ U gotovo bezizlaznoj situaciji, bez štaba bataljona, s opasnošću da budu odbačeni ka rijeci Savi i uništeni, komandant 4. krajiškog odreda Danko Mitrov preuzeo je komandu nad bataljonom. Nedvoumeći se, pošto vremena za razmišljanje nije bilo, Danko se obratio okupljenim borcima slijedećim riječima: »Drugovi, znam da nemamo dovoljno municije, pa ipak probiti se mcramo. Municiju ne smijemo štediti. Ranjene i poginule drugove pokupićemo pošto razbijemo četnike. Više puta dok sam se borio u Španiji, bio

⁴⁰ Početkom maja 1980 godine autori su, sa grupom oficira, inače preživjelih boraca Proleterskog bataljona, koji su se za vrijeme boravka bataljona u srednjoj Bosni nalazili na komandnim dužnostima u bataljonu, od desetara do komandira čete, obišli sva mjesta i položaje na kojima je Proleterski bataljon vodio borbe, rekonstmisali sve borbe i događaje na licu mjesta i konsultovali preživjele mještane i rukovodioce NOP-a sa terena iz tog perioda. Najviše vremena utrošili su na rekonstrukciju borbi na Motajici. O svim važnijim događajima razgovarali su i sa izvjesnim brojem preživjelih boraca bataljona.

sam u sličnoj situaciji, ali je sve dobro prošlo«. Sa uzviškom »napred proleter!« pozvao je borce na juriš. Dankovo držanje i hrabrost ispoljena u ovim trenucima ulivala je snagu i uvjerenje borcima u uspjeh. Zaorilo se gromovito »ura — naprijed, proleter!«. U prvom naletu probijena je prva linija neprijateljske odbrane. Iznenadeni silinom juriša četnici su iskočili iz druge i treće linije rovova i jurnuli na proletere, nastojeći da se kroz streljački stroj proletera probiju ka Njemcima. Došlo je do borbe prsa u prsa, u kojoj je poginuo veći broj četnika. Bataljon je zauzeo Visove tt 490, na kojima se zadržao kraće vrijeme, da bi se borci malo odmorili, prikupili ranjene i sahranili poginule borce. Na Visovima je organizovana odbrana na brzu ruku.

Borba za Visove tt 490 bila je poslednja i najteža borba koju je bataljon vodio u srednjoj Bosni do prelaska u Slavoniju. U žestokom okršaju koji nije trajao duže od 10 minuta junački su poginuli proleter: Ratko Malbašić, Rade Mirković, Brane Desnica, Marko Đurić, a teže su ranjeni Drago Reljić i Vlado Zorić.

U jurišu na Visove borac Grmečke čete Rade Mirković iako teže ranjen, nastavio je da juriša sve dok nije ponovo pogođen u grudi. Pao je smrtno ranjen, uzvikujući »Drugovi, uzmite proletersku zastavu koja se nalazi u mom rancu i pozdravite moju majku i kažite joj gdje sam i kako poginuo«, a zatim odmah izdahnuo.

Poslije kraćeg zadržavanja na Visovima tt 490 bataljon je nastavio pokret i u popodnevnim časovima izbio u rejon Gradine tt 652, i organizovao kružnu odbranu, jer se nije imalo kuda dalje odstupati.

Boravak na Motajici i prelazak bataljona u Slavoniju

Sekretar partijskog biroa proleterskog bataljona Huso Hodžić okupio je članove partije i saopštio im da u toku noći oni i članovi SKOJ-a drže stražu, a da se ostali borci odmaraju. Prva noć na Gradini protekla je mirno. Čim je svanulo upućene su patrole u više pravaca da pronađu izvore vode. Jedna patrola pronašla je izvor na oko 400—500 metara, sjeverozapadno od Gradine.

9. juni — drugi dan na Gradini

Na prijedlog sekretara partijskog biroa, oko 8 časova održan je sastanak sa svim članovima Partije koji su se zatekli na Gradini. Sastankom je rukovodio sekretar Okružnog komiteta Milan Radman. Na sastanku je izvršena kritička analiza događaja koji su se odigrali prethodnog dana u kojima je bataljon pretrpio velike gubitke, izgubivši više od polovine boraca i skoro sav komandni kadar. Članovi KPJ su postavili pitanje budnosti i odgovornosti rukovodećeg kadra, koje je dovelo do toga da se bataljon nađe u tako teškoj situaciji i nesmotrenosti oko prikupljanja četničkih jedinica i pripreme napad na bataljon. Odgovor nisu mogli dati komunisti iz štaba bataljona, pošto je cijeli štab izginuo, a ni članovi štaba 4. krajiškog NOP odreda i Okružnog komiteta KPJ.

Na sastanku je zatraženo da se pristupi reorganizaciji bataljona i izboru novog komandnog kadra; da se ostane na Gradini nekoliko dana i sačeka da se prikupe borci koji su se eventualno probili iz okruća i lutali po šumi tražeći vezu s bataljonom; da se u više pravaca upute patrole koje će prikupiti podatke o neprijatelju i uspostavi veza sa zaostalim borcima; da jedna grupa boraca pođe ponovo u rejon Visovi i provjeri da li su svi poginuli borci sahranjeni, te ako nisu, da to učine, da se uputi izvidnica u pravcu sela Gornja Lepenica, izvide neprijateljske jedinice i ispita mogućnost proboja bataljona prema Prnjavoru. Pošto je dobro poznavao teren, u izviđanje je pošao i Danko Mitrov sa jednom desetinom boraca i s puško-mitraljezom.⁴¹

⁴¹ Prema izjavi Dušana Radujka, koji je bio u sastavu patrola, dok su se spuštali južnim padinama Motajice preko Jovanovog brda kota 561, blizu sela Dragojevići, patrola je naišla na četni civila koji su sahranjivali poginule partizane. Danko ih je upitao koga sahranjuju, a oni su mu odgovorili: «sahranjujemo komunističke bandite». Na pitanje da li ima još poginulih i zarobljenih partizana, odgovorili su: »svi zarobljeni partizani su pobijeni, a među njima i partizanski komandant Zdravko Čelar, a žena komandanta Danka Mitrova zarobljena je«. Pored ostalog, rekli su da se četnici nalaze u svim selima, a jedan od njih rekao je da je još ostao neuhvaćen samo Danko Mitrov, ali da ni on neće dugo. Zbog prisustva četnika u blizini, u selima neposredno uz planinu Motajicu nismo mogli nabaviti hranu. Pri povratku, u

Toga dana na Gradinu je došlo još oko 25 boraca koji su za vrijeme proboja bili odsječeni.

Pošto su pristigle sve patrole koje su bile upućene za vezu i pronalaženje eventualno odsječenih grupa ili pojedinih boraca i kako ovi nisu više pristizali, tog dana je ustanovljeno da se do tada na greben Motajice probilo ukupno 117 boraca iz Proleterskog bataljona. Od toga: iz Prve kozarske čete 20, iz Grmečke čete 76 i iz Drvarske čete 21. Pored boraca Proleterskog bataljona na grebenu Motajice našli su se i borci Motajičke i Crnovrške gerilske grupe.

Takođe je utvrđeno da su u borbi na Motajici poginuli: Ratko Obrada Malbašić, komandir drugog voda Drvarske čete, Rade Jovana Mirković, bataljonski zastavnik, Ilija Dane Ožegović, Marko Sime Đurić, Dušan Jovana Jandrić, Branko Đure Desnica, Božo Spasoja Novaković, Gojko Sime Pašić, Nikola Stojana Bjelovuk, Đuro Stan-ka Vujatović, Branko Batas, Stanko Grubljević, Svetozar Lea i Đemil Rizvaković, dok su Fadil Serić, komesar Kozarske čete i Vlado Vitjuk uhvaćeni posle borbe u selu Lišnja, od strane četnika i streljani.

Te večeri pristupilo se reorganizaciji bataljona. Grmečka četa ostala je u prvobitnom sastavu, dok su Kozarska i Drvarska, pošto su pretrpjele velike gubitke spojene u jednu. U svakoj četi formirana su po dva voda, a vodovi po dvije desetine. Svaka desetina imala je po jedan puškomitraljez. Sastav komande Grmečke čete ostao je nepromijenjen. Za komandira prvog voda određen je Čedo Brkić, a za vršioca dužnosti komandira drugog voda, umjesto ranjenog Draga Reljića, određen je Dušan Repajić. Na početku proboja ranjen je komandir Kozarske čete Slavko Zmić. Za komandira novoformirane čete određen je komandir prvog voda Kozarske čete Branko Vuković, a za političkog komesara Nikića Jojić, iz sastava Drvarske čete.

Te večeri štab bataljona nije određen, jer se još uvijek pretpostavljalo da su još živi komandant i politički komesar Zdravko Čelar i Esad Midžić i da će doći u sastav

šumi smo našli jednu krmaču sa nekoliko odraslih prasadi, koje smo uspjeli dotjerati na Gradinu. Prasad su odmah zaklana, a borci su meso pekli bez soli i jeli.-«

bataljona. Patrole koje su upućene u više pravaca, uspjele su da pronađu izvjestan broj boraca i dovedu ih u sastav bataljona. U borbi za Visove zarobljeno je nekoliko četnika, od kojih su dobijeni podaci da su znaci raspoznavanja za 8. juni bili Sablja — Sarajevo, te pomoću istih 10. juna zarobljena su još dva četnika koji su izjavili da su četnici tog dana prije podne u selu Rakovcu strijeljali komandanta Proleterskog bataljona Zdravka Čelara i još dva borca.

10. juni treći dan na Gradini

Na prijedlog Huse Hodžića, seretara partijskog biroa bataljona, u 8 časova ponovo je održan sastanak članova Partije, kome je prisustvovao sekretar OK Milan Radman i članovi Štaba 4. odreda. Pošto nije bilo izgleda da će se komandant i komesar vratiti u bataljon na sastanku su razmatrana pitanja izbora rukovodstva bataljona i preduzimanje mjera za proboj sa Motajice.

Uzimajući riječ Huso Hodžić je predložio da se za komandanta bataljona izabere dotadašnji komandir Grmečke čete Jovan Runić, a za političkog komesara dotadašnji komesar Grmečke čete Avdo Čuk. Prijedlog Hodžića jednoglasno je prihvaćen. Međutim, uzimajući riječ Jovan Runić Joja, koji je mnogo volio i cijenio Zdravka, sa kojim je bio u bliskom srodstvu, osjećajući veliku tugu i potištenost zbog pogibije Zdravka izjavio je: »Možda sam kao komandir čete mogao više učiniti da spasim Zdravka. Ovoga momenta mi je teško da zauzmem njegovo mjesto, zato predlažem da se za komandanta izabere Branko Vuković, komandir kozarsko-drvarske čete koji je sinoć izabran na tu dužnost. Branko je hrabar, dobro ga poznajem. Kao komandir Prvog voda Kozarske čete postizao je uvijek dobre rezultate u borbi. I ovoga puta se probio na Motajicu sa svojim vodom« Članovi Partije jednoglasno su prihvatili prijedlog Jovana Runića i za komandanta bataljona izabrali Branka Vukovića. Umjesto Vukovića za komandira Kozarske čete izabran je Branko Košpić iz Drvarske čete. Za komandira prvog voda Kozarsko-drvarske čete određen je Miloš Bajić i za komandira drugog voda Stevo Bajić. Oba iz Drvarske proleterske čete.

Po drugoj tački dnevnog reda utvrđeno je da se neprijatelj nalazi u svim selima ispod Motajice i da će se teško doći do hrane da je namjera neprijatelja da gladu prinudi proletere na predaju, da bi proboj zbog nedostatka municije, vodio bataljon u velike gubitke i da zbog toga treba ispitati sve mogućnosti izvlačenja u pozadinu neprijatelja. Sekretar OK Milan Radman predložio je da se radi nabavke hrane bataljon podijeli u manje gerilske grupe, da svaka grupa za sebe nabavlja hranu u obližnjim selima, a u slučaju da naiđe na neprijatelja da iznenadno otvori vatru na njega, nanese mu gubitke i na brzinu se povuče u šumu, da zbornu mjesto za sve gerilske grupe bude Gradina, gdje bi se stalno nalazio jedan broj boraca za vezu.

Radmanov prijedlog podržali su članovi Štaba 4. krajiškog NOP odreda, dok članovi partije Proleterskog bataljona nisu prihvatili da se bataljon razbije u gerilske grupe.

Na ovom sastanku Danko Mitrov je izjavio: »Poslije sastanka ja ću sa dva-tri druga krenuti u pravcu Skender Vakufa, da preko svojih saradnika uspostavim vezu sa snagama koje nam idu sa Grmeča u pomoć. Drug Stari i Osman prilikom rastanka, obećali su da će čim stignu na Kozaru ili Grmeč odmah poslati na ovaj sektor jače snage. Oni su to učinili. S tim snagama ja ću uhvatiti vezu i sa njima krenuti u pravcu Motajice. Ovdje treba ostati još nekoliko dana dok se ja ne vratim«. Danko je ovo tako uvjerljivo govorio da su proleter i prihvatili njegovo obrazloženje, dok članovi Štaba odreda i OK nisu povjerovali u takvu mogućnost i zadržavali ga da ne krene.

O odluci da se ostane na Motajici brzo su saznali i ostali borci. Danko još nije ni krenuo, a među borcima je započela bučna rasprava. Jedna manja grupa govorila je da neće više trpjeti glad i da će napustiti Motajicu. Oko ove grupe počeo se okuuljati još jedan broj boraca. Zaprijetila je opasnost da dođe do cijepanja bataljona. Vidjevši do čega može dovesti, iskusni revolucionar, stari član partije Huso Hodžić pozvao je Čedu Brkića, komandira prvog voda Grmečke čete. Poslije kraćeg razgovora Brkić se vratio i pozvao borce svoga voda da stanu u stroj, a zatim se obratio ostalim borcima riječima: »Ko je

za kolektivni proboj sa Motajice, neka stane u stroj«. Njegovom pozivu odmah su se odazvali članovi partije i SKOJ-a, koji su i ranije bili protiv cijepanja bataljona. Grupa koja je tražila da se bataljon podijeli na manje grupe i da na taj način traži izlaz iz ove teške situacije, oborene glave i postišeno laganim korakom prišla je i stala u stroj sa ostalim borcima. Od tog momenta bataljon je bio jedinstven u svakom pogledu. Istovremeno ovo je bio odgovor drugu Radmanu i Štabu 4. krajiškog NOP odreda da Proleterski bataljon nema namjeru, niti hoće da se razbija u gerilske grupe. Veliku ulogu da se očuva jedinstvo Proleterskog bataljona imali su članovi KPJ sa Avdom Čukom i Husom Hodžićem. Poslije ovog, održana je konferencija, na kojoj su svi borci upoznati sa odlukom članova Partije.

Tom prilikom rečeno je da će komandant bataljona Branko Vuković sa grupom boraca poći u selo Nova Ves, oko 8 kilometara od Gradine, radi nabavke hrane i prikupljanja podataka o neprijatelju. Borcima je naredeno da nastave sa uređenjem položaja. Zatim je komandant bataljona sa jednim vodom otišao u selo Nova Ves, pronašao uniformu kapetana bivše jugoslovenske vojske i obukao je. Od mještana je dobio obavještenje da se u selu nalaze četnici, a ubrzo se i susreo sa njima. Koristeći uniformu obratio im se riječima: »Gubite mi se s očiju, dok vas nisam sve pobio. Dok mi vodimo borbu sa komunistima, vi ovdje jedete i pijete«. Poslije ovoga četnici su se povukli iz sela, a Branko je prikupio nešto hrane, slanine, pasulja, krompira, projinog brašna i izvjesnu količinu hljeba i sa prikupljenom hranom vratio se na Gradinu. Poslije podne Danko je u pratnji tri borca krenuo u pravcu Skender Vakufa.

11. juni — četvrti dan na Gradini

Izjutra su upućene dvije patrole u selo Kaoci i selo Vlaknica radi prikupljanja hrane i podataka o neprijatelju i po povratku izvijestile su da se u selu Vlaknici nalaze četnici, a u selu Kaoci Njemci, što ih je spriječilo da nabave hranu. Zbog toga je bataljon ostao cijelog dana bez hrane. Izgladnjeli borci jeli su mladi list, ljuštili koru sa drveća, sisali sok ispod nje, pa su ubrzo osjetili bolove u stomaku. Uslijed nedostatka hrane i iščekivanja vijesti od

Danka, borce je sve više hvatala nervoza i nestrpljenje. Istog dana oko 17 časova iznenada se na Gradinu vratio jedan borac iz Dankove pratnje i obavijestio Milana Radmana i Voju Stupara da je Danko poginuo u selu Srdeviči, od četnika koji su tu postavili zasjedu.

Milan Radman i Vojo Stupar odmah su upoznali štab bataljona sa pogibijom Danka i naredili da se borcima o tome ne govori. Dogovoreno je da se sa pogibijom Danka upoznaju samo članovi KPJ. Održan je partijski sastanak, na kome je sekretar partijskog biroa Huso Hodžić konstatovao da je Dankovom pogibijom propao pokušaj uspostavljanja veze sa jedinicama koje je trebalo da dođu u pomoć bataljonu i da sada pred članovima Partije stoji odgovornost za dalju sudbinu bataljona. Naglasio je da komunisti ne smiju dozvoliti da bataljon izgine i da oružje ne smije pasti u ruke neprijatelju, već da se mora naći rješenje i izlaz iz postojeće situacije. Na sastanku je vođena vrlo živa diskusija. Bilo je više prijedloga o izvlačenju bataljona iz okruženja. Komunisti Grmečke čete predložili su da se bataljon probije u pravcu Skender Vakufa, a zatim preko rijeke Vrbasa i Manjače produži pokret za Grmeč, ili pak da se probije između Dervente i Prnjavora preko planine Borja i sela Korićani izbiје na rijeku Vrbas između Jajca i Donjeg Vakufa, a potom da se preko Vrbasa prebaci na sektor 3. krajiškog NOP odreda. Smatrali su da bi na ovom pravcu bataljon imao najmanje gubitaka. Komandant bataljona Branko Vuković, nije se složio ni sa jednim od navedenih prijedloga zbog toga što su borci raspolagali sa vrlo malo municije. Predložio je da se bataljon probije preko rijeke Vrbasa i Lijeve polja na Kozaru, zato što je ovaj pravac mnogo kraći od predloženih. Milan Radman je i dalje ostao pri svom ranijem prijedlogu da se bataljon podijeli u gerilske grupe, ostane na Motajici i sačeka dolazak jačih jedinica sa Kozare i Grmeča.

Prijedlogu Radmana suprotstavio se politički komesar bataljona Avdo Ćuk. On je istakao da bi takav prijedlog bio prihvatljiv, da su borci Proleterskog bataljona sa terena srednje Bosne i da više poznaju ovaj kraj i narod koji bi im pružio i više pomoći. Rekao je da je narod ovog kraja zaplašen zvjerstvima i terorom četnika,

pa i oni koji bi htjeli da pomognu proleterima to ne smiju. Veći dio naroda srednje Bosne je trenutno na strani četnika. Kao potvrdu iznio je primjere kako su u selu Tešići i Buletići civili zaklali proletere Grmečke čete Milana Landupa i Radmila Stefanovića, zamjenika političkog komesara Kozarske čete.

Komandir Grmečke čete Jovan Runić predložio je da se ispita mogućnost prelaska preko rijeke Save u Slavoniju. Na ovu ideju kako je sam rekao povukla ga je izjava proletera Luke Kličkovića koji je sa još dva borca poslije proboja kod sela Donja Lepenica izbio na desnu obalu rijeke Save i na lijevoj obali osmotrio nekoliko čamaca. Predložio je da sa Kličkovicom i još nekoliko boraca pođe u izviđanje i ustanovi da li se čamci još uvijek nalaze na istom mjestu i koliko ih ima, ko su ljudi koji ih koriste, da li su to civili ili vojnici i da li bi se mogli upotrebiti za prebacivanje bataljona. Ukoliko se utvrdi da se čamci mogu iskoristiti za prebacivanje, da se bataljon privremeno prebaci u Slavoniju, gdje bi se borci odmorili i snabdijeli municijom, a potom se vratili na ovaj sektor ili na Kozaru. Kroz diskusiju je zaključeno, da bi se ovakvim postupkom postiglo iznenađenje, jer neprijatelj ne očekuje proboj bataljona na tom pravcu, s obzirom da rijeku Savu smatra nepremostivom preprekom za bataljon. Poslije duže diskusije odlučeno je da se prihvati prijedlog Jovana Runića, da se on na rijeku uputi u izviđanje. Takođe je odlučeno da se uputi patrola u selo Brusnik, sa ciljem da obezbijedi hranu za izgladnjele i iscrpljene borce;

12. juni — peti dan na Gradini

Oko 8 časova komandir Grmečke čete sa nekoliko odabranih boraca i Kličkovicom krenuo je u izviđanje rijeke Save. U isto vrijeme jedna grupa od 17 boraca, sa komandirskom vodom Dušanom Repajićem krenula je u selo Brusnik, sa zadatkom da prikupi hranu i podatke o neprijatelju. Spuštajući se sjeveroistočnim padinama Motajice preko kote 333 stigla je do prvih kuća sela Brusnik. Iznad sela ostavljeno je 7 boraca sa puškomitraljezom, sa zadatkom da obezbijede izvlačenje boraca koji su sišli u selo ako budu napadnuti od neprijatelja. Dobiveni su podaci da se u donjem delu Brusnika na drumu nalaze četnici. Borci su na brzinu prikupili malo pasulja, kukuruza, pšenice i hleba.

Jedna domaćica vidjevši ih gladne iz vatre je izvadila još nedovoljno pečen hleb i poklonila im ga. Kada su se borci vratili na Gradinu žito i ostale namirnice su 'istresli na jedno ćebe zajedno ih premerili porcijama da bi se tačno utvrdilo koliko svakom borcu pripada. Milan Bojanić⁴² koji je u bataljonu bio poznat zbog svoje stroge pravičnosti bio je izabran da izvrši raspodjelu. Žito nije imalo u čemu da se lcuva sem u porcijama a trećina boraca bila je bez porcija. Oni koji nisu imali priključili su se onima koji su ih imali pa su svoje sledovanje zajedno kuvali. Brzo je planulo 40—50 vatri i žito je bilo skuvano. Neki su brali koprivu i dodavali u porcije da bude više hrane. Većina boraca je jela jednom kašikom da neko nebi pojeo više, a drugom ostalo manje. Posle svakog zahvatanja kašika je kružila okolo. Pojedini borci, plašeći se da kašikom ne zahvate suviše hrane i da im zbog toga nebi bilo zamjereno od strane drugova, zahvatali su jedva po pola kašike. Takvi su opominjani od svojih drugova i terani da zahvate hranu i po drugi put. Sutradan 13. juna borci su se spremali za dalek i težak put bez hrane, a u pokretu 14. i 15. juna proleter i su totalno gladovali.

Predveče se vratio i komandir Grmečke čete Runić Jovan i izvestio komandu bataljona da se na obali rijeke nalazi 3 do 4 čamca na istom mjestu, gdje ih je ranije vidio Luka Kličković, da se kod čamaca nalazi grupa ljudi, da rijeka Sava, na mjestu gdje se nalaze čamci, pravi krivinu uvučenu u Slavonsku stranu i da je ta krivina udaljena od komunikacije oko 1 kilometar, pa je mjesto veoma pogodno za prijelaz, zbog toga što je udaljeno od komunikacija. Naređeno je da se ovaj rejon tokom cijelog dana osmatra dvogledom sa osmatračnice, koja se nalazi na samom vrhu Gradine.

Na osnovu prikupljenih podataka, izviđanjem rijeke i osmatranjem, 12. juna uveče održan je sastanak sa čla-

⁴² Milan Bojanić, član KPJ od 1941. godine, bio je u svom rodnom Drvaru poznat kao dobar sportista a u bataljonu su ga cijenili po njegovoj skromnosti i drugarstvu. On se sa devet drugova dobrovoljno javio da prepliva Savu i doveze čamce za prevoz bataljona. Oni su se 13. juna 1942. uveče bacili u nabujalu Savu sa oružjem, preplivali je, zarobili neprijateljsku posadu, oteli čamce, prevezli ih na desnu obalu i tako omogućili da u najkritičnijem momentu bataljon se prebaci u Slavoniju.

novima partijskog biroa bataljona, kome su prisustvovali Milan Radman, sekretar OK, Zaga Umičević, Vojo Stupar, politički komesar 4. krajiškog NOP odreda, Duško Bojanić zamjenik komandanta 4. krajiškog NOP odreda, i komandir Grmečke i Kozarske čete.

Poslije svestrane analize i procjene situacije odlučeno je da se bataljon privremeno, noću 13/14. juna prebaci preko rijeke Save u Slavoniju.

Dogovoreno je da se ova odluka saopšti borcima samo na čas prije polaska, kako bi se izbjegla svaka mogućnost da prelaz bude otkriven. U slučaju da bataljon bude otkriven u toku prebacivanja, dijelovi koji budu prebačeni preko Save, treba da sačekaju jedan dan u šumi pored rijeke drugi dio bataljona koji bi se prebacio naredne večeri. Ako se nebi uspio prebaciti da se povuku na Motajicu, a oni koji su već prebačeni da nastave pokret u pravcu slavonskih planina. Predviđeno je da se u prvom talasu prebaci Kozarsko-drvarska četa.

13. juni — poslednji dan na Gradini

U samo svanuće upućene su dvije patrole prema rijeci Savi. Jedna sa zadatkom da osmatra predviđeno mjesto prelaza, prati sve promjene i obavještava, a druga da se spusti u blizinu sela Vlaknica i provjeri koliko je vremena potrebno bataljonu da sa Gradine stigne do komunikacija.

Odlučeno je da prebacivanje otpočne u prvi sumrak 13/14. juna. Po završenom sastanku otpočele su neposredne pripreme za prebacivanje. Izvršen je izbor 16 plivača koji su se dobrovoljno javili i imali zadatak da preplivaju Savu i dovezu čamce na desnu obalu. Održani su sastanci članova KPJ i SKOJ-a. Svakom od njih precizirani su zadaci i mjesto gdje će se nalaziti za vrijeme pokreta ka rijeci i prebacivanja preko rijeke.

Komandant bataljona je oko 15 časova postrojio bataljon, saopštio odluku o prebacivanju i naredio da se borci pripreme za pokret kroz jedan sat. Upozorio je borce i starješine da će prelaz rijeke i put do slavonskih planina biti veoma naporan, da moraju izdržati, da za vrijeme pokreta mora vladati stroga disciplina. Odredio je i zbornu mjesto u slučaju da bataljon bude otkriven i prisiljen na

povlačenje prema Gradini. Naredio je da se ranjeni borci drugovi Vlada Zorić i vodnik Reljić, ukoliko ne budu mogli pješaćiti nose i da se ne smiju ostaviti.

Poslije borbe na Motajici

Poslije neuspjelog napada na Lepenicu i borbe na Motajici, još istog dana u popodnevним časovima, dok se Proleterski bataljon nalazio na vrhu Motajice, četnici su u selu Donja Lepenica održali zbor,⁴³ Okupili su ljude iz okolnih sela. U toku zbora stigla su prvo četiri, potom još jedan njemački oficir u automobilima. Čim su stigli zapitali su: »Je li ovo kraljeva vojska?« Pošto su dobili potvrđan odgovor čestitali su četnicima na uspjehu u borbi protiv komunista i na saradnji. Dogovorili su se da se svi ranjeni četnici prebace u bolnicu u Srbac na liječenje.

Po završenom zboru održan je sastanak u popovoj kući koja se nalazila u blizini crkve u selu Donja Lepenica, na kome su, pored četničkih komandanata, bili prisutni i Njemci. Potom su četnici naredili Radovanu Mikiću četniku da ih zajedno sa Nijemcima vodi na Ravno brdo (u narodu Smiljanića brdo), sa namjerom da Nijemcima pokažu pobijene i zarobljene. Prije nego su sa Nijemcima došli na Ravno brdo, četnici su prethodno postreljali ranjene i bolesne, koji su pred polazak Proleterskog bataljona u napad na Lepenicu ostavljeni na Ravnom brdu. Kada su stigli četnici su se pred Nijemcima pohvalili kako dobro nišane i kako su u toku borbe na Motajici gađali komuniste isključivo u glavu.

Naime, prema izjavi Dušana Smiljanića, inače rodom iz sela Donje Lepenice, četnici su 7 proletera uhvatili u njihovom dvorištu. Tu se našao i Jovo Kitić koji je za vrijeme borbe na Motajici komandovao četnicima. Jednog od uhvaćenih je upitao: »Je si li ti Srbin, koju slavu slaviš?« Proleter mu je ponosno odgovorio: »Sta se to tebe tiče?« Zatim je uripitao i ostale. Pošto su ovi šutjeli, Kitić je potegao pištolj i uzviknuo: »Vičite živio kralj Petar«. Proleter i dalje šutjeli, a Kitić je bijesan i raz-

⁴³ Izjava Dušana Smiljanića, rodom iz sela D. Lepenica.

jaren pozvao četnika Doku Jovičića i naredio mu da zarobljene vodi u četnički štab. Kad su krenuli, Jovičić ih je požurivao. U pratnji nekoliko četnika pohvatani proletari su krenuli prema jednom pošumljenom gaju (Smiljevića Gaj). Odmah potom čulo se nekoliko kratkih puškomitraljeskih rafala. Nakon izvjesnog vremena Jovičić se vratio sa grupom četnika i raportirao Kitiću da je jedan partizan pobjegao. Kitić je naredio Dušanu Smiljaniću da uzme lopatu i pokopa streljane.

Nedaleko od mjesta gdje se nalazio Kitić, ležala su tijela dvojice partizana. Bili su to leševi dva brata Sime i Ilije Stijkovića, boraca 4. krajiškog odreda.

Na zahtjev komandanta Proleterskog bataljona pohvatanu grupu proletera koji su se nalazili u zaštitnici, četnici Vlajičke čete odveli su u Forkapin štab koji se nalazio na kosi između zaseoka Brđani i Dragojevići.

Istog dana u prvi sumrak grupa proletera, na čelu sa Čelarom sprovedena je u selo Rakovac, strpana u podrum jedne zgrade i zatvorena. Prije nego što su pošli četnici su ih vezali dva po dva, a komandanta bataljona i komandira Drvarske čete zajedno. Na putu od Šmiljanića brda prema Rakovici proletari su primijetili kako četnici zakopavaju pobijene. Toga dana streljali su i komandira voda Blatničke čete Milana Torbicu, inače borca Drvarske čete. Devetog juna naveče četnici su u selo Rakovac doveli Savu Čerekovića sa nekoliko pohvatanih boraca koji su pripadali jedinicama 4. KNOP odreda i strpali ih u zatvor. Poslije izvjesnog vremena koje je proveo u zatvoru Čelar je odveden u četničku komandu, koja je bila smještena u susjednoj stambenoj zgradi. Kad se Čelar vratio sa saslušanja bio je raspoložen. Razgovarao je sa drugovima i između ostalog rekao im je da ih četnici neće postrijeljati. Po njegovom ponašanju prema izjavama preživjelih proletera koji su bili sa njim u zatvoru moglo se zaključiti da je optimistički raspoložen u vezi daljeg ishoda boravka u četničkom zatvoru. Sutradan je ponovo odveden na saslušanje i kad se vratio bio je jako blijed, iscrpljen i zabrinut. Od četnika je doznao za rezultate borbe na Motajici koji su najvjerojatnije bili prikazani u najcrnjem svijetlu.

U toku 9. juna četnici su se prikupili u selu Rakovac. Oko 10 časova 10. juna, uz fanfare i muziku postrojili su se na jednoj poljani, nedaleko od zgrade škole. Oko četnika se okupio narod, koji su oni doveli iz okolnih sela. Potom su iz zatvora izveli svezanog komandanta bataljona Zdravka Čelara, političkog delegata Franju Nanuta i proletera Saliha Nadžiselimovića, borce Proleterskog bataljona. Izveli su i ostale zarobljene, ali nepovezane.

Franjo je bio banjalučki đak i član Komunističke partije Jugoslavije, a Salih kurir u štabu bataljona, radnik iz Kotor-Varoši i član KPJ. Jedan od četničkih starješina (Ljubo Cekelja) pročitao je presudu četničkog vojnog prijekog suda, kojom su Celar, Nanut i Hadžiselimović osuđeni na smrt strijeljanjem. U presudi je, pored ostalog, posebno naglašena izdaja srpstva. Zdravku je dozvoljeno da govori. Potpuno staložen, on je na početku govora rekao da ne priznaje četnički sud, osudio četnike za bratoubilačku borbu i izdaju narodnooslobodilačkog pokreta. Obraćajući se narodu on je rekao da će istorija pokazati ko su narodne izdajice, ga je na kraju uzviknuo: »Živjela KPJ«. Čim je Zdravko počeo da govori narod se uskomešao. Jedni su odobravali strijeljanje, a drugi su bili očito iznenađeni ovakvim postupkom. I četnički stroj se ustalasio, a neki od postrojenih četnika su i glasno protestvovali. Pošto je to primijetio. Kitić je naredio odjeljenju da izvrši presudu.

Zdravko je stajao u sredini, a, oko njega su bili Franjo i Salih, međusobno povezani konopcem. Pala je komanda »pali«. Od prvog plotuna pala su oba borca pored Zdravka, a Zdravko koji još nije bio pogođen, uzviknuo je: »Pucajte izdajnici! U četničkom stroju i među masom naroda nastala je još veća gužva. Uzrujan zbog takvog prizora Kitić je naredio izvršiocima presude da priđu bliže, a zatim je ponovio komandu: »pali«. Pošto je plotun ponovo ispaljen, Zdravko je pao. Tek tada je nastala još veća gužva među četnicima i u narodu, koji se prosto razbježao na sve strane. Postrojeni po nižim jedinicama četnici su sa mjesta streljanja odvedeni u raznim pravcima.

Grupa pohvatanih proletera stajala je sa strane i posmatrala četnički ceremonijal, okružena četnicima koji su je čuvali. Bio je to jeziv i potresan prizor. Teško im je bilo pomiriti se sa činjenicom da su izgubili svog voljenog

komandanta i drugove Franju i Saliha, kao i sa saznanjem neizvjesnosti opstanka, jer su među četnicima kružile priče kako ih vode na strijeljanje u Jošavku. Nije bilo teško zaključiti zašto su se četnici odlučili da strijeljaju jednog Srbina, jednog Hrvata i jednog Muslimana. Bio je to atak na bratstvo i jedinstvo naših naroda, za koje je već dotada palo mnogo života i prolivena krv i za koje su se Komunistička partija Jugoslavije i narodnooslobodilački pokret u cjelini, dosledno borili. Grupa proletera čim im se ukazala prilika, još istog dana, dali su zavjet jedan drugome da će osvetiti Zdravka, Franju i Saliha⁴⁴.

Poslije strijeljanja Zdravka i drugova, oko 13 časova kolona četnika, pod Kitićevom komandom krenula je preko Vijačana u Jošavku. Prisiljena od strane četnika sa ovom kolonom kretala se i veća grupa ljudi, žena i djece. Na prolazu kroz Vijačane okupila se veća grupa četnika i narod okolnih sela. Bilo je to 12. juna 1942. godine. Toga dana četnici su prisilili ostatak Prnjavorske partizanske čete na predaju i uz veliki ceremonijal razoružali jednog po jednog borca, tako da je i posljednja jedinica 4. krajiškog odreda prestala da postoji. Jedan broj ovih boraca ostao je sa četnicima, dok je drugi otišao svojim kućama. Pošto je Proleterski bataljon 1. juna krenuo prema Vrbašu, štab 4. KNOP odreda ovu četvu proglasio je bio dobrovoljačkom.

Cim je kolona stigla u Jošavku proleter i su zatvoreni u podrum zgrade osnovne škole. Dvadeset i prvog juna

⁴⁴ Decembra mjeseca iste godine 3. bataljon, 3. krajiške brigade, kojim je komandovao Savo Trikić držao je položaj prema ustaškom garnizonu u Tesliću pred sam napad na to uporište. O namjeri Kitića da zajedno sa domobranima napadne 3. bataljon s leđa od planine Borja komandanta 3. bataljona je blagovremeno obavijestio Savo Čereković, komandir jedne partizanske grupe, koja je dještovala u pozadini četnika. Treći bataljon 3. krajiške preduhitrio je četnike i domobrane, obišao ih sa leđa i borkova i potpuno iznenadio. U toj borbi poginuo je Jovo Kitić, 31 četnik i oko 30 domobrana. Zarobljeno je 6 četnika i 10 domobrana koji su razoružani i poslani u Stab 3. krajiške brigade. Zaplijenjeno je dosta oružja i municije, a kod Kitića pun ranac raznih novčanica — kruna, dinara, lira. Ranac je nosio jedan četnik koji se nalazio u pratnji Kitića. Tako je Kitića i njegove četnike stigla zaslužena kazna za zločine koje su počinili nad partizanima i narodom u Srednjoj Bosni. Zb. NOR-a Tom IV knjiga 9. dok. br. 3 str. 17.

u Jošavci je održan sastanak četničkih komandanata, kome su prisustvovali i četnički predstavnici istočne Bosne — sa Trebave, Ozrena i Zvezde, a 24. juna održan je narodni zbor. Ovom zboru prisustvovali su i predstavnici ustaške komande iz Banja Luke, natporučnik Stjepan Kovačević sa dva pratioca i Franjo Rapo, gestapovac i predstavnik ustaša u četničkom štabu za srednju Bosnu. Na zbor je pristigao i Mile Rodić, koji je putovao kao delegat četničke vrhovne komande na rad na teren Bosanskog Grahova.⁴⁵

Usput je navratio u Jošavku i prisustvovao sastanku četničkih rukovodilaca. Na prijedlog Radića četnički komandanti saglasili su se, da sa Rodićem za Bosansku krajinu pođu i pohvatani proleter. Namjera Rodića bila je da ih pridobije na stranu četnika kao »hrabre borce, dobre i plemenite Srbe«.

Poslije zbora Rodić je sa grupom proletera u pratnji šestorice četnika, sa kojima je stigao iz istočne Bosne i jednom desetinom Radićevih četnika iz sastava Jošavačke četničke čete, krenuo pored Celinca za Javorane na mjesto gdje se nalazio štab Laze Tešanovića. Kada su stigli proleter. su u četničkom zatvoru na Javoranima zatekli još jednu grupu svojih drugova. Naime, za vrijeme borbe na padinama Motajice odsječeni prvi vod Drvarske čete, sa komesarom čete Boškom Vukobratom samostalno se probijao na jug i u toku dva dana preko Crnog vrha prešao put Banja luka — Celinac i krenuo prema Bočcu, u namjeri da prijeđe Vrbas i probije se prema slobodnoj teritoriji. Usput je presretan, a i gonjen potjernim grupama četnika. Kada je izbio na prevoj između Osmaća i Čemer-nice, naišao je na dobro pripremljenu četničku zasjedu. Poslije kratkotrajne borbe vod je razbijen. Tada su zarobljeni: Mićo Mandić, Vojin Bosnić i Milan Trikić, dok su se komandir voda Dušan Bauk, desetar Nikola Bokan i Jovo Sopić uspjeli probiti. Ostali borci ovog voda, koji su poslije razbijanja Crnovrške čete raspoređeni u Drvarsku,

⁴⁵ Mile Rodić, u ustanku komandir Semizovačke partizanske čete kod Sarajeva. Za vrijeme četničkog puča na Romaniji i Zvizd. prešao na stranu četnika. Kasnije određen za predstavnika četničke vrhovne komande za Bosansku krajinu i Liku i upućen na teren Bosanskog Grahova. Došao na slobodnu teritoriju i razorno djelovao, brzo otkriven i osuđen na smrt.

prilikom pokreta preko Crnog vrha napustili su vod i otišli svojim kućama. Bauk je prešao Vrbas i krenuo za Bosansku krajinu. Negdje na sjevernim padinama Manjače uhvatili su ga četnici i odveli u zatvor u Mrkonjić Grad.

Pošto su se odvojeno probili, i neznajući za komandira voda Nikola Bokan⁴⁶ i Jovo Sopić pošli su prema Vrbasu, sa namjerom da se prebace i produže za Bosansku krajinu. Pošto Sopić nije znao plivati, Bokan je pokušao da ga plivajući prenese preko Vrbasa. Rijeka je bila nabujala i brza, pa zbog toga Bokan nije uspio. Teško ranjen u toku plivanja (od strane četnika) Sopić se otrgao i nestao u talasima nabujale rijeke, dok je Bokan preplivao, probio se kroz četničku teritoriju preko Manjače i došao u Krajinu.

Tako se 24. juna 1942. u Javoranima u zatvoru kod četnika našlo 16 boraca iz sastava Proleterskog bataljona — 6 iz Grmečke, 6 iz Drvarske i Branko Tubić, zamjenik komandira Kozarske čete.

Čim je Rodić sa šestoricom pratilaca i grupom proletera iz Jošavke stigao u Javorane sastao se sa Lazom Tešanovićem. Poslije dužeg razgovora i žučne rasprave koju su mogli čuti i proleter, grupa je u pratnji jedne desetine Tešanovićevih četnika i 2 posebna kurira krenula prema Bočcu, prešla Vrbas i drugog dana stigla u selo Stupari, 2 km zapadno od Mrkonjića. Grupa Tešanovićevih četnika vratila se sa Vrbasa, a Rodić sa 6 pratilaca 12 proletera i 2 vodiča produžio prema Mrkonjiću. Čim su stigli u selo Stupari, Rodić je otišao u Mrkonjić, održao sastanak sa Drenovićem i jednim domobranskim oficirom, a potom se poslije nekoliko časova vratio. Sa njim je stigao jedan od Drenovićevih saradnika. Također su sa Rodićem stigli Dušan Bauk i Jovo Rodić, inače politički komesar jedne partizanske čete, koji je prije toga uhvaćen u borbi kod Glamoča i doveden u ustaški zatvor. Bauk je bio u četničkom zatvoru i nije znao za Jovu Rodića koji se nalazio u zatvoru kod ustaša.

⁴⁹ Nikola Bokan, rođen 1914. u Drvaru, industrijski radnik član KPJ od 1941., zamjenik komandanta 13. Krajiške brigade, major, poginuo u borbi na Eanja Luci, januara 1944. Narodni heroj.

Na putu od Mrkonjića do Čardaka Rodić je govorio Bauku, Trikiću i Jovi Rodiću da je član Partije i partizan i da se do slobodne teritorije probija kao navodni četnik. Pokazivao je i neka dokumenta sa potpisom Tempa i Uglješe Danilovića, koja je vadio iz prepunog ranca koji mu je nosio lični pratilac. Međutim, ovi mu to nisu povjerovali i u međuvremenu su se dogovorili da Rodića i njegovu pratnju razoružaju.

Poslije podne oko 18 časova grupa je produžila pokret pokraj sadašnjeg jezera, Lisine tt 1567 i sela Gerzovo i narednog dana stigla u selo Došlovi, 2 km sjeverno od Čardaka. Tu je prenoćila i narednog dana krenula za Čardak. Na Čardaku je sačekao jedan četnički major. Čim su se sastali nastala je svađa između Rodića i tog majora. Rodić je namjeravao da krene odmah dalje, a major je uporno insistirao da ga zadrži, jer se na drugoj strani planine nalazila slobodna teritorija i partizanske jedinice.

U to vrijeme na Čardaku je živila porodica Kelečevići, rodом iz Drvara. Prepoznavši neke proletere domaćica ih je nahranila kukuruznim hljebom, kajmakom i mlijekom.

Poslije dvočasovne i vrlo bučne rasprave grupa je na uporno insistiranje Rodića krenula prema selu Vasići, tri kilometra južno od Mliništa. Na putu za ovo selo iz pratnje Rodića pobjegla su četiri četnika. Ostao je samo on i njegov lični pratilac, inače mornarički narednik bivše jugoslovenske vojske, a dvojica od njih bacili su oružje. Proleter i su to koristili i dogovorili se da u pogodnom momentu razoružaju Rodića i njegovog pratioca.

Kad je grupa izbila na put Mlinište — Glamoč, neposredno ispred sela Vasići primijećena je od strane jedinica 5. krajiškog odreda koje su otvorile mitraljesku vatru. Sa druge strane, iz pravca pokreta ove grupe, desno i lijevo četnici su uzvratili istom mjerom i osuli mitraljesku vatru. U tom momentu pobjegao je još jedan četnik i bacio oružje. Proleter i su to iskoristili, preuzeli komandu, skrenuli u lijevo, prešli put Mliništa — Glamoč i u toku dana grupa je stigla u selo Poljice. Bila je na slobodnoj teritoriji.

Mještani su iznenađeni dolaskom ove grupe, a posebno prisustvom Rodića koji je nosio dugačku bradu, kićan-

ku i redenike sa obe strane, dok je na zahtjev proletera kokardu skinuo. Sa sumnjom su gledali u pocjepane, izglednije i malaksale proletere. Grupa je prenoćila u selu Poljice. U toku noći predsjednik seoskog odbora obavijestio je Stab 5. krajiškog odreda o dolasku grupe. Sutradan je grupa došla u Stab bataljona u selo Prekaja. Rodić je razoružan i zadržan u zatvoru, a proleter i su po naređenju štaba odreda krenuli svako u svoju jedinicu, dok su borci Grmečke proleterske čete produžili pokret preko Oštrelja i Grmeča za Lušci Palanku.

*

Dok je glavnina Proleterskog bataljona vodila najžešće borbe u rejonu Japage, sjeverno od sela Donja Lepenica, od Grmečke čete odsječena je grupa boraca, na čelu sa komesarom bataljona Esadom Midžićem i komandir prvog voda Ratkom Marjanovicem. U toku noći između 8. i 9. juna oni su se krili na padinama Motajice, a narednog dana krenuli za prvim vodom Drvarske čete prema Bočcu. Kad su stigli u rejon Čemernice naišli su na četničku zasjedu i bili razbijeni. Jedan broj proletera je pohvatan i strpan u zatvor, dok se komesar bataljona Esad Midžić sa još dva borca uspio probiti. Pri pokušaju da pređu preko Vrbasa uhvaćeni su od strane četnika, i predati ustašama u zamjenu za dva sanduka municije. Osuđen je od strane ustaškog prijekog vojnog suda u Banja Luci i strijeljan.

Osim Midžića u Banja Luci su streljani Franc Crnetić, Mirko Đukanović, Franc Kravos i Josip Pečar.

*

Osmog juna, za vrijeme najžešće borbe teško je ranjen i komandir Kozarske čete Slavko Zrnić. U nemogućnosti da produži borbu i da se kreće u streljačkom stroju, sakrio se u jednom guščaru. Sreća je što je sa njim bio Ljuban Resan, borac njegove čete koji mu je pomogao. Kada su četnici napustili ovaj teren, prebacili su se u Liječve Polje, a zatim na Kozaru, i nastavili borbu.

U toku borbe na Motajici uhvaćena je još jedna grupa boraca Proleterskog bataljona, među kojima su bili Spasoje Marjanović, zamjenik komandira voda u Grmečkoj četi, Jandrija Sobot iz Drvarske i Nikica Vukojević iz Grmečke čete, kao i još nekoliko boraca koji su u sastav bataljona došli iz jedinica 4. odreda.

Poslije izvjesnog vremena, borci ove grupe raspoređeni su u četnički bataljon Nikole Forkape. U periodu od juna do decembra mjeseca 1942. oni su uspjeli da se održe i da među četnicima vrlo uspješno politički rade. Kad je na ovaj teren stigla Prva proleterska divizija, cijela grupa svrstala se u njene jedinice i nastavila borbu.

III Dio

PRELAZ PREKO SAVE I BORBE U SLAVONIJI

Sekretar okružnog komiteta Milan Radman, sa Crnovrškom gerilskom grupom, napustio je Proleterski bataljon 13. juna dok se nalazio na grebenu Motajice i krenuo prema Crnom vrhu. Grupa je neopaženo stigla u selo Drugoviće i prikrila se u gustoj šumi, nedelako od kuće u kojoj je živjela sestra Veljka Bundala, jednog od boraca Crnovrške gerilske grupe. Prema kazivanju Drage Karasijevića, inače borca Motajičke gerilske grupe, poslije izvjesnog vremena grupa se prebacila u rejon sela Devetine gde je otkrivena, napadnuta od strane četnika i pohvatana. Jedini je izbjegao Milan Radman koji se u momentu napada od strane četnika nalazio na osmatračnici u neposrednoj blizini mjesta na kojem se grupa nalazila i pukim slučajem uspio pobjeći. Pri pokretu iz sela Devetine prema selu Boškovići, Radman je naišao na četničku zasjedu i ubijen je na kraju dana 19. juna 1942. godine. Postoji i druga verzija o pogibiji Milana Radmana.

Motajička gerilska grupa Voje Stupara sa Zagom Umičević krenula je sa bataljonom do komunikacija Bosanski Kobaš—Srbac, i ostala u zasjedi blizu sela Vlaknice da podrži borce bataljona ukoliko pokret bude otkriven. Pod pritiskom četnika oko 20. jula Vojo Šupar i Zaga Umičević bili su prisiljeni da se sa 12 boraca prebace u Slavoniju.

U 16 časova 13. juna 1942. bataljon je sa Motajice krenuo ka rijeci Savi. Spuštajući se uzanom kozjom stazom u koloni po jedan, severnim padinama Motajice, preko kote 516—Kamenite glave—k. 476 i Kamenčića, kolona je izbila na cestu Bosanski Kobaš—Srbac u rejonu sela

Vlaikniica, a potom na obalu rijeke Save. Bataljon je neopazeno prešao komunikaciju. Na obali Save izvršene su posljednje pripreme za odlazak plivača po čamce.. Od 16 boraca koliko se prvobitno javilo da prepliva Savu, zbog velikog nevremena odustalo je šest. Oluja, vjetar., grad i grmljavina koji su se sručili na borce u momentu stizanja na obalu rijeke, djelovali su zastrašujuće. Međutim, 10 odvažnih boraca, većinom članova Partije nije se pokolebalo. Skinuli su sa sebe odjeću i obuću i vežući opasačima puške i pištolje uz tijelo skočili su u mutne talase rijeke, izvlačeći iz svojih oslabljenih mišica posljednje djeliće snage, odlučni da preplivaju rijeku i dovedu čamce, znajući pri tom da od toga zavisi dalja sudbina bataljona. Na čelu plivača nalazio se Milan Bojanić, radnik iz Drvara, a uz njega su bili Ljubo Munjiza, Vaso Zuber, Rudi Poje, Filip Volf, Branko Rakaz. Đuro Timarac, Rajko Đurđević, Nikola Damjanović, Ahmet Basarić Tenk. Kao i uvijek dotada na ovom teškom zadatku našli su se zajedno Srbin, Hrvat, Musliman i drugi.

Ostali borci skriveni u vrbaku nestrpljivo su očekivali da li će plivači uspjeti da se domognu suprotne obale i čamca. Poslije kratkog vremena iz vode se pojavio Nikola Damjanović koji se uslijed iscrpljenosti morao vratiti na obalu. Istovremeno su sa rijeke dopirali pozivi za pomoć. Pojava Damjanovića i pozivi sa rijeke za pomoć djelovali su na borce još strašnije. Svi su pomislili da je pokušaj da se prepliva Sava propao, a time i prebacivanje bataljona u Slavoniju. Pomisao da će se morati vraćati na Motajicu u blokadu i nastaviti gladovanje, unijela je još više brige i neizvjesnosti kod boraca, pa i kod rukovodilaca.

Nakon jedan i po čas od polaska plivača, čamcem sp. se vratili Milan Bojanić i Branko Rakaz. Sa sobom su doveli i jednog civila. Odmah se kod boraca osjetilo izvjesno raspoloženje i povratila vjera u uspjeh. Bojanić je izvjestio komandanta bataljona da su samo njih četvorica uspjeti da preplivaju rijeku. Kada su doplivali na suprotnu stranu, u jednoj kolibi kod čamaca zatekli su grupu civila na spavanju. Neki od njih su imali oružje, koje je zaplijenjeno. Ljubo Munjiza i Đuro Timarac os-

tali su da čuvaju civile i da ih spriječe da pobjegnu i izvjestite neprijatelja o prisustvu proletera. Na spurotnoj obali su se nalazila još tri čamca.

Po naređenju komandanta bataljona u čamac su se ukrkali borci koji su znali veslati radi prebacivanja i ostalih čamaca na desnu obalu. Pošto su se na brzinu obukli Bojanić i Rakaz su se vratili na suprotnu obalu, gdje je ubrzo Rakaz pronašao skelu s kojom se moglo prevesti 30 do 40 ljudi. Tako se bataljon u tri grupe za vrlo kratko vrijeme prebacio na lijevu obalu rijeke. To je bio neočekivani uspjeh. Upotreba drugih čamaca nije bila potrebna, Skelom je neprekidno upravljao Branko Rakaz koji je rođen u selu Bistrici ispod planine Prosare, pored rijeke Save i dobro je poznao njene čudi. U prebacivanju i veslanju pomogao mu je jedan od civila — ribara, koji je bio invalid iz prvog svjetskog rata. Još nekoliko boraca pomagali su u veslanju. Prebacivanje bataljona je završeno u 1,30 časova 14. juna 1942. godine.

Sjećajući se teških trenutaka koji su se odigrali za vrijeme plivanja preko rijeke Save, Milan Bojanić je kasnije pričao:

»Do polovine rijeke plivali smo u grupi blizu jedan drugome, sem Damjanovića koji je još u početku počeo zaostajati. Negdje oko polovine rijeke počeli smo se razdvajati. Prvi je zaostao Vaso Zuber, govoreći da nema više snage, a odmah zatim zaostao je i Ahmet Basarić-Tenk. Obojica su se ubrzo izgubili u mraku, a jedan od njih je prodornim glasom tražio pomoć koju mu nismo mogli pružiti. Prema glasu činilo mi se da je to bio Zuber. Malo kasnije od grupe su se odvojili Rudi Poje i Franc Filip — Slovenac. Oni nisu tražili pomoć. Nas petoro je nastavilo i dalje da pliva. Sve nam je više ponestajalo snage. Hrabrili smo jedan drugoga, govoreći da obala više nije daleko i da se vidi kad sine munja. Bili smo svjesni da moramo izdržati. Bataljon mora preći preko Save. Međutim, odvoji se i Rajko Durđević. Videsmo da ga voda zanosi. Reče da ne može dalje, ali da će se i dalje boriti koliko bude mogao. Jedva je zamahivao rukama, mislio sam da neće izdržati do obale. Međutim, on je ipak uspio da ispliva nešto niže i da se u toku prebacivanja bataljona priključi ostalim borcima«.

Kada se bataljon prikupio na lijevoj obali rijeke utvrđeno je da nema proletera Vase Zuberu, Rudi Pojeu, Filipa Franca i Ahmeta Basarića.

Uspješno prebacivanje bataljona preko rijeke Save potvrdilo je da je odluka članova Partije da bataljon prijeđe u Slavoniju bila ispravna i najcjelishodnija u datoj situaciji. Donošenje ovakve odluke bilo je veoma smjelo i rizično. Bataljon nije imao nikakvih podataka o neprijateljskim jedinicama na pravcu prebacivanja. Borci su raspolagali sa 3 do 10 metaka na pušku i 100 do 120 metaka na puškomitraljez. Nije se raspolagalo nikakvim sredstvima za prevoženje preko rijeke Save, a dvije trećine boraca nije znalo da pliva i plašilo se vode. Teren na kome se vršilo prebacivanje i dalje kroz Slavoniju bio je potpuno nepoznat.

Staib bataljona nije raspolagao nikakvim sredstvima za orijentaciju (busole, karte i drugo). Bataljon također nije imao nikakvih podataka o partizanskim jedinicama na teritoriji Slavonije, osim onih koje je ranije dobijao preko radio-vijesti.

Odmah poslije orelaska bataljona preko Save, jedinice 5. domobranske pukovnije četa Nijemaca iz 7. SS bataljona i četnici vršili su čišćenje Motajice pod šifrom »akcija Motajica«⁴⁷ Sretna je okolnost što je Proleterski bataljon prethodne noći napustio Motajicu i prešao preko rijeke Save jer bi inače bio prisiljen da prihvati borbu sa daleko nadmoćnijim neprijateljskim jedinicama i pretrpi još veće gubitke.

Pokret bataljona od rijeke Save ka požeškim planinama

Prilikom donošenja odluke o prelasku u Slavoniju zaključeno je da ukoliko prelazak preko rijeke Save uspije, treba nastaviti pokret najkraćim putem u pravcu planine Babije gore. Komandant bataljona pozvao je civila Iva, koji je pomogao u prebacivanju bataljona preko rijeke i naredio mu da ih vodi najkraćim putem do željezničke pruge Zagreb—Beograd, na dionici između Nove Kapele i Lužana. Radi sigurnosti da vodič ne pogrije, borcima Obradu Grubiši i Nikoli Kragulju na-

ređeno je da neprekidno motre na njega i neposredno kreću uz njega. Zemljište je uslijed jake kiše, bilo potpuno raskvašeno, što je znatno otežavalo pokret izgladnjelih i iscrpljenih boraca. Za razdaljinu od 6 do 7 kilometara, od rijeke Save do željezničke pruge, borci su utrošili dva sata. Da ne bi zaostali za kolonom mnogi borci su se izuli i nastavili kretanje bosi.

U svanuće 14. juna kolona se prebacila preko komunikacije Slavonski Brod—Nova Kapela i izbila na željezničku prugu Zagreb—Beograd kod kote 98. Pri prelasku preko pruge, kolona je dočekan vatrom neprijatelja koji je obezbjeđivao prugu. Puškomitraljezac Pero Kecman Mukonja, ne čekajući komandu odmah je otvorio vatru i natjerao neprijatelja u bjekstvo.¹

Poslije prelaska pruge, kolona je nastavila pokret lijevom obalom potoka Kovačevac. U blizini sela Bečić pregazila je potok i izbila na prugu Nova Kapela—Pleternica. Ne znajući da se radi o novoj pruzi, borci su pomislili da su ponovo izbili na prugu Beograd—Zagreb koju su već jednom prešli i da se sada vrte u krug. U tom trenutku naišao je putnički voz i zaustavio se neposredno ispred kolone. Borci koji su se nalazili na čelu kolone, među kojima je bio i puškomitraljezac Mirko Indić Šegan,² odmah su zalegli, spremni da se suprotstave neprijatelju ako bi se eventualno pojavio iz voza. Međutim, iz voza su izašle samo dvije seljanke, pa je voz nastavio kretanje. Od ovih seljanki dobiveni su podaci da se radi o pruzi Nova Kapela—Pleternica.

Prebacivši se preko pruge kolona je ušla u šumu Ježevik. Komandant bataljona pozvao je vodiča, zahvalio mu se što ih je savjesno vodio, nagradio ga izvjesnom sumom novca i rekao mu da se vrati kući, s tim da u toku dana ništa nikom ne govori o pokretu partizana. Kolona je nastavila pokret do brda Kalića kota 244, gdje je borcima dat kratak odmor. U neposrednoj bilizini su

¹ Kecman je bio neustrašiv borac. Poginuo je kao komandir čete 1943. godine u Crnoj Gori. Za pokazano junaštvo proglašen je za narodnog heroja. Nadimak »Mukonja« dobio je po tome što je veoma malo govorio.

² Nadimak Šegan dobio je zato što se stalno šalio, pričao viceve, pravio šegu, i uvijek bio nasmijan.

se nalazila dva čobana sa stadom. Komandant je pošao k njima raspitujući se o najbližim selima na pravcu kretanja bataljona. Pošto je dobio podatke da u selima nema neprijateljskih jedinica, naredio je pokret i bataljon je ušao u selo Matičevac — (G. Lipovac), kako bi se borci na brzinu snabdijeli hranom. Mještani sela Matičevac dočekali su ih vrlo sumnjičavo. Obećali su da će pripremiti hranu, ali su stalno odugovlačili, izgovarajući se da treba sačekati dok se hljeb ispreče. U selu su većinom bile žene i djeca, a vrlo malo muškaraca. Jedan borac primijetio je kako čezao sa sveštenikom velikom brzinom napušta selo i odlazi u pravcu Nove Kapele. O tome je odmah obavijestio komandanta bataljona. Komandant bataljona, kada je saznao da do Nove Kapele nema više od 6—7 kilometara naredio je da se selo odmah napusti i krene ka Babjoj gori. Pojedini borci, ne znajući pravi razlog iznenadnog polaska, negodovali su govoreći: »Dokle ćemo gladovati, a u selu ima toliko hrane«. Kada se kolona udaljila nekoliko kilometara od sela Matičevca i izbila u visinu sela Škrabutnik, primijetila je kako u selo Donji i Srednji Lipovac dolaze kamioni sa vojskom. Dvogledom je osmotreno kako se neprijateljski vojnici još na ivici sela razvijaju u strelce i opkoljavaju ga.

Nastavljajući pokret preko Kamene kote 565 kolona je oko 11 časova izbila u rejon Maksimov hrast tt 616. Oдавde su se lijepo vidjele planine Papuk, Psunj i Motajica. Razdaljina od Motajice do Babje gore bila je dosta velika, pa su se borci sami čudili kako su uspjeli da je za tako kratko vrijeme savladaju.

Krećući se od sela Matičevac ka Maksimovom hrastu, borci su sve teže podnosili napore. Jedva su odvajali noge od zemlje. Posrtali su, oslanjajući se jedan na drugog. Mnogi su u pokretu spavali. Zbog toga je komandant bataljona odlučio da na Maksimovom hrastu da kraći odmor. Iscrpljeni, borci su kao opijeni zaspali na mjestu gdje se ko zatekao u koloni. Dok su se oni odmarali stariješine su dežurale i osmatrale, kako bataljon ne bi bio iznenađen od neprijatelja. Ubrzo se južno od Maksimovog hrasta začula jaka puščana i mitraljeska vatra. Komandant bataljona naredio je pokret. Borci

su veoma čvrsto spavali i teško ih je bilo pokrenuti. Dok je starješina jedne budio, drugi bi ponovo zaspali.®

Iz izvještaja se vidi. da je neprijatelj iz Nove Gradiške 4. juna uputio pola 2. bojne 4. gorske pukovnije koja je imala zadatak da presječe put Proleterskom bataljonu u rejonu Maksimovog hrasta i Kamene kote 565 na Babjoj gori, a iz Slavonskog Broda 17. i 18. satnija 5. peš. pukovnije i jurišne vodove 5. i 10. pukovnije, da sa juga od sela Lipovca i Škrabutnika potisne proletere i

³ O prebacivanju Proleterskog bataljona neprijateljski izvještaji govore slijedeće: Kotarska oblast Nova Gradiška 14. juna 1942. izvještava Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH »Oružnička postaja iz N. Kapele javlja da su se oko ponoći 14. juna 1942. godine, prebacili odmetnici iz Bosne preko rijeke Save, njih oko 150, oko 3,45 sati prešli su željezničku prugu kod 247 km, naoružani puškama i zbrojevkama. Domobranska ophodnja na njih je otvorila vatru, a oni su se povukli u šumu, otvorivši vatru iz čehoslovačke zbrojevke. Pretragom, nađene su dvije kabanice, jedan opasač, jedan bod, jedne cipele i jedan šaržer od zbrojevke. Po svoj prilici da je neko od odmetnika ranjen jer su nađeni tragovi krvi. Radi što tajnijeg prelaza preko pruge odmetnici su poskidali obuću da se prelaz ne čuje. To se zaključuje po tome jer su bili bosi pri prelasku pruge. Na izuvanje obuće povukla ih je noćasna kiša i moker teren. Između sela Dragovca i Nove Kapele prešli su u šumu Ježevik gdje su oko 10,50 sati otkriti i gdje su domobranska tijela stupila sa njima u borbu. U 11,30 sati obavješten sam da su se borbe vodile sjeverno od Eiloga Briga.«

Slični podaci iznijeti su i u izvještaju Župske redarstvene oblasti Nove Gradiške, Zagrebu u kome se kaže: »Danas ujutru oko 3,45 sati tri partizana su preplivali rijeku Savu na ušću potoka Crnac u Savu. Jednog ribara su natjerali da prebaci preko Save u Slavoniju oko 100 partizana. Do sada su dva partizana uhvaćena«.

Zapovjedništvo 4. gorskog zdruga o situaciji od 14. jula 1942. govori se o dva osobito važna momenta koji su uticali na situaciju na području zapovjedništva i to:

— Odlazak 4. gorske pješadijske pukovnije u sastav Kampfgruppe West Bosnien za učesće u ofanzivi na Kozari koji je uslijedio 18. juna;

— Prebacivanje jačih partizanskih dijelova iz Bosne na ovo područje pod pritiskom akcije koja je izvedena u zapadnoj Bosni.

U izvještaju se dalje ukazuje da je zbog prebacivanja Proleterskog bataljona u Slavoniju došlo do osjetljivog pojačanja partizanskih jedinica, koje je utoliko značajnije, što se iz Bosne prebacio veći broj intelektualaca — voda, sa organizacijskim i taktičkim iskustvima iz Bosne, čije se prebacivanje osjetilo, kako u pojačanoj aktivnosti partizana, tako i u promjenjenom načinu rada.

(Grada za historiju NOP-a u Slavoniji, knj. 2, dok. 105 i 106, str. 213—215)

natjera ih na neprijatelja, koji je zaposjeo Maksimov hrast i Kamenu kotu 565. I jedni i drugi imali su zadatak da u rejonu Maksimovog hrasta opkole i unište Proleterski bataljon.

Odluka komandanta bataljona da se selo Matičevac napusti bez čekanja hrane, kao i odluka da se napusti rejon Maksimovog hrasta, pokazale su se ispravnim, jer da to nije učinjeno došlo bi do sukoba sa mnogo jačim neprijateljskim jedinicama i do opkoljavanja bataljona.

Iz pomenutih izvještaja vidi se da je neprijatelj već 14. juna u jutarnjim časovima raspolagao približno tačnim podacima o broju, mjestu prelaza i pravcu daljeg kretanja proletera.⁴

⁴ Prema podacima dobivenim kasnije od proletera Žarka Danića, uhvaćeni proleter o kojima neprijatelj govori u svojim izvještajima bili su Rudi Poje i Franc Filip — Slovenac, koje je matica vode zaniijela daleko nizvodno, dok su preplivavali rijeku Savu, pa su izgubili vezu sa bataljonom i tako potpuno nagi zarobljeni od strane neprijatelja. Proleter Žarko Danić rekao je kasnije proleterima da je i on bio ranjen prilikom prelaska željezničke pruge Beograd — Zagreb, da je tamo ostao neprimjećen od svojih drugova, gdje je i zarobljen. Odveden je u Slavonski Brod u zatvor. Tamo se susreo sa Rudi Pojem i Franc Filipom. Kasnije je prebačen u Bosanski Novi gdje je radio kao krojač u jednoj domobranskoj radionici. Prilikom napada na Bosanski Novi 26/27. novembra 1942. uspio je pobjeći i ponovo se priključio proleterima na Kozari.

Proleterima Rudi Poju i Franc Filipu poslije zatočeništva u Slavonskom Brodu, gubi se svaki trag, pa je najvjerovatnije da ih je neprijatelj tamo i streljao. Podatak u izvještaju neprijatelja da su se borbe vodile u šumi Ježevik između partizana i neprijateljskih jedinica nije tačan. Tačan je podatak da su se borbe vodile sjeverno od Bilog Eriga, ali te borbe nisu vodili proleter i sa neprijateljem, već su se tamo međusobno sukobile dvije neprijateljske jedinice.

Jedan domobranski oficir koji je prilikom napada na Grubišno Polje krajem septembra 1942. prešao na stranu partizana ispričao je: »14. juna oko 7 časova dobio sam zadatak da sa satnijom krenem sa dvije kolone na Babju goru. Jednom sam kretao ja iz Slavonske Požege u pravcu Kamena (565), a druga kolona iz Brestovca u pravcu Maksimovog hrasta (616) da tamo postavimo zasjede partizanima koji su se te noći prebacili iz Bosne preko rijeke Save. Naređeno mi je da zajedno sa ostalim snagama koje su se kretale sa pravca Nove Kapele i Nove Gradiške uništimo te partizane. Kad sam izbio u blizinu Maksimovog hrasta oko 11 časova, dvogledom sam osmotrio jednu kolonu kako se kreće u pravcu sjevera. Po odjeći ocjenio sam da bi to mogli biti partizani. Naredio sam mojim vojnicima da zauzmu položaje na koje smo izbili kako ne bi došli u susret sa pomenutom kolonom«.

Sa Maksimovog hrasta kolona je krenula nasumice prema sjeveru kako bi se udaljila od mjesta odakle se čula puščana i mitraljeska vatra. Ubrzo se na pravcu kretanja kolone začula slaba puščana vatra i dozivanje. Kolona se sklonila i pritajila u gustom šipragu, a malo kasnije na putu se pojavila kolona ustaša koja se kretala u pravcu Maksimovog hrasta. Iako se neprijatelj sasvim slobodno kretao neposredno ispred boraca štab bataljona, cijeneći da su borci iscrpljeni i da im nedostaje municija, smatrao je da treba izbjeći sukob i sa ovim neprijateljima. Pošto je neprijateljska kolona prošla, bataljon je nastavio pokret prema sjeveru izbio u rejon Jelov dol—kota 354. Na ivici šume su se nalazili vinogradi. Štab bataljona je ocijenio da bi proleter i mogli da se prebace preko Požeške kotline na planinu Papuk i tamo uhvate vezu sa slavonskim partizanima. Pošto je teren, kao i raspored neprijateljskih jedinica bio i dalje nepoznat, na pravcu kretanja upućena je patrola da pronađe vodiča koji bi im pokazao put. Dok su se borci odmarali u šumi oko 17 časova iz kolone se izdvojio vodnik Drago Reljić i iz pištolja ispalio dva metka jedan u zrak, a drugi sebi u vrat. Čuvši pucanj patrola se vratila bez vodiča. Reljić je teško ranjen »dum-dum« metkom u lijevo rame prilikom proboja na Motajici, pri čemu mu je slomljena ramena kost. Pošto u bataljonu nije bilo ljekara, i nije mu mogla biti ukazana potrebna pomoć, došlo je do trovanja rane i nepodnošljivih bolova, zbog čega se odlučio na samoubistvo. On je prvi metak ispalio u znak upozorenja da to ne puca neprijatelj. Poslednje riječi koje je uputio drugovima, prije nego što je izdahnuo, bile su: »Ovim sam olakšao i sebi i vama«. Reljić je spadao među borce i rukovodioce koje je krasilo iskreno drugarstvo, hrabrost i umješnost u komandovanju. Iako teško ranjen i iscrpljen višednevnom glađu, junački je podnio napor usiljenog marša od Motajice do Babje gore, dajući podstrek ostalim borcima da izdrže. Sahranjen je u Babjoj gori u grob koji su borci njegovog voda iskopali bajonetima.

Predveče je kolona izbila u sjeverozapadni dio Babje gore u rejon Pokolina. Sa zapada su do boraca dopirali odjeci sjekira drvosječa. Odlučeno je da se sa

njima prije mraka uspostavi veza i obezbijedi vodič. Bez vodiča i sredstava za orijentaciju busole i sekcija se nije moglo dalje kretati po šumi. Jedan borac se popeo na drvo da bi bliže utvrdio tačan pravac odakle su dolazili odjeci sjekira. Utvrdio je da se na pravcu odakle dopiru odjeci nalazi dubodolina sa jako strmim stranama. Ocijenjeno je da bi se obilaskom iste izgubilo mnogo vremena, pa je odlučeno da se dubodolina savlada. Neki borci su na ovo reagovali, govoreći da više ne mogu izdržati od gladi i umora. Kada je kolona izbila na kosu, u blizini mjesta odakle su se čuli odjeci sjekira, komandant bataljona je odredio u patrolu Miloša Bajića, Dušana Repajića i Hasana Komada. Naredio im je da oprezno priđu radnicima i da ih dovedu. Da bi lakše ubijedili radnike da pođu sa njima, naređeno je da se presvuku u domobranska odjela i predstave kao domobrani. Prišavši radnicima, rekli su im da su cijeli dan po šumi tražili komuniste koji su se prebacili iz Bosne, da su zalutali, pa ih je »gospodin satnik«*, koji se nalazi nedaleko u šumi, poslao da neko od njih pođe i pokaže im put kojim se izlazilo na cestu, Nova Gradiška—Slavonska Požega. Slušajući pažljivo patrolu, jedan od radnika je odgovorio: »To nije teško, može se to uraditi«. Drugi je upitao: »Da li ste vi drugovi, gladni«? Miloš Bajić je odgovorio: »Ako imate nešto za jelo, moglo bi se pojesti«. Radnici su potom donijeli nepun lonac pasulja i hljeba koji su pripremili za sebe. Uz jelo je vođen razgovor o teškim vremenima koja su nastupila. U jednom trenutku, jedan od radnika je rekao: »Znamo mi da vi niste domobrani, jer u ovo doba oni u šumu ne dolaze, mogu doći samo ljudi kao što ste vi, a po vašoj odjeći se vidi da ste partizani«. Patrola se i dalje ponašala kao da su domobrani. Pošto su završili sa pasuljem, zamolili su radnike da im daju još jedno parče hljeba. Drugo parče hljeba patrola je namjenila ranjenom Zoriću i bolesnom Nikoli Damjanoviću.

Zahvaljujući se na gostoprimstvu i jelu, sa jednim radnikom pošli su u bataljon. Komandant je naredio da se odmah dovedu i ostala dvojica radnika. Umjesto Mi-

loša Bajića⁵, koji je pošao da preda hljeb Zoriću i Damjanoviću, u patroli se nalazio i Trivo Korać. Od radnika koji se zvao Jure štab bataljona saznao je da u Slavoniji ima partizana i da će im on pomoći da uspostave vezu sa njima. Jure je predložio da svi borci prenoće kod njihove kolibe, a da će on ujutru poći do lugara Mladena radi uspostavljanja veze sa partizanima. Rekao je da partizani povremeno dolaze u ovaj kraj, ali da se sada nalaze nešto dalje na planini Psunj. Prijedlog je prihvaćen i bataljon se razmjestio oko kolibe, gdje je prenoćio. Saznavši da su borci gladni, radnici su im dali svu hranu koju su imali i koju su dobili na ime sledovanja za sedam dana. Bila je to mala količina hrane (nekoliko kilograma hljeba, malo projinog brašna, slanine i masti), pa je trebalo pravo umjeće da se ista podijeli na 107 boraca (četiri druga iz patrole su ranije jeli kod radnika). U toku noći kiša je neprekidno padala, pa su borci bili prinuđeni da na smjenu ulaze u kolibu kako bi se ogrijali i osušili odjeću.

Ujutru 15. juna drvosječa je otišao do lugara. Na prijedlog jednog radnika, bataljon se razmjestio nedaleko od kolibe u mladi šumski zabran, u koji po riječima radnika, niko nije zalazio. Radi obezbjeđenja upućene su patrole u više pravaca. Poslije podne oko 14 časova vratio se drvosječa sa lugarom Mladenom. Poslije dužeg razgovora sa lugarom dogovoreno je da on ode i pošalje dva vodiča koji će se javiti dogovorenom lozinkom. Oko 17 časova došli su vodiči u seoskom odijelu i pozvali bataljon ka selu Opršinc. Pred selom bataljon je sačekao da padne mrak, pošto su se u selu preko dana nalazile ustaše, koje su se pred mrak povukle u tvrđavu Stara Gradina. Kad je utvrđeno da su se ustaše povukle, bataljon se poslije mnogo provedenih dana u planinama i van naselja, napokon našao u selu. Mještani su proleterima pripremili veliku količinu hrane. Da ne bi došlo do neželjenih posljedica, borcima je preporučeno da ne jedu mnogo odjednom. Pojedini borci, kao što su Šepa i Milenko Surlan i neki drugi, nisu se pridržavali datog savjeta, pa su kasnije imali ozbiljnih problema s vare-

⁵ Pukovnik, poslije oslobođenja obavljao odgovorne dužnosti u JNA.

njem. Poslije večere bataljon se preko komunikacije Nova Gradiška—Slavonska Požega prebacio u selo Čečavac, gdje je zanoćio. Pri pokretu bataljona od sela Opršince do sela Čečavca, pored puta, na svakih sto metara, stajao je po jedan mještatin kako bi na vrijeme obavijestio bataljon o iznenadnoj pojavi neprijatelja. Nakon toliko dana provedenih u šumi, borcima je obezbijeđen odmor po štagljevima na slami i sjenu.

Nakon doručka bataljon se razmjestio iznad sela Čečavca u šumi Grujin brezik. Poslije višemjesečnih neprekidnih borbi, borci su bili neobrijani i nepodašišani, odjeća i obuća su im bile pocjepane, a bilo je i mnogo bosih. Videći ih ovakve u Brezik je sa proleterima došla grupa mještana sa priborom za šišanje i brijanje, popravku odjeće i obuće, a nešto kasnije došle su i seljanke dbližnjih mjesta, donoseći svakom borcu po par veša, čarapa, peškire i maramice. Na obližnjem izvoru, borci su se okupali i oprali odijela. Oko 13 časova ponovo je počeo dolaziti narod sa svih strana, noseći hranu. Bilo je tu svega, od pečenja, do voća i kolača. Hrane je bilo toliko, da je borci nisu mogli pojesti, pa su jedan dio ponijeli sa sobom. Poslije dužeg vremena zaorilo se i zaigralo kozaračko kolo. Da bi utvrdili da li se stvarno radi o proleterima ili o četnicima čije su se manje grupe ponekad ubacivale iz Bosne u Slavoniju, rukovodstvo NOP Slavonije je sa mještanima ubacilo neke svoje obavještajce obučene u civilno odjelo, koji su zajedno sa mještanima proveli čitavo vrijeme među proleterima, da bi utvrdili o čijoj se vojsci radi. Kasnije se pričalo da je tu bio i Franjo Ogulinac Seljo. Poslije podne oko 16 časova sa dvojicom vodiča, Bataljon je krenuo preko planine Psunja za selo Cikote.

Na ulazu u selo Cikote kolonu je zaustavila patrola partizana. Vodiči koji su doveli kolonu do sela, sada su je napustili i otišli su u selo. Kasnije kada SLI proleterii ušli u selo zatekli su svoje vodiče u uniformi sa oružjem i saznali da su to bili borci Banijske proletherske čete.⁶ Ubrzo je stigao kurir i pozvao komandanta i političkog komesara Proletherskog bataljona da pođu u selo

⁶ Odnosi se na slavonske obaveštajce i borce Proletherske čete Banije.

gdje se nalazi partizanska komanda, a ostali borci da sačekaju dok se oni vrate. Sa komandantom bataljona i političkim komesarom pošla je jedna desetina boraca sa puškomitraljezom.

Komandant bataljona Branko Vuković u knjizi »Prvi krajiški proleterski bataljon« o ovom susretu je napisao:

»Pred kućom su nas dočekali Nikola Demonja i trojica njegovih drugova. U kući, za velikim stolom dobili smo mjesta u uglu sobe. Naši nepoznati sagovornici su sjeli prema nama, leđima okrenuti vratima. To nam u prvo vrijeme nije padalo u oči. Primjetio sam i stražara ispred prozora, što mi se takođe činilo prirodnim. Početak razgovora je bio zvaničan. Izgledalo je kao da smo protivnici koji su došli da traže saradnju. Po odjeći smo se razlikovali. Banijci su nosili troroge kape, a mi kožne, poneku domobransku i još nekoliko drugih. Zajedničko je bilo to da smo i jedni i drugi imali petokrake na kapi. Dugo smo razgovarali, a nismo znali s kim razgovaramo. Smatrali smo da su to partizani s toga terena. Oni su se predstavili kao komandir, zamjenik komandira, komesar i pomoćnik komesara. Nisu nam rekli svoja imena ni mjesta rođenja. Čim smo u razgovoru pomenuli da smo s Kozare, razgovor je postao nešto vedriji i otvoreniji. Demonja je počeo da nas ispituje o terenu, selima, rukovodiocima... On je ponavljao i dopunjavao neke naše navode, po čemu smo zaključili da dobro poznaje neke rukovodioce s Kozare. Tako je sumnja otpala, pa je Demonja rekao da ni oni nisu Slavonci, već Banijci i da su, prije desetak dana, s Kozare prešli u Slavoniju. Pošto se uvjerio da smo partizani, Demonja je ispod stola izvukao ruku i pištolj stavio na sto«. Na taj način uspostavljen je kontakt. Demonja je naredio da se Banijska četa povuče iz zasjede. Tek tada smo saznali da je Demonja radi sigurnosti bio postavio Banijsku četu u zasjedu dok se ne uspostavi veza i ne utvrdi čija je ovo jedinica.«⁷

U selu Cikote bataljon je prenoćio. Narod ovog sela takođe je pripremio dosta hrane za proletere, a zaklano je i više komada ovaca i svinja.

Po naređenju Štaba 3. operativne zone bataljon je 17. juna oko 8 časova nastavio pokret ka selu M. Budići. Borcima je pripremljen ručak, poslije čega se bataljon razmjestio u jedan šljivik radi odmora. Članovi štaba zone pozvali su komandanta bataljona i političkog komesara i sekretara partijskog biroa na razgovor. Razgovoru koji je vođen u jednoj kući prisustvovali su: Karlo

⁷ Branko Vuković; Prvi krajiški proleterski bataljon, str. 122—123 Narodna armija, Beograd 1971.

Mrazović Gašpar,⁸ komandant 1. slavonskog odreda 3. operativne zone¹, obavještajni oficir štaba Slobodan Ilić Čiča⁹ i operativni oficir Glavnog štaba Hrvatske, Franjo Ogulinac Seljo.¹⁰ Rukovodioci iz štaba zone tražili su da ih drugovi iz štaba bataljona detaljno upoznaju kako je došlo do toga da se odluče na tako riskantan potez i da bez najave pređu u Slavoniju.

Poslije razgovora slavonski rukovodioci pošli su među proletere da ih vide i upoznaju. Tom prilikom sreli su se Irfan Karabegović, borac Proleterskog bataljona i Slobodan Ilić Čiča koji su se od ranije poznavali. Pošto su se zagrlili i izljubili, Ilić je rekao Karlu Mrazoviću da je Irfan brat Osmana Karabegovića koji je sada politički komesar Operativnog štaba za Bosansku Krajinu. Porodicu Karabegović, Ilić je poznavao još od vremena kada je bio đak učiteljske škole u Banja Luci.

Karlo Mrazović je saopštio štabu bataljona da do daljnjeg bataljon ostane u selu Budići, kako bi se borci odmorili i oporavili.

Komandant bataljona obratio se komandantu zone i rekao da se bataljon stavlja pod njihovu komandu, dok se ne uspostavi veza sa Operativnim štabom za Bosansku Krajinu i dobije naređenje za dalji postupak.

Dolazak proleterskog bataljona u Slavoniju

Teritorija između rijeke Save i Drave na prostoru od Vinkovaca do Zagreba bila je veliko poprište partizanskih dejstava u toku NOB-e. Planine Psunj, Papuk,

⁸ Organizator ustanka u severnoj Hrvatskoj, krajem 1941. po direktivi Partije prelazi u Slavoniju i ubrzo formira Prvi slavonski bataljon. Član Povereništva CK KPH za Slavoniju.

⁹ Službovao kao učitelj u selu Orahovici blizu Našica. Odatle odlazi u partizane. Ranije pripadao naprednom pokretu.

¹⁰ Franjo Ogulinac Seljo rođen u selu Zabno kod Siska, odlazi u Sovjetski Savez, a odatle u Spaniju gde se priključuje i sa ostalim Jugoslovenima bori za odbranu španske Republike. Vraća se iz Španije i odmah se priključuje partizanskim jedinicama na Baniji. Postaje prvi politički komesar Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske. Posle kao operativni oficir i zamenik komandanta Gl. štaba dolazi u Slavoniju 25. 5. 1942. godine. Mnogo je doprinio razvoju i učvršćenju partizanskog pokreta u Slavoniji. Poginuo je u oktobru 1942. na dužnosti komandanta svih partizanskih odreda 2. operativne zone. Narodni heroj.

Moslovačka Gora, Bilo Gora, Krndija, Babja Gora i Kalnik, tokom cijelog NOR-a bile su oslonac partizanskim jedinicama, a oko njih se, sjeverno od rijeke Save stvarala prva slobodna teritorija. Pomenuta teritorija bila je od posebnog značaja u vojnom i ekonomskom pogledu kako za tzv. Nezavisnu državu Hrvatsku, tako i za okupatorske jedinice, zbog toga što preko nje vodi više glavnih putnih i željezničkih komunikacija koje povezuju zemlje Zapadne Evrope sa zemljama Istoka. To potvrđuje i činjenica da je neprijatelj tokom cijelog rata u svim većim mjestima koja se nalaze uz navedene komunikacije držao veoma jake jedinice. U svim manjim mjestima oko Slavanskog gorja, neprijatelj je držao manje posade kako bi u samom početku osujetio svaki pokušaj stvaranja i razvoja partizanskih jedinica na ovoj teritoriji. Zbog toga je razvoj partizanskog pokreta na ovoj teritoriji bio od posebnog značaja, ne samo za Slavoniju i Hrvatsku, nego i za partizanski pokret u cijeloj zemlji. Od kolikog je značaja vidi se iz naređenja, koje su Vrhovni štab i CK KPJ uputili vojnom i partijskom rukovodstvu Hrvatske početkom januara 1942. godine, u kome se između ostalog kaže: »Treba imati na umu da je čvor situacije na dijelu Hrvatske sjeverno od Save. Osim toga samo na tom dijelu okupator se može osjetno pogoditi.«¹¹

U Slavoniji i sjevernom dijelu Hrvatske NOB se počinje razvijati od malih grupa, desetina i vodova, da bi se tek polovinom 1942. snažnije razvio, kada i dolazi do formiranja odreda i brigada.¹²

Okružni komiteti Bjelovara, Nove Gradiške i Slavanskog Broda već u julu 1941. organizuju prve oružane grupe. Na planini Psunju organizovan je Psunjski partizanski odred, pod rukovodstvom sekretara Okružnog komiteta za Novu Gradišku Dušana Galica¹³, Mirka

¹¹ Zbornik NOR V/3 dok. br. 2, str. 15.

¹² Zbornik NOR, V/1 dok. br. 2.

¹³ Dušan Calić Cule sekretar Okružnog komiteta za Novu Gradišku organizuje oružane grupe na pakračkom i novogradiskom srezu, formira Psunjski partizanski odred, a kasnije i odred »Matija Gubec« koji je formiran 4. oktobra 1942. godine. Odred je nazvan i Trokutski po kraju u kome je djelovao. Kasnije oba odreda ulaze u sastav 1. Slavanskog bataljona. (Vidi Zbornik V, knjiga 1, dok. 73).

Kljajića,³⁴ i Dušana Marjana¹⁵. Jačina Psunjskog odreda bila je u početku oko 30 boraca. Na području Okružnog komiteta Bjelovara u rejonu Čazme, Garešnice, Bilo Gore, prve oružane grupe organizira član CK KP Hrvatske Pavle Gregorić Brzi¹⁶ i sekretar OK za Bjelovar Kasim Čehajić »Turčin«¹⁷. Na ovome području organizovano je više oružanih grupa koje su nosile naziv: Bjelovarska (6 boraca); Kalnička (23 borca); Brestovačka (9 boraca); Javorovačka (6 boraca); Papučko-Krndijska (21 borac); Bilogorska (4 borca); i grupa Lisičine (11 boraca). U selu Križec, u blizini sela Ivanjska, na Garešničkom srezu, formirana je 2. avgusta 1941. partizanska grupa od 10 boraca, na čelu s Kasimom Čehajićem. To je u stvari bio početak formiranja Moslovačkog partizanskog odreda.

Psunjski odred u to vrijeme bio je najjači, te je uspijevao da se održi na ovom terenu. Na planini Psunju odred je izgradio zemunice i uredio logor gdje se zadržavao poslije izvršenih akcija. Petnaestog i 16. oktobra 1941. odred je izvršio akciju na više lugarnica u Psunju koje je neprijatelj koristio pored drugih stvari i za prikupljanje podataka o kretanju partizana u mjestu njihovog boravka. Sedamnaestog oktobra neprijatelj je ponovo izvršio napad na odred, sa ciljem da ga opkoli i uništi. U blizini logora došlo je do žestokog okršaja, po-

¹⁴ Mirko Kljajić, poginuo kao politički komesar 1. slavonskog bataljona (Zbornik NOR, V/4, dok. br. 7).

¹⁶ Dušan Marjan, sudija iz Pakraca, poginuo kao komandir 1. čete 1. bataljona 1. slavonskog odreda (Zbornik NOR, V/4, dok. br. 7).

¹⁵ Dr Pavle Gregorić Brzi; rođen 18. 10. 1892. godine u Zlataru. Doktorirao medicinu. Član boljševičke partije od 1920. u SSSR-u, a član KPJ od 1921. godine. Od 1931. do 1935. bio na robiji, a od 1937. je član CK KPH, 1941. nalazi se po zadatku Partije u okrugu Bjelovar gde radi na organizaciji ustanka u severnom delu Hrvatske. Član ZAVNOH-a. Narodni heroj.

¹⁷ Kasim Čehajić Turčin, na Drugoj partijskoj konferenciji za okrug Bjelovar održanoj 5. juna 1941. godine izabran je za sekretara Okružnog komiteta Bjelovar. Na konferenciji pored Pavla Gregorića prisustvovalo je još 19 delegata iz sreskih komiteta. Neprijatelj je uspeo u jesen 1941. g. da zarobi Kasima Čehajića i sa još 14 komunista i strelja 19. decembra 1941. godine na Vojnoviću u Bjelovaru. (Vidi knjigu »Bilogorski partizanski odred, str. 8—15 od Save Velegića).

slije čega se neprijatelj povukao prema Pakracu, a odred se prebacio u selo Zaile, gdje se sastao sa grupom partizana iz sela Lisičine, koju je predvodio Nikola Miljanović Karaula¹⁸.

Ubrzo se odred ponovo vratio na sektor Psunja gdje je nastavio borbu.

Oružane grupe formirane na području Bjelovara i Garešnice, čim su pokazale veću aktivnost, napadnute su od daleko jačeg neprijatelja i razbijene. Veći broj boraca ovih grupa je izginuo, a preostali borci priključili su se Cazmanskoj i Garešničkoj grupi. Od ovih boraca i boraca koji su djelovali u okolici Garića, Čazme, Garešnice, Bjelovara, formirana je Moslavačka partizanska četa 27. januara 1942. godine. Prema naredbi Štaba 1. slavonskog bataljona za komandira čete određen je Paja Vukomanović Stipe,¹⁹ a dužnost političkog komesara preuzeo je Alojz Vulinec, član CK KPH. U akcijama odmazde koju je neprijatelj sprovodio protiv boraca oružanih grupa i aktivista na području Bjelovara, pohvatan je i strijeljan veći broj komunista, članova KPJ, među kojima i sekretar OK za Bjelovar Kasim Čehajić. Moslavačka partizanska četa kasnije je dobila ime »Kasim Čehajić«.

Poslije pogibije Čehajića dužnost sekretara Okružnog komiteta KPH za Bjelovar preuzeo je Grga Jankeš.

Dok se u Slavoniji borba vodila po odvojenim manjim grupama, Liku, Baniju i Kordun zahvatio je masovni ustanak, tako da su oslobođena mnoga mjesta, među kojima i neka opštinska i sreska, kao što su: Srb, Donji Lapac, Korenica, Vojnić i druga. Slobodna teritorija Korduna, Banije i Like bila je povezana sa slobodnom teritorijom Bosanske krajine. Pred kraj 1941. na teritoriji Korduna, Banije i Like djelovalo je više

¹⁸ Nikola Miljanović Karaula, rođen u selu Lisičine blizu Voćina u Slavoniji, bivši podoficir, od prvog dana učesnik NOB-a. Poginuo u borbi sa Njemcima kod Našica 1944, kao komandant 18. slavonske brigade. Narodni heroj.

¹⁹ Paja Vukomanović Stipe, španski borac, bio je među najhrabrijim borcima i rukovodiocima Slavonije, zauzimao je visoke položaje u moslavačkim jedinicama, a bio je i prvi komandir čete »Čehajić Kasim«. Proglašen za narodnog heroja.

partizanskih odreda i bataljona. U periodu od početka ustanka do savjetovanja u Stolicama, nije bilo određene formacije partizanskih jedinica, pa su iste bile različitog sastava i brojnog stanja. Odred je mogao biti različitog sastava: od desetine, voda, čete, srednji od više četa, veliki odred mogao je imati više bataljona, što je zavisilo od konkretne situacije, potreba i mogućnosti formiranja više bataljona.

Poslije izvršene vojne reorganizacije i formiranja jedinica u duhu odluka sa savjetovanja u Stolicama 1941. godine, ustaničke jedinice u Hrvatskoj su organizaciono i brojno ojačale. Formirani su partizanski odredi sa formacijskim sastavom bataljona i četa, po uzoru na one koji su formirani u drugim krajevima zemlje.

Proces izrastanja partizanskih jedinica i način vođenja borbe u Slavoniji u početnom periodu 1941. bio je specifičan u odnosu na ostale krajeve u zemlji. U Slavoniji i sjevernoj Hrvatskoj, najčešći vid borbenih dejstava bile su diverzantske akcije, kao što su: rušenje željezničkih pruga, vozova, mostova i telegrafskih stubova. Napadani su ustaški logori i tabori; oružničke postaje, opštinske zgrade, paljene arhive i spiskovi vojnih obveznika.

Vrhovni komandant NOV i partizanskih odreda Jugoslavije postavio je pred rukovodstvom Hrvatske, između ostalog, sljedeće zadatke:

»1. Proširiti dejstvo na cijelu Hrvatsku;

2. Baciti se glavnom snagom na komunikacije čime ćete neprijatelja osjetno pogoditi, a svojim odredima obezbjediti taktičke, moralne i materijalne uslove.

U cilju ostvarenja postavljenih zadataka na teritoriji Hrvatske formiraćete četiri operativna područja i to:

I Kordun, Banija i Lika sačinjavat će jedno operativno područje pod jednim vojnim rukovodstvom.

II Na prostoru: Varaždin — Brežice — Karlovac — Sisak — Bjelovar formirati jedno operativno rukovodstvo sa tri do četiri partizanska odreda. Jezgro ovih odreda činiće partizanske grupe prebačene sa operativne zone pod I.

III Na prostoru Slavonije, uključujući tu i Srem sve do Beograda, formirati jedno operativno rukovod-

stvo sa četiri partizanska odreda. Uporišta za ove odrede bile bi planine: Moslavačka Gora, istočni ogranci Bilo Gore, Požeške planine, Fruška Gora. Ako na ovom području nema partizanskih odreda onda potrebna jezgra prebaciti iz operativne zone pod I. Ne treba se plašiti da će se Lika isprazniti. Dakle III operativna zona obuhvata i oblast Srema. U ovom pogledu stupite u vezu sa partizanskim odredom koji se već nalazi u Fruškoj Gori. Njima je naređeno da se imaju u vojničkom i političkom pogledu priključiti vama.

IV Na teritoriji Dalmacije sve do rijeke Neretve obrazovati jedno operativno područje.

Glavni štab Hrvatske rukovodiće borbama svih operativnih područja — njih četiri.

Iz vaših izvještaja vidimo da vi sa oružjem stojite još dosta slabo, da skoro 40% vaših boraca stoje nenaoružani, što znači da su akcije vaših partizanskih jedinica još uvijek u prvobitnoj fazi, znači samo razoružavanja manjih grupica ustaša i ustaške vojske. S druge strane nama se čini da vi premalo radite na tome da na neki način dobijete oružje od Hrvatskih vojnika (domobrana)

Drug Tito dalje navodi: »Prilike i kratkoća vremena nam ne dopuštaju da pišemo zasebno za Glavni štab i za CK KP Hrvatske. Prema tome, molimo vas da vi to pismo prekucate posebno za Partiju i posebno za štab. Mi smo formirali Prvu proletersku brigadu. U tu brigadu treba da se uključe još neke jedinice iz Bosne i Hrvatske. Prema tome stavljam pred vas zadatak da vi okupite najmanje 300 boraca, radnika i dobrih seljaka koji bi mogli ući u proletersku brigadu. Taj zadatak izvršite što prije tako da se u najkraćem roku mogu borci iz Hrvatske da prebace za Bosnu i uključe u brigadu«. ²¹

U to vrijeme Glavni štab Hrvatske nalazi se u Lici i nije imao direktne veze sa partizanskim jedinicama koje su operisale na sektoru Slavonije. Partizanski pokret Slavonije bio je pod rukovodstvom CK KP Hrvatske koji se tada nalazio u Zagrebu.

Pod kraj 1941. godine partizanski pokret na teritoriji Psunja i Papuka počeo se jače razvijati, dolazi do

²⁰ Zbornik NOR V/3, dok. br. 2, str. 14—18.

²¹ Isto, dok. br. 1, str. 7—13.

većih akcija protiv brojnijeg i jačeg neprijatelja i dobijanja više oružja.²² Trinaestog januara 1942. godine formiran je 1. slavonski bataljon. Za komandanta bataljona postavljen je Ćira Dropulić, a za političkog komesara Pavle Gregorić Brzi. Bataljon je brojao 292 borca i rukovodioca. Od naoružanja je imao, osam puškomitraljeza, 203 puške, 30 lovačkih pušaka (dvocjevki).

Poslije formiranja bataljona, čete su dalje djelovale na svojim sektorima; na Psunju, na Papuku i Krn-diji, a treća na sektoru Garešnice. Od treće čete kasnije je formiran Moslavački odred.

Na sporiji razvoj partizanskog pokreta uticalo je i to što su se neke jedinice dugo vremena vezale za jedno, dva ili tri sela. Ova sela su te partizanske jedinice — vodove (koji su u Slavoniji bili osnovna jedinica za akcije i poslije formiranja četa i bataljona) smatrali svojim i osjećala su se jako pogođena kad bi jedinice poslije dužeg boravka napuštale taj teren i prebacile se na drugi, (NOR V/3 3, dok. br. 116, str. 314).

Sa ciljem daljeg jačanja pokreta 20. marta 1942. godine dolazi do formiranja Prvog slavonskog NOP odreda.²³ Iz svih partizanskih jedinica koje su operisale na teritoriji Slavonije, formiran je odred sa dva bataljona. Za komandanta 1. slavonskog odreda imenovan je Karlo Mrazović, a za političkog komesara Bogdan Cmobrnja Tolja.

Formiranjem odreda jedinice postaju aktivnije. Od marta do juna 1942. godine 1. slavonski odred je izvršio oko 58 uspješnih akcija, ne računajući sitnije i one manjeg značaja. U tim akcijama zaplijenjeno je 267 pušaka, 26 pištolja, 2 puškomitraljeza i ubijeno oko 186 ustaša. Gubici partizana za to vrijeme iznosili su oko 24 borca i 5 rukovodilaca.²⁴ Ovi podaci govore da su jedinice bile u stalnom pokretu i aktivnosti.

Da bi spriječio širenje partizanskog pokreta u tom djelu Slavonije neprijatelj je preduzeo početkom aprila 1942. godine napade širih razmjera u rejonu Psunja na sektoru Prvog slavonskog bataljona. Oko 4500 domobrana i ustaša izvršili su napad na 1. bataljon. U tom

²² Zb NOR V/3, dok. br. 16, 51, 116.

²³ Zb NOR V/3, dok. br. 110, str. 330.

²⁴ Zb. NOR V/3, dok. br. 50 i 117.

jakom okršaju neprijatelj je imao veliki broj mrtvih, i ranjenih, a partizani su imali samo 7 poginulih, među kojima i političkog komesara 1. slavonskog bataljona Mirka Kljajića iz Nove Gradiške i komandira 1. čete 1. bataljona Dušana Marjana iz Pakraca.

Prema podacima kojim je tada raspolagao štab odreda svojom aktivnom borbom u to vrijeme odred je privukao na sebe oko 10—15000 neprijateljskih vojnika.²⁵

U većini sela na području borbenih dejstava Slavonskog NOP odreda formirani su narodnooslobodilački odbori, seoski i opštinski, a neki kotarski su bili u formiranju.

Karlo Mrazović, u izvještaju upućenom CK KP Hrvatske 26. maja 1942. godine, između ostalog, kaže: »U Slavoniji, uglavnom, postoje organizacije u srezovima: Pakrac, Daruvar, Novska, Virovitica, Nova Gradiška i Požega, postoji nešto navodno i u Slatini i Našicama. U Brodu ima organizacija, ali pravo stanje ja ne znam. Pokrajinski komitet SKOJ-a ne postoji. Skojevske organizacije postoje u pakračkom i daruvarskom srezu.« Mrazović traži da se u Slavoniju pošalju ljudi koji bi mogli biti vojni i politički rukovodioci, »jer boraca možemo dobiti koliko god hoćemo, ali nam nedostaju kadrovi.«²⁶

S obzirom da je Glavni štab Hrvatske bio dosta udaljen i da su veze bile duže u prekidu, Glavni štab Hrvatske nije ni mogao na vrijeme biti obavješten o pravom stanju i razvoju pokreta u Slavoniji. Karlo Mrazović u svojim izvještajima je bio uvijek skroman i samokritičan i više je iznosio slabe strane u r' "ledu razvoja pokreta, a manje dobre. Borci Proleterskog bataljona su stekli drugačiji utisak. Raspoloženje i organizovanost naroda u pozadini nisu se razlikovali od raspoloženja naroda i organizovanosti pozadine u Bosanskoj krajini. Narod u Slavoniji je bio spreman da sve od sebe da za narodnooslobodilački pokret i partizane. U Slavoniji nije

²⁵ Zb. NOR V/4, dok. 77, pismo štaba Prvog slavonskog odreda od 10. aprila 1942. g. štabu 2. krajiškog odreda, dok. 84, str. 333, Izvještaj Glavnog štaba Hrvatske Vrhovnom štabu NOP odreda Jugoslavije od 25. maja 1942. i knj. 6, dok. 61, str. 254 do 271, Izvještaj od 27. avgusta 1942. g. o izvedenim akcijama.

²⁶ Zb. NOR V/4, dok. br. 89, str. 349 do 351.

bilo slobodne teritorije prije dolaska Proleterskog bataljona, ali je narod bio spreman ne samo da dočekuje i hrani partizane, nego je na svakom koraku pomagao partizanske jedinice u akcijama na neprijatelja.

Kako se dalje razvijao i jačao narodnooslobodilački pokret u Slavoniji, neprijatelj je bio primoran da u svim većim garnizonima, u Zagrebu, Slavonskom Brodu, Vinkovcima, Osijeku, Virovitici, Slavonskoj Požegi i Bjelovaru drži sve jače garnizone. U svakom selu oko Slavanskog gorja: u Voeinu, Španovici, Kamenskom, Lipiku, Pakracu, Siraču, Daruvaru, Đulovcu, neprijatelj je držao jedinice jačine od 100 do 200 ustaša, domobrana i folksdojčera. Da bi se stvorila i proširila slobodna teritorija trebalo je imati jače partizanske jedinice, koje bi bile u stanju da likvidiraju neprijateljska uporišta ikoja su se duboko zavukla u planinske predjele. Partizanske jedinice u Slavoniji do dolaska Banijske proleterske čete i Krajiškog proleterskog bataljona, iako nisu bile brojno male, nisu bile osposobljene za likvidaciju većih neprijateljskih uporišta.

U martu 1942. Pavelić je izdao naredbu da se Srbi pozovu u vojsku NDH. Vojno i partijsko rukovodstvo Slavonije odmah je izdalo letak i počelo da vodi agitaciju da se Srbi ne odazovu pozivu. Najveći broj ovih ljudi pobjegao je u šumu želeći da se priključi partizanima. Radilo se o hiljadama ljudi.^{26a} Nekoliko stotina odazvalo se pozivu vojnih vlasti NDH. Kada su u Slavonskoj Požegi dobili maršrutu i oni su pobjegli. Ostalo je svega nekoliko desetina. Slavonski rukovodioci ove ljude nisu primili u partizane, jer nisu raspolagali oružjem kojim bi ih naoružali, pa su se mnogi od njih demoralisani vratili kućama, a jedan broj je ostao i dalje da luta i krije se po šumama. Veći broj ovih ljudi kasnije je pohvatan i otjeran u logore i na rad u Njemačku.²⁷

Naredbom Štaba 3. operativne zone od 15. juna 1942. formiran je 3. bataljon 1. slavonskog odreda, a 1. slavonski NOP odred dobio je svoj službeni naziv »Prvi slavonski odred 3. operativne zone NOP odreda Hrvatske«.²⁸

^{26a} Zb. NOR V/3, dok. br. 116, str. 354—35a.

²⁷ Zb. NOR, V/4 dok. br. 85 i V/3, dok. br. 116.

²⁸ Zb. NOR V/5, dok. br. 27.

Bataljon je formiran od Banijske proleTERSke čete i jednog voda slavonskih partizana.²⁹ Banijska proleTERSka četa formirana je 3. maja 1942. na Baniji i preko Kozare upućena na sektor Slavonije. Četa je brojala 63 proletera, komandir čete bio je Nikola Demonja, a politički komesar Vlado Mutak. Od naoružanja je imala 59 pušaka i tri puškomitraljeza. U pokretu za Slavoniju četa je učestvovala u oslobođenju Prijedora i tom prilikom zaplijenila je jedan puškomitraljez. Četa je stigla u Slavoniju 25. maja 1942. i sa njom je došao Operativni oficir Glavnog štaba Hrvatske Franjo Ogulinac Seljo.

Napad na neprijatelja u Kamenskom i Đidavecu

Da bi obezbijedio širi manevarski prostor i stvorio slobodnu teritoriju u rejonu Slavanskog Gorja, na kojoj bi dalje jačao i razvijao se partizanski pokret, Štab 3. operativne zone je planirao više uzastopnih akcija na mjesta koja je držao neprijatelj, a koja su se duboko zavukla u planinske predjele. Prva takva akcija planirana je na Kamensko.

Kamensko se nalazi na raskrsnici puteva koji se račvaju u tri pravca, jedan vodi preko Papuka i Ravne gore prema Voćinu, drugi preko Orljevca ka Slavanskoj Požegi, a treći preko Španovice ka Pakracu i Lipiku. Komunikacija Kamensko — Voćin razdvaja planine Papuk, Dilj i Krndiju (na istoku), od Ravne gore i Jovanovice (na zapadu).

Ovim komunikacijama i naseljima lociranim uz njih, neprijatelj je pridavao veliki značaj. Držeći ih pod svojom kontrolom, sprečavao je pokrete i manevar partizanskih jedinica iz jednog rejona u drugi. Da bi ih mogao kontrolisati neprijatelj je u svim većim mjestima držao jače ustaške i domobranske jedinice, a naročito je pojačao i utvrdio posade u Kamenskom, Španovici i Voćinu.

²⁹ Zb. NOR V/6, dok. br. 15, str. 79. Izvještaj Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 26. avgusta 1942. g. Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije.

Dvadesetog juna prije podne u selu Budići proletere je obišao Karlo Mrazović Gašpar. Popodne istoga dana štabu bataljona naređeno je da jedinice krenu u pravcu Kamenskog i da će u sadejstvu sa jedinicama 1. i 2. bataljona 1. slavonskog odreda i sa Banijskom proleterskom četom izvršiti napad na neprijateljsko uporište u Kamenskom.

Napad na Kamensko otpočeo je 21. juna u 2,30 časova.³⁰ Jedan vod Kozarske i jedan vod Grmečke proleterske čete podijeljeni su na desetine, a desetine sa po jednim puškomitraljezom (ukupno 4 puškomitraljeza) dodijeljene su četama 1. i 2. slavonskog bataljona, koje su neposredno napadale na Kamensko. Ostale jedinice Proleterskog bataljona vršile su osiguranje sa pravca Orlevca i Slavonske Požege. Kamensko je branilo oko 125 neprijateljskih vojnika. Borba je trajala do 7 časova izjutra 22. juna. Zarobljeno je 68 domobrana, a ubijeno 15 ustaša i oružnika. Svi zarobljeni domobrani su pušteni kućama. Zaplijenjeno je 106 pušaka, 4 puškomitraljeza, jedan mitraljez, oko 3.000 metaka i drugi ratni materijal. U borbi je poginuo ustaški satnik Zvonimir Petranović, koga je narod nazvao »Palija« po tome što se isticao paleći sela i ubijajući srpski živalj. Proleterski bataljon nije imao gubitaka. Slavonske jedinice su imale dva mrtva i tri ranjena borca. Ovo je bila prva akcija izvedena na veće naseljeno mjesto u Slavoniji, pa je naišla na veliki odjek među stanovništvom.³¹

U zaprežnim kolima preko Volujaka i kote 754, u pratnji Proleterskog bataljona odvezeno je zaplijenjeno oružje i ostali ratni materijal u šumu Krčevina, sjeverno od sela Budića. Proleterski bataljon ovo oružje je smjestio pod šatore i kasnije ga podijelio pristiglom ljudstvu za formiranje 4. slavonskog bataljona. Zaplijenjenom municijom podmirene su potrebe jedinica koje su učestvovala u borbi za Kamensko.

³⁰ Zb. NOR V/6, dok. br. 61, str. 271—272, Izvještaj štaba 3. operativne zone od 27. avgusta 1942. Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske.

³¹ U Izvještaju 4. gorskog zdruga, od 14. jula 1942. godine, kaže se: »Skupina od 500 partizana napala je Bučko Kamensko, opkolila mjesto sa svih strana, prekinula sve veze i otpočela sa napadom. Tamošnja posada iz 21. sata 5. p.p. branila se do 7 ča-

Poslije nekoliko dana bataljon se prebacio u selo Zaile u blizini Štaba 3. operativne zone, gdje se zadržao nekoliko dana na odmoru... Za to vrijeme održani su partijski sastanci i konferencija, na kojima je ukazano borcima da prilikom prolaska 'kroz naseljena mjesta u kojima žive ljudi različitih nacionalnosti (Srbi, Hrvati, Česi, Njemci i Mađari), budu tumači ciljeva narodno-oslobodilačke borbe i ideje bratstva i jedinstva.

Štab 3. Operativne zone planirao je izvođenje napada na neprijateljsko uporište u selu Đulovac 29. juna noću. Đulovac (sada Miokovićevo) se nalazi na komunikaciji i željezničkoj pruzi koja povezuje Viroviticu sa Daruvarom i Bjelovarom. Pored Hrvata, u Đulovcu je živio i veći broj Nijemaca. Likvidacijom uporišta, omogućila bi se bolja veza između partizanskih jedinica na Papuku i Bilo Gori. Đulovac je branilo oko 150 ustaša, kulturbundovaca i žandara sa četiri puškomitraljeza. U napadu su učestvovali 3. slavonski bataljon, 1. slavonskog odreda i Krajiški proleterijski bataljon koji je po vodovima pridodat četama 3. bataljona.

Napad je otpočeo u 1 čas noću. Neprijatelj je pružao žestok otpor iz kuća i bunkera. Najžilaviji otpor pružale su ustaše i kulturbundovci iz zgrade ustaškog tabora. U napadu je zapaljena žandarmerijska stanica, željeznička stanica, električna centrala, zgrada opštine i nekoliko kuća iz kojih je neprijatelj pružao otpor. Gubici neprijatelja bili su 53 mrtva i veći broj ranjenih. Poginuo je i ustaški tabornik Prpić i njegov zamjenik Komljenović. Zaplijenjeno je 36 pušaka, 3—4000 metaka i veća količina životnih namirnica, koje je neprijatelj opljačkao od naroda i pripremio za izvoz u Njemačku. Zaplijenjena hrana je podijeljena narodu. Partizani su imali jednog poginulog i četiri ranjena borca. Proleter-ski bataljon nije imao gubitaka. U ovoj borbi iz bata-

sova kada je savladana. Poginuo je satnik Zvonimir Petranović i još 8 momaka, a zarobljeno je 55 momaka, od kojih 7 strijeljano, a jedan momak je nestao. Zarobljeni su pušteni i sada se nalaze u pritvoru u Požegi. Po iskazu puštenih zarobljenika i mještana poginulo je 20 partizana, a više je ranjeno, koji su sa pet punih kola odvučeni u sjevernom pravcu u šumu«.

Podaci koje neprijatelj iznosi u svom izvještaju, nisu tačni. Posada u Kamenskom je bila brojno jača, a broj partizana koji je napadao znatno je manji.

Ijona su se naročito istakli Luka Kličković, Spasoje Vučković i Đoko Banjac.

Neprijateljsko uporište u Đulovcu nije potpuno uništeno, pošto je neprijatelju stiglo pojačane iz Virovitice.³²

Oko 9 časova naređeno je povlačenje. Krajiški proleterski bataljon je pošao u Gornje Borke, gdje je zanoćio, a 30. juna je produžio pokret do Bijele. Kretao se u koloni, na čijem čelu se nalazila proleterska zastava. Borci su sa pjesmom ušli u selo, a narod ih je oduševljeno dočekaao.

Prvi put u ovom kraju partizani su po danu i sa pjesmom marširali kroz selo, zbog čega su mještani, iako iznenađeni, u velikom broju izašli na ulicu da ih pozdrave. Odmah po dolasku u selu je održan narodni zbor, kome je prisustvovalo oko 600 mještana sela Boraka i Bijele. Na zboru su govorili: Avdo Ćuk³³, Slobodan Ilić, Rade Knežević³⁴ i Jovan Runić.³⁵ Na ovom terenu Krajiški proleterski bataljon zadržao se mjesec dana. Za to vrijeme je držao položaje ispred sela Bijele na liniji: selo Markovac — Vukaska Glavica — kota 293, potom tt 277 na zapadnoj ivici sela Pakrana, oslanjajući se lijevim krilom na kotu 247 Blatna. Bataljon je u rejonu željezničke stanice sela Bijela prekinuo željezničku prugu u dužini 150 metara. Neprijateljske posade iz Daruvara i Sirača vršile su česte napade na jedinice Proleterskog bataljona, ali su uvijek bile odbijene uz osjetne gubitke.

Preko Štaba 3. operativne zone 24. juna 1942. godine štab bataljona je uputio izvještaj Operativnom

³² Zb. NOR V/6, dok. br. 61, str. 272 i dok. br. 64, str. 283—284.

³³ Avdo Ćuk, politički komesar 1. krajiškog proleterskog bataljona više puta ranjavan u proleterskom bataljonu, poginuo kao politički komesar 8. krajiške brigade. Proglašen za narodnog heroja.

³⁴ Rade Knežević Tihi, imenovan za komandanta 2. slavonskog odreda posle savetovanja 11. i 12. avgusta 1942. g.

³⁵ Jovan Runić, rođen u selu Bare kraj Bosanskog Petrovca Potiče iz siromašne seljačke porodice. Osjetio je vrlo rano siromaštvo i bijedu i zato se još ranije opredjelio za napredni pokret i od prvog dana ustanka nalazi se među prvim borcima svoga kraja. Desetog oktobra kod Daruvara u Slavoniji u borbi s neprijateljskim tenkovima teško je ranjen i od zadobijenih rana kao komandant Proleterskog bataljona umro u Slavoniji 1942. godine.

štabu za Bosansku krajinu, u kome je iznijeto stanje u bataljonu poslije borbe na Motajici i prelaska u Slavoniju. Od Operativnog štaba za Bosansku krajinu, zatraženo je da se proleter i što prije vrata u Bosansku krajinu. Štab bataljona je sa sadržinom izvještaja upoznao Štab 3. operativne zone i zamolio ih da ga upute sa prvim kuririma koji budu upućeni na Kozaru, odnosno u Bosansku krajinu.³⁶ Kasnije je utvrđeno da Štab 3. operativne zone ovaj izvještaj nije dostavio Operativnom štabu za Bosansku krajinu, mada su kuriri išli na Kozaru. Iako je Štab 3. operativne zone davao načelnu saglasnost za povratak Krajiškog bataljona u Bosansku krajinu, on je istovremeno isticao da za to trenutno nema mogućnosti i da će to biti učinjeno kada se za to stvore bolji uslovi.

Sedmog jula 1942. štab bataljona je uputio novi izvještaj Operativnom štabu za Bosansku krajinu o gubicima bataljona, posebno od njegovog formiranja do dolaska u Slavoniju, posebno o gubicima u Slavoniji. Na spisku poginulih i nestalih nalazilo se ukupno 189 proletera.³⁷

U bataljonu je velika pažnja poklonjena političkom radu sa borcima, kulturno-prosvjetnom radu i zabavnom životu. Političkim radom u bataljonu rukovodili su Avdo Ćuk i Huso Hodžić.³⁸ Hodžić je neumorno ra-

³⁶ Zb. IV/5, dok. 118, Izvještaj Štaba proleterskog bataljona od 24. juna 1942. g. Operativnom štabu Bosanske Krajine o borbama bataljona do prelaska u Slavoniju.

³⁷ Original spiska kucan mašinom nalazi se u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu kutija 1704 — 12 — 8.

³⁸ Kao partijski rukovodilac i kao komandant Huso Hodžić je nastojao da upozna svakog borca. Na svoj poseban, stalozen i metodičan način on je u koloni, ili na odmoru prilazio borcima i sa njima razgovarao o svemu onome što ih je brinulo ili interesovalo. Nenametljivo je ljudima objašnjavao situaciju, bodrio ih da istraju i govorio o svjetlijoj sutrašnjici.

Huso je bio zaljubljenik marksističke literature. Kada je u Slavoniji pronašao jedan požutjeli primjerak komunističkog manifesta radovao se kao dijete, čitao je rečenicu po rečenicu i tumačio njen sadržaj po nekoliko puta borcima. Odmah ga je prekucao i svaka desetina je dobila po jedan primerak Manifesta.

U to vrijeme komunisti su obavezno prorađivali Istoriju SKP(b) koju su teško razumjevali i jedva čekali da nekako otaljaju glavu po glavu. Huso je u Slavoniji pronašao jedan primjerak Istorije SKP(b) pa je insistirao da se ona što temeljitije pro-

dio na prikupljanju, pripremanju i umnožavanju materijala za rad čitalačkih grupa i kružoka. Mnogo puta, tokom cijele noći kucao je i umnožavao ove materijale. Za organizaciju kulturno-prosvjetnog rada bili su zaduženi borci: Budo Bušatlija,³⁹ Vinko Markotić, Mirko Vranić,⁴⁰ Safet Fejzić i Irfan Karabegović.

Poslije likvidacije neprijateljskog uporišta u Kamenskom i napada na neprijateljsku posadu u Đulovcu, partizanske jedinice iz reiona Psunja i planine Jovanovice i Ravne Gore vršile su snažan pri'sak na komunikaciju i željezničku prugu Banova Jaruga — Lipik — — Pakrac — Sirač — Daruvar — Pivnice. Pruga je na više mjesta prekinuta, a zapaljeno je i porušeno više željezničkih stanica. Jedanaestog jula 1942. neprijatelj je otpočeo sa napadima na slobodnu teritoriju. Na sela istočno od Daruvara i Lipika upućena je »kaznena ekspedicija«, s ciljem da razbije partizanske jedinice na tom području.⁴¹

Na pravcu sela Bijela i sela Borki napadale su jedinice 13. ustaške bojne jačine 225 ljudi i posada iz uporišta Sirač, a na pravcu sela Dereza i sela Grahovljani jedna satnija 2. domobranske bojne 6. pješadijske pukovnije iz Pakraca. Grupa od oko 100 domobrana iz Lipika i posada oko 120 ustaša iz uporišta — Španovica, ojača-

rađuje. Dojadio to, jednoga dana, borcu Davidu Kecmanu pa se on na jednoj četnoj konferenciji obrati Husi slijedećim riječima: »Druže komesare, da je ova tvoja istorija bila na Motajici ili na Babjoj gori, bila bi sada kraća bar za dvije glave, jer David ne bi duvan zavijao u ljeskov list kod pravog papira«.

Mnogi borci Proleterskog bataljona su od Huse naučili šta znače riječi marksizam, komunizam, socijalizam i lenjinizam i za mnoge druge naučne pojmove. Proleter i Husu nisu smatrali samo svojim partijskim rukovodiocem i komandantom nego i svojim učiteljem.

³⁹ Sabahudin Bušatlija Buda, rođen u Bugojnu, pravnik, bio nosilac kulturno-zabavnog života u Proleterskom bataljonu.

⁴⁰ Mirko Vranić, u bataljonu bio zadužen po liniji ŠKOJ-a, a istovremeno i za kulturno-prosvjetni rad. U toku rata više se razvijao po partijsko-političkom radu, a poslije rata u JNA bio je na odgovornim funkcijama među ostalim i komandant Štaba teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine. Narodni heroj.

⁴¹ Izveštaj zapovjedništva 13. ustaške bojne od 13. VII 1942. Glavnom stožeru ustaške vojnice u kome se govori o opkoljavanju partizanskih jedinica na Pakračkoj gori i Krndiji. (HIS Slavon-ski Brod, kutija II/III.)

na jednim bacačem, dobila je zadatak da do svanuća 11. jula zaposjedne položaje na liniji: kota 227 (sjeverozapadno od sela Dragovića) — Golin grob — Brezik — kota 300, da kod predjela Bagrdan uspostavi vezu sa preostalim dvijema kolonama, a potom da sve tri kolone zajedno nadiru ka selu Grahovljani i selu Bijela radi razbijanja partizanskih jedinica. Naređeno je da se usput pokupe svi muškarci sposobni za borbu, pošto se znalo da su mještani na ovom području naklonjeni partizanima.

Ne znajući za pripreme neprijatelja, Štab 3. operativne zone naredio je da se tog dana napadne neprijateljsko uporište u Siraču i izvrši demonstrativni napad na Pakrac.

Borba na Siraču

Prema podacima kojima je raspolagao Štab Zone, u Siraču se nalazilo oko 150 ustaša, -Jculturbundovaca i oružnika naoružanih puškama i sa četiri puškomitraljeza. Štabu zone nije bilo poznato da je u Sirač pored postojeće posade upućeno još oko 225 neprijateljskih vojnika. Za napad na Sirač određeni su 3. bataljon 1. slavonskog odreda i 1. krajiški proleterski bataljon. Napad je otpočeo u 24 časa 11. jula 1942. i borba je vođena do 7 časova kada je naređeno povlačenje. I pored toga što je neprijatelj pružao žilav otpor uporište bi bilo likvidirano da neprijatelju nije stiglo novo pojačanje. Uništena je tvornica za preradu konoplje, onespособljena su postrojenja u kamenolomu i zapaljeno nekoliko kuća iz kojih je neprijatelj pružao otpor. Zaplijenjeno je 26 pušaka, manja količina eksploziva i drugi ratni materijal. Neprijatelj je imao 20 poginulih i ranjenih, a partizani su imali 2 mrtva i jednog ranjenog.⁴² U napadu na Sirač teško je ranjen proleter iz Grmečke čete Ostoja Brkić. U borbi su se naročito istakli borci Proleterskog bataljona Mićo Stanković, koji je uspio da iznese ispod neprijateljske vatre ranjenog Brkića, puškomitraljezac Mirko Indić i Makivić Gojko koji su štitili povlačenje proletera.

^a Zb. NPR V/6, dok. br. 61, str. 275.

Poslije napada na Sirač Proleterski bataljon je ponovo zauzeo svoje položaje, gdje je ostao do 3. avgusta 1942. godine. U julu mjesecu proleter i su održali nekoliko partijskih sastanaka i doneli odluku o promjenama u rukovodećem kadru bataljona i četa. Za komandanta bataljona određen je dotadašnji komandir Grmečke čete Jovan Runić, a za njegovog zamjenika dotadašnji komandant bataljona Branko Vuković. Za komandira Grmečke čete određen je Čedo Brkić, a za komandira Prvog voda Grmečke čete umjesto Brkića određen je Đuro Anić.⁴³

Posada Sirača 16. jula dobila je pojačanje od 60 vojnika, pod komandom ustaškog natporučnika Grčević Milana, tako da je sa njemačkom jedinicom brojala oko 150 vojnika. Sedamnaestog jula oni su izvršili izviđanje između Sirača i Daruvara s namjerom da poprave željezničku prugu, a 18. jula posade Sirača i Daruvara pošle su da osiguraju opravku pruge između ova dva mjesta. Tom prilikom došlo je do oštre borbe na položaju kod Vukove glavice (293), na lijevom krilu bataljona. Neprijatelj je natjeran na povlačenje. Neprijateljska jedinica iz Daruvara jačine oko 200 vojnika, koja je krenula u pravcu s. Bijela da na tom dijelu osigura opravku pruge, sukobila se je sa Kozaračkom proleterskom četom. Pretrpjevši gubitke od 9 ranjenih i poginulih, ona je također natjerana na povlačenje poslije četiri časa borbe. Neprijatelj je ponovo pokušavao 27. i 28. jula da se probije do sela Bijele ali u tome nije uspio.⁴⁴

⁴³ Za tih mjesec dana provedenih u selu Bijeloj stvoreno je veliko povjerenje naroda u borce Proleterskog bataljona. To se vidjelo i kad su preživjeli borci proslavljali tridesetogodišnjicu formiranja Proleterskog bataljona. Tom prilikom na traženje mještana sela Eijele proleter i su ih posjetili i ponovo poslije 30 godina prenoćili u istom selu. Mještani sela Bijela tražili su poimenično proleter e čija imena nisu zaboravili ni poslije trideset godina, željeli su da ih ponovo ugoste u svojim kućama, ali mnogih više nije bilo u stroju Proleterskog bataljona koji se postrojio u centru sela isto i kao 1942. kada je prvi put ušao u ovo selo. Tom prilikom oživljene su mnoge uspomene iz ratnih dana 1942. godine.

⁴⁴ U izvještajima od 10. i 19. jula 1942. ustaški satnik Ivan Stier kaže: »selo Bijela već duže vremena se nalazi u rukama partizana. Protivnik je dao jak otpor sa utvrđenih položaja, ali se pod vatrom minobacača povukao u raznim pravcima. Ustaše su imale ranjena 4 čarkara.

Narodnooslobodilački odbori su funkcionisali u svim selima na jugozapadnim padinama Jovanovice i Ravne gore. Ni zrno žita neprijatelj nije uspio da sa ovoga terena odnese.⁴³ Po direktivi vojnog i partijskog rukovodstva Slavonije, u selima koja nisu bila oslobođena u to vrijeme, partizanske jedinice su bile dužne gdje god je bilo moguće da pristupe uništavanju vršćih strojeva, a da narodu objasne da žito vrši pomoću stoke i da ga krije od neprijatelja, jer će ga ustaše pokupiti i otpremiti za Njemačku. Na taj način partizani su uništili oko 120 vršćih mašina.

Neprijatelj je pod pritiskom partizana bio toliko zaplašen da je poslije napada na Đulovac ustaška satnija napustila Daruvar i povukla se u Lipik. To je učinila i posada Sirača.

Borba na Radlovcu

Radlovac se nalazi u blizini sela Orahovice, na sjeveroistočnim padinama Papuka, zavučen duboko u planinu Papuk. Neprijateljska posada iz Radlovca često je napadala obližnja sela i vršila teror nad stanovništvom. Držeći Radlovac neprijatelj je istovremeno štiti željezničku prugu Virovitica — Osijek.

Po naređenju Štaba 3. operativne zone 2. avgusta 1942. godine bataljon je napustio položaj kod sela Bijele i preko Zvečeva, Ravne Gore i jugoistočnih padina Papuka prebacio se na sektor 2. slavonskog bataljona. U toku pokreta bataljon je preko kurira dobio naređenje od štaba zone da sa jednim vodom 2. čete 2. slavonskog bataljona napadne na ustaško uporište u selu Radlovac. Na istočnim padinama Papuka bataljonu se pri-

⁴³ Zapovjednik 13. ustaške bojne 19. jula javlja Glavnom stožeru ustaške vojnice slijedeće: »U pogledu žetve na prostoru sela Bijela, Pakrana, Markovica i Boraka, pravoslavci svoje pokošeno žito voze u manastir Borke gdje ga vršu i sakrivaju. Ostalim žiteljima uskraćuju svaku kosidbu. Na tom prostoru partizani su uredili svoju potpunu vlast i opiru se svakom ulasku naših oržanih snaga u to područje. Navodno su ovaj kraj organizirali prebjegli Bosanci. Ukoliko se ova skupina ubrzo ne uništi ista bi mogla ozbiljno ugroziti okolinu Daruvara, a pogotovo štetovati bogatoj žetvi u tom kraju». (HIS, Slavonski Brod, k-II/III)

ključio vod koji mu je. pridodat, a potom nastavio pokret ka Radlovcu,

Uporište je branilo oko 80 ustaša i oružnika koji su prilikom napada pružili veoma snažan otpor iz betonskih bunkera i utvrđenih zgrada, a posebno iz kamenoloma koji je bio pretvoren u utvrđenje. Napad je otpočeo oko 1 čas 5. avgusta. U prvom naletu zauzet je veći dio sela, ali se neprijatelj uspio povući u bunkere i druga utvrđenja, odakle se nije mogao istjerati oružjem, kojim su raspolagali proleter. Prilikom juriša komandir Grmečke čete Čedo Brkić sa grupom boraca privukao se ustaškom bunkeru i golom rukom uhvatio usijanu cijev ustaškog puškomitraljeza, držeći je sve dok drugom rukom nije uspio da ubaci bombu u bunker. U tom trenutku teško je ranjen u stomak. Borci koji su bili uz njega pritekli su mu u pomoć i uspjeli da ga iznesu, ali je on ubrzo izdahnuo.⁴⁶ Druga grupa boraca natovarila je u jedan metalni vagon kamen i gurala pred sobom radi zaštite i proboja unutar kamenoloma. Međutim, na nizbrdici vagon im se oteo i proletio kroz zatvorenu kapiju a oni su ostali na brisanom prostoru. Borba je trajala do 10 časova. Zbog nedostatka teškog oružja i nepoznavanja terena bataljon se morao povući.

Poslije napada na Radlovac bataljon je otišao u Požešku kotlinu da pruži zaštitu stanovništvu oko. prikupljanja ljetine i vršenja pšenice. U selu Šušnjari je

⁴⁶ Proleter Čedo Brkić, bio je zapažen po svom junaštvu još prvih dana borbe kao borac Jelašinovačkog partizanskog odreda u Podgrmeču. Nije bilo zadatka koji on ne bi htio izvršiti. Po prirodi je bio veoma miran i skroman, blage naravi i uvijek raspoložen za pjesmu, a i sam je pisao pjesme. U najtežim situacijama svojim držanjem bodrio je i hrabrio ostale borce. U tom pogledu posebno se istakao na Motajici, kada je bataljon ostao samo sa trećinom boraca. Sahrnjen je u blizini sela Kločac pored jednog izvora koji od tada nosi naziv »Čedin izvor«. Sahrani Čede Brkića prisustvovali su svi borci Proleterskog bataljona, pjevajući pjesmu »Počivaj mirno u grobnici toj... pod stijegom crvenim, mi ćemo u boj«.

Prema kazivanju proletera Sime Marica, Čedo ih je prije nego što je izdahnuo zamolio da mu iz džepa izvade pismo koje je ranije pripremio da pošalje svojoj djevojci, potoni je umočivši olovku u krv koja je šikljala iz njegove rane na pismu napisao: »Mnogo te volim« i potpisao svoje ime. Simo Marić i Ostoja Tuikić napravili su sanduk od dasaka koje im je dao jedan seljak u selu Kločcu u kome je Čedo sahranjen.

organizovano narodno veselje koje je trajalo do kasno u noć. Šestog avgusta bataljon se prebacio u selo Striježevie u na komunikaciji Kamensko — Voćin, gdje se sastao sa Banijskom proleterskom četom, sa kojom je organizovao narodni zbor, kome je prisustvovalo oko 1000 mještana. Tokom zbora izveden je i kulturno-zabavni program⁴⁷.

Banijska proleterska četa i prvi vod Kozarske proleterske čete Miloša Bajića, 12. avgusta 1942. godine kod sela Soboštine postavili su zasjedu na komunikaciji Slavonska Požega — Orljevac.

Krećući se iz pravca Orljevac ka Slavonskoj Požegi satnija domobrana upala je u zasjedu i u kratkoj borbi bila potpuno razbijena. Zarobljeno je 13 domobrana i 7 ustaša, među kojima i ustaški tabornik Mirko Klarić iz sela Deževac, poznati zlikovac ovoga kraja. Neprijatelj je u ovoj borbi pretrpio gubitke od 32 mrtva. Zaplijenjeno je 48 pušaka, 7 automata i jedan puškomitraljez. Proleter i nisu imali gubitaka⁴⁸.

⁴⁷ Program je obuhvatao slijedeće tačke:

— uvodna riječ — Duško Erkić, politički komesar 1. slavonskog odreda;

— govor ispred KPJ sa pregledom političke situacije — Huso Hodžić;

— kombinovani proleterski — pjesma »Partizanka«;

— recitacija »Domobran« — banijski proleter i;

— pjesma »Padaj silo i nepravdo« — bosanski proleter i;

— razgovor Hrvatskog seljaka sa drugom koji se vratio iz logora — banijski proleter i;

— pjesma »O klasje moje« — bosanski proleter i;

— pjesma »Nabrusimo kose« — bosanski proleter i;

— »Pjesma o Volgi« — banijski proleter i;

— »Rade Vurdelja« — bosanski proleter i;

— »Diži se narode« — »Kovač iz Kuznjeceva« — bosanski proleter i;

— »Kmeti« — solo recitacija Slobodan Ilić-Čiča;

— »Vrabac« — bosanski proleter i;

— Sevdalinka — Irfan Karabegović, bosanski proleter i

— Završna riječ — Slobodan Ilić-Čiča.

Ovo je bio samo dio programa koji je izveo Proleterski bataljon u slobodno vreme pred borcima i narodom Slavonije.

⁴⁸ U izvještaju zapovjednika 2. dombranskog zbora Glavnom stožeru domobranstva od 5. jula 1942. godine kaže se: »Sjeverno od Save, opaženo je na području IV gorskog zdruge pojačano djelovanje partizana na planini Papuk, Krndiji i Psunju. Ono se ispoljava u napadima jačih snaga pobunjenika na veća naselje-

Da bi pružio pomoć vojnom i partijskom rukovodstvu Slavonije, Glavni štab NOP odreda Hrvatske početkom juna 1942. imenovao je za komandanta 3. operativne zone Grgu Jankesa, a za političkog komesara Karla Mrazovića, dotadašnjeg komandanta zone. Sa Jankesom u Slavoniju je poslat i Ivo Marinković Slavko, član CK KPH i četiri partizanska rukovodioca, koji su pri Glavnom štabu Hrvatske završili oficirski kurs. Na putu za Slavoniju Grga Jankes i pratnja bili su blokirani na Kozari u ofanzivi u junu 1942. godine. Kada je prestala blokada Kozare, u pratnji jednog vođa kozarskih partizana, sa komandirama Mirkom Bašićem, Grga i ostali prebacili su se preko Save u Slavoniju. Idući za štab zone 9. i 10. avgusta Grga Jankes obišao je Proleterski bataljon koji se tada nalazio u selu Klisi u Požeškoj kotlini. Tom prilikom Grga je naredio da komandant, politički komesar i sekretar partijskog biroa bataljona dođu u štab zone gdje se održalo savjetovanje sa svim vojnim, političkim i partijskim rukovodiocima.

U Štabu 3. operativne zone u selu Zaile održano je savjetovanje 11. i 12. avgusta 1942. godine, na kome su pored slavonskih rukovodilaca bili prisutni komandant Proleterskog bataljona Jovan Runić, politički komesar Avdo Cuk i sekretar partijskog biroa bataljona Huso Hodžić. Na sastanku je saslušan izvještaj Karla Mrazovića i Bogdana Crnobrnje. Nastavljena je diskusija o političkoj i vojnoj situaciji u zemlji i van nje, o izvještajima i nedostacima u dosadašnjem radu, iskustvima iz neprijateljske ofanzive na Kozaru. Na kraju su usvojeni zaključci.

Na sastanku je odlučeno da se formiraju potpuni štabovi u koje bi ušli najbolji, najborbeniji, najiskusniji i najodaniji rukovodioci, a po mogućnosti politički najuzdignutiji. Odlučeno je:

— da se priđe intenzivnom političkom i vojnom radu u selima naseljenim hrvatskim stanovništvom i da se u njima partizani nastoje što duže zadržati¹;

na mjesta i na jače naše posade. Sve ovo djelovanje je pojačano naročito od 14. juna, kada je 110 partizana prešlo preko Save iz Bosne u Slavoniju«.

Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knj. II, dok. 130.

- da se izvrše akcije i čišćenje neprijateljskih uporišta;
- da se narod upozna sa ciljevima partizanske borbe i da se raskrinkava lažna propaganda neprijatelja;
- da se intenzivnije radi na razvijanju i podizanju političke svijesti kod partizana;
- da se partijsko-politički rad u jedinicama uskladi sa partijsko-političkim radom i radom odbora narodnooslobodilačkog fonda.

Izvršena je reorganizacija jedinica i formirana su dva partizanska odreda sa potpunim štabovima. U Štab 3. operativne zone ušli su: Grga Jankes, komandant, Karlo Mrazović, komesar, Bogdan Crnobrnja, zamjenik komandanta, Duško Brkić, zamjenik političkog komesara, Mane Trbojević, šef štaba, Vlado Kurt, obavještajni oficir, Slobodan Ilić Čiča, informativni oficir.⁴⁹

Komandant i komesar Proleterskog bataljona upoznali su prisutne sa stanjem u bataljonu i istakli da je on prije prelaska u Slavoniju vodio višemjesečne teške borbe u srednjoj Bosni, u kojima je izgubio 2/3 boraca i gotovo cio rukovodeći kadar. Tom prilikom pokrenuli su pitanje povratka u Bosansku krajinu. Oni su predložili da bataljon krene putem kojim su Grga Jankes i ostali došli sa Kozare. Reagujući na takav zahtjev, Grga Jankes je izjavio: »Proleterima treba da se vrate u Bosansku krajinu, ali za povratak sada nema uslova, pošto je blokirana pruga Zagreb — Beograd i rijeka Sava, a situacija na samoj Kozari je i dalje dosta teška«. Međutim, Mirko Bašić i borci njegovog voda koji su sa Grgom došli sa Kozare u Slavoniju, u razgovoru sa borcima i rukovodiocima Proleterskog bataljona, izjavili su da pruga i rijeka Sava nisu blokirane i da su oni lako prešli u Slavoniju.

Podaci dobiveni od boraca koji su došli sa Kozare bili su tačni, što se vidi i iz izvještaja koji su Grga Jankes i Ivo Marinković 13. avgusta uputili Bošku Šiljegoviću, političkom komesaru 2. krajiškog odreda. U izvještaju, pored ostalog, ističu da je blokada sa rijeke Save i željezničke pruge povučena i da je moguć prijelaz i većih jedinica sa Kozare u Slavoniju.⁵⁰

⁴⁹ Zb. NO RV/6, dok. br. 30, str. 149—154.

⁵⁰ Zb. NOR IV/6, dok. br. 198, str. 224—226.

U izvještaju koji je upućen istog dana štabu 2. krajiškog NOP odreda, pored ostalog, kaže se, da ukoliko Stab 2. krajiškog odreda želi da prema ranijem dogovoru sa Grgom Jankesom i Ivom Marinkovićem, prebaci jedan bataljon boraca sa Kozare u Slavoniju, može to da učini jer je sada prebacivanje omogućeno zato što neprijatelj ne drži više blokadu na rijeci Savi, a sela pored rijeke ostala su nedirnuti od strane neprijatelja. Stab zone je obavijestio Boška Snjegovića da neprijatelj vrši koncentraciju jedinica u Slavonskom Brodu, Vinkovcima, Osijeku, Požegi, Pakracu i drugim mjestima radi preduzimanja ofanzive u Slavoniji. U podnožju planina Psunja i Dilja neprijatelj je već počeo kopati rovove slične onima u početku kozarske ofanzive. »Vi odlučite da li ćete u ovakvoj situaciji poslati vaš bataljon u Slavoniju. Možda bi bilo dobro da taj bataljon stigne ovamo i zbog naroda koji je neprijatelj ovamo dopremio poslije ofanzive na Kozaru, a računa se da ga ima oko 50—60 hiljada raspoređenog po selima Slavonije i Bilo Gore«. Neprijatelj je to radio smišljeno, s namjerom da demoralizuje srpski živalj, da ne odlazi u partizane, radi čega je narod i bio raspoređen uglavnom po selima srpske nacionalnosti.⁵¹

Na savjetovanju, Grga Jankes i Ivo Marinković upoznali su slavonske rukovodioce sa situacijom na Kozari i propustima koji su po njihovom mišljenju napravljeni. Da se to ne bi ponovilo u Slavoniji predloženo je niz mjera, jedna od njih bila je da se spremi što više pekmeza od šljiva kojih je tada bilo u velikim količinama, a da se ispeče što više hljebova i napravi dvopek koji može duže stajati u zemunicama. Trebalo je iskopati što više podzemnih skloništa i zemunica za smještaj hrane i ranjenika.

Grmečka proleterska četa dobila je zadatak da u selu Zaile, počev od 13. do 25. avgusta pripremi i ispeče mnogo hljeba i pekmeza.⁸²

⁵¹ Zb. NOR V/6, dok. br. 34, str. 160—164, Obavještenje Štaba 3. operativne zone od 13. 8. 1942. Štabu 2. KNOP odreda.

⁵² Komandir 1. voda Grmečke čete Đuro Anić radio je na ovom zadatku, a pošto je bio dobar organizator, štab zone ga je i dalje zadržao sa jednom desetinom iz njegovog voda u Zailama i odredio za rukovodioca za spremanje ove hrane. Tako Anić nije ni išao sa ostalim borcima po sjevernom dijelu Hrvatske i Podravine.

Štab 3. operativne zone obavijestio je 27. avgusta 1942. Glavni štab Hrvatske da se na teritoriji Slavonije nalazi Krajiški proleterski bataljon.⁵³

Iz izvještaja koji je poslao Štab 3. operativne zone Glavnom štabu Hrvatske i Štabu 2. krajiškog odreda, vidi se da su slavonski rukovodioci, a posebno Grga Jankes insistirali da Proleterski bataljon zadrži i dalje u Slavoniji radi daljeg širenja NO pokreta. Bataljon je imao dobro naoružanje, hrabre i vješte borce u ratovanju, koji su posjedovali veliko borbeno iskustvo. To iskustvo bosanskih proletera trebalo je da se iskoristi, i prenese na mlade borce Slavonije koji su tek stupali u borbu.⁵⁴ O tome Karlo Mrazović u jednom izvještaju Glavnom štabu Hrvatske piše da su krajiški i banijski proleter u mnogo čemu naučili borce slavonskih jedinica kako se treba boriti, tako da su se i oni prekalili u borbama i nisu se po borbenosti razlikovali od svojih drugova Bosanaca i Banijaca.⁵⁵

Na savjetovanju je zaključeno da se Proleterski bataljon i dalje zadrži u Slavoniji, navodno zbog blokade rijeke Save i željezničke pruge. Takođe je zaključeno da se u bataljonu održi sastanak sa članovima partije i SKOJ-a i konferencija sa svim borbama. Na tim sastancima trebalo je svima objasniti da je rijeka Sava blokirana i da se zbog toga bataljon ne može vratiti u Bosan-

⁵³ U obavještenju je, pored ostalog, pisalo: »Taj bataljon smo namjeravali što prije prebaciti u Bosnu, ali usled poslednje ofanzive na Kozari i blokade na Savi, mi to nismo mogli učiniti. Sa dolaskom druga Grge odlučeno je da se taj bataljon zadrži i dalje na našoj zoni.

U izvještaju štaba 3. operativne zone od 11. i 12. 8. 1942. Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske, o održanom vojnom savjetovanju pored ostalog stoji da je poslije savjetovanja izvršena reorganizacija jedinica, da su formirana dva partizanska odreda i da je odlučeno da se u Slavoniji zadrži 1. krajiški proleterski bataljon. Savjetovanju su prisustvovali komandant i politički komesar proleterskog bataljona Jovan Runić i Avdo Cuk i sekretar partijskog biroa bataljona Husein Hodžić. Zb. NOR V/6, dok. br. 30.

⁵⁴ Izvještaj Štaba 3. operativne zone od 27. 8. 1942. Glavnom štabu Hrvatske. Građa za historiju NOP-a u Slavoniji, knj. 2, dok. 197, str. 395—400.

⁵⁵ Zb. NOR V/7, dok. br. 54, str. 236—242, Izvještaj Štaba 3. operativne zone od 23. 9. 1942. Glavnom štabu Hrvatske.

sku krajinu. Sastanak članova KP održan je 25. avgusta u šumi blizu sela Zaila nedaleko od štaba zone. Sastanku je prisustvovao i komandant zone Grga Jankes. On je iznio razloge zbog kojih po njegovoj odluci bataljon ne može da se vrati u Bosansku krajinu, govoreći da je rijeka Sava i željeznička pruga blokirana. Članovi Partije nisu prihvatili ovo obrazloženje, istakavši da su dobili drukčije podatke od boraca koji su došli sa Grgom u Slavoniju.

Pošto nije mogao ubijediti članove Partije u svoju tvrdnju, ostajući i dalje pri tome da je Sava blokirana, Grga je nazvao članove Partije nedisciplinovanim i izjavio je da među njima nema dobrih komunista i da im zabranjuje da se ubuduće sastaju kao partijska organizacija, jer »više nisu članovi Partije«.⁵⁶ Rekao je i da će ih poslati u borbu, pa ko se dobro pokaže, bit će ponovo primljen u Partiju, ali ne svi.

Zaprepašćeni i uvrijeđeni takvom izjavom Grge Jarikesa, članovi Partije su zahtijevali od partijskog rukovodstva da se bataljonu omogući povratak u Bosansku krajinu i da se o svemu ovome obavijesti Operativni štab i partijsko rukovodstvo Bosanske krajine. Ovakav postupak Grge Jankesa veoma se negativno odrazio na članove Partije i ostale borce Proleterskog bataljona. To je bio isključivo stav Grge Jankesa, ali ne i ostalih članova Štaba 3. operativne zone.

Ponovo na Đulovecu

Štab 3. operativne zone donio je odluku da se ponovo izvrši napad na neprijateljsko uporište Đulovac. Za napad na Đulovac određena je jedna četa 1. bataljona 1. slavonskog odreda, jedna četa 1. bataljona 2. slavonskog odreda, 1. krajiški proleterski bataljon i Banijska proleterska četa. U zasjedi prema Daruvaru nalazile su se dvije čete 1. bataljona, a na pravcu Virovitice 2. četa 1. bataljona 1. slavonskog odreda.

⁵⁶ Članovi Partije Proleterskog bataljona dok su vodili borbe po sjevernoj Hrvatskoj i Podravini i dalje su redovno održavali partijske sastanke, bez obzira što im je Grga Jankes izrekao kaznu isključenja.

Napad je otpočeo 27. avgusta u 23 časa. Otpor neprijatelja je slomljen već u 2 časa, zauzeto je cijelo mjesto, izuzev zgrade ustaškog tabora i željezničke stanice, odakle se neprijatelj grčevito branio. Na ustaški tabor, iz koga je neprijatelj pružao najjači otpor, napadao je vod Banijske proleterske čete, kojim je neposredno komandovao komandir čete Nikola Demonja⁵⁷ i vod Grmečke proleterske čete, na čelu sa komandrom čete Dušanom Repajićem. Prvi nalet nije uspio. U drugom naletu uspjeli su da zapale gornji dio zgrade koji je potpuno izgorio, ali su se ustaše i Njemci povukli u donji dio zgrade odakle su i dalje pružali jak otpor. Pošto su iz Virovitice neprijatelju pristigla pojačanja, da ne bi došlo do većih gubitaka štab Zone je izdao naređenje o povlačenju, koje je i počelo u 9,30 časova.

U toku napada na Đulovac zarobljen je 31 domobran i 9 kulturbuntovaca. Poslije saslušanja 28 domobrana je pušteno kućama, a trojica su dobrovoljno ostala u partizanima. Sedam kulturbuntovaca je osuđeno, jedan pušten kući, a jedan je ostao u partizanima. Neprijatelj je imao preko 40 poginulih i ranjenih. Jedan dio neprijateljske posade se uspio izvući iz Đulovca. Zaplijenjeno je tri puškomitraljeza, 48 pušaka i veća količina ratnog materijala.

U napadu na Đulovac sedam boraca Proleterskog bataljona je izbačeno iz stroja. Poginuli su Gojko Makivić, Spasoje Vučković i Đuro Bukovac, a teže su ranjeni, komandir Kozarske čete Branko Košpić, Drago Subotić, Milan Došen i Daniša Cvjetičanin. Naročito su se istakli borci: Luka Kličković, Mićo Marjanović, Vlado Zorić i Stevo Kovačević Mali. Oni su jurišajući prvi upali u neprijateljske, bunkere a Branko Košpić je ubacio bombu u bunker, uništio neprijateljsku posadu i zaplijenio jedan puškomitraljez. Dok je prilazio bunkeru i ubacivao bombu u njega Košpić je ranjen, ali je poslije ukazane pomoći, nastavio i dalje da komanduje četom.

⁵⁷ Nikola Demonja, poginuo u Slavonskoj Požegi, sahranjen u Kamenskom koje su ranije oslobodili njegovi proleter. Narodni heroj.

Poslije povlačenja bataljon je dobio naređenje da se preko Crnog vrha prebaci u rejon sela Bijela, odakle je stigao izvještaj da neprijatelj namjerava da napadne sela na južnim padinama Ravne gore.

Napad na neprijateljsko uporište u Gojilu i pokret za Bilogoru

U međuvremenu Štab 3. operativne zone napravio je plan kojim se predviđaju veće akcije partizanskih jedinica u Moslavini, Podravini i sjevernom dijelu Hrvatske u cilju daljeg širenja i razvijanja NO pokreta. Za izvršenje tog zadatka određeni su: 1. i 3. bataljon 1. slavonskog odreda, 1. krajiški proleterski bataljon i Banijska proleterska četa koja je bila u sastavu 3. bataljona. Prije polaska u 1. slavonskom bataljonu formirana je udarna četa. U selu Bijela izvršene su pripreme jedinica. O značaju akcija pred polazak borcima su govorili: Grga Jankes, Bogdan Crnobrnja, Vicko Antić i Josip Krajačić.⁵⁸ Trećeg septembra uveče jedinice su krenule i prošle pored Daruvara u pravcu Moslavine. Prvi zadatak na pravcu kretanja bio je napad na neprijateljsko uporište Gojilo.

Cilj napada bio je da se uništi neprijateljska posada u Gojilu i zapale izvori nafte.

U Moslavini jedinicama su se priključila tri bataljona sa Banije, na čelu sa komandantom Ninom Marakovićem.⁵⁹ Pred sam napad održan je zajednički sastanak rukovodilaca svih jedinica i detaljno razrađen plan napada. Napad je otpočeo 6. septembra u 4,30 časova. Gojilo je branilo 120 domobrana i 40 njemačkih vojnika. U napadu je učestvovalo 280 partizana sa 16 puškomitraljeza,

⁵⁸ Krajačić Josip Prika, poginuo 1945. kao politički komesar divizije. Narodni heroj.

⁵⁹ Nešto više od mjesec dana krajiški proleter bili su u sastavu združenog odreda, kojim je komandovao Bogdan Crnobrnja Tolja, a njegov zamjenik u to vrijeme bio je Nina Maraković. Krajiški proleter su Ninu upoznali kao hrabrog starješinu i dobrog komunistu. Poginuo je kod Rataj Kule blizu Kalinovika u petoj neprijateljskoj ofanzivi kao komandant 7. banijske brigade. Narodni heroj.

među kojima jedan vod krajiških proletera sa 5 puškomitraljeza. U direktnom napadu na uporište učestvovali su 1. i 3. bataljon 1. slavonskog odreda, a na osiguranju su se nalazili Banijski i Moslavački partizani. Borba je bila žestoka i trajala je kratko, tako da je do 7,30 časova zadatak potpuno izvršen. Zarobljeno je 76 domobrana i 3 Nijemca, poginulo je 32 Nijemca, a strijeljan jedan njemački oficir i jedan domobranski natporučnik. Četiri domobrana su dobrovoljno ostala u partizanima, a ostali su pušteni kućama.

Zaplijenjeno je 110 karabina, 3 puškomitraljeza, 4 lovačke puške, 3 automata, 50 bombi, preko 6000 metaka i više pisaćih mašina, odjeće, obuće i druge ratne opreme.

Od zaplijenjenog naoružanja, 27 pušaka, jedan puškomitraljez i 3300 metaka predano je Moslavačkom bataljonu.

Gubici na strani partizana bili su, 13 poginulih i 24 ranjena. Prvi krajiški proleterski bataljon nije imao gubitaka. Za vrijeme borbe jedan vod Proleterskog bataljona bio je na osiguranju prema Banovoj Jarugi. Neprijatelj je iz Banove Jaruge pošao da pomogne napadnutoj posadi u Gojilu, ali je u kratkoj borbi bio odbijen i natjeran na povlačenje.

Oko 35 boraca Proleterskog bataljona, sa komandantom bataljona ostalo je kod sela Bijele na raspolaganju štaba zone. Većina ovih boraca, među kojima i komandant Jovan Runić, bili su bolesni i nesposobni za duže maršovanje i veće napore. Pojavilo se mnogo raznih bolesti, a naročito čireva na nogama i otekline poslije velikih napora i promrzlina nastalih za vrijeme borbi u srednjoj Bosni. Sa bataljonom ka Moslavini i Podravini pošli su komesar Avdo Ćuk i zamjenik komandanta bataljona Branko Vuković.

U borbi na Gojilu istakli su se slijedeći borci Proleterskog bataljona: puškomitraljesci Simo Marić, Mirko Indić, borci Branko Babić, Dušan Piljagić i Mića Marjanović. Simo Marić je preciznom vatrom omogućio Mići Marjanoviću da pride neprijateljskom bunkeru i u njega ubaci bombe. U bunkeru je poginulo 8 Nijemaca, Mirko Indić je samo jednim rafalom iz puškomitraljeza pokosio 5 Nijemaca i zaplijenio 3 automata.

Malo kasnije Bogdan Crnobrnja, zamjenik komandanta 3. operativne zone, vidjevši u Indića 3 automata, zatražio je jedan, a Indiće neznajući Crnobrnju pokazao mu je rukom na njemačke bunkere gdje još ima automata. Kada je kasnije saznao o kome se radi, on se izvinjavao i lično otišao i uručio automat drugu Crnobrnji.

Radnici koji su radili na izvorima nafte oduševljeno su pozdravili pobjedu partizana i pomogli u rušenju i uništavanju postrojenja, da ih Nijemci više ne bi mogli koristiti.

Akcija je imala veliki vojnički i politički značaj. Za nju se ubrzo čulo po cijeloj Slavoniji i ostalim dijelovima Hrvatske. Ovo je bila najveća i najuspješnija akcija u Slavoniji izvedena do tada. Uništenje petrolejskih izvora koji su bili od posebnog značaja za neprijatelja, značilo je i nanošenje teškog udarca neprijatelju u ekonomskom pogledu. Kapacitet izvora koji su zapaljeni iznosio je 8 vagona nafte dnevno.⁶⁰

Od jedinica 1. slavonskog odreda, 1. krajiškog proletarskog bataljona, Moslavačkog bataljona i jedinica pristiglih sa Banije (3, 5. i Udarnog bataljona NOP odreda Banije), formiran je Združeni odred. Za komandanta odreda određen je Bogdan Crnobrnja Tolja, za zamjenika komandanta Nina Maraković, za političkog komesara Đuro Cizmek, a za zamjenika političkog komesara Josip Krajačić. Štab je odmah pristupio izradi plana za dalja dejstva jedinica.

Nastavljajući pokret prema Bilogori i Podravini, 10. septembra 1942. u 4,15 časova 3. banijski, 1. moslavački bataljon i jedan vod Grmečke proleterske čete izvršili su napad na selo Velika Mlinska.

Vod Grmečke čete, sa vodom diverzanata Slavonaca, pod komandom Dušana Repajića dobio je zadatak da poruši željezničku prugu na dionici Paležnik — Mlinska i spriječi dolazak pojačanja sa toga pravca. U Mlinskoj je bilo 35 kulturbuntovaca i oko 50 njemačkih vojnika. Uporište je poslije oštreno, ali kratke borbe osvojeno. Gubici neprijatelja bili su: 35 mrtvih i 7 zarobljenih. Zaplijenjeno je 25 pušaka, od kojih 6 bez zatvarača. Grupa od sedam Nijemaca koja se nalazila u zgradi škole davala je

⁶⁰ Zb. NOR V/7, dok. br. 15, 28, 59, 64.

otpor sve dok zgrada nije zapaljena i do temelja izgorjela. U napadu na školu ranjeni su borci Krajiškog proleterskog bataljona Mičo Stanković, Ostoja Kovačević, i Branko Rakez.⁶¹

U ovoj borbi posebno se istakla gruna boraca, na čelu sa Brankom Rakezom i Mičom Stankovićem, koja se privukla do zgrade škole, iz koje su Nijemci pružali žilav otpor, kroz prozore ubacila bombe i na taj način likvidirala neprijatelja.

Poslije ovih borbi 3. bataljon 1. slavonskog odreda je vraćen u Slavoniju sa ranjenicima. Sa 3. bataljonom pošla je i Banijska proleterska četa, koja je i dalje bila u sastavu 3. bataljona. Na putu za Slavoniju ova jedinica, pod komandom Vicka Antića, komandanta 1. slavonskog odreda likvidirala je neprijateljsko uporište u selu Uljanik, gdje je zaplijenjeno 12 pušaka.

U pokretu ka selu Ercegovac kod šume Trupinski gaj naišao je putnički voz, koji saobraća u pravcu Bjelovar — Garešnica. Na brzinu je odlučeno da se voz napadne. Napad su izvršili 1. krajiški proleterski bataljon i udarna četa 1. slavonskog bataljona. Lokomotiva je oštećena, a voz je nastavio polako da klizi prema željezničkoj stanici u selu Ercegovac. Borci su jurišali za vozom oko 3 kilometra i stigli ga na željezničkoj stanici, pa su potom jed-

⁶¹ Branko Rakez stupio u partizane među prvima u Kozari Rano je primljen u KPJ. U svim borbama isticao se hrabrošću, a naročito u borbi na Motajici i u Slavoniji. Više puta mu je ponuđena rukovodeća dužnost u Proleterskom bataljonu, ali je zbog velike skromnosti odbijao da primi govoreći »da ima sposobnijih od njega«. Poslije povratka u Bosansku Krajinu na Kozari doznao je da su mu ustaše ubile oca u logoru u Jasenovcu, a mlađeg brata u logoru na Sajmištu u Zemunu, a majku i tri sestre ustaše su oterale u logor, prvo u Gradišku a poslije u Jasenovac, tako da ništa nije znao o svojoj porodici. Svu nesrećnu sudbinu svoje porodice teško je doživljavao.

U Lušci Palanki, kao i ostali proleter i bio je predložen za komandira čete. Bio je raspoređen u Gradiško-ljevičanski partizanski odred na dužnost komandira čete, međutim, on je i tu dužnost odbio govoreći kao i ranije da ima sposobnijih. Nije se htio rastati od svog puškomitraljeza, smatrajući da će se tako više osvetiti neprijatelju za svoju porodicu. Herojski je poginuo u borbi u selu Romanovci kod Lijevoča-Polja 1. januara 1944. godine, zadržavajući njemačku motorizovanu kolonu koja je pošla u pomoć napadnutom neprijateljskom garnizonu u Banja Luci. Vidi knjigu »Kozara« br. 6, str. 344 i 504.

novremeno izvršili napad na željezničku stanicu i na voz. U vagonima je još bilo vojnika koji su davali otpor. Tom prilikom ubijeno je 8 neprijateljskih vojnika, zaplijenjeno 8 pušaka i velika količina razne robe. Lokomotiva i vagoni su spaljeni.

Domobranska satnija koja je pošla iz Pavlovca da pomogne posadi u Ercegovcu prvo je naišla na Moslavačku četvu, a potom na Proleterski bataljon i udarnu četvu 1. slavonskog bataljona. Za kratko vrijeme domobranci su razbijeni, poginulo je 13 i zarobljeno 12 domobrana. Zaplijenjeno je 25 pušaka koje su, kasnije, predane Moslavačkom bataljonu. U ovoj akciji su se istakli zamjenik komandanta bataljona Branko Vuković i borci Nikola Kragulj, Đoko Banjac i Dušan Banjac.

Za vrijeme akcije na željezničku stanicu Ercegovac, neprijateljski avioni bombardovali su teren oko stanice, ali partizani nisu imali gubitaka, pošto su se na vrijeme povukli u obližnju šumu.⁶²

Jedanaestog septembra poslije borbe na željezničkoj stanici Ercegovac jedinice su produžile i uveče stigle u selo Grbovac i Velika Jasenovača, pet kilometara sjeverozapadno od Grubišnog Polja, gdje su raspoređene na večeru. Poslije večere održan je miting u selu Grbovcu, na kome su govorili Josip Krajačić, Bogdan Crnobrnja i dr Grujica Zarković. U mjestu žive Hrvati, Mađari i nešto malo Srba. Prvi put u to selo došli su partizani. Poslije zbora raspoloženje naroda bilo je sasvim drugačije.

Sutradan je združeni odred stigao u selo Veliku Barnu gdje je održan zbor, na kome su govorili: Nina Maraković, Mitar Mitić, Franjo Knebl i Grujica Zarković. Na zboru je bilo oko 300 Hrvata, Srba i Mađara. U selu je otvorena jedna trgovačka radnja koju je neprijatelj zapечатio ranije i sva roba je podijeljena narodu.

Do tada su borci raspoređivani po kućama na hranu. Konstatovano je da zbog toga komandni kadar nema uvida nad ljudstvom. Poslije se prešlo na kuvanje u kazanima i čisto vojničku ishranu.

Trinaestog septembra jedinice su stigle u Mali Grđevac gdje je takođe održan zbor. U ovom selu govorili su

⁶² Zb. NOR V/7, dok. br. 64, str. 236—242 Izvještaj Staba 3. operativne zone od 23. septembra 1942. Glavnom štabu Hrvatske.

Bogdan Crnobrnja, Mitar Mitić, Franjo Knebl, drugarica Milka Jovanović⁶³ i Grujica Zarković. Poslije govora hor Proleterskog bataljona otpjevao je nekoliko borbenih pjesama, a na kraju je Irfan Karabegović, proleter otpjevao dvije bosanske sevdalinke.

Četrnaestog septembra Operativni štab združenog odreda održao je konferenciju, na kojoj je izvršena podjela rada svih članova štaba. Formiran je Agit-prop u koji su ušli drugovi: Josip Krajačić, dr Grujica Zarković Štef, Mitar Mitić i drug Brodarac. Agit-prop je dobio zadatak da u svim selima kuda bude prolazio „združeni odred organizuje zborove i da se brine o propagandnom materijalu. Iste večeri organizovana su tri zbora i to u selima: Kovačica, Zrinjska i Šibenik. Prisustvovalo je oko 1100 ljudi, a govorili su Josip Krajačić, Franjo Knebl, Bogdan Crnobrnja, Nina Maraković i Mitar Mitić, Petar Čar, Rade Knežević i Brodarac Ankica i Milka Jovanović Dunja. Svi ovi zborovi su dobro uspjeli, a stanovništvo sela bilo je oduševljeno.

Narodu u ovim krajevima do tada niko nije javno govorio o ciljevima NOB-a. Poslije zbora u partizane su stupila dva Hrvata i tri Srbina. Bez naređenja narod je partizanima donosio velike količine hrane.

Četrnaestog septembra Moslavačka partizanska četa i jedna Banijska četa razrušile su željezničku prugu između sela Velike Pisanice i Velikog Grđevca u dužini od 100 metara i pokidali telefonske veze u dužini od 500 metara.

Petnaestog septembra sve jedinice su se nalazile na odmoru kod sela Cremušine. Agit-pop je priredio drugarsko popodne sa programom: 1. Vojno-politička situacija van zemlje, govorio je Bogdan Crnobrnja; 2. »Ko je to nad oranicama« recitovao je Franjo Knebl. Nekoliko skečeva, recitacija i solo pjesama izveli su bosanski proleter i sa Banijcima. Pokazalo se da su ovakve priredbe dobro primljene od naroda i da su kod boraca unosile raspoloženje i vedrinu.

Šestnaestog septembra jedinice su se i dalje odmarale kod sela Cremušine. Toga dana uhvaćen je špijun

⁶³ Milka Jovanović Dunja, u to vrijeme bila je sekretar sreškog komiteta KPJ za Grubišno Polje.

Veber koji je poslan od neprijatelja da prikupi podatke o združenom odred. Agit-prop je izdao 150 komada letaka i 89 komada partizanskih novina koje su podjeljene borcima i narodu.

Sedamnaestog septembra združeni odred prebacio se preko grebena Bilogore u selo Sedlarica koje se nalazi na sjevernim padinama Bilogore, 5—6 kilometara južno od Pitomače. Odavde su jedinice 17-og uveče pošle u napad na Klošter i Pitomaču. Raspored jedinica za napad bio je slijedeći: na Pitomaču je napadao Krajiški proleterski bataljon i Banijski udarni bataljon. Na Kloštar su napadali 3. i 5. banijski bataljon. Prvi slavonski bataljon sa 1. udarnom i 2. četom nalazio se na osiguranju od Virovitice, dok je 3. četa ovog bataljona bila u rezervi kod Operativnog štaba.

Moslavačka četa rastjerala je posadu u rudniku uglja Babinje u Bilogori koja se nalazila u rejonu Duga Kosa kota 244, pet kilometara južno od sela Črešnjevica. U rudniku je zaplijenjeno 550 kilograma eksploziva (astrolita). Zaplijenjeni eksploziv dobro je došao poznatom diverzantu Ivanu Harišu Gromovniku za rušenje vozova i mostova.⁶⁴

U Kloštru su uništena dva voza, zapaljena željeznička stanica i svi magacini, a razrušena je i željeznička pruga. Zarobljeno je 5 domobrana koji su odmah pušteni kućama. Kloštar je važna raskrsnica gdje se račvaju pruge

⁶⁴ Ivan Hariš Gromovnik Ilija, rođen 1903. u Slapnu kod Karlovca u siromašnoj seljačkoj porodici sa 10 dece. Izučio stolarski zanat, potom na poziv brata otišao u Kanadu da bi posle po američkom kontinentu nastavio lutanje sve do oslobodilačkog rata u Španiji. Pred kraj 1936. preko Francuske stigao je u Španiju kao dobrovoljac. U Španskoj republikanskoj vojsci bio je diverzant. Kao poručnik upućen je na dvomjesečni diverzantski kurs. On se isticao i tamo i postao je instruktor diverzanata. Mnoge mlade borce Špance, Engleze, Holandane, Čehe, Amerikance, Poljake i druge učio je diverzijama. Do kraja rata u Španiji bio je instruktor u 131. brigadi. U Jugoslaviju stiže preko Francuske posle njene kapitulacije, a već početkom jula učestvuje u oružanom ustanku, na području Hrvatskog primorja. Pod njegovim rukovodstvom za četiri godine oslobodilačke borbe, prevrnuo je 1086 fašističkih vozova i porušeno 150 mostova, oko 27000 fašističkih vojnika i oficira palo je u borbi s našim diverzantima.

prema Bjelovaru, Zagrebu, Varaždinu i Virovitici. Rušenjem pruge bio je prekinut saobraćaj u cijeloj Podravini.

Prilikom napada na Pitomaču zapaljen je trospratni mlin, u kome se nalazilo više od 10 vagona žita, koje je neprijatelj pripremio za izvoz u Njemačku. Takođe je zapaljena željeznička stanica sa pomoćnim zgradama, zgrada ustaškog tabora, opštinska zgrada, oružnička postaja i uništene dvije lokomotive. U oružničkoj postaji se nalazilo 16 oružnika, od kojih je 9 poginulo, 6 zarobljeno, a jedan je pobjegao. Zarobljeno je i pet vojnika u opštinskoj zgradi i 3 vojnika koji su se prilikom napada sklonili pod most na samom drumu. Zaplijenjeno je dosta sanitetskog materijala, više pisanih mašina, radio-aparata i raznog drugog materijala.⁶⁵ U svim ovim akcijama partizani nisu imali gubitaka.

Za vrijeme napada u Pitomači se zatekao veći broj civila koji su došli iz Zagreba da u tom bogatom kraju kupe namirnice. Njima je održan govor, podjeljeni leci i propagandni materijal.

Ove akcije imale su veliki politički i vojni značaj, naročito za narod Podravine. Cijelim putem od Banove Jaruge, Gojila, Pitomače do rijeke Drave, tj. mađarsko-jugoslovenske granice Proleterski bataljon, zajedno sa ostalim partizanskim jedinicama Moslavine, Slavonije i Banije prolazio je kroz sela naseljena sa više nacionalnosti (Hrvati, Srbi, Cesi, Slovaci, Nijemci i Mađari). Kroz sva sela jedinice su prolazile danju sa pjesmom, razgovarali sa narodom, održavali zborove, priređivali priredbe, a narod je bio oduševljen i poslije ovoga mnogi su se javljali u partizanske redove.

Devetnaestog septembra sve jedinice Združenog odreda ponovo su se prebacile u rejon sela Šibenik na južne padine Bilogore gdje su se odmarale.

Na pismeno traženje domobranskih oficira iz Grubišnog Polja, Operativni štab združenog odreda poslao je svoje delegate Ninu Marakovića, Gecu Bogdanovića⁶⁶ i

« Zb. NOR V/7, dok. br. 59, str. 210—216 i 74, str 264—265.

⁶⁶ Geco Bogdanović, prvi komandir Bilogorske čete, rođen 1912. godine, Crna Vlast, općina Vrhovine, srez Otočac. Odmah poslije kapitulacije Geco se našao sa nekoliko svojih drugova na sektoru istočne Bilogore i odmah otpočeo sa diverzijama. Narodni heroj.

sekretara partijskog biroa Banijskog bataljona na pregovore sa domobranskim oficirima. Predstavnici domobrana bili su voljni da predaju tri satnije domobrana i pomognu u likvidaciji ustaškog garnizona u Grubišnom Polju. U pratnji delegata radi njihovog osiguranja išla je Udarna četa 1. slavonskog bataljona sa 4 puškomitraljeza.

Dvadesetog septembra jedinice su se i dalje nalazile kod sela Velike Peratovice, očekujući rezultate pregovora. U selu Peratovice održan je zbor, kome je prisustvovalo oko 400 ljudi, a 21. septembra predveče jedinice su po naređenju Štaba 3. operativne zone krenule u pravcu Slavonije. U selu Brđanima 22. septembra stiglo je naređenje od štaba zone da se Proleterski bataljon sa ostalim jedinicama vrati ponovo u selo Peratovicu, Đakovec i Lončaricu. U selu Lončarici održan je narodni zbor, a proleterci su pripremili kulturno-zabavni program. Za to vrijeme Operativni štab pripremao je napad na Grubišno Polje. Dvadeset i petog septembra pregovori su još trajali, a krajiški proleterci, Banijci i Moslavčani organizovali su zbor i priredbu za četiri sela (Veliku i Malu Dapčevicu, Lončaricu i Brđane). Prisustvovalo je oko 500 ljudi, Srba, Hrvata i Mađara. Zborovi su uspjeli u svakom pogledu. Govorili su Josip Krajačić, Franjo Knebl, dr Gruzica Zarković, Nina Maraković i drugarica Jovanka.

Borba za Grubišno Polje

Grubišno Polje je prvo sresko mjesto koje su napali partizani u Slavoniji. Uporište je bilo dobro utvrđeno, a naročito zgrade ustaškog tabora, bivšeg sokolskog doma, a i tvrda zgrada pravoslavne crkve je podešena za odbranu. Za odbranu uporišta neprijatelj je imao slijedeće jedinice: Posadnu satniju 1. pješadijske pukovnije u jačini 120 domobrana; dvije satnije poljoprivredne straže jačine 150 domobrana; mjesnu ustašku grupu od 200 ustaša, ukupno oko 470 vojnika. Od naoružanja neprijatelj je imao, oko 450 pušaka i 10 puškomitraljeza.

U napadu je učestvovalo 500 boraca, dok je 400 vršilo osiguranje, i spriječavalo upućivanje pojačanja neprijatelju u Grubišno Polje.

Poslije pet časova žestoke borbe zauzet je najveći dio grada. Snažan otpor neprijatelj je pružao iz zgrade bivšeg sokolskog doma i ustaškog tabora. Prvi Krajiški proleterski bataljon i četa Moslavačkih partizana dobiili su najteži zadatak da likvidiraju neprijatelja u zgradi ustaškog tabora i sokolskog doma. U napadu na ustaški tabor poginuli su komandir voda Grmečke proleterske čete Stevo Bajić i desetar Vlado Kecman, a ranjen je desetar — puškomitraljezac Đoko Banjac. Stevo Bajić i Vlado Kecman bili su neustrašivi borci u svim borbama koje je vodila Grmečka četa. Oni su pokazali izuzetnu hrabrost. Poginuli su dok su kroz prozor ubacivali bombe u zgradu ustaškog tabora. Bajić i Kecman sahranjeni su na seoskom groblju u selu Dapčevica na obroncima Bilogore. Tu su sahranjeni i borci Moslavačke čete koji su poginuli sa njima zauzimajući sokolski dom i ustaški tabor.

Sokolski dom i ustaški tabor, iako su bili najjače utvrđeni likvidirani su. Nije uništen neprijatelj u zgradi pravoslavne crkve u koju se povukao, zbog toga što se pred crkvom nalazio brisani prostor, pa se po danu nije moglo jurišati. U 8 časova naredeno je povlačenje, jer se pretpostavilo da će neprijatelj brzo reagovati i uputiti jače jedinice da pomognu napadnutoj posadi u Grubišnom Polju.

U napadu na Grubišno Polje i za vrijeme borbe predalo se 104 domobrana, jedan satnik (Đuro Parić), dva natporučnika, jedan zastavnik i nekoliko podoficira. Jedan podoficir sa četiri domobrana u toku borbe priključio se partizanima i odmah nastavio borbu protiv ustaša. Domobrani koji su izrazili želju da odu svojim kućama, poslije razgovora sa njima svi su pušteni. Natporučnik Brkonić i oružnik Bego Gršić ostali su u partizanima. Poslije saslušanja 12 ustaša je strijeljano zato što je utvrđeno da su krivi za zločine koje su počinili, a 7 za koje je utvrđeno da nisu počinili zločin nad narodom, pušteni su kućama. Prilikom napada na oružničku postaju poginulo je 30, a zarobljeno 11 oružnika. Neprijatelj je imao ukupno 120 mrtvih i ranjenih vojnika. Zaplijenjeno je 145

pušaka, 4 puškomitraljeza, više hiljada metaka i mnogo druge ratne opreme i materijala.⁶⁷

Združeni odred, ne računajući gubitke Proleterskog bataljona koji su ranije pomenuti, imao je još 12 poginulih i 22 ranjena borca.⁶⁸

Poslije napada na Grubišno Polje, neprijatelj je preduzeo ofanzivu na Bilogoru. Oko 11000 neprijateljskih vojnika (najviše kulturbuntovaca, zatim ustaša, a najmanje domobrana), krenulo je u nekoliko kolona da pretresu Bilogoru. Neprijatelj je tukao sav teren ispred pješadije artiljerijskom i minobacačkom vatrom, a podržavala ga je avijacija i oko 20 lakih tenkova.

Neprijatelj je u ovoj protivofanzivi izvršio masovne zločine nad stanovništvom ustaničkih sela. Oko 3000 stanovnika, mahom žena i djece internirano je u Jasenovački logor, među kojima je bilo mnogo naroda sa Kozare koji je otjeran u Slavoniju poslije neprijateljske ofanzive na Kozaru. Do temelja su spaljena sela: Velika i Mala Peratovica, Dapčevica, Lončarica, Velika i Mala Barna. Na licu mjesta u selima ustaše i kulturbuntovci ubili su 367, a u logoru 659 ljudi, žena i djece. Većina ubijenih bili su internira sa Kozare.

Za vrijeme boravka Proleterskog bataljona u selima oko Bilogore jedan broj mladića i djevojaka, koji su ova-
mo prebačeni sa Kozare priključio se partizanskim jedi-

⁶⁷ Zb. NOR V/8, dok. br. 27, str. 137—139. Izvještaj Štaba 3. operativne zone od 9. 10. 1942. Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske i dok. 143, str. 467—468, Izvještaj župske redarstvene oblasti Bjelovara od 19. oktobra 1942. o napadima na Kloštar, Pitomaču i Grubišno Polje.

⁶⁸ Domobranski general Laska u svom izvještaju o napadu na Grubišno Polje iznosi ove pojedinosti: »28. septembra u 8 sati partizanska skupina Bilo Gora jačine navodno 4 bojne (od kojih jedna Slavonska i jedna Bosanska) izvršile su napad na Grubišno Polje, te savladale i zarobile jedan pohodni sat, I pješadijske pukovnije i jedan sat poljoprivredne straže. Mjesne ustaše pružile su jači otpor i održale su se u svojim nastambama. Po neprovjerenim vještima stožera župe Bilo Gora, pohodni sat predao se bez borbe, a samo 25 domobrana povuklo se k ostalim jedinicama. Naložena je istraga. Partizani su navodno imali velike gubitke i povukli se 28. 9. prije podne u pravcu sela V. Peratovica. U Grubišnom Polju zapaljena je željeznička postaja, porezni ured i kotarska oblast, kao i željeznička postaja u Velikim Zdencima«.

nicama.⁶⁹ Nije bilo nikakvo iznenađenje što su među prvim partizankama u slavonskim jedinicama kao borci bile mlade Kozarčanke, koje su se posebno istakle hrabrošću i požrtvovanjem.

Ofanziva partizana u Moslavini, Bilogori i Podravini odrazila se vrlo povoljno. Stanovništvo je zahvatilo ustaničko raspoloženje. Narod je u ovim mjestima uvidio da su partizani prava narodna vojska. Sve je to podiglo moral u narodu, a jedinice su dobile nove borce.

Ova uspjeta zajednička ofanziva partizana Moslavine, Banije, Slavonije i Krajiških proletera povoljno je uticali i na internirce s Kozare, kojih je oko 16500 poslije ofanzive na Kozari dopremljeno u sela oko Bilogore. Taj narod ustaše su nazivali zarobljenicima iz Bosne. A u stvari to su bile žene i djeca koji su se pod zaštitom Kozaračkih partizana sklanjali u šume na Kozari. Ovamo su dopremljeni u transportima 14. 15. i 16. jula 1942. godine i smješteni u »prihvatna logorišta«. Veliki Grđevac 4000, Grubišno Polje 4500, Velike Zdence 120, Ercegovac oko 1000 i Garešnicu oko 7000. O brutalnim ustaškim postupcima i bijednom stanju, gladi, bolesti, i prljavštini najbolje govori izvještaj⁷⁰ velike župe Bilogora, od 17. jula 1942. godine, u kome se, pored ostalog, kaže: »Tu silu zarobljenika, gladnih i bolesnih, nije moguće zadržavati na otvorenim logorištima... nemoćna je velika župa s ograničenim sredstvima, da primi na sebe odgovornost za tih nenajavljenih 16500 zaraženih osoba. Svi liječnici velike župe ne mogu nadomjestiti manjak najnužnijih sredstava. Dok raskužba sparnim aparatom traje moraju iseljenici goli čekati.

Gurnuti ih u sela onako vašljive nije moguće. Tražimo da se uputi najhitnije traženi ciklonski materijal s izvježbanim čovjekom«.

⁶⁹ Jedan od ovih omladinaca Dragan Trkulja, rodom iz sela Pucara kod Bosanske Dubice, priključio se Proleterskom bataljonu, govoreći da ni mrtav iz njega neće izaći, a ako ga ne prime ići će za bataljonom. Iako je imao samo 15 godina tražio je pušku, govoreći da mora da osveti izginulu braću i sestre. Njega je majka uspela da sačuva oblačeći ga u žensku odjeću. Sa bataljonom se vratio na Kozaru i nastavio dalje borbu.

⁷⁰ Izvještaj Velike Župe Bilogora od 17. 7. 1942. god. Original izvještaj u Historijskom arhivu u Bjelovaru.

Na prvi pogled čini se da se uprava velike župe Bilogore brinula o tom narodu i svojim urgencijama kod ministarstva zdravlja pokušavala da dobije potreban materijal za trebljenje od vašaka. Međutim, tek kad je narod razmješten po selima vidjelo se kakvu je prljavštinu morao podnositi u ustaškim logorima. Treba naglasiti da su partijske organizacije i odbori NOF na grubišnopoljskom i garešničkom srezu bili mnogo angažovani oko prebacivanja i razmještanja ovog stanovništva po selima.

Među »robljem sa Kozare« se smatralo da je njihovim odlaskom iz Bosne partizanski pokret slomljen (tako su im ustaše govorile). Međutim, poslije dolaska partizana u ove krajeve, oni su se uvjerali da je NOP još više ojačao i da ga neprijatelj ne može slomiti.

Stab 3. operativne zone imao je namjeru da napadne i likvidira neprijateljsko uporište Voćin, jer je ovaj garnizon smetao u održavanju veze između partizanskih jedinica koje su operisale na Bilogori i jedinica koje su se nalazile na Psunju i Papuku. Od napada na Voćin se odustalo, jer je neprijatelj bio obavješten o ovome napadu.

Antun Karlo, Nijemac napustio je svoju jedinicu u Voćinu 6. maja 1942. godine i sa automatom prešao u partizane. Bio je raspoređen u 2. četu 3. bataljona 1. slavonskog odreda čiji je komandir bio Nikola Miljanović Karaula. U početku se nije znalo da je ovaj čovjek došao po zadatku obavještajne službe neprijatelja, jer je ubrzo zadobio povjerenje svih, pa je iz čete prebačen u Stab 3. operativne zone na rad. Kad je saznao da će partizani napasti Voćin, on je 21. septembra pobjegao u Voćin i o svemu što je saznao za četiri mjeseca boraveći u jedinici-ma i štabu zone obavijestio neprijatelja.

Radeći u štabu zone i krećući se sa članovima štaba po slobodnoj teritoriji, obilazeći bolnice, narodnooslobodilačke odbore, skloništa i skladišta za smještaj žita i ostalih namirnica, kao i ranjenika u slučaju ofanzive, upoznao je brojno stanje partizana, naoružanje, kao i raspored jedinica, bolnice, broj ljekara i bolničkog osoblja, a znao je i tačne količine hrane smještene u skloništima, pa čak i način izrade ovih skloništa. Obavijestio je neprijatelja o broju bataljona i četa i naveo imena rukovodilaca, počev od bataljona pa do štaba zone. Ovaj prepredeni iz-

dajnik nastojao je da što više partizana upozna i prikupi podatke o njihovim planovima i akcijama.

Prilikom bjekstva uspio je da odnese neke planove, skice i neke pribelješke komandanta zone i 23 komada vojnih karata.

Obavijestio je neprijatelja o raspoloženju i borbenosti partizanskih četa, pa je tom prilikom izjavio: »Najelitnije čete partizana jesu »dvije proletherske i jedna udarna četa. Proletherske čete imaju naziv Bosanska i Banijska, ljudstvo ovih četa je u Bosanskoj iz Bosne, a u Banijskoj iz Banije, a u udarnoj četi iz cele Države. Ovo su sve probrani borci i partijski obrađeni«.

Iz saslušanja imenovanog se vidi da je obavijestio neprijatelja o radu i pravcima kretanja partizanskih kurira, o vezama sa gradovima, o dolasku drugova i drugačica u partizane. Potom o partizanskim pekarama i mesnicama, o snabdijevanju partizana odjećom, obućom, municijom, kao i ostalim potrebama. Iz saslušanja se može zaključiti da je on do tančina bio upoznat sa stanjem u partizanskim jedinicama Slavonije. Neprijatelj je posle saslušanja Karla Antuna, raspolagao sa dosta preciznih podataka, na osnovu kojih je mogao donositi približno tačne zaključke i preduzimati mjere protiv partizana.

Štab 3. operativne zone nakon toga donio je odluku da se u svim jedinicama preduzmu mjere bezbjednosti i kontrola nad ljudima koji su u partizane došli sami bez preporuke.⁷¹

*

U štabu 3. operativne zone 27. i 28. septembra 1942. održano je savjetovanje, kome su, pored članova štaba zone bili prisutni i Rade Bulat, oficir Glavnog štaba Hrvatske, i Josip Horvat, komandant bataljona na Kalniku. Dnevni red je bio slijedeći:

1. Izvještaj političkog komesara 3. operativne zone,
2. Izvještaj komandanta zone,
3. Pitanje bosanskih proletera, kao i problemi rješenja prebacivanja u Bosnu stanovništva sa Kozare, koje je prisilno prebačeno u ove krajeve,

⁷¹ Građa za historiju NOP-a u Slavoniji, knj. III, dok. 45, str. 82—85.

4. Napad na Daruvar,
5. Eventualije.

Po svim pitanjima dnevnog reda dat je odgovor, jedino o pitanju bosanskih proletera nema u izvještaju ni jedne riječi.

Na savjetovanju je donijeta odluka da se neprijatelj napadne u garnizonu Daruvar svim raspoloživim jedinicama. Dok su se jedinice prikupljale za ovaj napad, dobiveni su podaci da su u Daruvar pristigle jače neprijateljske jedinice sa tenkovima. Procjenjujući da napad na Daruvar ne bi uspio bez većih gubitaka, štab zone je odlučio da se umjesto napada na Daruvar, napadne neprijateljsko uporište Spanovica, koje nije bilo ništa manje po značaju od Daruvara.

Napad na Spanovicu

Spanovica je smatrana jednim od najjačih ustaških uporišta u Slavoniji. Bila je poznata po strašnim zločinima koje su ustaše vršile nad nedužnim srpskim stanovništvom u okolnim selima. Iživljavajući se, ustaše su bacale žive žrtve u bunare, sve dok ih nisu do vrha napunili. Na ovaj način u nekoliko sela uništen je sav muški živalj. Pavelič, se ponosio posadom ovog uporišta i često ga isticao kao uzor posadama u drugim uporištima.

Napad na Spanovicu izvršen je 4/5. oktobra 1942. godine. Prvi Krajiški proleterski bataljon dobio je zadatak da sa glavninom jedinica onemogući prodor neprijateljskih jedinica sa pravca Daruvara prema selu Bijeje koje bi mogle s leđa ugroziti jedinice koje vrše napad na Spanovicu. Pošto su dobiveni podaci da je nepoznat broj neprijateljskih jedinica iz Vočina krenuo u pravcu Kameniskog, jedan vod Proleterskog bataljona sa 2 puškomitraljeza upućen je u zasjedu na tom pravcu. Neprijateljska kolona je upala u zasjedu. Ubijeno je 8 esesovaca, a ostali su se dali u bjekstvo. Zaplijenjeno je 10 pušaka i 1200 metaka.⁷² Poslije toga vod se vratio u sastav bataljona. (Grupa od 25 boraca Proleterskog bataljona, koja se na-

⁷² Zb. NOR V/7, dok. br. 59 i V/8, dok. 23 i 27.

lazila na obezbijedenju Štaba 3. operativne zone, a glavnina bataljona koja je bila po sjevernoj Hrvatskoj takođe se vratila u sastav bataljona. U sastav bataljona vratila se i jedna desetina boraca koja se nalazila u selu Zailama sa Đurom Aničem, koja je vršila obezbijedenje K-de mjesta). Grupa od 12 proletera sa 4 puškomitraljeza, po naređenju štaba zone učestvovala je neposredno u napadu na Španovicu. U jurišu na Španovicu teško su ranjeni proleter: Simo Marić, Mirko Miljuš i Uroš Kesić. Simo Marić ranjen je u glavu i ostao je bez očiju.⁷³ Ranjeni proleter u borbi na Španovici, prenijeti su na liječenje u bolnice u Slavoniji, gdje su ostali i poslije povratka bataljona u Bosansku krajinu.

U napadu na Španovicu učestvovalo je 600 boraca, dok je 1100 boraca vršilo osiguranje, kako bi spriječilo upućivanje pojačanja u Španovicu iz drugih uporišta. Španovicu je branilo 260 ustaša, od kojih 40 iz Pavelićeve tjelesne garde. Borba na Španovici trajala je 36 časova. U borbi je ubijeno 160 ustaša, 44 su zarobljena i poslije saslušanja strijeljana, jer su svi bili zlikovci, a ostali iako su uspjeli da se izvuku iz Španovice, pohvatani su od jedinica koje su vršile osiguranje i poslije saslušanja i oni su bili strijeljani. Zaplijenjena je veća količina naoružanja, municije i druge ratne opreme.

Partizanske jedinice koje su učestvovale u napadu imale su 12 poginulih i 40 ranjenih boraca. Neprijatelj je iz više pravaca uputio pojačanje u Španovicu, ali zahvaljujući dobrom obezbijedenju svi pokušaji neprijatelja su spriječeni i on je natjeran na odstupanje.⁷⁴

Španovica je za partizane Slavonije predstavljala vojnički ogromnu prepreku, jer je to bilo jako uporište koje je usječeno duboko u slobodnu teritoriju i dominiralo

⁷³ Zamjenik komandanta zone Petar Drapšin odredio je dva pratioca koja su položila zakletvu pred Drapšinom, da će vjerno čuvati Marica pošto je jedini izgubio očni vid na Španovici. Kasnije su se ovi drugovi smjenjivali i više ih se izredalo do kraja rata da bi ga po oslobođenju posljednji pratioci dopratili u Beograd gdje i danas živi. Komandant 18. slavonske brigade Ivo Senjuk-Ujak narodni heroj u toku rata iz svoje brigade odredio je omladinku Pupavac Jevrosimu da i ona pomaže u čuvanju, držanju i higijeni i brine o ishrani Sime Marića. Ona je iz ustaškog logora pobjegla i priključila se slavonskim partizanima.

⁷⁴ Zb. NOR V/8, dok. br. 118, str. 417—418.

na komunikaciji Pakrac — Požega, koja je vrlo važna za neprijatelja. Likvidacijom Španovice omogućena je mnogo brža i lakša veza između partizanskih jedinica koje se nalaze na Psunju i Papuku.

Štab 3. operativne zone poslije zauzimanja Španovice odlučio je da prikupi sve partizanske jedinice 1. i 2. NOP odreda u selu V. Budiče, gdje je 11. oktobra 1942. formirana 1. udarna brigada Slavonije.⁷⁵

Ofanziva neprijatelja na slobodnu teritoriju

U zoru 10. oktobra 1942. neprijatelj je otpočeo napad sa pravca selo Batinjani — Daruvar iz sela Sirač. U napadu su učestvovala tri bojne, 4. gorskog zdruge, jedan bataljon SS. »Princ Eugen« divizije, dvije satnije Koturaške bojne iz Koprivnice i nepoznat broj njemačkih vojnika sa 8 tenkova. Prema jednom izvještaju neprijateljske jedinice brojale su oko 6000 vojnika. Jedna kolona nastupala je pravcem: selo Batinjani — Vranjevin — Petrov vrh tt 615 — Pogani vrh k. 630, sa zadatkom da zaposjedne dominirajuće visove i spriječi povlačenje partizanskih jedinica sa pravca sela Bijela i Borke, ka Lisini i Crnom vrhu. Druga kolona se kretala sa pravca Daruvar — selo Markovac — Duge Njive. Jedan dio ove kolone sa tenkovima produžio je pravcem — željeznička stanica Bijela i dalje u pravcu sela Bijela, sa zadatkom da razbije partizanske jedinice u rejonu sela Bijeke i Borki. Treća kolona nastupala je pravcem — Sirač — sela Pakrani — Bijela.

Štab Proleterskog bataljona je odlučio da spriječi prodor neprijatelju u pravcu Bijeke.

Od ranog jutra razvila se žestoka borba. Devedeset proletera suprotstavilo se daleko nadmoćnijem neprijatelju koga su podržavali tenkovi. Manevarskom odbranom, prebacujući se s položaja na položaj, tukli su neprijatelja tamo gdje se najviše uklinjavao, stvarajući kod njega uti-

⁷⁵ Zb. NOR V/8, dok. br. 56, str. 26—238, Izvještaj štaba zone od 19. oktobra 1942. god. Glavnom štabu Hrvatske o formiranju Prve slavonske udarne brigade. Kasnije brigada je dobila svoj službeni naziv 12. proleterska udarna brigada (Slavonska).

sak da ih je mnogo više nego što ih je stvarno bilo. U toku dana izvršeno je više protivnapada, a oko 17 časova uspjeli su da zadrže neprijateljske jedinice na 3 km ispred sela Bijela. U posljednjem jurišu 10. oktobra teško je ranjen komandant Proleterskog bataljona Jovan Runić i zamjenik komandanta Branko Vuković. Kasnije u bolnici Runić je od zadobijenih rana podlegao. U ovoj borbi ranjen je politički delegat voda Hasan Komad, potom borci DANIŠA Cvjetičanin i još tri proletera. U borbi su se posebno istakli borci Pero Kecman Mukonja, Vlado Zorić, Mirko Inđić, puškomitraljesci, zatim vodnik Miloš Bajić, desetar Joja Stanić, borci Stevo Ivaniš, Stevo Kovačević Mali, Obrad Jokić i Dušan Banjac. U toku borbe štab bataljona je više puta slao kurira u štab zone i izvještavao o situaciji na položaju, prodoru jakih neprijateljskih jedinica u pravcu sela Bijela, da je neprijatelj bez borbe na desnom krilu bataljona zauzeo Petrov vrh i Duge njive i da nastupa prema Poganom vrhu. Neprijatelj je zašao bataljonu iza leđa, te je prijetila opasnost da bataljon bude odsječen. Zbog toga je štab bataljona tražio da se hitno uputi pojačanje u rejon sela Bijela, i prema Poganom vrhu da se spriječi dalje prodiranje neprijatelja. Oko 19 časova štab bataljona je obaviješten od štaba zone da je izdato naređenje komandantu 1. slavonskog odreda Vicku Antiću da u toku noći između 10. i 11. oktobra uputi u rejon sela Bijela 1. bataljon odreda za pojačanje Proleterskom bataljonu, a 2. bataljon da pošalje u rejon Petrovog vrha i Dugih njiva.

Prvi bataljon novoformirane 1. slavonske udarne brigade na putu za Bilogoru susreo se sa neprijateljem u rejonu Poganov vrh i vodio je žestoku borbu. Proleterski bataljon u toku noći zauzeo je položaje iznad sela Bijele na brdu Skupiduši.

Dok su borci pripremali položaje za odbranu, sekretar partijskog biroa bataljona Husein Hodžić, održao je kratak sastanak sa članovima Partije, na kome je odlučeno da se za komandanta bataljona umjesto ranjenog Jovana Runića izabere Đuro Anić. Anić je bio član KPJ od februara 1942. godine, vrlo hrabar borac i dobar rukovodilac. Odmah poslije sastanka komesar bataljona Avdo Cuk poslao je još u toku noći kurira Ljubu Munjizu, sa

naredjenjem da se Anić što prije prebaci u selo Borke i javi na novu dužnost. Istim kurirom obaviješten je Stab zone o izboru Anića za komandanta Proleterskog bataljona. Oko 5 časova 11. oktobra Anić je stigao u bataljon gdje je primio novu dužnost.

U 7 časova 11. oktobra neprijatelj je otvorio jaku artiljerijsku i minobacačku vatru na selo Bijelu — selo Borke i na položaje bataljona. Ogorčen zbog neuspjeha koji je pretrpio prethodnog dana, neprijatelj je angažovao sve raspoložive jedinice, sa namjerom da u prvom naletu razbije odbranu Proleterskog bataljona i zauzme selo Bijelu. Znajući da neprijatelj raspolaže daleko jačim jedinicama, štab bataljona je naredio da se neprijatelj sačeka na domet ručnih bombi i da mu se tako priredi iznenađenje, a potom da se jakom koncentričnom vatrom iz svih oružja i bombama neprijatelju nanese što veći gubici. Poslije duže artiljerijske i minobacačke vatre neprijatelj je nastupao komotno, misleći da su se partizani povukli. Sačekan iznenadnom vatrom i bombama, neprijatelj je već u prvom naletu pretrpio ozbiljnije gubitke, ali se nije pokolebao, već je i dalje nastavio da napada. Poslije više pokušaja da zauzme položaje na Skupiduši, neprijatelj je pokušao da ih zaobiđe sa sjeverne strane. Istovremeno je Proleterski bataljon trpio bočnu vatru iz pravca Duge njive. U tako kritičnom momentu za Proleterski bataljon, u trenucima kada je neprijatelj vršio najjači pritisak, pokušavajući da opkoli bataljon, u pomoć neprijatelju su stigla tri bombardera »Meseršmit« i jedan »Bregej«. Na sreću proletera ovi su pogrešno odabrali cilj i sasuli bombe na sopstvene jedinice, što je izazvalo paniku u redovima neprijatelja. Iskoristivši to komandant bataljona Đuro Anić naredio je da se odmah krene u napad. Sa usklikom »ura Krajišnici«, »napred proleter!« poveo je borce u juriš. Neprijatelj, iznenađen ovako silovitim jurišem počeo je uzmicati, a proleter i su ga još više i jače progonili.⁷⁶ U tom jurišu rafalom iz mitraljeza pokošen je komandant bataljona Đuro Anić, ne dočekavši da komanduje proleterima ni 24 časa, kao i da vidi ishod juriša koji je naredio prije svoje pogibije. Saznavši za pogibiju svog komandanta, u želji da ga osvete, prole-

⁷⁶ Zb. NOR V/8, dok. br. 56, str. 230—238, vidi napomenu 101.

teri su jurišali još žešće, progoneći neprijatelja prema Daruvaru i Siraču.

Za vrijeme gonjenja neprijatelja na lijevom krilu bataljona pojavio se 1. bataljon 1. slavonskog odreda, na čijem se čelu nalazio neustrašivi komandant Nikola Miljanović Karaula. Ovaj bataljon je nešto zadocnio, ali je ipak stigao u pravi čas, kada je neprijatelju trebalo zadati posljednji udarac.

U dvodnevним borbama neprijatelj je imao: oko 40 mrtvih i ranjenih, a zarobljeno je 14 neprijateljskih vojnika.

U rejonu Poganog i Crno? vrha 1. bataljon 1. slavonske udarne brigade razbio je neprijatelja, i zaplijenio jedan top kalibra 65 mm sa 35 potpuno ispravnih granata, i mnogo druge ratne opreme. Top je zaplijenila četa Paje Orozovića, zvanog Brko,^{76a} U povlačenju neprijatelj je u selu Pakrani zapalio veći broj kuća i veći broj stanovnika poveo sa sobom i otpremio ih u logor. U kasnijim izvještajima neprijatelj je pisao da su to partizani zarobljeni. Međutim, u ovim borbama nije bio zarobljen ni jedan partizan.

U izvještaju Štaba 3. operativne zone Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske kaže se: »Bosanska proleterka četa vodila je u toku 10. 10. o. g. borbu sa neprijateljskim tenkovima, pješadijom i biciklistima koji su nastupali od Pakrana ka Bijeloj. I ovaj put Bosanski proleter istakli su se svojim junačkim držanjem sačekujući neprijateljske tenkove i bacajući na njih bombe. Neprijatelj je ipak uspio da proдре na 3 km pred selo Bijelu u toku dana«.

Pred večе 11. oktobra 1942. štab zone naredio je komandantu 1. slavonskog odreda Vicku Antiću, da sa 1. bataljonom preuzme položaje koje je držao 1. krajiški proleterški bataljon, koji je pošao u selo Gornje Borke, radi odmora.

U Gornjim Borkama 12. oktobra 1942. sahranjen je poginuli komandant Proleterskog bataljona Đuro Anić. Na partijskom sastanku odlučeno je da se za komandanta odredi Huso Hodžić, partijski rukovodilac bataljona. Na ovom sastanku donijeta je odluka, da se bataljon, uz po-

^{76a}» Pajo Orozović je kasnije poginuo kao komandant Daruvarskog NOP odreda. Proglašen je za narodnog heroja.

moć Štaba 3. operativne zone, prebaci na Kozaru, a ukoliko štab zone ne podrži prebacivanje i ne pruži pomoć bataljonu on će to učiniti sam kao i prilikom prebacivanja sa Motajice u Slavoniju.

Članovi Partije su zahtijevali da komandant i politički komesar pođu u štab zone i da ga upoznaju sa diskusijom koja je vođena na sastanku, kao i sa zahtjevom da se bataljonu omogući povratak u Bosansku krajinu. Odmah poslije sastanka komandant bataljona Huso Hodžić i politički komesar Avdo Čuk otišli su u štab zone i upoznali ga sa zaključcima i odlukama donijetim na partijskom sastanku. Politički komesar Avdo Čuk u svom izlaganju, pored ostalog, iznio je stav komunista u bataljonu, i rekao da više nema potrebe da se bataljon, u čijem se sastavu sada nalazi svega 87 boraca, dalje zadržava u Slavoniji. Zamolio je štab zone da obezbijede vodiča koji će bataljon voditi do rijeke Save, kako bi se prebacio u Bosansku krajinu. Tvrdnju da nema potrebe da se bataljon dalje zadržava u Slavoniji, komandant i politički komesar bataljona otkrijepili su time da štab zone sada ima na raspolaganju jednu brigadu i tri odreda, jačine deset bataljona, ne računajući Moslavački odred. Iznijeli su i mišljenje proletera da je bataljon u toku četveromjesečnog boravka u Slavoniji, znatno doprinjeo razvoju partizanskog pokreta ovog kraja. Ovo potkrepljuju podacima da su prilikom dolaska bataljona, na ovaj teritorij bila formirana svega dva bataljona, da je 3. bataljon formiran tek 15. juna od Banijske proletherske čete i jednog voda Slavonaca, te da je brojno stanje jedinica u Slavoniji tada bilo oko 650 boraca. Proletherski bataljon i pored toga što je prije dolaska u Slavoniju izgubio 2/3 boraca, svojom borbenošću je uticao na uništenje neprijateljskih jedinica, razvoj pokreta i oslobađanja većeg dijela teritorije zajedno sa slavonskim partizanima. Stvorena je široka slobodna teritorija oko Slavonskog gorja sa oko 120 sela. Štab bataljona je zamolio da neko od članova štaba zone dođe u jedinicu i zahvali se proleterima na zajedničkom doprinosu u borbi i razvoju pokreta u Slavoniji. Poslije izlaganja komandanta i političkog komesara bataljona riječ je uzeo komandant zone Grga Jankes. On je zahtijevao da bataljon i dalje ostane u Slavoniji kao jez-

gro za formiranje 2. slavonske brigade, ili da se iz bataljona izabere 30—40 najsposobnijih boraca i rukovodilaca koji će ostati kao komandni kadar za 2. slavonsku brigadu, dok bi ostale borce pustili da idu u Bosansku krajinu. Na ovo su komandant i politički komesar odgovorili: »Kada dođe neko iz Štaba zone, postavimo pitanje i tražiti dobrovoljce koji žele da ostanu kao rukovodioci u Slavoniji, mi ćemo im odobriti«.

Na sastanku svih boraca, koji je održan prije polaska bataljona za Bosansku krajinu, iz štaba zone došli su zamjenik komandanta Petar Drapšin, Bogdan Crnobrnja i Ranko Zec, Vicko Antić i Josip Krajačić, komandant i politički komesar 2. slavonske brigade. Oni su ponovo pokrenuli pitanje daljeg ostajanja bataljona u Slavoniji, odnosno tražili su da se izabere 30—40 boraca i rukovodilaca koji bi ostali kao komandni kadar. Proleter i dalje ostali pri svojoj odluci da se vrate u Bosansku krajinu. Pošto se niko nije dobrovoljno javio da ostane, riješeno je da se bataljon preko Save prebaci na Kozaru.⁷⁷

U pozdravnom govoru, zamjenik komandanta zone Petar Drapšin,⁷⁸ pored ostalog, je rekao: »Dolazak Proleterskog bataljona Bosanske krajine predstavlja veliki politički i vojnički događaj za Slavoniju. Najviše ste doprinijeli narodnooslobodilačkoj borbi i proširenju narodnog ustanka u Slavoniji. Bili ste primjer discipline i uzor borci; dostojni ste bili proleterskih znakova — srpa i čekića. Ali, učinjena je velika greška što ste na terenu Slavonije bili izolovani, tj. što vam nisu dodavali nove snage radi popunjavanja i što su vam neprekidno govorili o prebacivanju za Bosansku krajinu. Politički, vaša četa je došla u ćorsokak, zato što se vidjelo neprekidno nestajanje vaših drugova i što prisnost između vas i odgovornih drugova nije bila najbolja. Osnovna mjera za liječenje vaše jedinice jeste ta da ovu jedinicu treba povećati i od

⁷⁷ Izvještaj Štaba proleterskog bataljona od 20. novembra 1942. godine Operativnom štabu za Bosansku krajinu. (Arhiv VII, kutija 8 — reg. br. 2/16 — 3/A.

⁷⁸ Petar Drapšin, komandant tenkovskog korpusa, poginuo poslije oslobođenja u činu general-potpukovnika, odlikovan ordenom narodnog heroja.

nje formirati bataljon. Ovo je ne samo vojnički, nego i politički, jedino pravilan put«.

Opšte mišljenje boraca i rukovodilaca Proleterskog bataljona bilo je da je bataljon u toku boravka u Slavoniji neadekvatno angažovan, što se vidi iz dopisa *Glavnog štaba Hrvatske, Štabu 3. operativne zone* od 10. oktobra 1942. godine, u kome se ukazuje na nepravilne postupke prema Banijskim i Bosanskim proleterima, i pored ostalog, kaže: »*Žalosno je da je Banijska četa ostala četom i nakon što je četiri mjeseca bila kod vas u operacijama. Mogla je već odavno prerasti u udarni bataljon. Sada smo naredili da se ta četa priključi Banovskoj udarnoj brigadi Nine Marakovića. S Bosancima činite istu grešku. Mjesto da njihov bataljon popunite vašim ljudstvom, vi ga reorganizujete u četu. Držanje malih udarnih jedinica, koje se ne razvijaju i ne rastu, djeluje nepovoljno na ljudstvo, pa makar ono bilo i najbolje, jer vide kako im najbolji drugovi nestaju i ginu jedan iza drugoga, a oni uvijek ostaju na istom*«.⁷⁹

Tokom boravka Proleterskog bataljona u Slavoniji, rukovodstvo zone ga je neprekidno tretiralo kao četu, što se vidi iz svih izvještaja koje je dostavljalo Glavnom štabu Hrvatske i Štabu 2. krajiškog odreda na Kozari. Umjesto da se bataljon popuni borcima iz slavonskih jedinica i koristi njegovo iskustvo iz ranijih borbi, da djeluje kao jedna cjelina, štab zone zadržava ga u istom brojnom stanju sa kojim je došao iz srednje Bosne i angažuje ga najčešće po vodovima i desetinama koje izdvaja iz bataljona i pridaje ih slavonskim jedinicama prilikom izvođenja akcija.

Pored nepravilnosti u pogledu taktičkog angažovanja bataljona neki članovi štaba zone, a posebno komandant Grga Jankes imali su pogrešan stav i mišljenje oko povratka bataljona u Bosansku krajinu, što je na borce bataljona ostavilo težak dojam. Pa ipak bataljon je za vrijeme četveromjesečnog boravka u Slavoniji, zajedno sa slavonskim jedinicama učestvovao u svim važnijim borbama, nanio neprijatelju znatne gubitke i zaplijenio veće količine ratne opreme, a posebno zadobio veliko

⁷⁹ **Dopis Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske komandantu 3. operativne zone od 10. 10. 1942. godine.** (Građa za historiju NOP-a u Slavoniji, knj. II dok. br. 64; HIS Slavonski Brod, k. 21/1).

povjerenje naroda Slavonije, što se vidi i iz opisa događaja, čime je, prema našem uvjerenju dao najbolji doprinos zajedničkoj borbi za oslobođenje zemlje.

Kakvo je mišljenje imao Grga Jankeš o Proleterskom bataljonu vidi se i iz pisma upućenog Štabu 5. krajiške NOU brigade od 28. oktobra 1942. godine: »Između 21. i 22. Oktobra prebacila se Bosanska proleterska četa na teritorij Kozare. Oni su od početka, od kako su došli na naš teritorij, a i još mnogo ranije, bili jako demoralizirani. O tome smo vas već obavijestili, ja i Ivo (Ivo Marinković), a isto tako i drugarica Zaga i Vojo. (odnosi se na Zagu Umičević i Voju Stupara).⁸⁰ Mi smo nastojali da sredimo moralno i političko stanje u toj četi, ali nije nam uspjelo. Među njima ima burgijaša, a može se reći i otvorenih četnika, koji su se vješto zamaskirali i vrlo spremno dobili pod svoj uticaj većinu boraca te čete. Ja sam već ranije postavio pitanje Operativnom štabu Bosanske krajine, a i vama na Kozari, a i Zaga je svojevremeno kada je bila ovdje pitala, šta da radimo sa njima. Tražili smo direktive kuda treba da ih uputimo. Do danas nismo dobili nikakvog odgovora po tom pitanju. Vojničko je pravilo da kada se takva jedinica nađe na terenu nekog drugog odreda, onda se ona potčinjava i operiše pod rukovodstvom štaba na čijem se teritoriju nalazi. Mi smo smatrali za nužno da se najprije dogovorimo sa Operativnim štabom Bosanske krajine, a onda tek postupimo prema dogovoru, tj. da ih uputimo prema Grmeču ili drugdje, već gdje bi se sporazumno dogovorili. Utoliko više je to bilo nužno sa ovom jedinicom koja je bila jako demoralisana. Kako sam već gore naglasio, do danas nije došao nikakav odgovor po tom pitanju, a kod njih je postojala jedna jedina parola: »kući po svaku cijenu i to što prije, odmah«. U posljednje vrijeme oni uopšte nisu htjeli da se podvrgavaju našoj komandi i nisu htjeli da učestvuju u operacijama sa našim jedinicama. Postavilo se ovakvo pitanje: ili da ih pustimo odmah bez obzira na sve, kući, ili da nam se oružanom snagom suprotstave, odnosno da pobjegnu. Mi smo održali sa njima politički

⁸⁰ Vojo Stupar, politički komesar 4. KNOP odreda i Zaga Umičević sa još 12 boraca oko 20. jula 1942. god. prešli su u Slavoniju. Vojo se ponovo vratio na Motajicu ojačan sa još 12 drugova iz Slavonije i 1 puškomitraljezom.

sastanak, to je bio jedan od mnogih, i uvidjevši kakva je situacija, riješili da ih odmah pošaljemo. Mi smo taktizirali, s obzirom na to da nismo imali nikakvo mišljenje o toj jedinici ni odgovora na naša pitanja od Operativnog štaba Bosanske krajine. Da je to bila neka naša jedinica mi bi je bez daljnjeg razoružali. Mi smo je poslali prema vama, bez obzira na to što je to nepravilno i mimo naših običaja, jer se prethodno o tome nismo dogovorili. Vi izvidite koliko je njih prešlo i koliko su oružja donijeli, kao i što ćete dalje sa njima učiniti. Sa sobom su ponijeli 8 puškomitraljeza, i ne znam tačno koliki broj karabina. O karabinima ću vam naknadno javiti, kada ispitam komandira te čete koji se nalazi ovdje u našoj jedinici. O svemu ovome javite i Operativnom štabu. Tek u ovom pismu koga smo za sada dobili od vas, vidimo da je kako vi ovdje kažete, naređenje Operativnog štaba da sve proletere sa terena IV odreda uputimo prema Grmeču. E mi smo to i učinili.«⁸¹ Međutim, u izvještaju Štaba 3. operativne zone 19. oktobra 1942. godine, između ostalog se govori o borbama 10. i 11. oktobra kod sela Bijela i Vranog kamena. U tim borbama se naročito *istaklo junačko držanje proletera*, u borbi protiv neprijateljskih tenkova. U istom izvještaju štab zone o bosanskim proleterima kaže 1 slijedeće: »Četa tih Bosanaca koja je ovdje ostala bila je jako demoralisana i među njima se osjećao uticaj četnika. Oni su učestvovali zajedno sa našim jedinicama u borbi na više mjesta i pokazali su dosta veliku borbenost».⁸²

Grga je bio u pravu što je tražio da se Proleterski bataljon bori, da bude disciplinovan i da ostane na terenu Slavonije dok se ne uspostavi veza sa Krajinom. Međutim, nije smio da proletere naziva četnicima i demoralisanim i da ih samovoljno isključuje iz redova KPJ.

Ovakva neodgovorna i protivrječna tvrđenja i ocjena nekih članova štaba zone, a posebno komandanta Grge Jankesa, u potpunosti je suprotnosti sa izjavom zamjenika komandanta 3. operativne zone Petra Drapšina u pozdravnom govoru prilikom odlaska proletera iz Slavonije, i

⁸¹ Pismo Štaba 3. operativne zone od 28. 10. 1942. godine Štabu 5. kozarske KNOU brigade, Grada za historiju NO pokreta u Slavoniji, knj. 3. dok. br. 87, str. 221—228.

⁸² Zb NOR V/8, dok. br. 56.

mišljenjem drugih članova štaba zone i komandanata slavonskih jedinica.⁸³

⁸³ Iz intervjua Bogdana Crnobrnje nedeljnom ilustrovanom listu »Svijet«, Br. 1199 od 25. maja 1981.

U Slavoniju proleter i su došli u rano ljeto 1942. godine preko Save sa Motajice. Pritisnuti teškim borbama, da bi izbjegli potpuno uništenje, donijeli su sami veliku odluku: preći Savu i povezati se sa slavonskim partizanima. Odluku o odlasku u neizvjesno i nepoznato. Takav korak mogla je učiniti samo hrabra jedinica do kraja odana narodnooslobodilačkom pokretu i ciljevima revolucije...

Prešavši na sjevernu obalu Save, oni su nastojali najkraćim putem i najbrže stići do planine Psunja koju su mogli vidjeti sa Motajice. Vrhovi Psunja su im bili jedini sigurni vodič i orijentir.

Saznavši za dolazak proletera poručili smo da dođu u blizinu sela Zaila, srca tada naše oslobođene teritorije. Izmučena i mršava lica bila su umorna, ali tvrda i odlučna. Za naše prilike bili su dobro naoružani. Sjedili su na livadi u šumi kraj Zaila i svak je svoje oružje držao na krilu. Detaljno smo porazgovarali. Upoznali smo izuzetno težak put kojim je prošla ova slavna jedinica. Odmor im je bio najpotrebniji. Za svega par dana, čim su se malo odmorili i okrepili, sami su zatražili da krenu u borbu. Veliki je to bio moral. I visoka svijest. Jedinicom je tada komandovao Branko Vuković, a politički komesar Avdo Čuk. Huso Hodžić je bio zamjenik komesara i partijski rukovodilac u bataljonu.

Prve akcije u kojima su učestvovali bosanski proleter i, zajedno sa slavonskim partizanima i banijskom proleterskom četom, bile su Kamensko, Đulovac i Sirač. U Siraču su imali ponajteži borbeni zadatak. Izvršili su ga dobro. Posle ove akcije došao je Radulovac pa opet Đulovac i tako redom.

Kada su slavonski partizani, njih oko 600, krenuli u Moslavinu (3. IX 1942. godine) da napadnu Gojilo kraj Kutine i unište postrojenja za eksploataciju nafte, sa njima su bili i bosanski proleter i. U Gojilu su se bosanski proleter i hrabro borili zajedno sa slavonskim, moslavačkim i banijskim partizanima koji stigoše, također preko Save iz Banije i koje smo slučajno sreli. Komandovao sam u ovoj akciji kao i sljedećim: na Veliku Mlinsku, Gaj, Pitomaču, Klošter, Črešnjevicu i Grubišno Polje. U svima su na ovaj ili onaj način značajno učestvovali bosanski proleter i. Uvijek pouzdani. To je trajalo punih mjesec dana. Tako su se bosanski proleter i borili ne samo u Slavoniji već i u Moslavini, Bilogori, Podravini.

Oni su učestvovali na narodnim zborovima u mnogim selima i govorili narodu neposredno o svom borbenom putu.

Na kraju je došao red i na zloglasnu Španovicu. Opsjednuto selo sa svih strana, borilo se za svaku kuću i svaki zid. I Simo Marić, proleter slavnog bataljona ostade bez vida, a mnogi se ne vratiše u stroj. Ostadoše grobovi po Slavoniji, o njima su se

Za sve vrijeme boravka bataljona u Slavoniji, štab zone držao je, po jednu desetinu, a često i po cijeli vod proletera na obezbijedenju štaba zone u selu Zaile, a i kasnije kad se preselio u Zvečevo, u zgradu lugarnice. Moglo bi se postaviti pitanje, odakle povjerenje u borce koje po Grgi Jankesu treba razoružati.

Neprijatelj u svojim izvještajima govori o velikoj aktivnosti partizana u Slavoniji, napadima na veća naseljena mjesta, stvaranju slobodne teritorije i uređivanju potpune vlasti u mjestima koja drže u svojim rukama, sjeverno od rijeke Save i to u vremenu od kada su se preko Save u Slavoniju prebacili partizani iz Bosne. Ovo se odnosi baš na vrijeme kada se Proleterski bataljon prebacio iz srednje Bosne u Slavoniju, pa je razumljivo da je i on dao znatan doprinos ovim pobjedama.

Za vrijeme boravka bataljona u Slavoniji od 15. juna do 15. oktobra broj boraca u partizanskim jedinicama porastao je od 650 na 2000, u čemu je dosta doprinio i Proleterski bataljon.

kasnije pjesme pjevale, tužne i pretužne. Prije te krvave borbe za Spanovicu u jednom voćaru, u selu Borcima, razapeše se čaršavi za improvizovanu pozornicu. Kulturno-umjetnička grupa 3. operativne zone davala je priredbu za proletere. Izveden je skeč, recitovalo se, sviralo, pjevalo, a proleter i sjedeći uokrug pozornice, smijali su se gromko. Kasnije se pjevalo kozaračko kolo pod oružjem. Upamtio sam plavog visokog momka grgurave kose, Mirka Balabana, nikada ga više nismo sreli.

Nije nikakvo čudo da su drugovi, na ljudski i disciplinirani način izrazili želju da se vrate u svoju Bosnu. Jedan od naših rukovodilaca nije dobro ocjenio ovu opravdanu želju, pa ih je sve teško partijski kaznio. Ova kazna je brzo skinuta. Bilo je posebno herojstvo ići iz akcije u akciju iz borbe u borbu, a ne obnavljati svoje redove. Ko bi normalan to šuteći izdržao? Riješeno je da se drugovi vrate. Vratili su se u jesen preko Save na jug. Ostavili su iza sebe veliki trag. Slavonija ih je zavaljela kao svoje. Imala je i zbog čega. Mislim da su i proleter i zavaljeli narod Slavonije — imali su i zbog čega. Politička sigurnost, odsustvo praktično svake izdaje u oslobođenim selima Slavonije bila je velika stvar koju je Slavonija već tada mogla ponuditi. U takvim okolnostima drugačije se vodi borba. Kad se spava, mirno se spava, nema straha od neprijateljskog prepada ili izdaje. Nalazilo se vremena i za pjesmu, igru, kolo i ljubav sa djevojkom. Svega je toga bilo i to je ljudski. Griješka, koja je bila učinjena prema njima, i ona je bila ljudska. Srećom, brzo je ispravljena. Nije nanijeta šteta pokretu, ali je proleterima bilo tog momenta teško...

IV dio

POVRATAK PROLETERSKOG BATALJONA U BOSANSKU KRAJINU

Poslije pozdravnog govora zamjenik komandanta zone Petar Drapšin saopštio je da će Proleteriški bataljon sa 2. bataljonom 1. slavonskog NOP odreda izvršiti pokret preko grebena Psunja na njegove južne padine, gdje će izvršiti izviđanje i pripreme za prelazak rijeke Save na Kozaru. Oba bataljona izvršili su pokret zajedno iz sela Gornji Borki 14. oktobra 1942. godine u 13 časova.

Krećući se pravcem — Zaile — Budići — Ožegovci, Proleteriški bataljon zanoćio je u selu Budići, a 2. slavonski bataljon u selu Ožegovci. Petnaestog oktobra bataljoni su nastavili pokret pravcem — Rogolje Zabrdске — — Bjelajci, a zatim preko kote 639, Brezovo Polje tt 984, i dalje preko planine Psunja, kota 814, Ravna Kosa kota 754, Orlova glava, kota 638, gdje se bataljon spustio u selo Bobare i tu zanoćio.

Drugi slavonski bataljon zanoćio je u selu Rogolje, u kome se od ranije nalazila diverzantska grupa 3. operativne zone.

Oko 6 časova 16. oktobra, neprijatelj jačine oko 200 Nijemaca i ustaša došao je u selo Rogolje, ne znajući da se u selu nalaze partizanske jedinice. Pri ulasku u selo neprijatelj je iznenadio patrolu 2. slavonskog bataljona koja je na njih otvorila vatru. Jedan borac iz patrole je poginuo, a drugi je uspio ranjen da pobjegne. Dok se bataljon snašao, pošto je i sam bio iznenađen, diverzantska grupa je otvorila vatru, a potom zajedno sa borcima 2. bataljona koji se sredo natjerala neprijatelja na odstupanje, nanjevši mu gubitke 4 poginula i 6 ranjenih. U povlačenju neprijatelj je zapalio nekoliko kuća. U isto

vrijeme u selu Bobare došla je manja grupa ustaša, na koju su proleterii otvorili vatru i poslije kraće borbe ustaše su se povukle.¹

Poslije podne istog dana Proleterski bataljon je postavio pokret do sela Goleši, gdje je zanoćio. Sutradan 17. oktobra štab bataljona uputio je patrolu u selo Čovac, udaljenom oko 8 km od rijeke Save, da izvidi teren i pronađe čamce za prebacivanje preko rijeke. U patrolu su određeni: Branko Rakez, Milan Marinković i Dragan Trkulja. Za vođu patrole određen je Branko Rakez. On je ovaj teren poznao dobro, jer se selo Bistrica u kome je rođen nalazilo na desnoj obali rijeke Save na pravcu gdje je bataljon trebalo da se prebaci.

Sela u blizini rijeke Save: Klenak, Vrbovljani, Čovac i Gređani, bila su još nedirnuta od neprijatelja, pa je u njima bilo dosta saradnika NOP-a, preko kojih je išla kurirska veza između Štaba 3. operativne zone i 2. krajiškog odreda na Kozari, a kasnije štaba 5. kozarske brigade.

Čekajući izvještaj patrole, bataljon se u selu Goleši zadržao do 21. oktobra. Pošto se u neposrednoj blizini nalazio neprijatelj prijetila je opasnost da bataljon bude otkriven i napadnut. Zbog toga je štab bataljona organizovao izviđanje i osiguranje u više pravaca. U selu Goleši borci su organizovali priredbu za mještane, koji su ih veoma dobro dočekali i pomogli im u izviđanju i prikupljanju podataka o neprijatelju.

Komandant 2. slavonskog bataljona 1. Slavonskog odreda Josip Vojaček Taras obavijestio je 19. oktobra štab Proleterskog bataljona da je kurir 2. krajiškog odreda zvani »Goga« uhapšen po nalogu Štaba 3. operativne zone, ali je na putu za štab zone u rejonu Psunja uspio pobjeći. Pored kurirskog zadatka Goga je bio određen da u posavskim selima nabavlja razni materijal (sanitetski, pisaći, duvan, kao i so) i da sve to šalje na Kozaru za 2. krajiški odred. Goga je uhapšen, jer se saznalo da preko jedne žene održava vezu sa četnicima na Motajici, kao i da se nepravilno odnosio prema mještanima u selima oko rijeke Save, gdje je nekoliko lica strijeljao bez ičijeg znanja. Postojala je mogućnost da Goga obavijesti nepri-

¹ Zb. NOR V/8, dok. br. 57, i dok. 59, Izvještaj Štaba 1. slavonskog odreda i diverzantske grupe 3. operativne zone.

jatelja i otkrije pokret bataljona i namjere da se prebaci preko Save.

Pošto se patrola koju je predvodio Branko Rakez ni do 21. oktobra nije vratila, štab bataljona je odlučio da u sumrak 21. oktobra uveče izvrši pokret preko željezničke pruge Zagreb — Beograd, ka rijeci Savi. Bataljon je prešao prugu između sela Borovac i Lađevac i stigao do sela Čovca bez ikakvih smetnji. U blizini sela kolona se zaustavila, a u selo su pošli Avdo Ćuk, Nikica Jojić, Branko Babić i Miloš Trifunović, s namjerom da pronađu vodiče i čamce. Brzo su pronašli Ćedomira Velimirovića saradnika NOP-a, a preko njega još nekoliko mještana koji su imali skrivene čamce kod kuća, i koji su zaprežnim kolima prebačeni na obalu Save. Zahvaljujući dobrim vodičima koje je štab bataljona uzeo u selu Golešu, kolona se uspješno prebacila do Čovca, a istovremeno preko njih pronašla je i Velimirovića. Bataljon je stigao na ušće Velikog Struga u Savu i odmah je otpočelo prebacivanje.

Do svanuća, na desnu obalu rijeke prebačena su 103 borca i rukovodioca. Kada je bataljon prešao Savu, u Slavoniji je ostalo 13 ranjenih proletera. Neki od njih poslije ozdravljenja raspoređeni su u slavonske jedinice na razne dužnosti, dok su se drugi, sa kuririma 2. KNOP odreda Gončinom i Brkovićem i patrolom Branka Rakeza kasnije vratili u Bosansku krajinu. Sa 87 proletera prebacilo se 16 boraca iz Slavonije, među kojima su bila i četiri kurira sa poštom za Glavni štab Hrvatske, a ostali su išli na neki kurs pri Glavnom štabu. Ćedomir Velimirović i drugi mještani Čovca koji su pomagali proleterima u prebacivanju preko Save, izlažući se velikoj opasnosti, uspjeli su da se vrate svojim kućama pod zaštitom mraka i magle. O tome su štab bataljona obavijestili kuriri 2. krajiškog odreda Milovan Gončin i Rade Brković Golub, po povratku iz Slavonije na Kozaru.

Ovi kuriri su se sa Kozare prebacili u Slavoniju između 20. i 21. oktobra i na putu se mimoišli sa Proleterskim bataljonom. Dvadeset i petog oktobra oni su stigli u Stab 3. operativne zone i sa sobom donijeli naredbe Operativnog štaba za Bosansku krajinu, u kome se zahtijevalo da se svi borci Proleterskog bataljona odmah upute prema Grmeču.

O prebacivanju bataljona preko rijeke Save u Bosnu, politički komesar Proleterskog bataljona, Avdo Ćuk zapisao je u svom dnevniku 22. oktobra 1942. godine:

»Stojimo u magli. Drugovi su fizički oslabljeni. Sava se lagano kotrlja ispred nas, puši se, jesen je, a kroz noć drugovi gledaju obrise Bosanske obale i razmišljaju, kako i ovoga puta nemamo veze. Na suprotnoj obali ne znamo ko nas čeka. Uspjeli smo da se prebacimo. Proleter i se opraštaju sa Slavonijom i kako koji dođe na bosansku obalu uzdahne ili usklikne. Kada sam se ja popeo sa čamca na obalu, rukama sam zario u zemlju i poljubio je«⁵

Oko šest časova 22. oktobra bataljon je nastavio pokret, a na čelu kolone bili su proleter i iz Kozarske proleterske čete: Miloš Trifunović, Branko Babić, Dušan Piljagić i Obrad Jokić. Babić je iz sela Gornji Podgradci, udaljenog od reke Save 15 km. Komanda bataljona smatrala je da Babić dobro poznaje ovaj teren pa je njemu naređeno da vodi kolonu. Međutim, uslijed guste magle vidljivost je bila smanjena na svega 10—15 metara, pa se ni Babić nije mogao orijentisati u takvoj situaciji i kolona se kretala nasumice. Umjesto da ide prema Prosari kolona je išla prema Bosanskoj Gradiški, Selo Bistrica kroz koje je kolona prolazila nije bilo potpuno spaljeno, ali u njemu nije bilo niti jednog žitelja od koga bi se mogli dobiti podaci i orijentisati se o pravcu kretanja. Postalo je sumnjivo i neizvjesno, jer se kolona kretala po ravničastom terenu, a trebala je već odavno da se penje uz padine Prosare.

Štab bataljona je naredio da se pokuša u kućama naći bilo kakav dokumenat ili pismo iz koga bi se moglo zaključiti u kom se selu bataljon nalazi. Tako su u jednoj kući borci našli neke papire iz kojih se vidjelo da je to selo Bistrica. Čelo kolone je stiglo do potoka Ljutova, pa je uz njegov tok skrenula udesno, znajući da će se tako stići u brda Prosare. Nakon kraćeg vremena čelo kolone srela se sa dvojica zaprežna kola natovarena sijenom. Na kolima su sjedela po tri čovjeka, među kojima su bila dvojica naoružanih ustaša koji su otvorili vatru iz pušaka na proletere. Patrola koja se nalazila na čelu kolone brzo ih je likvidirala. Radnici koji su tjerali konje izjavili su da su rodnom iz Srema i da su ih ovamo ustaše prisilno dotjerale na rad.

⁵ **Kopija dnevnika kod autora**

Dok se ovo odigravalo na čelu kolone, na začelju kolone Mirko Indić, Mićo Stanković i Stevo Kovačević zarobili su dva oružnika, od kojih je štab dobio podatke da se u selu Trbovljani u neposrednoj blizini nalazi njihova oružnička postaja i u njoj 25 oružnika kojima i oni pripadaju. Također su saznali da se u selu Podgradci nalazi satnija domobrana, a u bistričkoj školi ustaše. U Bosanskoj Gradiški ima puno vojske, Nijemaca, ustaša i domobrana i da su prije dva dana išli u akciju na Kozaru.

Stab bataljona, dobivši ove podatke, ocijenio je da se bataljon nalazi u neposrednoj blizini neprijateljskih garnizona i ako neprijatelj bude obavješten o kretanju bataljona moglo bi doći do iznenađenja i bataljon bi se našao u vrlo teškom položaju. Naređeno je da se pokret ubrza i što je moguće prije, pod zaštitom magle izađe na visove Prosare. Kolona je produžila pokret grebenom između sela Trbovljani i Dvorišta u pravcu Bukovi Vis k. 275. Sjeverno od sela Gorjani dat je odmor i da se pojedje suva hrana ponesena iz Slavonije.

U blizini sela Borenovića gdje je bataljon stigao oko 13 časova, primjećena je kolona zaprežnih vozila sa mnogo civila (pretežno žena), koju su pratile naoružane ustaše. Kolona se kretala iz pravca sela Sovjak ka selu Podgradci. Od zarobljenih Sremaca u selu Trebovljani koji su povedeni, komandant bataljona je saznao da je to narod sa Kozare, koji ustaše drže u logoru u Bosanskoj Gradiški i otuda ga svakodnevno teraju na sakupljanje plodova i stoke sa opustelih kozaračkih njiva. Iako je ova kolona bila dosta udaljena od proletera odlučeno je da se otvori vatra na ustaše, kako bi se narodu omogućilo da pobjegne. Krećući se dalje preko sela Batića i Brđana kolona je došla u selo Gornja Jablanica. Cijelim nutem od rijeke Save do sela Jablanica proleter i su se kretali kroz opustošena i spaljena sela ne nailazeći nigdje na živog čovjeka, ženu ili dijete. Tek u Jablanici naišli su na jednu staricu, koja je neprestano plakala, sjedeći u kući kraj ognjišta i govoreći da nigdje nikoga nema blizu, da je sama veoma dugo i od nje proleter i nisu mogli dobiti nikakve podatke o partizanima na Kozari. Kolona je nastavila pokret ka selu Donja Jablanica, koje je nešto bliže Kozare, smatrajući da će u njemu naići na nekog od

mještana ili partizana, ali ni tu nikoga nije zatekla. Prešavši rječicu Jablanicu kolona je stigla u selo Spanj — Ogorelicu u podnožje Kozare, gdje je zanoćila. Pošto je i ovo selo, kao i sva ostala od Save do Kozare bilo spaljeno, hladnu jesenju noć proleter i su proveli i prespavali u šumi na granju. Oko 8 časova 23. oktobra kolona je nastavila put u pravcu Mrakovice, najvišeg vrha na Kozari. Prešavši potok Bukovicu stigli su u selo Resanovce, koje je kao i ostala bilo spaljeno i opustelo. Krećući se dalje, na čelu kolone nalazili su se proleter i, Branko Babić, Miloš Trifunović, Dušan Piljagić i komandir Grmečke čete Dušan Repajić. Po izlasku iz sela primijetili su tri čovjeka kako se brzo kreću ka šumi. Pomoću dvogleda Repajić je utvrdio da su dvojica naoružana, a jedan bez oružja i na osnovu toga zaključio da bi to mogla biti partizanska patrola. Pozvao ih je da stanu, govoreći im da se u koloni nalaze borci Krajiškog proleterskog bataljona koji se vraća iz Slavonije. Nemajući povjerenja oni su nastavili dalje pokret ka šumi. Repajić je tada ponovo pozvao da jedan od njih sačeka proletera koji će poći bez oružja ka njima, radi uspostavljanja veze. Istovremeno je dao znak da se kolona zaustavi. Na ovo se jedan od njih zaustavio na samoj ivici šume, a druga dvojica su ušla u šumu. Repajić se uputio prema šumi. Približivši se na oko 100 metara nastavljen je razgovor. On je rekao da među proleterima ima dosta boraca ovoga kraja i da je potrebna veza sa jedinicama koje se nalaze na Kozari.

Čovjek koji se zaustavio na ivici šume odgovorio je da je borac 3. bataljona 5. kozarske brigade i da se zove Dušan Graovac.³ Napokon je po povratku proletera iz Slavonije uspostavljen prvi kontakt sa partizanima na Kozari.

Na pitanje članova štaba bataljona gdje se nalaze partizani sa Kozare, Graovac je odgovorio, da je 19. oktobra počela druga neprijateljska ofanziva na Kozaru i da se 5. brigada probila iz obruča i otišla prema Grmeču. Na Kozari su ostali samo pojedini borci koji nisu uspjeli da dođu u sastav brigade, prije njenog proboja.⁴

³ Borac Pete kozarske brigade, rezervni pukovnik, umro u Beogradu.

⁴ U izvještaju Štaba kozarske brigade Operativnom štabu za Bosansku krajinu stoji da su jake neprijateljske jedinice, pod

Dušan Graovac je upoznao proletere da se u blizini, u šumi Bukovica, nalazi logor sa izgrađenim barakama koji je pripadao 3. bataljonu 5. kozarske brigade i pozvao proletere da pođu sa njim u taj logor. On je rekao da je poslije odlaska 5. brigade neprijatelj svakog dana krstarilo po Kozari, da drži jake jedinice na Mrakovici, da u svim većim selima oko Kozare koja nisu potpuno spaljena drži manje jedinice i neprekidno pljačka sve na što naiđe, a niko mu se sada ne suprotstavlja. O čovjeku koji se nalazi sa njima vezan, nenaoružan, ispričao je da su ga uhvatili u jednom selu, sa praznim džakom, pa su zaključili da je pošao u pljačku, a da ga nisu strijeljali zato što je izjavio, da je još u jesen 1941. kao domobran prešao u partizane kod Sanskog Mosta, ali je kasnije zarobljen od Italijana i da je kao Musliman uspio da se izvuče. Proleter Joja Stanić i neki drugi kada su ga vidjeli prepoznali su ga i rekli da je to Sabit, koji je u jesen 1941. zaista prešao iz domobrana u partizane, donio sa sobom i jedan puškomitraljez, 2 puške i punu torbicu municije. Komandant bataljona Huso Hodžić, rodnom iz Tešnja, također je prepoznao Sabita, jer su bili i neki daljni rođaci, pa je naredio da se Sabit odveže.⁵

Iako je komandant bataljona Huso Hodžić bio rođak Sabitu, njihov prvi susret nije bio najsrdačniji. Ni jedan ni drugi nisu se obradovali ovom susretu. Kasnije u logoru Hodžić je ispričao Repajiću da je Sabit bio u Španiji, ali ne zna kako se vratio iz Španije, a nije ni

komandom Štaba 714. Njemačke divizije otpočele 19. oktobra 1942. ofanzivu na oslobođenoj teritoriji Kozare. Pošto je neprijatelj opkolio Kozaru, Peta brigada izvršila je proboj (bez Prvog bataljona) pravcem: Kozara—Gornji Garevci—Donji Garevci—Čela—Miljkovci—Oštra Luka—Brdari i stigla na oslobođenu teritoriju Podgrmeča. Prilikom proboja brigada je razbila 20/21. oktobra jedan ustaško-domobranski bataljon na komunikaciji Prijedor—Kozarac.

⁵ Navode proletera Joje Stanića i drugih da je Sabit sa oružjem pobjegao u partizane potvrđuju i podaci iznijeti u izvještaju stožera Vrbaskog divizijskog područja od 24. oktobra 1941. godine, u kome se kaže: »Noću između 10. i 11. oktobra 1941. godine, napustio je stražarsko mjesto u zaseoku Pobrežje, kotar Sanski Most i otišao u nepoznatom pravcu, domobran iz sastava ojačane 6. bojne 2. p. pukovnije, Sabit Abdulzaimović, rodnom iz Tešnja, odnevši sa sobom puškomitraljez i dva karabina svojih drugova. Za imenovanim se traga«. Zb. NOR IV/2, dok. br. 118.

mogao doznati kojoj je jedinici pripadao u Španiji. Re-
kao je i da Sabit nije dobrog zdravlja.

Pošto su od Dušana Graovca dobijeni podaci o stanju na Kozari, štab bataljona je naredio pokret u pravcu logora 3. bataljona 5. brigade, gdje su proleter i ostali više od mjesec dana. Graovac je pokazao gdje su smješteni magacini sa hranom koju je prikupio 3. bataljon 5. brigade. Hrane je bilo dovoljno te više nije bilo problema oko ishrane boraca. Poslije nekoliko dana u logor su došli Steva Matavulj i Vaso Radivojac sa nekoliko boraca koji su se po zadatku Štaba 5. brigade nalazili u Lijevcu polju radi održavanja veze s Banja Lukom, Bosanskom Gradiškom i preko Vrbasa sa srednjom Bosnom. Oni su upoznali štab bataljona sa situacijom na terenu sa kog su došli. Odlučeno je da se Proleterski bataljon koliko je to moguće suprotstavi neprijatelju u Potkozarju. Komandir Kozarske čete Branko Košpić naredio je Milošu Trifunoviću da sa jednom grupom boraca organizuje zasjedu u blizini sela Pucara. Tom prilikom zarobljena je domobranska patrola i zaplijenjeno 3 karabina, 300 metaka i 1 pištolj, a domobranci su pušteni kućama.

Štab bataljona svakodnevno je upućivao patrole u više pravaca da prikupljaju borce koji nisu uspjeli da se priključe 5. brigadi prilikom njenog napuštanja Kozare, i da obavijeste narod da se na Kozari nalazi Proleterski bataljon i da prikuplja podatke o neprijateljskim jedinicama, kako bi se pristupilo izvođenju akcija.

Pošto je ocijenio da u Kozari momentalno nema partizana neprijatelj je izvjesne jedinice povukao sa Kozare, ali je manje dijelove ostavio u nekim selima.

Štab bataljona i komanda Grmečke čete nalazili su se u zasebnoj baraci, u kojoj se ranije nalazio štab 3. bataljona 5. brigade. Izjutra 29. oktobra odmah poslije ustajanja, stojeći pored vrata, čiji je gornji dio bio zastakljen smrtno je u čelo pogođen komandant Proleterskog bataljona Huso Hodžić. Nije izgovorio ni jednu riječ, već je pao na patos pored nogu komandira Grmečke čete Dušana Repajića koji se u tom momentu obuvao. Ubrzo je ispaljen i drugi metak. Svi proleter i

poleteli su oružju misleći da ih je neprijatelj napao. Međutim, na sred platoa između baraka, ugledali su Sabita Abudulzaimovića kako pada na zemlju. Drugi metak Sabit je ispalio sebi u vrat i tako sebi oduzeo život. Pravi razlog zbog kog je Sabit ubio komandanta, a potom i sebi oduzeo život, proleter i nisu saznali. Ubistvo komandanta Hodžića proleter i su veoma teško podnijeli. Iz njihovih redova otišao je još jedan neustrašivi borac, pregalac u radu i vršan komunista. Huso je bio neumoran radnik i najstariji član Partije u bataljonu. Na čelu bataljona nalazio se nepunih 20 dana. Komesar bataljona, Avdo Ćuk 8. novembra 1942. u vezi sa ovim zapisao je: «-Desio se jedan težak slučaj. Naime, poludeli rođak Husin, Sabit ubio je Husu. Ljudi su bili van sebe. Pao je Huso najbolji komunista u Bataljonu, čovjek neumoran u radu, svijeća vodilja u Bataljonu, čovjek koji je svakog pojedinačnog proletera izgrađivao i s njim zajedno dijelio dobro i zlo. Ljudi su duboko osjećali gubitak Husin».⁶

Poslije ovog slučaja komunisti bataljona sastali su se da po šesti put izaberu sebi komandanta. Odlučeno je da novi komandant bude komandir Grmečke čete Dušan Repajić.

Po dolasku na Kozaru štab bataljona poslao je izvještaj Operativnom štabu za Bosansku krajinu po kuriru Ljubi Munjizi. Sa još jednim drugom Ljubo nije uspio da se probije kroz neprijateljske redove. Po povratku je izvjestio štab bataljona da je uspio prijeći preko rijeke Sane i stići do rejona Miška glava, ali je naišao na gusto zaposjednute položaje i neprekidnu liniju bunkera. Nekoliko pokušaja da se noću prebaci preko ove utvrđene linije nije uspjelo. Zbog toga je štab bataljona ponovo uputio kurire, ali oni ni ovoga puta nisu uspjeli da se probiju za Grmeč.

Komandant bataljona se je dogovorio sa političkim komesarom da sam pođe sa jednim ojačanim vodom kroz sela ispod Kozare, kako bi narod vidjeo da se u Kozari nalaze još partizanske jedinice i da pokušam uspostaviti vezu sa Grmečom. On o tome kaže: »Idući pored manastira Moštanice, šume Palež tt 539 izašli smo na Pogledovo, a potom rijekom Mlječanicom došli u selo

⁹ Husein Hodžić je proglašen za narodnog heroja.

Gornji Jelovac. Odlučio sam da u selu potražim kuću Milorada Curina, sa kojim sam bio u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, jer sam znao da je iz tog sela. mada nikad ranije nisam u njemu bio. Smatrao sam ako nađem Curina od njega ću dobiti potrebne podatke koji će mi omogućiti dalje kretanje. Sticajem okolnosti, sasvim slučajno naišli smo upravo na kuću Milorada Curina, pred kojom je stajala njegova majka Marija. Neznajući da mu je to majka upitao sam »Gde se nalazi kuća Milorada Curina«. Strahujući za sina Marija je odbila da kaže gde joj se sin nalazi, ali je rekla da je to njegova kuća i da je ona njegova majka. Ja sam joj rekao da sam sa Miloradom bio u bivšoj vojsci, da smo dobri drugovi, da smo se zajedno slikali, te ako ima tu fotografiju može se u to uvjeriti. Marija je otišla u kuću, i vratila se sa fotografijom i rekla: »Jeste, ovo ste vi ovdje«. Na moju molbu pozvala je Milorada ugovorenim znakom i on se pojavio iz obližnjeg šumarka i pošao kući. Odjednom je Marija počela glasno da plače i kroz plač izgovarala je reči: »Jao meni do boga, ja izdadoh sina« i pobjegla u kuću. Tek kad je videla kako još iz daljine obojica širimo ruke, a potom se grlimo malo se smirila, ali je i dalje bila uplašena.

»Milorad je bio sekretar partijske organizacije u selu Jelovcu. Sa 5. brigadom se povukao u Grmeč, ali se ubrzo sa bratom Milanom koji je na proboju za Grmeč bio ranjen vratio na Kozaru u Jelovac. Curina sam upoznao sa mojim zadatkom, a i on mene sa situacijom na ovom delu Kozare. Odgovorio mi je da kod njega prenoćimo i da ćemo sa njim rano ujutru krenuti u selo Palančište blizu Prijedora, gde se nalazi nekoliko drugova preko kojih se održava veza sa Grmečom. Naveo je imena: Krste Stegića, Paje Vukića i Boška Stamatovića. Neprijateljske kolone još su se kretale nekim selima ispod Kozare, pa je odlučeno da se ide više pošumljenim terenom.

Krenuli smo putem uz rijeku Miječanicu. Usput smo gledali kosture ljudi, žena i djece koji su ovdje našli smrt za vrijeme velike kozarske ofanzive i izašli smo na Maslin Bajir, odakle se vidjelo cijelo Prijedorsko polje i Grmeč. Sa ovog mjesta Milorad je pokazao gdje su se vodile najžešće borbe za vrijeme ofanzive i gdje su kozarački partizani vršili proboj iz obruča. Uveče smo stigli u selo Palančište u kuću Krste Stegića. Kroz razgovor sa Stegićem pomenuo sam ime komandira Kozarske čete Slavka Zrnića. Tada me je Stegić upitao šta je bilo sa Zrnićem, na što sam mu odgovorio da je Zrnić ranjen na Motajici po drugi put i da poslije toga ništa više ne znam o njegovoj sudbini. Stegić je poslije kratkog razmišljanja rekao da se Zrnić nalazi u selu gdje je stigao sa Ljubanom Kukićem iz Podgrmeča i da se odmara na jednoj štali. Zatim smo otišli na štalu kod Zrnića. Susret je bio veoma dirljiv, s obzirom na sve ono što se desilo na Motajici. Sutradan ujutro smo zajedno krenuli u pravcu logora Bukovica u sastav bataljona. Zrnić je imao zadatak da po naređenju komandanta 5. brigade dođe na Kozaru i da iz skloništa iz zemunica prikupi ranjene i bolesne borce, koji su ovdje ostali kad je brigada napuštala Kozaru, i da ih smjesti na bolje i sigurnije mjesto i da prikuplja preostale

borce. Poštu koju smo pripremili za Operativni štab nismo dalje slali zato što je prema izjavi Zrnića 5. brigada trebalo brzo da stigne na Kozaru.

Kada smo se vratili u Bukovicu i donijeli nove vijesti, proleter i su bili oduševljeni zato što su vidjeli Zrnića, jer su ranije bili obavješteni da je Zrnić poginuo na Motajici. Upoznali smo proletere da je uspostavljena veza sa Grmečom i da su tamo formirane divizije i korpusi. Poslije toga veselju nije bilo kraja.«

Za vrijeme boravka na Kozari bataljon je prikupio znatan broj zaostalih boraca 5. brigade. Samo u jednoj grupi bilo je 25 boraca, na čelu sa Vašom Tomašom. Od ovih boraca bataljon je formirao čet u koja je dobila naziv Bukovička četa. Za komandira čete određen je Vaso Tomaš, a za političkog komesara Slavko Zrnić. Zajedno sa Proleterskim bataljonom četa je krenula u akciju prema selima Podgradci i Pucari.

Stab bataljona, uz pomoć Stevana Matavulja i Vase Radivojca, održavao je vezu sa narodom okolnih sela, uključujući Bosansku Dubicu, Prijedor — Bosansku Gradišku i Banja Luku. Uspostavljena je veza i utvrđeno mjesto i vrijeme za pregovore sa jednim domobranskim oficijom u selu Podgradac. U pregovorima koji su vodili komandant i politički komesar bataljona dogovoreno je da se grupa od 30 domobrana preda partizanima. Međutim, neprijateljska obavještajna služba uspjela je da otkrije namjeru domobranskih oficira, pa je cijela jedinica prebačena u Gradišku, tako da su svega tri domobrana uspjela da pobjegnu i priključe se proleterima.

Dok se bataljon nalazio na Kozari, u sela oko Potkozarja počeo se vraćati narod iz Slavonije i onaj koji se skrivao po šumama Prosare i Kozare. Stab 5. brigade uputio je na Kozaru iz Podgrmeča grupu partijskih i skojevskih rukovodilaca sa zadatkom da okuplja narod koji se vraća na Kozaru i da organizuje politički rad. U akciju su se uključili i borci Proleterskog bataljona i Bukovičke partizanske čete. Istovremeno je u jedinici organizovan intenzivan politički rad. Na tome su najviše radili Milan Ćirić, Rađoja Batos, Mira Sinik i Smilja Batos. Poslije 2. ofanzive na Kozaru oko njih su se okupili i drugi pristigli omladinci iz Lijevča polja, uspostavljena je veza sa srednjom Bosnom, pa su i sa tog sektora počele stizati grupe naoružanih boraca.

Dok je Proleterski bataljon politički radio u selima Potkozarja i Prosare, jedinice Prvog bosanskog korpusa oslobodile su Bihać, Cazin, Bosansku Krupu, očistile Unsku dolinu od neprijateljskih posada i razbile neprijateljsku odbranu na liniji Bosanski Novi—Sanski Most. Ponovo je povezana slobodna teritorija Kozare i Grmeča. Štab 5. kozarske brigade sa dva bataljona prešao je preko rijeke Sane u rejon sela Svodne i Blagaja. U sadejstvu sa ostalim krajiškim i banijskim jedinicama brigada je izvršila napad na Bosanski Novi. Štab brigade nalazio se u selu Marini.

Komandant brigade Miloš Šiljegović,⁷ čim je stigao u selo Marine uputio je kurire u logor, sa naredjenjem da Proleterski bataljon odmah krene za selo Marine. Vijest o povratku 5. brigade na Kozaru brzo se proširila cijelom Kozarom i Prosarom, a kod boraca Proleterskog bataljona i Bukovičke čete zavladao je veliko raspoloženje. U bataljonu su izvršene pripreme za pokret. Tridesetog novembra 1942. bataljon je krenuo pravcem selo Vojskova—manastir Moščanica—Gornji Jelovac—selo Marine. Susret proletera sa komandantom brigade Milošem Šiljegovićem, koji je bio komandant Udarnog bataljona u srednjoj Bosni, a od koga su se rastali prije 6 mjeseci u selu Maslovare, bio je dirljiv i istovremeno veoma tužan, jer je pred Milošem stajalo svega 87 proletera, od 275 koliko je bataljon brojao. Komandant i politički komesar bataljona upoznali su Štab 5. brigade o događajima koji su se odigrali u poslednjih 6 mjeseci na terenu srednje Bosne i Slavonije, a borcima je dat odmor.

Peta Kozarska brigada u borbama oko Bosanskog Novog zaplijenila je više raznovrsnog ratnog materijala. Pored ostalog, zaplijenjena su i dva topa koje je štab brigade povjerio Proleterskom bataljonu da ih preda Štabu 4. krajiške divizije u selu Veliki Dubovik.

Prvog decembra 1942. bataljon je u ranu zoru krenuo prema Svodnoj, prešao Sanu, a potom preko Sokolišta i Radimirovaca stigao u selo Agiće, rodno mjesto

⁷ Miloš Šiljegović, učitelj, kao đak pristupio naprednom radničkom pokretu, a od prvog dana ustanka nalazi se među borcima na Kozari. U ratu je komandovao 11. krajiškom divizijom. General JNA, umro u Beogradu.

narodnog hedoja Davida Pajića, gdje je zanoćio. Sutradan — 2. decembra — u cijelom Podgrmeču narod je obaviješten da se Proleterski bataljon vratio iz Slavonije. Na putu prema Lušci Palanki, iz okolnih sela narod je išao u susret proleterima, donosio im hranu i razne druge poklone. Još istog dana bataljon je stigao u Budimlić Japru, rodno mjesto komandanta bataljona. Susret sina sa majkom i ostalom oorođicom bio je veoma dirljiv, a majka Repajića bila je u crnini.⁸

Narod okolnih sela dolazio je sa svih strana da se sretne sa proleterima, a ovi sa svojim najbližim. Međutim, mnogi proleter i poginuli su i nisu se više nalazili u bataljonskom stroju, pa su njihovi najbliži ostali tužnog pogleda i željni toplog zagrljaja. Među njima je bila i Smiljka, sestra Rajka Čopića, kao i Olga sestra Branka Desnice. Rajko i Branko su bili najbliži drugovi komandanta bataljona i nisu se razdvajali sve do pogibije u srednjoj Bosni.

Uveče su proleter i selu Japra organizovali priredbu. Mještani su bili oduševljeni programom. Trećeg decembra bataljon je nastavio pokret i u toku dana stigao u Veliki Dubovik, gdje se nalazio Stab 4. krajiške divizije. Ne sačekavši da primi raport od komandanta Proleterskog bataljona, komandant divizije Soša prišao je stroju i rukovao se sa svakim proleterom pojedinačno. Ovoga puta je izostao Sošin strogi vojnički pogled kad je vidio mali proleterski stroj. Interesovao se za Esada Midžića, Simu Ivanovića, Fadila Serića, Branka Tubića i za mnoge druge koje je lično poznavao još dok su bili na Kozari. Poslije razgovora naredio je da bataljon prenoći u selu Hašani, a da sutradan krene za Lušci Palanku. O pristizanju bataljona telefonom je obavijestio Stab 1. bosanskog korpusa.

Četvrtog decembra bataljon je stigao u Lušci Palanku, gdje se napokon zatvorio krug njegovog kretanja. Naređen je odmor boraca, a komandant, politički ko-

⁸ Na pitanje zašto nosi crninu? Odgovorila je: »Dva puta sam oblačila i skidala crninu, jer sam oba puta bila obavještena da si poginuo. Poslednji put čula sam od nekih partizana da ste prelazili preko rijeke Save i da su se tom prilikom mnogi utopili, a među njima i ti. |Od tada ništa više nisam čula o tebi niti sam skidala crninu.«

mesar i omladinski rukovodilac otišli su u Štab 1. bosanskog korpusa koji se nalazio južno od Lušci Palanke na obroncima Grmeča i podnijeli izvještaj o stanju u bataljonu.

U štabu korpusa nalazili su se Đuro Pucar Stari, Košta Nađ, Osman Karabegović, Branko Poljanac, (načelnik štaba korpusa) i Branko Ćopić, brat Rajka Ćopića koji je zaklan od strane četnika na rijeci Vrbas.

Referisali su štabu korpusa da se u bataljonu nalazi svega 87 boraca i rukovodilaca, a da je jedan broj boraca ostao u Slavoniji na liječenju u partizanskim bolnicama, da se od 87 boraca bataljona nalazi njih 13 koji su u sastav bataljona došli dok se bataljon nalazio u srednjoj Bosni. Članovi štaba korpusa posebno su se interesovali o događajima u srednjoj Bosni. Radi toga su i komandant i politički komesar bataljona iscrpno informisali o borbama koje je bataljon vodio u srednjoj Bosni, a posebno na Motajici, gdje je bataljon za nekoliko časova pretrpio najveće gubitke i izgubio skoro cijeli rukovodeći kadar. Takođe su im rekli da su u izboru rukovodećeg kadra učestvovali svi borci Proleterskog bataljona na prijedlog svih članova Partije, koji su prethodno o tome diskutovali, da je Partijska organizacija preduzimala punu odgovornost za sve odluke koje su donošene zajedno sa štabom bataljona, baš zato što bataljon nije imao nikakve veze sa pretpostavljenom komandom. Praksa je pokazala da je takav postupak bio pravilan i da je zahvaljujući tome bataljon spašen uništenja. Tako je već tada zaživela praksa kolektivnog dogovaranja između štaba i boraca u ovoj proleterskoj jedinici, ukazano na postupke drugova iz štaba 3. operativne zone i na nerazumijevanje na koje je bataljon nailazio. Rečeno je da je članovima Partije bilo najteže kad ih je komandant 3. operativne zone kaznio kolektivno na sastanku, govoreći da više nisu članovi Partije i da se ne mogu više sastajati, niti održavati partijske sastanke, da su nedisciplinovani i da među njima ima sva-kojakah pa čak i četnika.

Pošto su prisutni sa velikom pažnjom saslušali izvještaj komandanta i komesara bataljona, komesar Operativnog štaba Osman Karabegović obratio se Đuri Pu~

caru sekretaru Oblasnog komiteta KPJ slijedećim riječima: »vula Stari pogriješismo što Proleterski bataljon ne vratismo sa nama u Krajinu. Zbog toga izgubismo veliki broj onako divnih boraca«. Pošto se složio sa ovom konstatacijom Đuro Pucar Stari je pred svim prisutnim odao priznanje borcima za njihovo herojsko držanje u teškim borbama u srednjoj Bosni i Slavoniji, naglašavajući da će te borbe i žrtve koje su u njima pale ući u istoriju naših naroda.⁹ Potom je Đuro Pucar predložio da se svi proleterer sa oružjem puste kućama na desetodnevno odsustvo, a da se proleterima čije su porodice dalje od Palanke, za odsustvo dadne više dana. Po tome je ovu odluku Košta Nađ saopštio postrojenom bataljonu i označio vrijeme kada treba da se vrate u Palanku. Do toga vre-

^a Trideset i pet godina kasnije, predajući u Čelincu bataljonu Orden zasluga za narod sa zlatnim vjencem, kojim ga je odlikovao Predsednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Josip Broz Tito, Đuro Pucar se obratio preživjelim borcima bataljona. On je pored ostalog rekao: »Formiranje Prvog krajiškog proleterskog bataljona prije 35 godina na ovom mjestu bio je i ostao izuzetan istorijski događaj od posebnog značaja za razvoj ustanka i revolucije, ne samo u ovom djelu naše republike, nego i za narodnooslobodilačku borbu u širem smislu. Bataljon je formiran po naredjenju Vrhovnog štaba NOV i POJ sa ciljem da se uključi u Prvu proletersku brigadu, a što do toga nije došlo nije krivica bataljona nego je kriva teška situacija u kojoj se bataljon našao odmah poslije formiranja. Prvi krajiški proleterski bataljon spada u red onih odabranih jedinica koje su se formirale iz redova KPJ i SKOJ-a. To je bila jedinica odana drugu Titu, Partiji i revoluciji, spremna i sposobna da prenese zastavu revolucije i snagu njenih ideja širom naše zemlje.

Za Prvi krajiški proleterski bataljon izbor boraca vršen je po takvim kriterijumima, po kojima su tu čast sticali, u prvom redu, prekaljeni i provjereni borci iz redova svih naroda i narodnosti. Osim toga to je bio bataljon mladosti u kome su članovi Partije i SKOJ-a predstavljali osnovnu snagu za njegovo djelovanje u pravcu daljeg rasplamsavanja ustanka i širenja ideja revolucije. Borbeni put bataljona bio je ne samo težak nego i trnovit.

Osnovne osobine boraca bataljona bile su junaštvo, požrtvovanost i spremnost da daju i vlastite živote, kao svoj doprinos razvoju ustanka i revolucije. Samo za nešto više od šest mjeseci od formiranja, kada se 14. oktobra 1942. godine ponovo našao u Krajini od 256 boraca prvog sastava bataljona u Krajinu se vratilo svega 86, koji su po dolasku raspoređeni na vojne i političke funkcije u jedinice Prvog bosanskog korpusa. Bataljon je dao 9 narodnih heroja i 6 generala« ...

mena trebalo je donijeti odluku što dalje raditi sa Proleterskim bataljonom. Komandantu i komesaru bataljona naređeno je da o tome razmisle i predlože štabu korpusa rješenje — da li da se bataljon pupuni novim borcima i uputi u sastav Proleterske brigade, ili pak da se rasformira, a proleter i kao iskusni i prekaljeni borci upute na rukovodeća mjesta u novoformirane krajiške jedinice, gdje je nedostajao rukovodeći kadar. Iako su imali na raspolaganju 12 dana članovi Štaba bataljona nisu htjeli sami da učestvuju u donošenju prijedloga. Radi toga je održan sastanak Partijskog biroa, a zatim i cijele partijske organizacije, o čemu je vođena vrlo zanimljiva diskusija. Većina članova Partije bila je za to da se bataljon rasformira, a borci i rukovodioci rasporede u krajiške jedinice. Potom se prešlo na diskusiju o svakom proleteru pojedinačno. Nakon svestrane diskusije Biro Bataljona je predložio štabu korpusa da se na dužnost komandanta i političkog komesara mogu rasporediti četiri druga. Na dužnost komandira i komesara četa, komandira vodova i političkih delegata svi ostali, osim pet drugova koji su bili bolesni i iznemogli. O rasporedu komandanta i komesara bataljona organizacija nije diskutovala, već je zauzela stav da o tome odluči Štab 1. korpusa. Sa prijedlogom partijskog biroa upoznati su prvo svi članovi Partije, a potom i svi borci bataljona. Prijedlog je jednoglasno prihvaćen i na sastanku partijske organizacije i konferenciji boraca. Nekolicini boraca koji uslijed bolesti nisu bili raspoređeni na nove dužnosti, predloženo je da se jave u svoja rodna mjesta narodnooslobodilačkim odborima, gdje bi poslije oporavka bili raspoređeni na dužnosti u organima naredne vlasti.

Petog decembra komandant Korpusa Košta Nađ izvršio je smotru postrojenog bataljona, saopštio odluku štaba korpusa o davanju odsustva proleterima. Tom prilikom komandant korpusa je rekao da su proleter i zaslužili više odsustva, ali da to ratne prilike ne dozvoljavaju. Borci bataljona ne samo da nisu očekivali, već su bili i iznenađeni ovakvom odlukom štaba korpusa. Bio je to jedinstven primjer u našoj zemlji da se u ratnim uslovima borci cijele jedne jedinice sa oružjem puštaju kući

na odsustvo. Bio je to istovremeno i veliki znak povjerenja i zahvalnosti proleterima za ono što su učinili u toku desetomjesečnih borbi.

Posle smotre većina boraca Proleterskog bataljona otišla je kućama, a svi koji su bili rodом sa Kozare, umjesto kućama otišli su u sastav 5. kozarske brigade. Njihova sela i kuće bili su spaljeni, a porodice odvedene u logore, raseljene ili poubijane. Iako su ih drugovi Podgrmeča, Petrovca i Drvara pozivali da pođu sa njima, oni su se zahvalili i otišli u svoju petu brigadu kako bi se našli sa svojim drugovima i komšijama i ostali s njima nekoliko dana. Nekoliko boraca, čim su čuli da se vrše pripreme za napad na Sanski Most, umjesto da odu na odsustvo priključili su se jedinicama 6. krajiške brigade i učestvovali u napadu. Među njima su bili Mile Banjac, Nikola Kragulj i Mića Marjanović koji su u toku borbe na Sanskom Mostu pokazali primjernu hrabrost. O tome svjedoči primjer Miće Marjanovića koji je povratio dvije ručne bombe koje je na njega iz jedne kuće bacio jedan Nijemac, a potom uletio u kuću i dotukao Nijemca koji se u njoj nalazio. Njih trojica su ručnim bombama natjerali jedan tenk na povlačenje. Marjanović je u toj borbi ubacio u tenk jednu, a Kragulj tri bombe.¹⁰

Po završenom odsustvu borci Proleterskog bataljona ponovo su se okupili u Lušci Palanki. U osnovnoj školi za proletere je pripremljena svečana večera u znak rastanka i njihovog odlaska u nove jedinice. Omladina Palanke izvela je vrlo uspješnu priredbu.

Tadašnji omladinac, a danas književnik Mladen Oljača, sjećajući se tog događaja u knjizi »Kozara« rekao je:

»Kao delegat iz Pete kozarske brigade bio sam određen na Prvi omladinski kongres. Upućen sam u Stab Korpusa da ustanovim gdje će se održati kongres da bih obavijestio i ostale delegate Pete brigade kuda da se krenu. Išao sam prema Lušci Palanci gdje sam izbio predveče. Zatekao sam tu slavne krajiške proletere, koji su tu preko Kozare stigli iz Slavonije. Njima je Košta Nađ, komandant korpusa, priređivao svečanost i zajedničku večeru. Bili su raspoređeni u krajiške jedinice na rukovodeće dužnosti. Došlo je vrijeme da se rastanu. Čulo se pucanje. Mislio sam da je to neki neprijateljski napad, pa sam dugo oklijevao da siđem na cestu u Palanku. U stvari, to je bio

¹⁰ Istorijski arhiv KPJ, tom I, knj. II, »Borba« 1942—1943. god., str. 349.

rastanak proletera, starih ratnih drugova koji se završavao pucnjavom. Ljubili su se i plakali pri rastanku. Znam da je Avdo Čuk bio određen za komesara Osme krajiške brigade».¹¹

Osamnaestog decembra 1942. prije podne Proleter i su se ponovo postrojili. Tom prilikom saopšten je raspored po jedinicama, a potom su se rastali i pošli na nove dužnosti. Nastavili su započeto djelo u novim partizanskim jedinicama, bataljonima, brigadama, divizijama i korpusima Titove armije. Na rastanku ih je ispratio komandant 1. bosanskog korpusa Košta Nad. Svi su u svojim sjećanjima zadržali najljepše uspomene na Prvi krajiški proleterski bataljon i njegov borbeni put koji je vodio sa Kozare, Grmeča i Klekovače preko srednje Bosne i Slavonije, do Drave i mađarske granice i nazad preko Save, Prosare i Kozare do Grmeča.

Nastavljajući borbu, veliki broj boraca Prvog krajiškog proleterskog bataljona do kraja rata izrastao je u visoke vojne i političke rukovodioce, a svi zajedno dali su svoj skromni doprinos pobjedi revolucije i uložili velike napore za očuvanje tekovina narodnooslobodilačke borbe i izgradnju oružanih snaga Jugoslovenske armije i svoje domovine.

Mnogima od njih ostala je neispunjena želja koja ih je prožimala za sve vrijeme zajedničke borbe u srednjoj Bosni i Slavoniji — da se uključe u sastav Prve proleterske brigade, kako je to naredio Vrhovni komandant, zbog čega je bataljon i formiran.

Iz dosadašnjeg opisa događaja može se zaključiti:

1. — U početku ustanka četnički elementi na terenu srednje Bosne nisu ispoljavali naročitu političku aktivnost. Bili su vrlo oprezni, ali su zato, što je vrijeme više odmicalo, koristeći objektivne uslove, nedovoljnu političku budnost i subjektivne slabosti u radu nekih rukovodećih kadrova u partizanskim jedinicama kao i malobrojnost i nedovoljno iskustvo mladih partijskih kadrova

¹¹ **Mladen Oljača, omladinski rukovodilac Kozare na Podgrmeču u jesen 1942. Zbornik sjećanja Kozara, knj. 5, str. 276—277. Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1978.**

na terenu, počeli djelovati sve slobodnije i organizovanije, da bi početkom 1942. godine prešli na oružanu borbu protiv Narodnooslobodilačke vojske. Sijali su sumnju i unosili razdor u redove boraca i kod naroda na terenu, širili defetizam, popularisali politiku čekanja i atakovali na bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, za koje se uporno borila Komunistička partija Jugoslavije.

Na sprovođenju opšteg plana u borbi protiv narodno-oslobodilačkog pokreta pod okriljem okupatora, a kasnije i u saradnji sa ustašama naročito su se isticali i sistematski djelovali četnički rukovodioci Drenović, Marčetić, Tešanović, Radić, Kitić i drugi.

Do kraja maja 1942. oni su uspjeli pridobiti, većinu boraca 4. krajiškog NOP odreda. Međutim, bez obzira na privremene uspjehe oni se svojom bratoubilačkom i izdajničkom politikom čekanja nisu mogli održavati i sprečiti dalji razvoj NOP u ovom kraju. Većina boraca koji su se 1941. i početkom 1942. nalazili u partizanskim jedinicama i koji su pod pritiskom jake četničke propagande bili prešli na stranu četnika već u decembru mjesecu 1942. ponovo su stupili u redove Narodnooslobodilačke vojske. Oni najbolji svrstali su se u redove Prve proleterske divizije. Prvu proletersku, Treću krajišku i Treću sandžačku NO udarnu brigadu, i obnovljeni 4. KNOP odred. Mnogi od njih bili su primjerni borci i do kraja rata izrasli u vrstne četne, bataljonske i brigadne rukovodioce.

2. — Proleterski bataljon Bosanske krajine i pored svih nastojanja da u sadejstvu sa jedinicama 4. KNOP odreda borbom protiv ustaško-domobranskih snaga, četnika i Nijemaca, kao i intenzivnog političkog rada u narodu nije bio u stanju da se odupre četničkoj propagandi i spriječi osipanje jedinica 4. KNOP odreda i potpuno izvrši zadatak koji mu je postavljen prilikom formiranja. On nije uspio da se potpuno obračuna sa četničkom ideologijom i promjeni prilike na terenu. Za onako kratko vrijeme boravka na terenu srednje Bosne nije došlo do slabljenja političkih i vojničkih pozicija u redovima četnika. To što su se mase u relativno kratkom razdoblju našle na strani četnika, više je posljedica njihovog opre-

djeljenja prema trenutnoj situaciji i nepoznavanju opšteg stanja, nego dubljeg političkog uticaja četnika u masama. To su potvrdili i kasniji događaji.

Borbom protiv neprijatelja i političkim radom u narodu borci Proleterskog bataljona dokazali su da stoje u prvim redovima NOP-a i revolucije i da se zaista bore za bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti, za bolji i pravedniji posleratni društveni poredak i socijalnu jednakost.

3. — Velika je zasluga proleterskog bataljona što je svojim prisustvom na sektoru 4. KNOP odreda za relativno duže vreme vezivao jake četničke snage koje nisu mogle biti angažovane u borbi protiv jedinica NOP na drugim sektorima, pa ni u ofanzivi na Kozari, koja je počela početkom juna 1942. godine.

Posle borbe na Motajici i prelaska Proleterskog bataljona preko Save u Slavoniju četnicima je trebalo još dosta vremena da se srede, pregrupišu i reorganizuju, a četničkim komandantima da raščiste međusobne račune i odnose.

4. — Ostavljanje proleterskog bataljona u srednjoj Bosni, posle povratka Udarnog bataljona 2. KNOP odreda za Kozaru rezultat je slabe procjene vojnopolitičke situacije i upornog insistiranja pojedinih rukovodilaca iz štaba 4. KNOP odreda i OK KPJ za srednju Bosnu da se Proleterski bataljon zadrži u srednjoj Bosni, odnosno potcenjivanja neprijatelja i precenjivanja snaga 4. NOP odreda i Proleterskog bataljona.

Zamisao sekretara Oblasnog komiteta KPJ i političkog komesara Operativnog štaba za Bosansku Krajinu donijeta na bazi procjene situacije i odnosa snaga na sektoru 4. NOP odreda, da u srednju Bosnu upute jake partizanske snage sa Kozare i Grmeča nije mogla biti realizovana u kratkom roku, jer je neprijatelj odmah posle odlaska Udarnog bataljona iz srednje Bosne sa veoma jakim snagama otpočeo ofanzivu na Kozaru.

Pokušaj da se sa Udarnim bataljonom 1. krajiškog odreda jačine preko 650 boraca i 70 puškomitraljeza preko Ribnika i Manjače, a Udarnim bataljonom 5. krajiškog NOP odreda sa preko 450 boraca i 50 puškomit-

raljeza preko Mliništa i Pljevskih podova razbiju četnici na Manjači i na sektoru oko Jajca i Mrkonjića, pređe Vrbas i prodre u srednju Bosnu nije uspio.

Ni kasniji pokušaj 1. krajiške NOU brigade u septembru mjesecu 1942. godine (formirana maja mjeseca 1942. god. u selu Lomovita kod Prijedora) da zajedno sa jednom proleterskom brigadom oslobodi Mrkonjić grad i Jajce i prodre u srednju Bosnu nije uspio.

Tek pošto su krajiške, ličke i banijske brigade oslobodile Bihać, a proleterske brigade sa Vrhovnim štabom NOV i POJ stigle u širi rejon Drvara i Bosanskog Petrovca, odnosno poslije punih 6 mjeseci, ovaj zadatak na prijedlog Operativnog štaba za Bosansku Krajinu povjeren je Prvoj proleterskoj diviziji, koja je početkom novembra 1942. godine formirana u Bosanskom Petrovcu. Čim je formirana, Prva proleterska divizija krenula je prema srednjoj Bosni i u energičnom nastupanju oslobodila Ključ, Mrkonjić Grad i Jajce, prešla rijeku Vrbas i oslobodila Skender Vakuf, Kotor Varoš, Pribinić (1. 1. 1943.) i Prnjavor (16. 1. 1943.) i prednjim dijelovima izbila na Savu između Bosanskog Broda i Bosanskog Kobaša. U Tesliću je zarobljeno oko 2100 neprijateljskih vojnika, preko 70 oficira i podoficira i zaplijenjene veće količine naoružanja i druge ratne opreme. Tek tada je zamisao sekretara Oblasnog komiteta KPJ i političkog komesara Operativnog štaba da se upute jače snage NOV u srednju Bosnu bila realizovana.

5. — Poslije povratka Udarnog bataljona iz srednje Bosne za Kozaru i prelaska većine jedinica 4. krajiškog NOP odreda na stranu četnika, (sem oslabljene Prnjavorske čete i grupe boraca štaba 4. NOP odreda), opstanak Proleterskog bataljona na terenu srednje Bosne, čak i pod uslovima da je bio podeljen na gerilske grupe, bio je praktično nemoguć, jer bi se za vrlo kratko vrijeme potpuno istopio u svakodnevnim borbama sa višestruko nadmoćnijim neprijateljskim snagama — Nijemcima, četnicima, ustašama i domobranima.

U prilog ovoj konstataciji govori i činjenica da su i onako malobrojne četiri gerilske grupe koje su ostale na terenu srednje Bosne bile uskoro razbijene, bez obzira što su borci ovih grupa dobro poznavali i ljude i

prilike na terenu na kome su djelovali. Crnovrška gerilska grupa razbijena je od strane četnika samo šest dana poslije borbe na Motajici.

Upornost nekih članova štaba 4. krajiškog NOP odreda i OK KPJ za srednju Bosnu na zajedničkom sastanku sa rukovodstvom Proleterskog bataljona koji je održan 29. maja u Vijačanima da Proleterski bataljon i dalje ostane na sektoru 4. krajiškog NOP odreda bila je zasnovana na strogoj partijsko-političkoj i vojničkoj disciplini, punoj političkoj odgovornosti da se zadatak u potpunosti izvrši i održi teritorija srednje Bosne, pa i po cijenu najvećih odricanja i ljudskih žrtava.

6. — U situaciji u kojoj se bataljon nalazio posle borbe na Motajici, prebacivanje bataljona preko Save u Slavoniju u situaciji u kojoj se tada zatekao bilo je jedino moguće rješenje — sačuvati ljudstvo i produžiti borbu na drugom terenu a u pogodnom momentu se vratiti preko Save u Bosnu. Svako drugo rješenje uslovalo bi daleko veće žrtve pa i sam opstanak bataljona kao celine.

7. — Borbenim dejstvima protiv okupatora i domaćih izdajnika i političkim radom na terenu sa narodom, borci Proleterskog bataljona Bosanske krajine zajedno sa proleterskom Banijskom četom, i slavonskim partizanskim jedinicama, dao je svoj doprinos daljem razvoju NOP u Slavoniji kao i na daljem jačanju bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti.

*

Formiran u presudnom razdoblju NOP i revolucije i svojim dejstvom na značajnom operativnom području srednje Bosne, gde su bile koncentrisane znatne snage okupatora i kvislinga, bataljon je odigrao vrlo značajnu ulogu, dao veliki doprinos i velike žrtve u borbi protiv snaga kontrarevolucije. Izabrani između najboljih boraca Kozare, Grmeča, Drvara i srednje Bosne i noseći časno ime proletera, borci Proleterskog bataljona su kroz teške borbe i odricanja sa žarom revolucionara nosili uzdignuto zastavu slobode, širili ideje bratstva i jedin-

stva i nesebično se žrtvovali za ciljeve narodnooslobodilačke borbe, i ideje socijalizma i revolucije.

Bratstvo i jedinstvo naroda srednje Bosne i Slavonije i boraca Proleterskog bataljona Bosanske krajine, iskivano u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji u toku 1942. godine prenosi se sa generacije na generaciju. Preživjeli borci Proleterskog bataljona Bosanske krajine, česti su gosti srednje Bosne i Slavonije. Svaki put su srdačno dočekani i rado primljeni od strane naroda i omladine ovih krajeva. Za vrijeme ovih nezaboravnih susreta obnavljaju se sjećanja i događaji iz vremena rata i revolucije. Nema ni jednog značajnijeg događaja koji se slavi u pojedinim selima, mjesnim zajednicama i središtima opština srednje Bosne i Slavonije, gde su u toku rata boravili borci bataljona a da se na njima ne evociraju uspomene na ratne dane, borbe i boravak boraca Proleterskog bataljona Bosanske krajine.

Radnim ljudima i građanima, omladini, pionirima, borcima narodnooslobodilačkog rata i društveno-političkim organizacijama opštine Celinac čini posebnu čast što je u njihovom mjestu formiran Proleterski bataljon Bosanske krajine i što njeguju revolucionarne tradicije ove naše proslavljene jedinice.

*

Grmečka proleterska četa na putu za srednju Bosnu u Benkovcu se zaustavila pred kućom u kojoj je bio smješten štab 1. krajiškog NOP-odreda. Članovi Štaba odreda među kojima i Branko Copić, izašli su da pozdrave i isprate proletere. Branko se pozdravio sa svojim Grmečlijama, a posebno sa svojim bratom Rajkom sa kojim se zagrlio i poljubio. To je bio i poslednji zagrljaj braće Copić.

U Bosanskoj krajini se dugo ništa nije znalo o sudbini Proleterskog bataljona. Pod kraj juna stigla je vijest o uništenju bataljona na planini Motajici.

Kad je Branko Copić doznao da je bataljon uništen i da mu je brat poginuo napisao je pjesmu koju je posvetio poginulim borcima Proleterskog bataljona. »Pje-

srna mrtvih proletera« je uskoro stigla u sve partizanske jedinice, pa je često bila u programima partizanskih priredbi.

*U našem, kraju žita klasaju, rukama našim sijana
žetva nas čeka i pjesma djevojačka,
večernja, sjetna, tijana,
a mi smo pali, družo,
palo je žito mlado, zeleno, proljetna žetva rana,
maglene tuge, uz šapat kiše, nad mrtvom pjesmom
kruže.*

*Mrtve su ruke i mrtve puške,
u smrti se postrojavamo,
drug je uz druga svoga;
a njih je bilo ... a njih je bilo —
deset na jednoga.
Deset na jednog u kišnoj noći, a mi smo umorni
bili,
bili smo gladni i mokri — na jednog deset zvijeri.
Jedan na deset, jedan na deset! O, zar se i to može?!
Da, — mi smo proleter!*

*Kad smo od kuće krenuli, suze nas mnoge prate
i rodne gore brižno šumore:
O, da 1' će da se vrate?
Čekaju starice majke, kaplju besane noći,
i pogled niz drum stražari:
glasnik će od nas doći.*

*Doći će nova mladost donijeti nove dane
i nastaviti naše pjesme nedopjevane,
u živoj vatri iskovane.
O, te smo pjesme počeli mi, kroz njih, zborimo
iz daljina,
poznaće u njima sestra brata, djevojka dragog,
a tužna mati sina.
I dan će slave doći, pobjeda biće naša,
nestaće divljih zvjeri,
a s četama Slobode marširaće tada
i mrtvi proleter.*

Branko Ćopić

SPISAK BORACA PROLETERSKOG
BATALJONA BOSANSKE KRAJINE

Podatke o borcima Proleterskog bataljona Bosanske krajine sredila je radna grupa sastava: Stevo Kovačević (rukovodilac), Branko Bibić, Milan Bosnić, Ljubo Novaković i Drago Karasić. Prikupljanje fotografija i statističke podatke obradio je Stevo Kovačević uz svestranu pomoć preživjelih boraca bataljona i rukovodstva UBNOR-a u opštinama. Međutim, i pored ogromnog zalaganja i upornog četvorogodišnjeg rada na prikupljanju podataka, postoji mogućnost da neko od boraca Proleterskog bataljona Bosanske krajine nije unesen u spisak. Vjerovatno da će se o nekom od njih saznati tek poslije objavljivanja knjige.

Radna grupa utvrdila je da je kroz bataljon prošlo 315 boraca, odnosno da su se borili u njegovim redovima. Popunjavan je sa teritorije 30 opština i to: Banja Luke 15, Bihaća 6, Bosanske Dubice 29, Bosanske Gradiške 20, Bosanskog Grahova 8, Bosanske Kostajnice (ratna opština) 13, Bosanske Krupe 11, Bosanskog Novog 29, Bosanskog Petrovca 52, Doboja 6, Drvara 37, Gorice 3, Ključa 7, Laktaša 11, Prijedora 22, Sanskog Mosta 24, Ljubljane, Mostara, Prnjavora i Tešnja 2, Bileće, Bugojna, Cazina, Ljubuškog, Stoca i Vršca po 1, dok za 3 druga radna grupa nije utvrdila na kojoj su opštinskoj teritoriji rođeni.

Bataljon su sačinjavali, uglavnom, mladi borci i to: od 17 do 19 godina 34, od 19 do 23 godine 136, od 23 do 26 godina 92, od 26 do 31 godinu 31, i od 31 do 35 godina 12 boraca. Za 10 boraca radna grupa nije utvrdila godinu rođenja.

Većina boraca Proleterskog bataljona Bosanske krajine bili su radnici, njih 149, od kojih 17 zanatlija, 42 šumska i 92 industrijska radnika; uz to je bilo 12 službenika, 16 đaka, 9 studenata, 118 zemljoradnika i 10 iz ostalih profesija.

U bataljonu je bilo 277 Srba, 20 Muslimana, 5 Hrvata, 9 Slovenaca, i po 1 Rumun, Čeh, Rus i Albanac.

Od 257 boraca, koliko je stajalo u stroju prilikom formiranja bataljona, 25 marta 1942. bilo je 210 politički organizovanih i to: 84 članova KPJ, 55 kandidata

za članove KPJ i 71 član SKOJ-a. Ovaj broj se povećao od jeseni 1942. godine na preko 250.

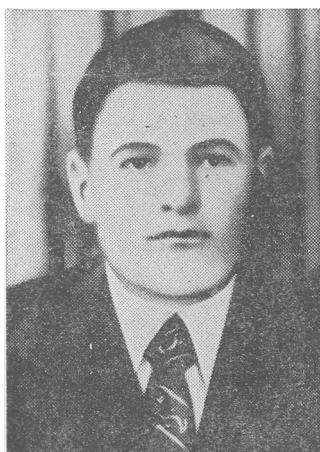
U toku rata, iz sastava bataljona poginulo je 186 boraca i to za vrijeme borbi u srednjoj Bosni 79, u Slavoniji 17, a u sastavu drugih jedinica, od rasformiranja bataljona krajem 1942. do kraja rata, širom Jugoslavije 90 drugova. Od ukupnog broja poginulih boraca Proleterskog bataljona Bosanske krajine, njih 92 poginula su kao rukovodioci i to: 15 desetara, 14 komandira, 6 političkih delegata vodova, 13 komandira četa, 3 zamjenika komandira četa, 13 političkih komesara četa, 1 zamjenik političkog komesara čete, 11 komandanta bataljona, 2 zamjenika komandanta bataljona, 4 politička komesara bataljona, 1 zamjenik političkog komesara bataljona, 2 zamjenika komandanta brigade, 1 komandant brigade, 1 politički komesar brigade, 1 obavještajni oficir, 2 omladinska rukovodioca i 2 referenta saniteta bataljona.

Od 315 boraca Proleterskog bataljona Bosanske krajine, njih 133 proizvedeno je u čin oficira Jugoslovenske narodne armije, od kojih su 93 unapređena u čin višeg oficira. Devet boraca ovog bataljona proglašeno je za Narodne heroje Jugoslavije, a šest je unaprijeđeno u čin generala JNA.

Od ukupnog broja preživjelih na kraju rata, njih 115 je završilo rat kao starješine Jugoslovenske narodne armije i to: 4 kao komandiri vodova, 27 kao komandiri četa, 1 kao zamjenik komandira čete, 5 kao politički komesari četa, 2 kao zamjenici političkog komesara četa, 16 kao komandanti bataljona, 3 kao zamjenici komandanta bataljona, 10 kao politički komesari bataljona, 5 kao zamjenici komandanta brigade, 9 kao komandanti brigade, 4 kao politički komesari brigade, 1 kao komandant divizije, 10 kao oficiri OZN-e, 10 kao komandanti i politički komesari komande mjesta, 1 kao komandant bojnog broda, 2 kao zamjenici komandanta odreda, 2 kao intendant divizije, 1 kao načelnik štaba divizije, 1 kao zamjenik političkog komesara divizije i 1 kao politički komesar bolničkog centra.

U vremenu od završetka rata do predaje knjige u štampu umrlo je 35, dok se u životu nalazilo još 101 borac Proleterskog bataljona Bosanske krajine.

ANIC (Nikole) ĐURO, rođen 1914. Otiš-Lušci Palaka, Sanski Most. Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. U Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. g. Desetar, komandir voda i komandant bataljona. Član KPJ. Poginuo oktobra 1942. na Skupiduši — Bijela kod Daruvara u Slavoniji.

AGBABA (Miče) MILAN, rođen 1922. g. Matavozi, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. U Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. g. borac, poslije izvjesnog vremena vraćen u pozadinu zbog slabog zdravstvenog stanja, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

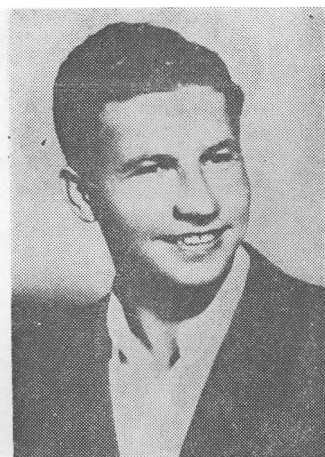

ARSENIC (Ilije) ĐURAN, rođen 1911. Johova, Basanska Dubica, Srbin, zemljoradnik. U Kozaračku proletersku četū stupio je 9. 2. 1942. g. Desetar, a u brigadi komandant bataljona i sekretar opštinskog komiteta u pozadini. Član KPJ, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

ALEKSIC (Dimitrija) SVETO, rođen 1917. g. Krivaja — Omarska, Prijedor, Srbin, trgovački pomoćnik. U NOB stupio 1941. g. U Kozaračku proletersku četū stupio 9. 2. 1942. g. Desetar, član KPJ. Komesar brigade — major. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

ALAGIC (Paše) ADIL, rođen 1917. g. u Banja Luci. U NOB stupio 1941. g. u Drvarsku proletersku četu stupio marta 1942. g. Član KPJ. Poginuo aprila mjeseca 1942. kod Blatnice i Čečave. Đak.

ALISIC (Smaje) SMAJO, rođen 1921. g. Prijedor, Musliman, grafički radnik. U NOB stupio 1941. U Kozaračku proletersku četu stupio 9. 2. 1942. g. član KPJ. Poginuo 5. marta 1942. na Lipovcu.

BANJAC (Jovana) DUŠAN, rođen 1922. g. Drinići, Bosanski Petrovac, Srbin, zemljoradnik, u NOB stupio 1941. g. U Grmečku proletersku četu stupio 27. 2. 1942. borac, komandir čete u Prvoj krajiškoj brigadi. Ratni vojni invalid 90%. Nosilac Partizanske Spomenice 1941. g.

BANJAC (Jovana) DMITAR, rođen 1922. g. Janjila, Bosanski Petrovac, Srbin, industrijski radnik. U NOB-u od 1941. g. u Grmečku proletersku četu stupio je 27. 2. 1942. Borac, član SKOJ-a, komandir čete u brigadi. Poslije rata radio u Službi državne bezbjednosti. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

BANJAC (Petra) ĐURO JURKI, rođen 1921. g. Bravski Vaganac, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik. U NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. g. Poginuo je juna 1943. g. na planini Zvijezda, kao komandir voda u 1. krajiškoj brigadi.

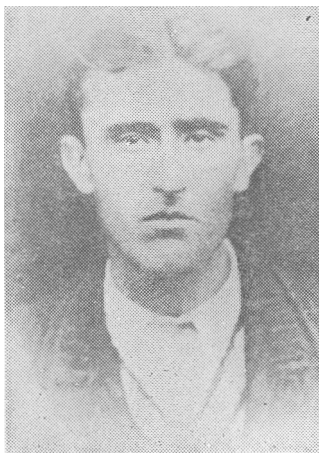

BANJAC (Dušana) VLADO, rođen 1921. g. Drinić, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik. U NOB-u od 1941. U Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. Član SKOJ-a Poginuo je decembra 1943. g. kod Kreševa u borbi sa Njemcima kao komandir čete u 7. krajiškoj brigadi.

BANJAC (Cede) MILUKA MILE, rođen 1918. g. Korjenovo, Gornja Sanica, Ključ, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. Kandidat za člana KPJ. Poginuo je aprila 1945. g. na Sremskom frontu, kao komandir izviđačke čete 21. Srpske divizije.

BABIC (Milan) RADE, rođen 1919. Bistrica, Prijedor, Srbin, radnik. U NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. g. Poginuo 5. marta 1942. g. na Lipovcu u borbi sa četnicima.

BANJAC (Mile) ĐOKO, rođen 1916. Korjenovo, Gornja Sanica, Ključ. Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. u Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. g. puškomištrajezac, desetar. Poginuo decembra 1944. g. kao komandant bataljona 12. Krajiške brigade na Sremskom frontu.

BATAS (Petra) BRANKO, rođen 1916. g. Petkovića, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. Kandidat za člana KPJ. Poginuo 8. 6. 1942. g. na Motajici u borbi sa četnicima i Nijemcima.

BALABAN (Lazara) MIRKO Caruga, rođen 1919. g. Bukovača, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Borac, član SKOJ-a, komesar bataljona u brigadi. Ratni-vojni invalid VI grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

BALABAN (Miloša) BOZO rođen 1922. g. Teočak, Bihać, Srbin, zemljoradnik. U NOB stupio 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio je 27. 2. 1942. g. Borac, član SKOJ-a. Poginuo je 17. 4. 1942. u Čečavi.

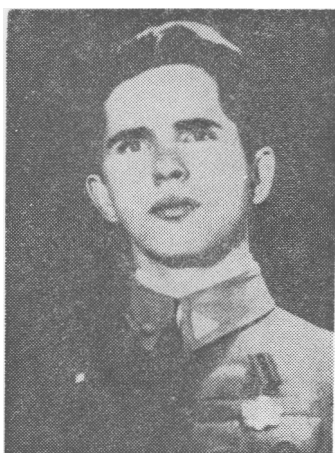
BALABAN (Petra) MIRKO, rođen 1921. g. Teočak, Bihać, Srbin, zemljoradnik. U NOB stupio 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. Član SKOJ-a. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

BIGA (Mile) JOVO, rođen 1921. g. Božići, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik. U NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo je 5. marta 1942. na Lipovcu u borbi sa četnicima.

BALABAN (Davida) VELJKO, rođen 1917. g. Jablanica, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik. U NOB stupio 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. Dese-tar, član SKOJ-a Poginuo 17. aprila 1942. u Cečavi u borbi sa Četnicima.

BABIC (Mirka) BRANKO, rođen 1919. g. u selu G. Podgradci, Bosanska Gradiška, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Desetar, kandidat za člana KPJ. Komandir čete u brigadi i komandant mjesta u Prijedoru, Ratni-vojni invalid VI grupe, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

BJELJAC () MILE rođen 1920. g. Tavija, Bosanska Kostajnica, Srbin, zemljoradnik. U NOB-u 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g.

BAJIC (Simeuna) MILOŠ, rođen 1918. g. u selu Mokronog, Drvar, Srbin, industrijski radnik. U NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, komandir voda i čete, član KPJ. U brigadi zamjenik komandanta brigade. Nosilao partizanske Spomenice 1941. Pukovnik u penziji.

BAJIĆ (Save) STEVO, rođen 1921. u selu Resanovci, Bosansko Grahovo, Srbin, vojni pitomac, u NOB 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio 28. 2. 1942. g. Desetar, komandir voda, član SKOJ-a. Poginuo septembra 1942. na Grubišinu Polju, Slavonija u borbi sa ustašama.

BJELIVUK (Stojana) NIKOLA, rođen 1923. g. Bosanska Kostajnica. Srbin, zanatlija-krojač, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo 8. 6. 1942. g. na Motajici u borbi sa četnicima i Nijemcima.

BAUK (Davida) DUŠAN, rođen 1914. g. Šipovljani, Drvar, Srbin, industrijski radnik. U NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio 28. 2. 1942. g. Vodnik, zamjenik komandira čete, član KPJ. Poginuo aprila 1944. na planini Goliji, NR Srbija, kao obavještajni oficir 10 krajiške brigade.

BJELOVUK (Save) MIHAJLO, rođen 1912. g. Krkojevci, Sanski Most, Srbin, radnik. U NOB-u od 1941. g. četni ekonom, kandidat za člana KPJ. Zamjenik komesara čete, i oficir OZNE, u Podgrmečkom području. Ratni vojni invalid VII grupe, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

BOKAN (Spire) DUŠAN, rođen 1920. g. G. Vrtoče, Drvar, Srbin, industrijski radnik. U NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio je 28. 2. 1942. g. Poginuo kao komandant bataljona 1944. g. na Mazinu.

BOJANIĆ (Jovana) MILAN, rođen 1915. g. D. Vrtoče, Drvar, Srbin, industrijski radnik. U NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio je 28. 2. 1942. g. član KPJ, pomoćnik komesara brigade. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro kao pukovnik JNA 1971. g.

BOKAN (Save) NIKOLA, rođen 1914 g. G. Vrtoče, Drvar, Srbin, industrijski radnik. U NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio je 28. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, član KPJ. Poginuo je januara 1944. g. pri napadu na Banja Luku, kao zamjenik komandanta 13. krajiške brigade.

BOKAN (Ostoje) MILOJE, rođen 1919. g. Celebinci, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g. Član KPJ. Poginuo je 5. marta 1942. na Lipovcu u borbi sa četnicima.

BOSNIC (Stevana) VOJIN, rođen 1919. g. Drvar, Srbin, industrijski radnik. U NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio je 28. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, član KPJ. Poginuo septembra 1943. kod Tiškovca u borbi sa četnicima kao komesar čete.

BOSNIC (Stevana) MILAN, rođen 1922. g. Drvar, Srbin, rudarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a komesar čete u brigadi. Ratni vojni invalid, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

BOGDANOVIĆ (Stanka) SIMO, rođen 1912. g. Jelička, Prijedor, Srbin, zemljoradnik, a NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. g. Poginuo februara 1943. g. na Grmeču kao komandir voda, u borbi sa Nijemcima.

BRKIĆ (Sime) ČEDO, rođen 1919. g. Jalašnovci, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. u Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, komandir voda i komandir Grmečke proleterske čete. Kandidat za člana KPJ. Poginuo je 16. septembra 1942. g. na Radlovcu u Slavoniji.

BRKIC (Tome) OSTOJA, rođen 1921. g. Blatna, Bosanski Novi, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio je 27. 2. 1942. Predsjednik seoskog odbora i član mjesnog odbora, Ratni vojni invalid 90%, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro novembra 1980. g.

BOGDANOVIC (Miloša) UROS rođen 1913. g. Jelička, Prijedor, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. u Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. Borac, komandir čete u brigadi, ratni vojni invalid, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

BUBONJA (Save) MILAN, rođen 1916. g. Sipovljani, Drvar, Srbin, industrijski radnik u NOB-u 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio je 28. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ, komandir čete u 1. krajiškoj brigadi, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

BUBONJIĆ (Vaskrsije) PETAR, rođen 1914. g. Romanovci, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. g. Komandir prateće čete 4. krajiške divizije, ratni vojni invalid IX grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

BUNDALO (Pere) PETAR, rođen 1921. g. Vodičevo, Bosanska Kostajnica, Srbin, zemljoradnik. U NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. Član SKOJ-a. Poginuo je 5. marta 1942. na Lipovcu u borbi sa Četnicima.

BUDIMIR (Milovana) MILAN, rođen 1916. g. Draksenić, Bosanska Dubica, Srbin, trgovački pomoćnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. g. Član KPJ. Kapetan bojnog broda. Ratni vojni invalid, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1981. god. u Zagrebu.

BURSAČ (Đurda) NIKOLA, rođen 1919. g. Vaganac, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik. U NOB-u od 1941. g. u Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. g. Desetar, poginuo je aprila 1942. g. na Čemernici u borbi sa četnicima.

BASERIC (Saliha) AHMED-TENK, rođen 1919. g. kod Bi-leća, Musliman, u NOB-u od 1942. g. Član KPJ. U Kozaračko četvu stupio je marta 1942. g. na terenu srednje Bosne, radnik, utopio se 14. juna 1942. u Savi pri prelasku za Slavoniju.

BRDAN (Alekse) BOSKO, rođen 1922. g. Veliko Blaško. opština Laktaši, Srbin, najamnini radnik. U NOB-u od 1941. Crnovrška četa. U Drvarsku proletersku četvu stupio je 25. marta 1942. g. i u njoj ostao sve do Motajičke bitke, a kasnije radio na terenu kao terenski radnik.

BURAZER (Stojana) MIRKO, rođen 1921. g. Košice, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g. Dese-tar, član KPJ, poginuo je 5. marta 1942. na Lipovcu u bor-bi sa četnicima.

BUKOVAC (Milana) ĐURO, rođen 1916. g. Mali Radić, Bo-sanska Krupa, zemljoradnik. U NOB 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Poginuo je 28. 8. 1942. na Djulovcu u Slavoniji.

CVJETIČANIN (Dane) DA-NIŠA, rođen 1921. g. u Palan-ci, Sanski Most, Srbin, zem-ljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku če-tu stupio je 27. 2. 1942. Dese-tar u brigadi, komandir čete, ratni vojni invalid i nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

ČELAR (Jovana) ZDRAVKO, rođen 1917. Rašnovac, Bosanski Petrovac, Srbin, službenik, u NOB-u od 1941. g. formirao Grmečku proletersku četvu 27. 2. 1942. g. i bio njen prvi komandir, a kada je formiran bataljon određen je za komandanta bataljona. Član KPJ do 1940. g. Organizator ustanka u Petrovačkom kraju. Ubijen 10. juna 1942. g. od strane četnika u selu Rakovac. Proglašen za Narodnog heroja.

CRNETIĆ (Josipa) FRANC, rođen 1922. selo Samce, Gorica, Slovenija, Slovenac, u NOB-u od 1941. g. član KPJ, radnik, streljan jula 1942. g. u Banja Luci.

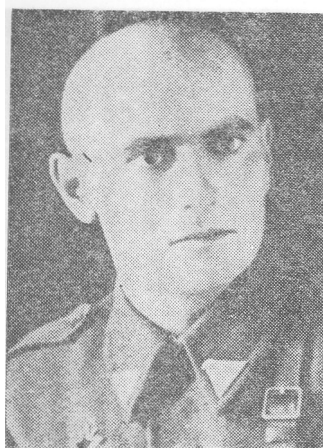

ČUBRILO (Dušana) RADE, rođen 1917. g. u Prkosima, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. Komandir čete u 10 krajiškoj brigadi, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

ČUK (Redže) AVDO, rođen 1920. g. u Bosanskoj Dubici, Musliman, učitelj, student, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. i bio njen prvi komesar. Član KPJ od 1940. Komesar bataljona i komesar 8. krajiške brigade. Poginuo aprila 1944. g. na Čardaku. Proglašen za narodnog heroja.

ČEKIČ (Vasilija) PERO, rođen 1920. g. Johova, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. poginuo 1943. g. kod Sanskog Mosta kao komandir voda.

CUK (Petra) NIKOLA, rođen 1920. g. Lomnica, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Zamjenik komandanta bataljona u brigadi. Ratni vojni invalid III grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

COPIC (Vida) RAJKO, rođen 1918. Hašani, Bosanska Krupa, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, delegat vođa, član KP.J, u aprilu 1942. g. ubijen od strane četnika pri pokušaju prelaska preko Vrbasa.

CERKETA (Milana) MILIVOJE, rođen 1920. g. Jaružani, Laktaši, u NOB-u od 1941. g. Srbin, zemljoradnik, član SKOJ-a. U Drvarsku proletersku četvu stupio marta meseca 1942. a poginuo aprila 1942. u Šnjegotini.

DANIĆ (Blaže) ŽARKO, rođen 1923. g. Šipovljani, Drvar, Srbin, zanatlija — krojač, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. Član SKOJ-a, poginuo oktobra 1943. kao komesar čete.

DAMJANOVIĆ (Stevana) NIKOLA, rođen 1924. g. Kljevci, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a, komandir čete u 6. krajiškoj brigadi. Ratni vojni invalid I grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1969.

DERETIĆ (Đurđa) MILOŠ, rođen 1920. g. Prusci, Bosanski Novi, Srbin, rudarski radnik. U NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. g. Puškomi-traljezac, član SKOJ-a. Poginuo 1943. g. na Travniku kao komandir voda u 1. krajiškoj brigadi.

DAMJANOVIĆ (Pere) BRANISLAV, rođen 1918. g. Rav-nice, Bosanski Novi, Srbin, rudarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Desetar, komandir voda, član KPJ. Poginuo juna 1942. na Kozari kao komandir čete.

ĐANILOVIĆ (Marka) TEDO,
zv. „Lujić” rođen 1920. g.
Veliki Prnjavor, Doboј, Srbin,
radnik. U Drvarsku proleter-
sku četу stupio je maja mje-
seca 1942. g. Član SKOJ-a.

**DESPOTOVIĆ (Đurđa) DU-
ŠAN,** rođen 1914. g. Busnovi,
Prijedor, Srbin, zemljoradnik,
u NOB-u od 1941. g. U Kozar-
račku proleterku četу stupio
9. 2. 1942. g. Komandir čete u
brigadi. Ratni vojni invalid,
nosilac partizanske Spomenice
1941. g. Umro 1977. g.

DESNICA (Đure) BRANKO,
rođen 1920. g. Hašani, Bosan-
ska Krupa, Srbin, zemljorad-
nik, u NOB-u 1941. g. U Gr-
mečku proleterku četу stupio
je 27. 2. 1942. g. Desetar, član
KPJ. Poginuo 8. 6. 1942. g.
na Motajici, u borbi sa četni-
cima.

**DESPOTOVIĆ (Stojana) MI-
LAN**, rođen 1921. g. Busnovi,
Prijedor, Srbin, zemljoradnik,
u NOB-u 1941. g. U Kozarač-
ku proletersku četvu stupio 9.
2. 1942. g. U brigadi zamjenik
komandira čete. Nosilac par-
tizanske Spomenice 1941. g.

DOŠEN (Mihajila) MILAN,
rođen 1920. g. Brežićani, Pri-
jedor, Srbin, zanatlija — kro-
jač, u NOB-u od 1941. g. U
Kozaračku proletersku četvu
stupio je 9. 2. 1942. g. Član
KPJ. Poginuo je 1942. g. u
Slavoniji kao komesar čete.

DELIĆ (Paje) BRANKO, ro-
đen 1917. Drvar, Srbin, indu-
strijski radnik, u NOB-u od
1941. g. U Drvarsku proleter-
sku četvu stupio je 28. 2. 1942.
g. Puškomitraljezac, član KPJ.
Poginuo je aprila 1942. u Če-
čavi u borbi sa četnicima.

DIZDAR (Karanfila) PAŠO, rođen 1922. g. u Bosanskoj Dubici, Musliman, dak sa završenom trgovačkom akademijom. U NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio je 9. 2. 1942. g. Borac, delegat voda, član KPJ. Poginuo je juna 1942. g. na Kozari za vrijeme ofanzive.

DRLJIC (Stanka) SLAVKO, rođen 1914. g. Čitluk, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio je 9. 2. 1942. g. teško je ranjen u borbi sa četnicima na Lipovcu i umro u bolnici.

DIC (Dorđa) NENAD, rođen 1917. g. Vrnjačka Banja, Srbin, član KPJ, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio je 9. 2. 1942. g. teško je ranjen u borbi sa četnicima na Lipovcu i umro u bolnici.

KARIĆ (Dorđa) MIRKO, rođen 1917. g. Vrnjačka Banja, Srbin, član KPJ, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio je 9. 2. 1942. g. teško je ranjen u borbi sa četnicima na Lipovcu i umro u bolnici.

DOBRIJEVIĆ (Laze) JOVAN, rođen 1924. g. Šipovljani, Drvar, Srbin, industrijski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četu stupio je 28. 2. 1942. g. Član SKOJ-a, komandant bataljona u brigadi, ratni vojni invalid 60%, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik JNA.

DOSENOVIĆ (Jovan) MIĆO, rođen 1918. g. Bošnjaci, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Načelnik štaba u diviziji. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. General-major u penziji.

DRAGIĆ, (Ilije) LJUBIŠA, rođen 1918. g. Lastva, Bosanski Petrovac, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Poginuo novembra 1943. g. na Rogatici, kao komesar čete u 1. krajiškoj brigadi.

DRAGA3 (Jove) ĐURO, rođen 1915. g. Klekovci, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g. Borac, član KPJ. Komandir čete u brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1946» g. od ratnih posledica.

ĐURĐEVIĆ (Lazara) RAJKO, rođen 1917. g. Čadevica, Bosanski Novi, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio je 27. 2. 1942. g. Član KPJ, komesar komande mjesta u Bos. Novom, i član biroa sreskog komiteta KP, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

ĐENADIJA (Miloša) ALEKSA, rođen 1908. g. Čitluk, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g. Član KPJ, poginuo je 5. marta 1942. g. na Lipovcu u borbi sa četnicima.

ĐENADIJA (Ostoje) ANĐELKO, rođen 1918. g. Čitluk, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g. Član KPJ, poginuo je 5. marta 1942. na Lipovcu u borbi sa četnicima.

ĐUKANOVIĆ (Jove) MILAN, rođen 1918. g. Vodičevo, Bosanski Novi, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g.

ĐUĐIĆ (Đorđa) NENAD, rođen 1915. g. Verići, Banja Luka, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Poginuo na Skupidusi kod Bijele u Slavoniji, oktobra 1942. g.

ĐUKARIĆ, (Đorđa) MIRKO; rođen 1920. g. Kobilja, Skenđer Vakuf, Srbin, trgovački pomoćnik, u NOB-u 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio je maja mjeseca 1942. g. Član KPJ. Bio organizacioni sekretar SKOJ-a na terenu 4. krajiškog odreda. Streljan juna 1942. u Banja Luci.

ĐURIC (Sime) MARKO, rođen 1919. g. Lipik, Sanski Most, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. četni bolničar, poginuo 8. juna 1942. na Motajici, u borbi sa četnicima i Nijemcima.

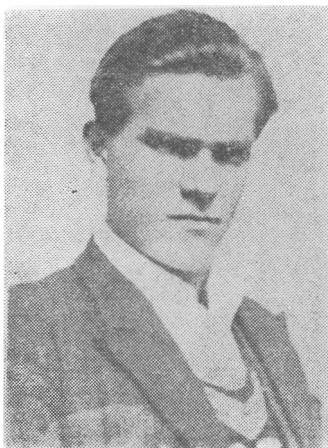
EŠKENZI (Maera) MENTO, rođen 1913. u Sarajevu, Jevrejin, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. poslije bjekstva iz logora u Jasenovcu. Član KPJ od 1939. g. Poginuo maja mjeseca 1942. g. na Manjači pri povratku sa udarnim bataljonom u Kozaru.

FILIPOVIĆ (Sulejmana) SAFET, rođen 1920. g. u Ključu, Musliman, student veterine, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio maja 1942. g. Poginuo 1943. g. u 1. krajiškoj brigadi.

GACIĆ (Pere) MIHAILO, rođen 1910. g. Babinar, Bosanska Kostajnica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. g. Komandir voda. Član KPJ, komandant 20. brigade, ratni vojni invalid 60%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1971. kao pukovnik JNA.

GAVRILOVIĆ (Duke) BRANKO, rođen 1923. g. Jelovac, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio je 9. 2. 1942. g. Član KPJ. Poginuo 5. marta 1942. na Lipovcu, u borbi sa četnicima.

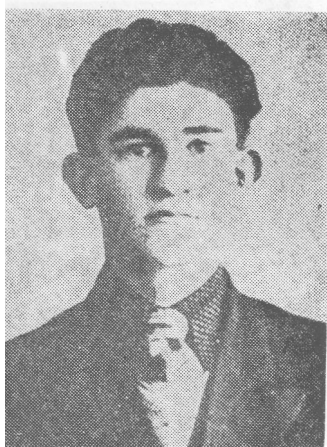
GAJANOVIĆ (Mile) VELJKO, rođen 1916. g. Vilusi, Bosanska Gradiška, Srbin zemljoradnik, u NOB-u od 1941. U Kozaračku proletersku četu stupio je 9. 2. 1942. g. Nosilac je partizanske Spomenice 1941. godine.

GLUSICA (Stevana) MILAN, rođen 1915. g. Johova, Bosanska Dubica, Srbin, rudarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio je 9. 2. 1942. Poginuo je aprila mjeseca 1942. g. u Cečavi u borbi sa četnicima.

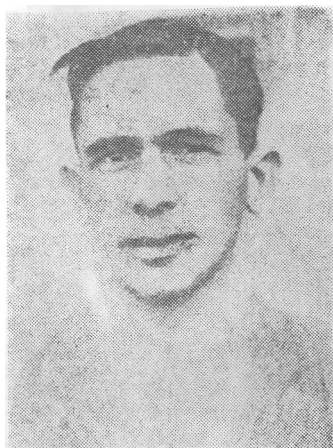
GRUBISA (Stole) DRAGO, rođen 1920. g. selo Kapljuh, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio je 27. 2. 1942. Desetar, član KPJ, poginuo je aprila 1943. u Jablanici na Neretvi u centralnoj bolnici. Bio komesar čete u 1. krajiškoj brigadi.

GAJIĆ (Mihajila) GOJKO, rođen 1919. g. Saškinovci. Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g. Umro 1968. g. u rodnom mjestu.

GRUBISA (Steve) OBRAD, rođen 1920. g. selo Kapljuh, Bosanski Petrovac, Srbin, zanatlija — krznar, u NOB-u od 1941. U Grmečku proletersku četv stupio je 27. 2. 1942. g. Član KPJ, komesar čete u 7. krajiškoj brigadi. Poginuo aprila 1942. g. na Meljaku, Crna Gora u borbi sa četnicima.

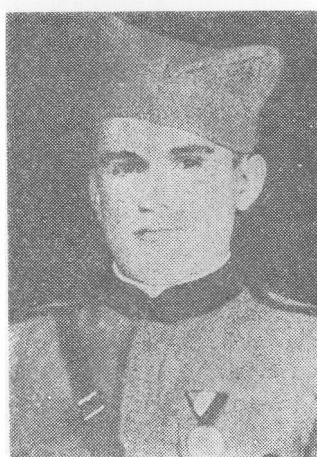
GRBIĆ (Laze) VOJIN, rođen 1918. g. Suvaja, Bosanski Petrovac. Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio je 27. 2. 1942. g. Komandir čete u 3. krajiškoj brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1965. g. u Nakovu kod Kikinde.

GAJIĆ (Đure) KOŠTA, rođen 1922. g. Babići, Prijedor, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. borac. Poginuo juna 1942. g. na Kozari u ofanzivi.

GRGIĆ (Mile) MIRKO, rođen 1918. g. Jablanica, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

GOTOVAC (Milana) DRAGAN, rođen 1921. g. Čardačani, opština Laktaši, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio je 25. marta 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo 1943. g. na Sutjesci kao borac Prve proleterske brigade.

GOLIC (Joeej) MOJSIJE, rođen 1911. g. Gašnica, Bosanska Gradiška, Srbin, službenik (žandar), u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. g. desetar, poginuo je aprila 1942. g. u Čečavi u borbi sa četnicima.

GRUBOR (Mihajila) LAZO, rođen 1914. g. Račiči, Bihać, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio je 27. 2. 1942. Poginuo je aprila 1942. u čečavi u borbi sa četnicima.

GRUBLJEŠIĆ (Cvije) STANKO, rođen 1917. g. Gumjani, Bosanska Kostajnica Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ, poginuo 8. juna 1942. na Motajici u borbi sa četnicima i Nijemcima,

HAD2ISEHMOVIĆ (Edhema) SALIH, rođen 1924. g. Kotor Varoš, Musliman, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je marta 1942. g. Član KPJ. Streljan 10. juna 1942. g. od strane četnika, u selu Rakovcu.

HODŽIC (Adema) HUSEIN HUSO, rođen 1914. g. Tešanj, Musliman, student, u NOB-u od 1941. g. U Proleterski bataljon došao je aprila mjeseca 1942. g. za zamjenika komesara bataljona. Član KPJ od 1939. g. Poginuo novembris mjeseca 1942. g. na Kozari kao komandant proleterskog bataljona. Proglašen za Narodnog heroja.

HADŽIĆ (Mile) MIKAN, rođen 1918. g. u Bosanskoj Dubici, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio je 9. 2. 1942. g. Poginuo je juna 1942. u Kozari za vrijeme kozaračke ofanzive.

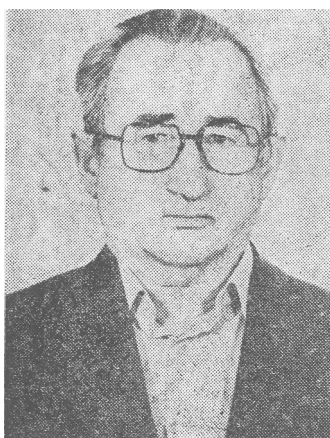

HANDANAGIĆ REUF, rođen 1921. g. Tešanj, Musliman, u NOB-u od 1941. U Drvarsku proletersku četu stupio je marta mjeseca 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo je aprila 1942. g. kod Blatnice u borbi sa četnicima.

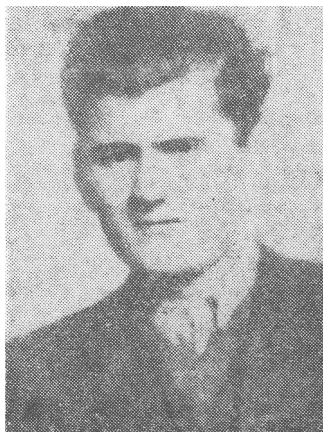
HALILOVIC (Hasana) HALIL, rođen 1926. g. Doboj, Albanac, zanatlija, u NOB-u od 1942. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio je 29. marta 1942. g. Član SKOJ-a, ratni vojni invalid IX grupe. Pensionisani potpukovnik.

INĐIC (Đake) MIRKO SEGAN, rođen 1916. g. Smoljana, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, poginuo februara 1943. g. kao zamjenik komandira čete u 1. krajiškoj brigadi u borbi sa Nijemcima na Vrhpolju kod Sanskog Mosta.

INĐIC (Miče) SLOBODAN, rođen 1919. g. Palanka, Sanski Most, Srbin, zanatlija-stolar, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. g. Član KPJ, komandant bataljona u 2. krajiškoj brigadi. Ratni vojni invalid V grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

IVANIŠ (Dušana) SLAVKO, rođen 1922. g. Dabar, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Poginuo je 1943. g. kao komandir čete u Prvoj proleterskoj brigadi, u 5. ofanzivi.

IVANOVIĆ (Marka) SIMO, rođen 1915. g. V. Žuljavac, Borsanski Novi, Srbin, rudarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio je 9. 2. 1942. i bio njen prvi komandir, član KPJ. ranjen 5. marta 1942. g. na Lipovcu i umro na putu za bolnicu.

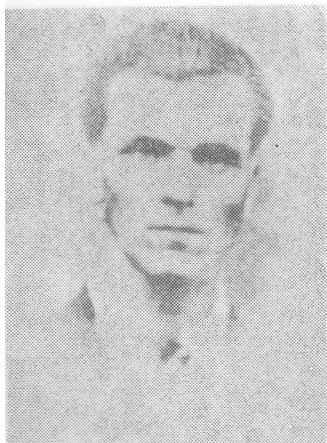
IVANIŠ (Jovana) STEVO, rođen 1922. g. Dabar, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a, zamjenik komandanta bataljona u ratu i pukovnik milicije, nosilac partizanke Spomenice 1941. g. Umro 1976. g.

JANJUS (Steve) RADOSLAV RADE, rođen 1920. g. Glamočani, Laktaši, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. u Drvarsku proletersku četvu stupio 24. marta 1942. g. Borac, poginuo 20. novembra 1942. g. u Glamočanima.

JANDRIC (Joje) DUŠAN, rođen, 1913. g. Gornja Sanica, Ključ, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. kandidat za člana KPJ. Poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici u borbi sa četnicima.

JAKOVLJEVIĆ (Branka) GOJKO, rođen 1920. Milosavci, Laktaši, Srbin, sezonski fizički radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio je 25. marta 1942. g. Puškomitraljezac, član SKOJ-a, poginuo je 8. 6. 1942. g. na Motajici u borbi sa četnicima.

JAJCANIN (Miće) MARKO, rođen 1918. g. Petrinja, Bosanska Kostajnica, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio 9. 2. 1942. g. Član KPJ, poginuo je aprila mjeseca 1942. u Cečavi u borbi sa četnicima.

JAKOVLJEVIĆ OSTOJA, rođen 1919. g. Ravnice, Bosanski Novi, Srbin, zemljoradnik. U Kozaračku proletersku četu stupio 9. 2. 1942. g., poginuo aprila mjeseca 1942. g. u Cečavi u borbi sa četnicima.

JANECKO ĐORĐE, rođen 1918. g. Veliki Gaj, opština Vršac, Rumun, zanatlija, obučar, u NOB-u od 1942. g. U Drvarsku proletersku četu stupio je aprila 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo 28. 6. 1944. u borbi za Derventu kao borac 14. srednjobosanske brigade.

JANKOVIĆ (Đure) ALEKSA, rođen 1918. g. Ravnice, Bosanski Novi, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četú stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Komandir čete u brigadi, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro kao potpukovnik JNA.

JOKIĆ (Glige) OBRAD, rođen 1924. g. Babići, Prijedor, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četú stupio 9. 2. 1942. g. desetar, komandant bataljona u brigadi, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

JOJIC (Nikole) NIKICA ČIČ, rođen 1916. g. Peć, Bosansko Grahovo, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četú stupio 28. 2. 1942. g. Član KPJ, komesar čete, komesar bataljona u brigadi, ratni vojni invalid 70%, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

JOKIĆ (Nikole) DMITAR, rođen 1911. g. Vodenica, Bosanski Petrovac, Srbin, zanatlija-obučar, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletresku četu stupio 27. 2. 1942. g., kandidat za člana KPJ, komandant bataljona u 4. krajiškoj brigadi, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

„JOTANOVIC (Milenka) VLAĐO, rođen 1924. g. u Cečavi, Doboj, Srbin, đak, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio 13. 4. 1942. u Cečavi, borac, član SKOJ-a. Sa Previše vraćen u gerilsku grupu krajem maja 1942. godine zajedno sa sestrom.

JIRAL (Adolfa) KARLO, rođen 1920. g. Usora, Doboj, Čeh, soboslikar. U Drvarsku proletersku četu stupio je aprila mjeseca 1942. g. Član SKOJ-a, poginuo januara mjeseca 1943. g. u Slavoniji.

KATIC (Laze) LUSAN, rođen 1916. g. Međuvode, Bosanska Dubica, Srbin, zanatlija u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Pomoćnik komesara banjalučkog odreda, ratni vojni invalid X grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

KARANOVIC (Đure) ILIJA, rođen 1923. g. Prkosi, Bosanski Petrovac, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. Poginuo je 1944. g. na oslobođenju Beograda kao zamjenik komandira čete u 4. krajiškoj brigadi.

KARABEGOVIC (Hasana) IR-FAN (Babo), rođen 1908. g. Banja Luka, Musliman, zanatlija-krojač. U NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio je maja mjeseca 1942. u Vijačanima, Član KPJ. Intendant 8. banijske brigade u 4. i 5. ofanzivi, a kasnije terenski radnik. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

KERKEZ (Stevana) DUŠAN, rođen 1916. g. Gornja Sanica, Ključ, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio je 27. 2. 1942. g. komandir čete u brigadi i komandant mjesta u Ključu. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

KECMAN (Drage) MANE MAŠO, rođen 1921. g. Drinić. Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942, g. Član SKOJ-a i rukovodilac SKOJ-a u četi. Pomoćnik komesara brigade. Ratni vojni invalid VI grupe, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

KECMAN (Nikole) VLADO LUGAR, rođen 1922. u Driniću, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, član SKOJ-a. Poginuo 28. septembra 1942. g. na Grubišnom Polju u Slavoniji.

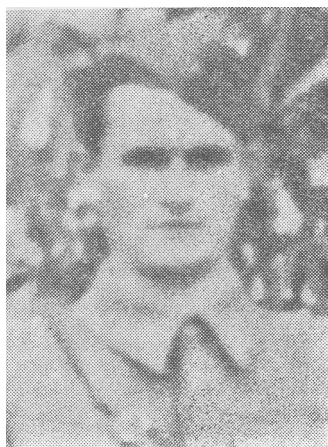
KECMAN (Ilije) OBRAD, rođen 1920. g. Drinić, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. Borac, član SKOJ-a, poginuo 1944. g. u istočnoj Bosni kao komandant bataljona.

KECMAN (Jove) PERO-MUKONJA, rođen 1921. g. Bukovača, Bosanski Petrovac, Srbin, vojni pitomac, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, član SKOJ-a, poginuo 1943. g. na Zelengori u V neprijateljskoj ofanzivi kao komandir prateće čete 7. krajiške brigade. Proglašen za Narodnog heroja.

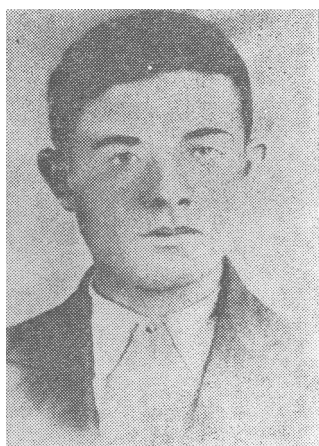

KECMAN (Steve) DAVID MAJKA, rođen 1918. g. Vaganac, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Poginuo 1945. g. kao zamjenik komandanta 9. dalmatinske brigade.

KECMAN (Pere) VLADO CO-
JIC, rođen 1921, g, Bravski
Vaganac, Bosanski Petrovac,
Srbin, zemljoradnik, u NOB-u
od 1941. U Grmečku proleter-
sku četú stupio je 27. 2. 1942.
Član SKOJ-a. Poginuo aprila
1945. g, kao komandant bata-
ljona u Gračanici — Bosna.

KECMAN (Jolej) BRANKO,
rođen 1917, g. Drvar, Srbin,
radnik, u NOB-u od 1941. g
U Drvarsku proletersku četú
stupio 28. 2. 1942. g., kandidat
za člana KPJ. Poginuo juna
1943. g. na Miljevini, kao ko-
mandir voda.

**KUKRIKA (Dušana) MILO-
RAD**, rođen 1924. g. Bosanska
Kostajnica, Srbin, zemljorad-
nik, u NOB-u od 1941. g. U
Kozaračku proletersku čet-
u stupio 9. 2. 1942. g. Član
SKOJ-a. Komandir čete u bri-
gadi, nosilac partizanske Spo-
menice 1941. g.

KUZMANOVIC RADE, rođen
kod Prijedora, bio u Koz-
aračkoj proleterskoj četi. Za-
robljen u borbi na Motajici i
ostao sa četnicima do kraja
rata.

KUKIĆ (Pane) RADE, rođen
1918. g. Bistrica, Prijedor, Sr-
bin, zemljoradnik, u NOB-u
od 1941. g. U Kozaračku pro-
letersku čet- u stupio je 9. 2.
1942. Komandir čete u bri-
gadi, nosilac partizanske Spo-
menice 1941. g.

KLJAJIĆ (Stevana) NIKOLA, rođen 1920. g. Pištalina, Cazin, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Bataljonski bolničar, komesar bataljona u 7. krajiškoj brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

KLJAJIĆ RADE, Srbin, u Drvarsku proletersku četvu stupio marta 1942. g. poslije bitke na Motajici o njemu se do danas ništa ne zna.

KNEŽEVIĆ (Mile) DANE, rođen 1921. g. Skakavac, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Borac, član SKOJ-a, obavještajni oficir u 7. krajiškoj brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1971. g. u Sarajevu.

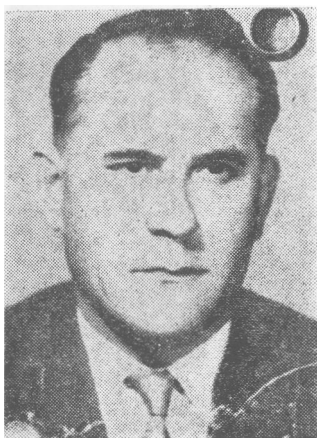
KOVAČEVIĆ (Blaže) STEVO, rođen 1922. g. Kapljuh, Bosanski Petrovac, **Srbin**, šumarski radnik, u **NOB-u** 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Komesar čete i nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

KLIČKOVIĆ (Vase) LUKA, rođen 1921. g. Gornja Sanica, Ključ, **Srbin**, zemljoradnik, u **NOB-u** od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo februara 1943. g. kao komandir čete u 6. krajiškoj brigadi u Podgrmeču.

KOVAČEVIĆ (Dušana) VLAĐO, rođen 1923. g. Prkosi, Bosanski Petrovac, **Srbin**, zanatlija, u **NOB-u** od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a, komesar bataljona u brigadi. Ratni vojni invalid VI grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

KOVAČEVIĆ (Stevena) STEVO, rođen 1919. g. Gornja Sanica, Ključ, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, kandidat za člana KPJ, komandant 14. brigade, ratni vojni invalid 80%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. General-major u penziji.

KOVAČEVIĆ (Riste) ĐURO, rođen 1917. g. Mali Radić, Krupa, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Poginuo je 20. 10. 1943. g. na Čardaku kao komandir čete 8. krajiške brigade. Ranije je vođen među poginulim u Čečavi, ali je tada bio zarobljen od četnika i poslije izvjesnog vremena pobjegao od istih i stupio ponovo u partizane.

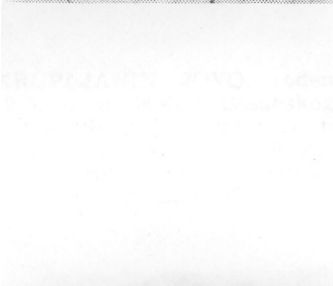

KOVAČEVIĆ (Todora) OSTOJA, rođen 1921. g. Smoljana, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio je 27. 2. 1942. g. Komesar čete i oficir OZNE u brigadi, ratni vojni invalid 10-te grupe, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

KORAĆ (Đure) TRIVO, rođen 1921. g. Palanka, Sanski Most, Srbin, službenik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Pomoćnik načelnika OZNE u 4. krajiškoj diviziji, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Ratni vojni invalid X grupe.

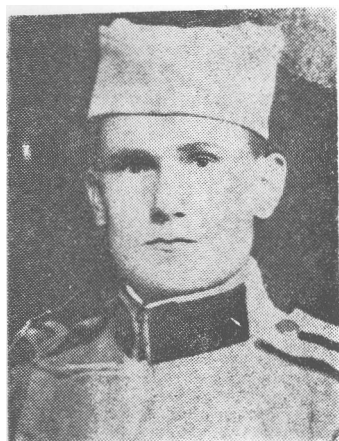

KOVAČEVIĆ ĐOKO TRIVICA, rođen 1915. g. Lužani, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Umro 1943. g. na Kozari.

KOJIC (Mitra) MIRKO, rođen 1921. g. Veliki Stjenjani, Petrovac, Srbin, tekstilni radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio maja 1942. u Vijačanicima. Član SKOJ-a, komandir voda u 7. krajiškoj brigadi. Ratni vojni invalid VI grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Major.

KOŠPIC (Luke) BRANKO, rođen 1915. g. Šipovljani, Drvar, Srbin, službenik (žandar), u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Desetar i komandir čete, član KPJ, poginuo juna 1943. g. u istočnoj Bosni, kao zamjenik komandanta bataljona u 7. krajiškoj brigadi.

KOŠPIC (Paje) OBRAD, rođen 1915. g. Šipovljani, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Desetar, član KPJ, komandant auto-puka, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

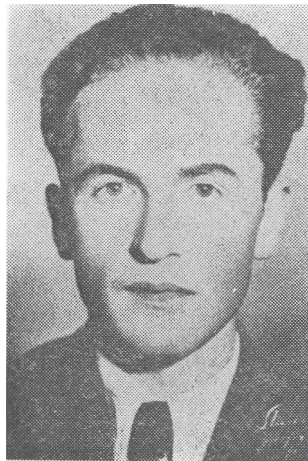
KRAJIŠNIK (Tanasije) NEDO. rođen 1924. g. Mravića, Prnjavor, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio je maja mjeseca 1942. Član SKOJ-a, komandant bataljona u brigadi, nosilac partizanske Spomenice 1941. Umro 1980. g.

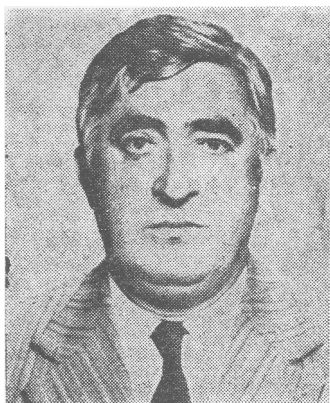

KOŠIJER VLADIMIR, rođen ..., stupio u Drvarsku proletersku četvu 25. marta 1942. g. u Celincu. U borbi na Motajici nestao i od tada se ništa o njemu ne zna.

KRUPLJANIN JOVO, rođen 1919. g. u okolini Bosanskog Novog, Srbin, zemljoradnik u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a.

KERIM (Adama) DIZDAR.' rođen 1920. g. Kotor Varoš. Musliman, student u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio aprila mjeseca 1942. g. Član KPJ. poginuo maja mjeseca 1942. g. u Vijačanima.

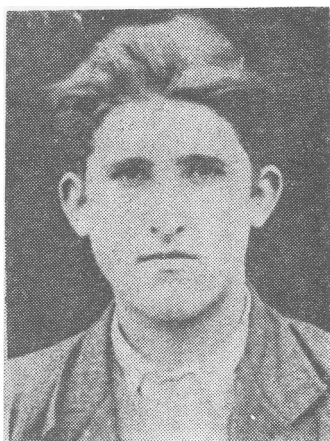

KESIC (Jefte) UROŠ, rođen 1924. g. Mahovljani, Laktaši, Srbin, zanatlija, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 4. juna 1942. g. u Počivaljci. Član SKOJ-a, komandant bataljona u 16. slavonskoj brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

KRNETA (Jovana) LJUBAN, rođen 1918. g. Dragotinje, Prijedor, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Član KPJ, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

KRIVOS (Ivana) FRANC, rođen 1903. g. Krilj, opština Gorica, Slovenija, Slovenac, radnik, u NOB-u od 1942. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio je 25. marta 1942. g. u Čelincu. Strijeljati juna 1942. g. u Banja Luci od strane ustaša.

KRAGULJ NIKOLA, rođen, 1918. g. Dabar, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Komandir čete u 6. krajiškoj brigadi. Ratni-vojni invalid VI grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1969. godine.

KARASIJEVIĆ J. DRAGO, rođen 1922. g. u Derventi, opština Derventa, dak. U NOB-u od 1941. U Kozarsku četvu stupio 18. 2. 1941. Član KPJ. Ratni vojni invalid 3ff/o. Zamjenik političkog komesara Artiljerijske brigade, kapetan, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

LENARDIĆ (Emila) DUSKO, rođen 1923. g. San Martino, opština Kujska Gorica, Slovenija, Slovenac, dak tehničke škole, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 25. marta 1942. g. Član KPJ, politički komesar bataljona u brigadi, poginuo u saobraćajnoj nesreći poslije rata.

LAJIĆ (Vučena) RADE, rođen 1919. g. Brestovac, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. Umro 1943. g. od tifusa. Bio komandir voda u 1. krajiškoj brigadi.

LATINOVIĆ RATKO, rođeni 1921. g. Ravnice, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942, Član SKOJ-a. Poginuo aprila 1942. g. na Čemernici.

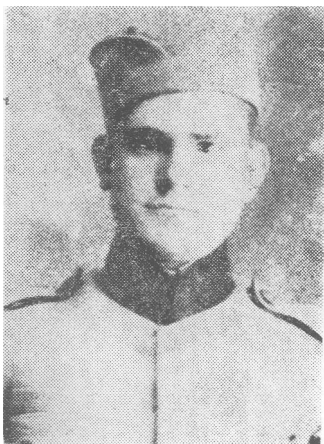
LAZIĆ (Dušana) LJUBAN, rođen 1919. g. Jasenje, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Komandir voda u 5. kozaračkoj brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1964. g.

LIČINA (Mihajila) VID, rođen 1923. g. Veljić Brod. Bosanski Novi, Srbin, zanatlija, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, član SKOJ-a, komandant bataljona u 8. krajiškoj brigadi. Ratni vojni invalid III grupe, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

LANDUP (Đure) MILAN, rođen 1919. g. Blatna, Bosanski Novi, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Poginuo aprila 1942. g. u selu Tešići.

LUKIC (Mile) DUŠAN, rođen 1919. g. Podgomile, Bosanska Krupa, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, kandidat za člana KPJ, ranjen u borbi na Nožičkom, a ubijen od strane četnika u Jošavci u bolnici 1. aprila 1942. g.

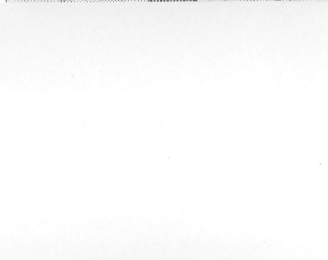

LUKAC (Vida) GOJKO, rođen 1912. g. Resanovci, Bosansko Grahovo, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Član KPJ, poginuo 17. aprila 1942. g. u Cečavi kao komandir voda u Blatničkoj četi, ubili ga četnici iz čete u kojoj je on bio.

MARKOTIĆ (Ante) VINKO, rođen 1919. g. Grab, Ljubuški, Hrvat, geometar, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proleter-sku četú stupio je 21. maia 1942. g. u Vijačan na — Pre-vija. Član SKOJ- Komesar bataljona u brigat i komesar brigade. Nosilac artizanske Spomenice 1941. I ikovnik u penziji.

MARJANOVIC (Luke) MICO, rođen 1915. g. Dabar, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmeč-ku proletersku četú stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, kandidat za člana KPJ. Poginuo juna 1943. g. kao komandir čete u 6. krajiškoj brigadi.

MARJANOVIC (Špire) SPA-SOJA, rođen 1915. g. u Majkić Japri, Sanski Most, Srbin, ze-mljoradnik. u NOB-u od 1941 g. U Grmečku proletersku četú stupio 27. 2. 1942. Desetar i VD komandira voda, član KPJ. Oficir OZNE u brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

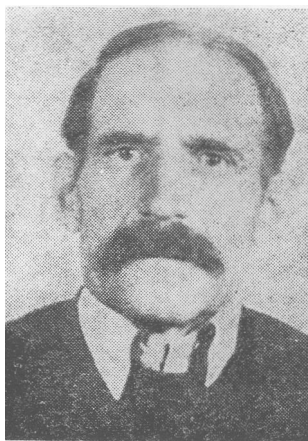
MANDIĆ (Pere) MILOŠ, rođen 1921. g. u Peći, Bosansko Grahovo, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Desetar, kandidat za člana KPJ. Komandant bataljona u brigadi, ratni vojni invalid VI grupe, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1981. godine u N. Sadu.

MARIN (Cvije) DUŠAN, rođen 1924. g. Dragotinje, Prijedor, Srbin radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Poginuo 5. marta 1942. g. na Lipovcu u borbi sa četnicima.

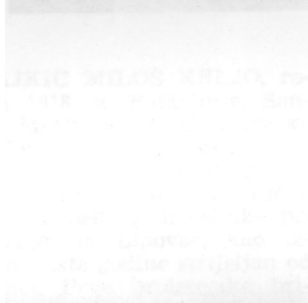

MARJANOVIĆ (Jove) RATKO, rođen 1915. g. Dabar, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, i komandir voda, kandidat za člana KPJ, komandant brigade, ratni-vojni invalid I grupe, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1950. g. kao pukovnik JNA.

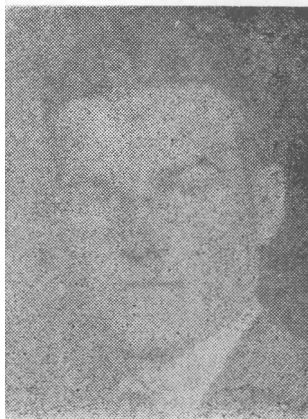
MARJANOVIĆ (Stojana) **DUŠAN**, rođen 1919. g. Smoljana, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proleter-sku četu stupio 27. 2. 1942. Kurir, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

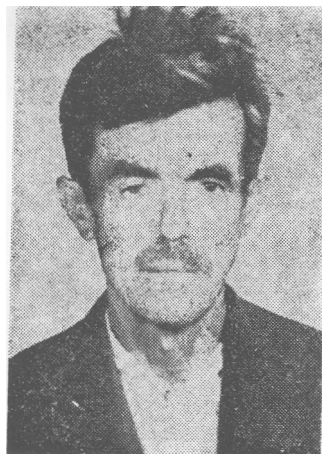

MARINKOVIĆ (Đurđa) **MILAN**, rođen 1918. Kuljani, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proleter-sku četu stupio 9. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1967.

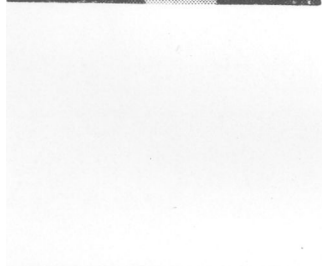

MALBAŠIĆ (Obrada) **RATKO**, rođen 1914. g. Sipovljani, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proleter-sku četu stupio 28. 2. 1942. g. Desetar, član KPJ, poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici u borbi sa Nijemcima i četnicima.

MALBASA (Petra) MLAĐAN, rođen 1910. g. Slavička, Banja Luka, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četku stupio 9. 2. 1942. g. Nosilac partizanske Spomenice 1941. Umro 1969. g.

MARINKOVIĆ (Vaskrsije) RADE, rođen 1923. g. Ljubatovci, Laktaši, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četku stupio marta meseca 1942. g. u Čelincu. Poginuo avgusta 1968. g. u rudniku Ljubija kod Prijedora.

MARČETA (Stevana) MILOŠ, rođen 1920. g. Prekaja, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četku stupio je 27. 2. 1942. g. a kasnije prešao u Drvarsku. Bio barjaktar u bataljonu, član KPJ, zamjenik komandanta za pozadinu 5. krajiške divizije. Umro maja 1945. g. u Zagrebu po završetku rata.

MARIĆ (Vase) SIMO, rođen 1919. Vrbaška, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, ratni vojni invalid I kategorije, ranjen je u borbi na Španovici u kojoj je ostao bez oba oka. Nosilac je partizanske Spomenice 1941. g.

MALES DRAGUTIN, rođen 1918. g. Kalendara, Bosanska Kostajnica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Poginuo 5. marta 1942. g. na Lipovcu u borbi sa četnicima.

MARČETA (Mile) DUŠAN, rođen 1923. g. Pödkaljine, Bos. Krupa, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Bolestan vraćen iz Proleterskog bataljona i radio u pozadini sve do završetka rata. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

MAKIVIĆ (Petra) GOJKO, rođen 1922. g. Matavazi, Bosanski Novi, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Poginuo 28. avgusta 1942. g. na Đulovcu u borbi sa ustašama.

MAJKIĆ MILOŠ KRLJO, rođen 1918. g. Potkalinje, Sanski Most, Srbin. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. Puškomitraljezac, pobjegao iz Proleterskog bataljona 7. juna 1942. g. u četnike pri napadu na Lipovac, kao izdajnik iste godine strijeljan od boraca Prve proleterske brigade.

MARIĆ (Ostoje) SAVO, rođen 1920. g. u Mileševcima, Laktaši, Srbin, zemljoradnik. U NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio marta meseca 1942. g. borac, poginuo septembra meseca 1942. g. u Slavoniji.

MAJSTORVIĆ, MILUTIN, rođen 1918. g. Gornja Jurkovića, Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. U Kozaračku proletersku četvu stupio je 9. 2. 1942. g. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

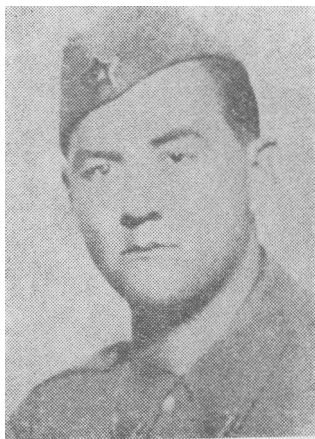
MEĆAVA (Ostoje) MILE, rođen 1916. g. Vlaškovci, Bosanska Dubica, Srbin, rudarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Desetar, kandidat za člana KPJ, poginuo juna 1942. na Kozari. Proglašen za Narodnog heroja.

MEDIĆ (Rade) JANDRIJA, rođen 1916. g. Veliki Stjenjani, Bosanski Petrovac, u NOB-u od 1941. g. Srbin, šumarski radnik. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Poginuo 5. maja 1942. kao zamjenik komandanta bataljona u 16. brigadi.

MIRJANIĆ (Mihaila) VASO, rođen 1920. g. Turjak, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, U NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Načelnik veze u brigadi — poručnik. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

MILJATOVIĆ (Spasoja) VASILJIJE, rođen 1922. g. Sevarlije, Bosanska Dubica, Srbin, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Komesar bolničkog centra. Potpukovnik, ratni vojni invalid V grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

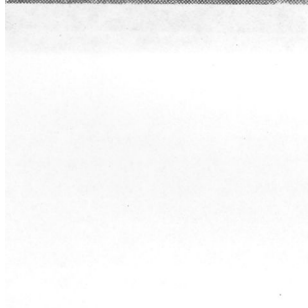
MIRNIĆ (Rade) STOJAN, rođen 1910. g. Radosavci, Banja Luka, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Poginuo 1945. g. u Jelički — ubili ga četnici na prevaru.

MIDŽIC (Muharema) ESAD, rođen 1917. g. Prijedor, Musliman, student, u NOB-u od 1941. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g., komesar čete, a kada je formiran bataljon, postao je komesar bataljona. Član KPJ. Strijeljan jula 1942. g. od ustaša.

MILJEVIĆ (Jovana) DUŠAN, rođen 1923. g. Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četū stupio 27. 2. 1942. g. Poginuo 31. marta 1942. u Jošavi u borbi sa četnicima (nalazio se na liječenju, pa je ubijen).

MILANKOVIĆ (Save) PERO, rođen 1919. Vlačkovci, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četū stupio 9. 2. 1942. g. Poginuo 1942. g. na Kozari za vrijeme Kozaračke ofanzive.

MILJEVIĆ (Ilije) DAVID, rođen 1921. g. Zebe, Bosansko Grahovo, Srbin, vojni pitomac, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četū stupio 28. 2. 1942. g. Član KPJ, Poginuo 17. aprila 1942. g. u Čečavi u borbi sa četnicima.

MIRKOVIĆ (Dušana) RADE, rođen 1923. g. Kolonić, Bosanski Petrovac, Srbin, đak, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Zastavnik bataljona, član SKOJ-a. Poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici u borbi sa četnicima.

U Grmečku proletersku
u stupio 27. 2. 1942. g. Pu-
niteljnik, član SKOJ-a,
poginuo 8. juna 1942. g. na
Motajici

MILOVANOVIC RADOVAN, rođen 1917. g. Međuvode, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. godine.

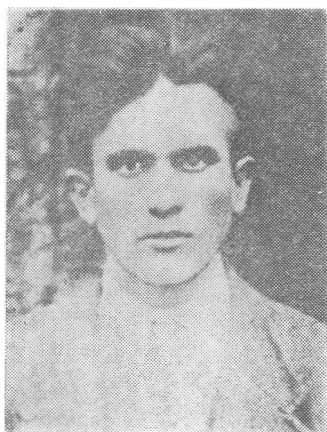

MUNJIZA (Lazara) DRAGOLJUB LJUBO, rođen 1919. g. Usinovci, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u, od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Komandir čete u odredu. Ratni vojni invalid VI grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1975. godine u Indiji.

MRDA (Sime) DUŠAN, rođen 1915. g. Rašinovac, Bosanski Petrovac, Srbin službenik (žandar), u NOB-u od 1941. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, poginuo aprila 1942. g. na Crnom vrhu, zaseok Bošković.

MILJUŠ (Jovan) MIRKO, rođen 1919. g. Kolunić, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio 28. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, član KPJ. Poginuo juna 1943. g. na Zec planini u 7 krajiškoj brigadi kao komesar čete.

MRDA (Jove) GOJKO, rođen 1915. g. Rašinovac, Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Zastavnik, kandidat za člana KPJ. Poginuo februara 1943. g. u Zdralici kod Petrovca. Kao bolesnika ubili ga Nijemci.

MIKANOVIC (Gavre) MILAN, rođen 1920. g. Busnovi, Prijedor, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Komandir čete u 5. kozaračkoj brigadi — poručnik. Umro poslije rata.

MUNJIZA (Živka) ĐOKO, rođen 1924. g. Orlovci, Prijedor, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo 1943. g. u Lijeve Polju. Delegat voda u 5. kozaračkoj brigadi.

NIKOLIĆ BOŠKO, rođen 1913. g. Kostajnica, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Poginuo 17. aprila 1942. g. u Cečavi u borbi sa četnicima.

NOVAKOVIC (Spasoje) ĐORĐE, rođen 1922. g. Risovac, Bosanski Petrovac, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, član SKOJ-a. Poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici.

NANUT (Josip) FRANJO, rođen 1921. g. Banja Luka, Hrvat, đak, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio maja 1942. g. borac, član SKOJ-a, Strijeljan, juna mjeseca 1942. g. zajedno sa Zdravkom Čelarom, komandantom bataljona od strane četnika.

OBRADOVIĆ (Đmitra) BOZO. rođen 1916. g. Risovac, Bosanski Petrovac, Srbin radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Potpukovnik u penziji.

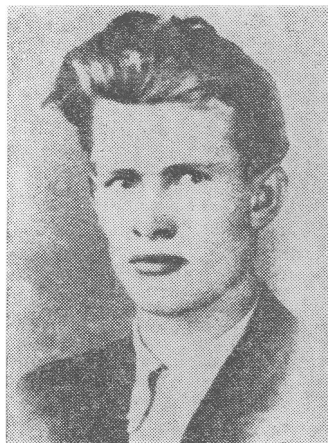
OBUĆINA (Stanka) LJUBAN, rođen 1917. g. Gunjani, Bosanska Dubica, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Poginuo 1943. g. na Sutješci.

PECAR (Ivana) JOSIP, rođen 1912. g. Ljubljana, Slovenac, radnik, u NOB-u od 1942. g. u Čelincu. U Drvarsku proletersku četvu stupio 23. 3. 1942. g. Poginuo jula 1942. g. u Banja Luci (strijeljan).

OŽEGOVIC (Koje) STOLE, rođen 1922. Bravsko, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Komesar čete u 13. brigadi. Nosilac Spomenice 1941. g. Umro 1962. u Sarajevu.

OŽEGOVIC (Đake) ILIJA, rođen 1920. g. Kapljuh, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Član KPJ. Poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici u borbi sa četnicima.

PAŠIC (Sime) GOJKO, rođen 1914. g. Grabež, Bihać, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, član KPJ. Poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici u borbi sa četnicima.

POPOVIC JOVO, rođen 1921. g. Petkovica, Bosanski Novi, Srbin, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo 5. marta 1942. g. na Lipovcu u borbi sa četnicima.

POPOVIC (Petra) MILOŠ, rođen 1922. g. Poljevice, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Komandant bataljona u 5. kozaračkoj brigadi. Ratni vojni invalid i nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

POJE (Bartola) RUDI, rođen, 1915. g. Drvar, Hrvat, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g., rukovodilac SKOJ-a u četi, a kasnije u bataljonu. Član KPJ. Zarobljen 14. juna 1942. god. od strane ustaša za vrijeme prelaska preko Save, odveden u Gradišku i poslije izvjesnog vremena strijeljan.

PILJAGIC (Riste) DUŠAN, rođen 1923. g. Ivanjska, Banja Luka, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Poginuo 1943. g. na Sutjesci.

POPOVIĆ MILORAD, rođen 1920. g. Ivanjska, Banja Luka, Srbin, đak, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

PASIC (Ilije) SAVOMIR, rođen 1915. g. Ravnice, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g., Kandidat za KPJ. Komandir čete u brigadi, Ratni vojni invalid V grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

PSTROCKI (Dimitrije) BORDE, rođen 1909. Celjabinsk, SSSR, Rus, živio u Banja Luci. u NOB-u od maja 1942. g. U Grmečku proletersku četu stupio maja 1942. g. Komesar Grmečke proleterske čete, šef OZNE, 5. korpusa, zamjenik šefa OZNE pri štabu 2. armije, major.

PETKOVIC (Pane) RADE, rođen 1922. Demirovci, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četu stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo aprila 1942. g. kod Cemernice u borbi sa četnicima.

PETROVIČ (Nikole) PETAR, rođen 1921. g. Drenovica, Prnjavor, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četu stupio 27. 3. 1942. g. Član SKOJ-a, komandir čete i rukovodilac OZN-e u brigadi.

RAKAZ (Pane) BRANKO, rođen 1918. Gašnica, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četku stupio 9. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, kandidat za člana KPJ. Poginuo 1944. g. na Kozari kao puškomitraljezac. Iako mu je nekoliko puta naređeno da bude komandir čete, nije se htio odvojiti od puškomitraljeza, te je tako i poginuo.

RAKOVIĆ (Stevana) DUŠAN, rođen 1918. g. Smoljana, Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četku stupio 27. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Poginuo 1943. g. u istočnoj Bosni, kao zamjenik komandira čete u IV krajiškoj brigadi.

RAKOVIC, (Đure) TOMO, rođen 1918. g. Otiš, Palanka, Sanski Most, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četku stupio 27. 2. 1942. Kandidat za člana KPJ. Komandant bataljona u VI krajiškoj brigadi— kapetan. Ratni vojni invalid VI grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

RADUJKO (Rade) DUŠAN, rođen 1920. g. Vedro Polje, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio 28. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Komesar bataljona u VII krajiškoj brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

RACANOVIC (Jevte) RAJKO, rođen 1919. Bistrica, Prijedor, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. Omarska. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Komandir čete u brigadi, ratni vojni invalid 70%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1966. g.

RADIŠIC (Tome) JOVAN JOVIĆ, rođen 1904. Drinići, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Član KPJ, politički komesar čete u brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 1963. g.

RADIĆ (Rade) LJUBAN, rođen 1912. Bronzani Majdan, Banja Luka, Srbin, radnik, u NOB-u 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Komandir prateće čete u brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

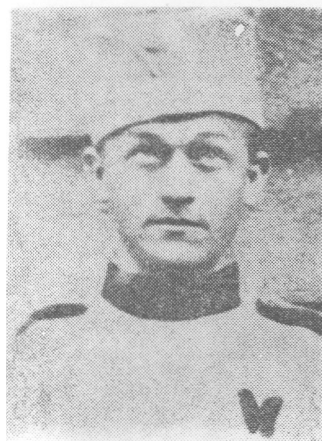

RAJIĆ (Todora) NENAD, rođen 1926. g. Zavidovići, Srbin, đak, u NOB-u od januara 1942. g. U Drvarsku proletersku četv stupio maja 1942. g. Član SKOJ-a, pomoćnik komesara čete i referent u pers. odsjeku brigade. Potporučnik, sada rez. kapetan I klase.

BESAN (Dušan) DRAGOLJUB CIKO, rođen 1913. g. Pobrđani, Bosanska Kostajnica, Srbin, radnik, u NOB-u od 1914. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Desetar, kandidat KPJ. Zamjenik komandanta XIII Krajiške brigade, kapetan, ratni vojni invalid VI grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

BESAN (Dušana) SIMO, rođen 1911. Pobrđani, Bosanska Kostajnica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, kandidat za člana KPJ. Poginuo 1942. g. na Kozari za vrijeme ofanzive.

RELJIC (Kuzmana) DRAGU-
TIN DRAGO, rođen 1914. g.
Dabar, Sanski Most, Srbin,
službenik (žandar) u NOB-u
od 1941. g. U Grmečku pro-
letersku četv stupio 27. 2. 1942.
komandir voda, kandidat za
člana KPJ. Poginuo 14. juna
1942. g. na Babinoj Gori u
Slavoniji.

RISTIĆ CVIJO, rođen 1915.
Laktaši, Banja Luka, Srbin,
zemljoradnik, u NOB-u od
1941. g. U Kozaračku prole-
tersku četv stupio 9. 2. 1942.
g. Poginuo 1943. g. na Ko-
zari.

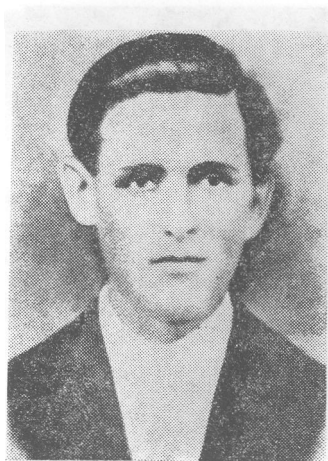

REPAJIĆ (Mile) DUŠAN DU-
LE, rođen 1917. Halilovci, San-
ski Most, Srbin, radnik, u
NOB-u od 1941. g. U Grmeč-
ku proletersku četv stupio 27.
2. 1942. g. Desetar, komandir
voda, komandir čete i koman-
dant Proleterskog bataljona,
kandidat za člana KPJ. Za-
mjenik komandanta brigade
— major. Ratni vojni inva-
lid 50⁰%. Nosilac partizanske
Spomenice 1941. g. Pukovnik
u penziji.

RUNIC (Nikole) JOVAN JOJA, rođen 1914. g. Bare, Bosanski Petrovac, Srbin, službenik (žandar), u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Komandir voda, komandir čete i komandant Proleterskog bataljona, kandidat za člana KPJ. Umro novembra 1942. g. u Zvečevu — Slavonija od posledica ranjavanja.

RAJLIC (Stevana) MILAN, rođen 1916. g. Podkalinje, Bosanska Krupa, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Poginuo septembra kao komandant voda, 1943. g. kod Novog u borbi sa ustašama i Nijemcima.

RODIC (Miloša) PERO PERUKA, rođen 1919. g. Bukovača, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Član KPJ. Poginuo 6. maja 1942. g. u Ljeskovim vodama u borbi sa četnicima.

RODIĆ (Ostoje) MILORAD, rođen 1922. g. Ćirkino polje, Prijedor, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

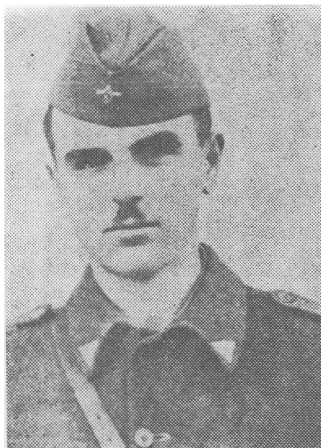

RODIĆ (Vasilja) BRANKO, rođen 1918. g. Šipovljani, Drvar, radnik, Srbin, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio je 28. 2. 1942. g. Komesar čete u brigadi. Poručnik, nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

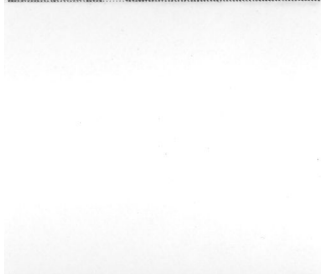

RODIĆ (Nikole) PERO, rođen 1920. g. Kamenica, Drvar, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Član KPJ. Komesar brigade-major. Umro maja 1946. g. u Beogradu.

RODIĆ (Tome) LAZO, rođen 1921. g. Šipovljani, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Član SKOJ-a, zamenik komandanta mjesta u Drvaru. Ratni vojni invalid 60% i nosilac parti-zanske Spomenice 1941. g.

RIZVANOVIĆ DŽEMAL, rođen u Mostaru, Musliman, dak, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio je 25. marta 1942. g. Član KPJ. Poginuo 8. juna 1942. na Motajici u borbi protiv četnika.

STOKIĆ (Alekse) MARKO, rođen 1923. g. Mala Bukovica, Doboj, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. Ljeskove Vode. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 4. 1942. g. Obavještajni oficir bataljona u brigadi, potporučnik. Ratni vojni invalid V grupe. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

SERDAR (Stevana) MIRKO, rođen 1918. g. Prusci, Prijedor, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ, komandir čete u udarnom bataljonu. Ratni vojni invalid i nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

SOLOMUN (Tome) JOŠA, rođen 1910. g. Vaganac, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Član KPJ. Poginuo 17. aprila 1942. g. u Čečavi u borbi sa četnicima. Bio je delegat voda u blatničkoj četi.

SEKULIC (Đorđa) BRANKO, rođen 1915. g. Vojskova, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Poginuo septembra 1943. g. kod Prijedora kao komandir čete u odred.

SEKULIČ (Pere) STEVAN, rođen 1922. Drinić, Petrovac, Srbin, radnik u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo aprila 1942. g. u rejonu Blatnica—Čemernica.

SREČO (Mile) DUŠAN, rođen 1922. g. Rašnovac, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo decembra 1942. g. na Sanskom Mostu kao komandir voda u 1. krajiškoj brigadi.

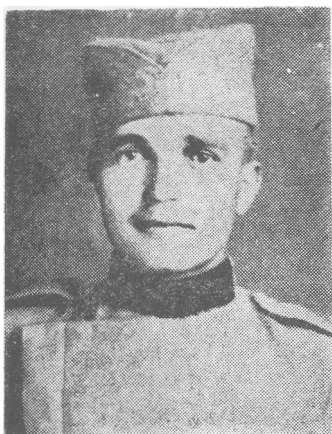

SIMIČ (Petra) ILIJA, rođen 1921. g. u Miljevići — Palanka, Sanski Most, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. Palanka. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Komandir tenkovskog voda — potporučnik. Nosilac parti-zanske Spomenice 1941. g.

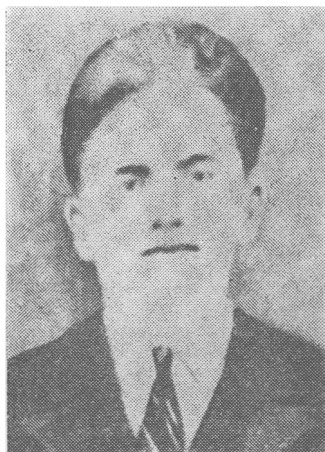
SKROBIĆ (Milana) MILE, rođen 1918. g. Vlaškovci, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Komandant mjesta u Dubici Ratni vojni invalid 30%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 197. g.

STUPAR (Stojana) BOŽO, rođen 1923. g. Krnjeuša, Bosanski Petrovac, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, član SKOJ-a. Poginuo 17. 4. 1942. g. u Cečavi u borbi sa četnicima.

SLADOJEVIĆ (Vase) VID, rođen 1918. g. Berek, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Desetar, kandidat za člana KPJ. Poginuo 1944. g. na Kozari kao komandant bataljona.

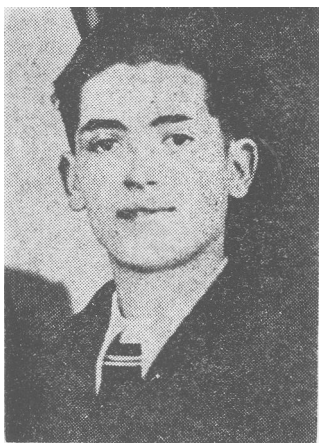
SOLOMUN (Jovana) BOGDAN, rođen 1920. g. Janjila, Bosanski Petrovac, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Umro februara 1943. g. od tifusa.

STEFANOVIC (Petra) RADMILO, rođen 1920. g. Prijedor, Srbin, student, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Postavljen za komesara Buletičke čete. Ubijen aprila 1942. g. (zaklan) od vojnika svoje čete kada je izvršen puč u toj četi. Bio je član KPJ.

SOPIC, (Obrada) KOŠTA, rođen 1921. g. Trninića Breg, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio 28. 2. 1942. g. Član KPJ. Poginuo juna 1942. g. kod Sipraga u borbi sa četnicima.

SOPIC (Davida) JOVO, rođen 1920. g. Trninića Breg, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio 28. 2. 1942. g. Član KPJ. Poginuo juna 1942. g. pri pokušaju da prepliva Vrbas, ubili ga četnici.

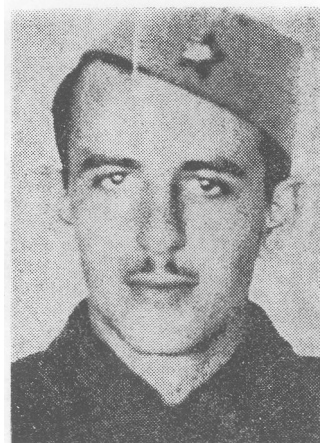
STAKIC (Stanka) SIMEON, rođen 1906. g. Slavička, Banja Luka, Srbin zemljoradnik, u NOB-u 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro 197 . g.

STANKOVIĆ (Pere) MICO, rođen 1920. g. Bušević, Bosanska Krupa, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Puškomi-traljezac, član SKOJ-a. Politički komesar brigade — major. Ratni vojni invalid 40%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

STANIČ (Todora) JOVAN
JOJA, rođen 1920. g. Jelašnov-
ci, Sanski Most, Srbin, rad-
nik, u NOB-u od 1941. g. U
Grmečku proletersku četv stu-
pio 27. 2. 1942. g. Desetar,
kandidat za člana KPJ. Ko-
mandant brigade — kapetan.
Ratni vojni invalid 100%o.
Nosilac partizanske Spome-
nice 1941. g.

STOJNIC (Gavre) PERO, ro-
đen 1918. g. Grabašnica, Bo-
sanski Novi, Srbin, zemljorad-
nik, u NOB-u od 1941. g. U
Kozaračku proletersku četv
stupio 9. 2. 1942. g. Član KPJ.
Ranjen 5. marta 1942. na Li-
povcu, a 6. marta umro u
bolnici.

STOJANOVIĆ (Marka) ŽIV-
KO, rođen 1924. g. u Slatini,
Laktaši, Srbin, đak, u NOB-u
od 1941. g. U Drvarsku pro-
letersku četv stupio maja
1942. g. Član SKOJ-a, omla-
dinski rukovodilac na terenu
Crnovrške čete, omladinski
rukovodilac za IV NO odred,
sekretar OK KPJ u Strpcima
kod Prnjavora, član OŽN-e,
sekretar opšt. organ. NOF-a u
Strpcima.

SUBOTIC (Širne) DRAGO PITANCE. rođen 1925. g. Ivanjska, Banja Luka, Srbin, učenik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četinu stupio 9. 2. 1942. g. Komesar bataljona u 19. brigadi. Ratni vojni invalid 30%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik.

STIJAK (Mihaila) CVIJO, rođen 1918. g. Petrinja, Bosanska Kostajnica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četinu stupio 9. 2. 1942. g. Član KPJ. Poginuo 5. marta 1942. g. na Lipovcu u borbi sa četnicima.

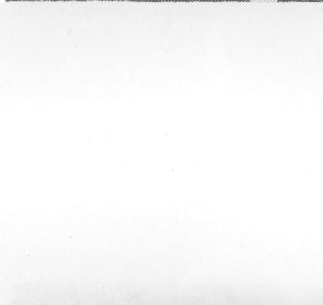

SAHIČ (Serifa) IBRO, rođen 1910. g. Bihać, Musliman, radnik u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četinu stupio 27. 2. 1942. g. Zamjenik komesara čete, član KPJ. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro februara 1972. g. u Bihaću.

SEVO (Luke) MILE, rođen 1922. g. Rašnovac, Bosanski Petrovac, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četū stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Komandir čete u 1. krajiškoj brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Utopio se 1946. g. u Drini.

ŠEPA (Miče) SVETOZAR, rođen 1924. g. Medeno Polje, Bosanski Petrovac Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četū stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a, komesar bataljona i brigade — kapetan. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

ŠERIC (Mustafe) FADIL, rođen 1914. g. Bosanska Dubica, Musliman, službenik u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četū stupio 9. 2. 1942. g. Zamjenik komesara čete i komesar čete, član KPJ, poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici u borbi sa četnicima. Proglašen za Narodnog heroja.

ŠEVIĆ (Milana) BOŽO BOŠKO, rođen 1919. g. Matava-
zi, Bosanski Novi. Srbin, rad-
nik, u NOB-u od 1941. g. U
Grmečku proletersku čet-
u stupio 27. 2. 1942. g. Komandir
voda, kandidat za člana KPJ.
Načelnik vojnog odsjeka u
Tuzli, kapetan. Ratni vojni in-
valid 80%. Nosilac partizanske
Spomenice 1941. g.

ŠURLAN (Milan) MILENKO,
rođen 1920. g. Vodičevo, Bo-
sanski Novi, Srbin, radnik, u
NOB-u od 1941. g. Vodičevo.
U Kozaračku proletersku če-
tu stupio 9. 2. 1942. g. Nosi-
lac partizanske Spomenice
1941. g. Pukovnik u penziji.

SOBOT (Nikole) JANDRIJA, rođen 1917. g. Bastasi, Drvar, Srbin, radnik u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2, 1942, g. Kandidat za člana KPJ. Poginuo juna 1943. g. na Miljevini kao komandir voda u III krajiškoj brigadi u borbi sa Nijemcima.

SOBOT (Vasilija) AČIM, rođen 1921. g. Kamenica, Drvar, Srbin, radnik u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942 g. Član SKOJ-a. Komesar čete u brigadi i partijski instruktor u diviziji, kapetan. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

ŠKUNDRIC (Đure) DRAGOLJUB, rođen 1917. g. Petkovića, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Član KPJ. Komandant brigade. Ratni vojni invalid 80%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. General-major u penziji.

TADIĆ (Stojana) OSTOJA, rođen 1920. g. Babići, Prijedor, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Član KPJ. Komesar bataljona u I Krajiškom odredu, kapetan. Ratni vojni invalid 90%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

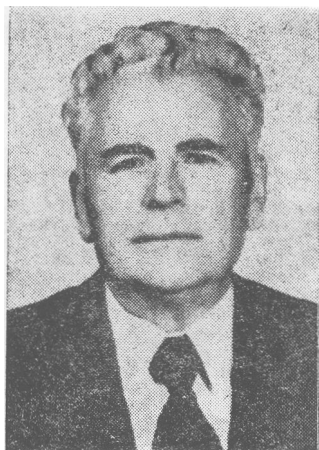
ŠTUBELJ (Miljka) DANILO, rođen 1919. g. Nova Gorica, Slovenac, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 24. marta 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo na Klačnjici, marta 1943. g. Komandir voda.

TADIC (Jovana) BRANKO,
rođen 1917. g. Sipovljani, Dr-
var, Srbin, radnik, u NOB-u
od 1941. g. U Drvarsku pro-
letersku četvu stupio 28. 2.
1942. g. Desetar, član KPJ.
Poginuo avgusta 1944. g. kod
Kruševca kao komandant ba-
taljona u X krajiškoj brigadi,
u borbi sa četnicima

**"TADIĆ (Milana) MARKO
MARKICA**, rođen 1920. g.
Prkosi, Bosanski Petrovac, Sr-
bin, šumarski radnik, u NOB-u
od 1941. g. U Grmečku pro-
letersku četvu stupio 27. 2. 1942.
g. Obavještajni oficir u briga-
di, poručnik. Nosilac partizan-
ske Spomenice 1941. g. Pot-
pukovnik. Umro 196 ... g.

TANJGA (Đure) TANE, rođen 1923. g. Crvljivica, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proleter-sku četú stupio 28. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Komandir čete u brigadi, ratni vojni invalid 30%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

TIMARAC (Janka) ĐURO, rođen 1917. Slabinja, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proleter-sku četú stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo 1942. g. u Slavoniji.

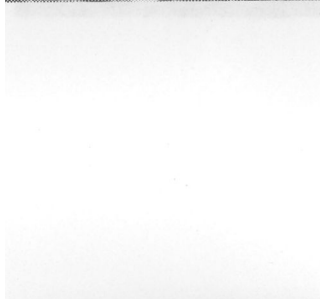

TERZIC (Hasana) REDZO, rođen 1924. g. Bosanska Krupa, Musliman, student, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proleter-sku četú stupio 27. 2. 1942. g., pomoćnik komesara čete. Član KPJ. Komesar bataljona u brigadi i oficir OZNE, major. Ratni vojni invalid 60%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u rezervi.

TERZIĆ (Mustafej SALKO, rođen 1922. g. Bosanska Krupa, Musliman, službenik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Član KPJ, poginuo juna 1942. g. na Kozari, mada se ranije vodilo da je poginuo na Čemernici.

TIŠMA JOVO, U Drvarsku proletersku četvu stupio je maja mjeseca 1942. g. U borbi na Motajici nestao i ništa se o njemu do danas ne zna.

TUKIĆ (Gavre) OSTOJA, rođen 1920. g. Verići, Banja Luka, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Oficir OZNE u brigadi, poručnik, nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Umro je 1968. g.

TOMIČ (Dane) MIRKO, rođen 1919. g. Bastasi, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Poginuo avgusta 1943. g. na Bugojnu kao zamjenik komesara čete u III krajiškoj brigadi.

TUBIĆ (Pavla) BRANKO JELIN, rođen 1919. g. Strigova, Bosanska Dubica, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. desetar, komandir voda i VD komandira čete, član KPJ. Strijeljan od strane četnika juna 1942. g. u Javoranima. Proglašen za Narodnog heroja.

TORBICA (Pere) MILAN, rođen 1918. g. Gornje Vrtoče, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Komandir čete u Blatničkoj četi, kandidat za člana KPJ. Poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici, zarobljen i strijeljan od strane četnika.

TRIKIĆ (Obrada) SAVO, rođen 1915, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. god. U Drvarsku proletersku četv stupio 28. 2. 1942. g., komandir čete, član KPJ od 1940. Komandant VI istočno-bosanske proleterske brigade, komandant Prve divizije KNOJ-a, potpukovnik. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Ratni vojni invalid 60%. General-potpukovnik u penziji.

TRIKIĆ (Pere) MILAN, rođen 1920. g. Kamenica, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četv stupio 28. 2. 1942. g. Komesar čete, član KPJ. Poginuo avgusta 1943. g. na Bugojnu kao komesar čete u III krajiškoj brigadi.

TRNINIĆ (Stevana) PERO, rođen 1920. g. Trninića Brijeg, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Zamjenik komesara čete, član KPJ. Zamjenik komesara brigade, major. Ratni vojni invalid 20%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik.

TRNINIĆ (Mile) BRANKO, rođen 1919. g. Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio 28. 2. 1942. g. Član KPJ. Zamjenik komesara Blatničke čete. Sekretar sreskog Komiteta u Bugojnu i šef OZNE u Livnu. Nosilac Spomenice 1941. g.

TRNINIĆ (Stevana) GOJKO, rođen 1920. g. Trninića Brijeg, Drvar, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g., omladinski rukovodilac, član SKOJ-a. Poginuo 1943. g. na Travniku, kao komesar III bataljona VII krajiške brigade.

TRKULJA DRAGAN, dječak, priključio se bataljonu u Slavoniji i vratio se sa bataljonom na Kozaru. Drugih podataka nema.

TRIFUNOVIĆ (Vase) MILOŠ PATAK, rođen 1918. g. Donja Jurkovića, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Član KPJ. Komandir voda. Komesar bataljona u brigadi. Ratni vojni invalid 30%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

VAŠALIĆ (Jovana) ILIJA, rođen 1919. g. Mokronoge, Drvar, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Puškomitraljezac, kandidat za člana KPJ. Komandant bataljona u brigadi, ratni vojni invalid 30%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

VEINOVIĆ (Laze) BOGDAN, rođen 1920. g. Benakovac, Bosanska Krupa, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942. g. Poginuo decembra 1944. g. u Barama kod Foče, kao komandir čete u I krajiškoj brigadi u borbi sa četnicima.

VITJUK (Maksima) VLADO, rođen 1921. g. Banja Luka, Hrvat, đak, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio marta meseca 1942. g. Član SKOJ-a. Strijeljan juna meseca 1942. g. u Lišnji od strane četnika.

VUKOJEVIC (Bojice) MILAN, rođen 19X5. g. Majkić Japra, Bosanska Krupa, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Desetar, kandidat za člana KPJ. Ubijen **na** Vrbasu juna 1942. g. od strane četnika pri pokušaju prijelaska preko Vrbasa. Ranije vođen da je pognuo na **Cemernici** (zaklali ga četnici).

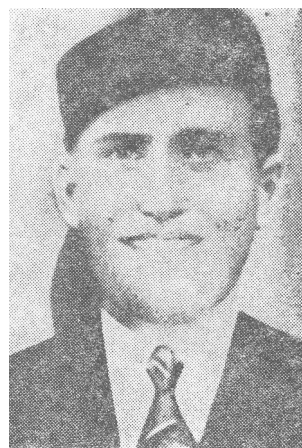

VIDACKOVIC (Stevana) TODOR, rođen 1913. g. Kijevci, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g.

VUKOJEVIC (Nikole) NIKICA NIKO, rođen 1923. g. Slatina, Sanski Most, Srbin, radnik, u NOB-u **od 1941. g.** U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Član KPJ. Poginuo aprila 1945. g. na Sremskom frontu kao komesar bataljona u **Prvoj** proleterskoj brigadi.

VUKOBRAT (Pere) BOŠKO
BOCO, rođen 1918. g. Resa-
novci, Bosansko Grahovo, Sr-
bin, radnik, u NOB-u od 1941.
g. U Drvarsku proletersku četu
stupio 28. 2. 1942. g. Komesar
čete, Član KPJ od 1940. g.
Poginuo decembra 1942. g. kod
Sanskog Mosta kao komesar
bataljona u IV krajiškoj bri-
gadi.

VUKOBRAT (Pere) BOŠKO
BOCO, rođen 1918. g. Resa-
novci, Bosansko Grahovo, Sr-
bin, radnik, u NOB-u od 1941.
g. U Drvarsku proletersku četu
stupio 28. 2. 1942. g. Komesar
čete, Član KPJ od 1940. g.
Poginuo decembra 1942. g. kod
Sanskog Mosta kao komesar
bataljona u IV krajiškoj bri-
gadi.

VUKOBRAT (Obrada) VE-
SELKO VESO, rođen 1914. g.
Resanovci, Bosansko Grahovo,
Srbin, radnik, u NOB-u od
1941. g. U Drvarsku proleter-
sku četu stupio 28. 2. 1942.
Član KPJ. Komandant bata-
ljona u brigadi. Ratni vojni
invalid 70%. Nosilac partizan-
ske Spomenice 1941. g.

VUJANOVIĆ (Pere) LJUBAN, rođen 1919. g. Johova, Bosanska Dubica, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Komandir čete u brigadi, ratni vojni invalid 50%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. Umro 1974. g. u Dubici.

VUJICIĆ (Ostoje) RADOVAN^A rođen 1914. g. Božici, Prijedor, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Komandir voda u V kozaračkoj brigadi. Poginuo aprila 1943. g. na Kozari.

VUKOVIC (Petra) BRANKO, rođen 1916. g. Vodičevo, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Komandir voda, komandant bataljona, član KPJ. Komandant brigade, major. Ratni vojni invalid 60%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. General-major u penziji.

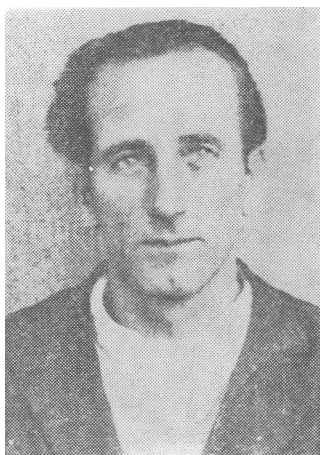
VUČKOVIĆ (Miloša) SPASOJA, rođen 1922. g. Kapljuh, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo 28. avgusta 1942. na Đulovcu u Slavoniji u borbi sa ustašama.

VUJANOVIC (Stanka) ĐURO, rođen 1917. g. Lješljani, Bosanski Novi, Srbin, šumarski radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici, u borbi sa četnicima.

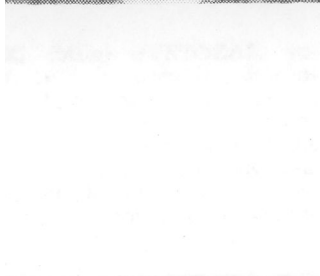

VUKIĆ (Mile) LAZAR LAZO, rođen 1910. g. Donja Gradina, Bosanska Dubica, Srbin, trgovački pomoćnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Desetar, član KPJ. Komesar Blatničke čete. Poginuo 17. aprila 1942. g. u Cečavi u borbi sa četnicima, tj. poslije puča u četi ubili ga četnici.

VRANIC (Jevte) BRANKO., rođen 1912. g. Elazovići, Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. Komandir čete u V brigadi, poručnik. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g.

VOLF FILIP, rođen 1921. g. Slovenac. U Grmečku proletersku četv stupio 25. marta 1942. g. Do sada vođen kao da se utopio u Savi 14. juna 1942. g. U stvari preplivao Savu, zarobljen od ustaša i ubijen u Gradiškoj.

VRANCIC (Svetka) RADE, rođen 1923. g. Milosavci, Laktaši, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio u martu 1942. g. Poginuo na Zelengori juna 1943. g.

VRANIĆ (Ante) **MIRKO**, rođen 1920. g. Sanski Most, student, u NOB-u od 1941. g. Hrvat. U Grmečku proletersku četv stupio 15. maja 1942. g. Član SKOJ-a, zamjenik komesara bataljona. Zamjenik komesara divizije. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. General-pukovnik u penziji.

VIDOVIĆ (Milana) **PREDRAG PENDO**, rođen 1922. g. selo Kukulje, Srbac, Srbin, radnik. U NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četv stupio marta 1942. g. desetar, član SKOJ-a. Komandant bataljona u brigadi. Nosilac partizanske Spomenice 1941. godine, potpukovnik u penziji.

ZDJELAR (Mile) PETAR PERO, rođen 1919. g. Rudnici, Bosanski Novi, Srbin, podoficir-pilot, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Kandidat za člana KPJ. Komesar eskadrile, kapetan. Ratni vojni invalid 30^oo. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

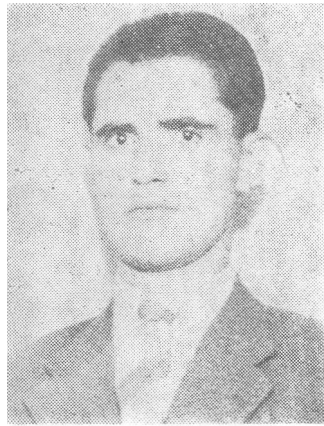

ZORIC (Vida) LAZO, rođen 1923. g. Prašćijak-Hrgari-Bihać, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četv stupio 27. 2. 1942. g. Borac, član SKOJ-a. Poginuo maja meseca 1945. g. u Sloveniji kao komandir čete.

ZEC (Mile) SVETOZAR, rođen 1922. g. Dobrljin, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozačačku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Član SKOJ-a. Poginuo 8. juna 1942. g. na Motajici u borbi sa četnicima.

ZEC (Mirka) MIHAILO, rođen 1921. g. Dobrljin, Bosanski Novi, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozačačku proletersku četv stupio 9. 2. 1942. g. Zamjenik komesara odreda. Kandidat za člana KPJ. Nosilac partizanske Spomenice 1941. g. Pukovnik u penziji.

ZORIĆ (Milana) VLADO, rođen 1919. g. Prkosi, Bosanski Petrovac, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Grmečku proletersku četvu stupio 27. 2. 1942, borac, puškomitraljezac. Poginuo septembra 1943, g. kod Kupresa kao komandant bataljona u 7. krajiškoj brigadi.

ZUBER VASO, rođen 1918. g. Bistrica-Bosanska Gradiška, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. borac, kandidat za člana KPJ. Poginuo 14. 6. 1942. g. pri prelasku preko reke Save (plivajući radi dovoženja čamaca za prevoz bataljona).

ZRNIC (Ignjatija) SLAVKO, rođen 1914. g. Gornji Podgraci, Bos. Gradiška, Srbin, radnik, u NOB-u od 1941. g. U Kozaračku proletersku četvu stupio 9. 2. 1942. g. Komandir voda i komandir čete. Član KPJ. RVI 50%. Nosilac partizanske Spomenice 1941. Pukovnik u penziji.

BUŠATLIJA SABAHUDIN
BUDO, rođen 1918. g. Bugoj-
no, Musliman, student, u
NOB-u od 1941. g. U Grmečku
proletersku četv stupio maja
meseca 1942. g. borac, član
KPJ. Komesar bataljona u
brigadi. Nosilac partizanske
Spomenice 1941. g.

FEJZIĆ SAFET, rođen 1923.
g. B. Luka, Musliman, radnik.
U NOB-u od 1941. g. U Kozar-
račku proletersku četv stupio
maja 1942. g. borac, komesar
čete, ppukovnik JNA u pen-
ziji, nosilac Spomenice 1941. g.

POPOVIC (Pantelije) BOZO, rođen 1919. g. u selu Boškovići, opština Laktaši, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. U Drvarsku proletersku četvu stupio maja meseca 1942. g. u Vijećanima — borac.

KRESOJEVIĆ (Vlade) LJUBO, rođen 1920. g. Boškovići, Laktaši, Srbin, zemljoradnik, u NOB-u od 1941. g. član SKOJ-a. U Drvarsku proletersku četvu stupio maja meseca 1942. u Vijećanima. Poginuo 1945. g. pri oslobodenju Zenice kao komandir čete.

S A D R Ź A J

UVOD	11
I DIO — FORMIRANJE PROLETERSKOG BATALJO- NA BOSANSKE KRAJINE	27
Formiranje Kozarske proleterske čete	27
Napad na neprijateljsko uporište u Kotor-Varoši	32
Borba na Lipovcu	35
Formiranje Grmečke proleterske čete	37
Formiranje Drvarskog proleterskog voda	43
Formiranje Proleterskog bataljona Bosanske krajine	47
Stanje na području 4. krajiškog NOP odreda u vrijeme do- laska Proleterskog bataljona	49
II DIO — BORBE I POLITIČKA AKTIVNOST PROLE- TERSKOG BATALJONA U SREDNJOJ BOSNI	58
Pokret za Moslovare i napad na četnike u Pribiniću	59
Napad na ustaško uporište u selu Rankovići	61
Četnički puč u Jošavci	70
Napad ustaša i četnika na Cmi vrh	76
Sporazumi četnika i ustaških vlasti o saradnji u borbi pro- tiv partizana	83
Napad na štab 4. bataljona i Omladinsku četu 4. NOP od- reda u Cečavi	89
Dolazak Udarnog bataljona	99
Borbe na Krnjinu i Pojezni	106

Povratak Udnog bataljona u Krajinu.	113
Boravak Proleterskog bataljona na Previji	124
Odluka za povratak Proleterskog bataljona na Kozaru i pokušaj prebacivanja preko rijeke Vrbas.	127
Borba na Motajici.	139
Boravak na Motajici i prelazak bataljona u Slavoniju . . .	149
Poslije borbe na Motajici	159
III DIO — PRELAZAK PREKO SAVE I BORBE U SLAVONIJI	168
Pokret bataljona od rijeke Save ka požeškim planinama .	171
Dolazak Proleterskog bataljona u Slavoniju	181
Napad na neprijateljsko uporište u Kamenskom i Đulovecu	190
Borba na Siraču	196
Borba na Radlovcu.	198
Ponovo na Đulovecu.	205
Napad na neprijateljsko uporište u Gojilu i pokret za Bilo Goru.	207
Borba za Grubišino Polje.	215
Napad na Španovicu.	221
Ofanziva neprijatelja na slobodnu teritoriju.	223
IV DIO — POVRATAK PROLETERSKOG BATALJONA U BOSANSKU KRAJINU.	234
Pjesma mrtvih proletera	256
Podaci o borcima Proleterskog bataljona	261
SPISAK BORACA PROLETERSKOG BATALJONA SA FO- TOGRAFIJAMA.	263

SAVO TRIKIĆ « DUŠAN REPAJIĆ
PROLETERSKI BATALJON BOSANSKE KRAJINE,

Tehnički urednik
Andro Strugar

Lektor
Milka Canić, prof.

Korektor
Mihail Krisanov

Omot
Miroslav Vaić

Štampanje završeno marta 1982.

**Štampa: GRO »Kultura«,
OOUR »Štamparija Kultura« — Beograd
Makedonska 4**

